

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**YAHUDİ GELENEĞİNDE ŞİDDETİN TEOLOJİK VE
POLİTİK MEŞRULAŞTIRICI UNSURU: TANAH**

Doktora Tezi

Serkan SAYAR

Danışman
Prof. Dr. Cengiz BATUK

SAMSUN
2023

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Doktora tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi ?

Evet ☐ (Gerekli ise ekler kısmına ekleyiniz)

Hayır ☒

24 / 10 / 2023
Serkan SAYAR

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı : YAHUDİ GELENEĞİNDE ŞİDDETİN TEOLOJİK VE POLİTİK MEŞRULAŞTIRICI UNSURU: TANAH

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 21/06/2023 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 11

Tek kaynak oranı : % 2 çıkmıştır.

24 / 10 / 2023
Prof. Dr. Cengiz BATUK

ÖZET

YAHUDİ GELENEĞİNDE ŞİDDETİN TEOLOJİK VE POLİTİK MEŞRULAŞTIRICI UNSURU: TANAH

Serkan SAYAR

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Doktora, Ekim/2023

Danışman: Prof. Dr. Cengiz BATUK

Bu çalışmada, Yahudi geleneği-şiddet ilişkisi Tanah bağlamında incelenmiştir. Tanah literatüründe yer alan şiddete yönelik mesajların analiz edilmesi hem Yahudi geleneği-şiddet ilişkisinin açıklığa kavuşturulması açısından hem de İsrail-Filistin çatışmasının dayandığı zeminin tespit edilmesi açısından önem arz etmektedir. Zira yaklaşık bin sekiz yüz yıldır pasifist olarak tanımlanan Yahudi kimliği, Siyonist ideolojinin ortaya çıkmasıyla militarist bir niteliğe bürünmüş, binlerce yıldır devam eden apokaliptik beklentiler yerini büyük oranda onarıcı/aktivist mesihçi anlayışa bırakmıştır. Bu süreçte, Siyonist ideolojinin kurucularının ve destekçilerinin seküler dünya görüşüne sahip olmalarına rağmen toprak üzerindeki iddialarını desteklemek için Tanah'a başvurmaları, bu literatürde yer alan seçilmiş ırk inancı, vaad edilmiş toprak inancı ve Mesih düşüncesi temalarının araçsal kullanımını gündeme getirmiştir.

Çalışmada, Yahudi dinî geleneğinin temelini oluşturan Tanah literatürünün şiddet açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Konu incelenirken Yahudi geleneğine ait kutsal metinler teolojik ve politik boyutlarıyla ele alınmış; bu metinler içerisinde yer alan seçilmişlik, kutsal toprak inancı ve Mesih düşüncesi üzerinde durulmuş, bu temaların günümüz İsrail-Filistin çatışması üzerinde oynadığı rol açıklanmaya çalışılmıştır. Savaş ve şiddete yönelik pasajlar hem literal olarak ele alınmış hem de tarihsel koşullar dikkate alınarak yorumlanmıştır. Araştırma konusu Kutsal Kitap'tan hareketle fenomenolojik yöntem ile ele alınsa da tarihi, deskriptif ve karşılaştırma yöntemlerine de başvurulmuş, kavram analizinde filolojiden yararlanılmıştır. Çalışmanın kapsamı Tanah literatürü ile sınırlandırılmış, kutsal kitap döneminden günümüze şiddet içerikli eylemler Tanah öğretileri bağlamında konuya dahil edilmiştir.

Çalışma, iki bölümden oluşacak şekilde düzenlenmiştir. Birinci bölümde Tanah literatüründe şiddetin iz düşümü, ikinci bölümde ise Yahudi geleneğinde şiddetin teolojik ve politik altyapısı üzerinde durulmuştur. Araştırma sonucunda Yahudi geleneğine ait kutsal metinlerin barış ve savaş teması ile ilgili çok sesli bir yapıya sahip olduğu görülmüş, bununla beraber şiddetin baskın bir tema olarak ön plana çıktığı ve Siyonist şiddete rehberlik ettiği vurgulanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Dinler tarihi, Yahudilik, Şiddet, Siyonizm, Yahudilik-şiddet ilişkisi

ABSTRACT

THE THEOLOGICAL AND POLITICAL LEGITIMIZING ELEMENT OF VIOLENCE IN JEWISH TRADITION: TANAKH

Serkan SAYAR

Ondokuz Mayıs University

Institute of Graduate Studies

Department of Philosophy and Religious Studies

Ph.D., October/2023

Supervisor: Prof. Dr. Cengiz BATUK

In this study, the relationship between Jewish tradition and violence was examined in the context of the Tanakh. Analyzing the messages about violence in the Tanakh literature is important both in terms of clarifying the relationship between Jewish tradition and violence and in determining the basis of the Israeli-Palestinian conflict. Because the Jewish identity, defined as pacifist for about one thousand eight hundred years, had taken on a militaristic character with the emergence of Zionist ideology, and apocalyptic expectations that had been going on for thousands of years had largely been replaced by a restorative/activist messianic understanding. In this process, despite the fact that the founders and supporters of the Zionist ideology had a secular world view, their application to the Tanakh to support their claims on the land brought the instrumental use of the themes of chosen race belief, promised land belief and Messianic thought contained in the Tanakh literature.

In this study, it was aimed to examine the Tanakh literature, which forms the basis of the Jewish religious tradition, in terms of violence. While examining the subject, the sacred texts of the Jewish tradition were discussed with their theological and political dimensions; election, belief in the holy land and the idea of messiah in these texts were emphasized, and the role of these themes on today's Israel-Palestine conflict was tried to be explained. The passages about war and violence were not only discussed literally but also interpreted taking into account historical conditions. Although the subject of the research was handled with the phenomenological method based on the Bible, historical, descriptive and comparison methods were also applied, and philology was used in the concept analysis. The scope of the study was limited to the Tanakh literature, and violent acts from the holy book period to the present were included in the context of the Tanakh teachings.

The study was arranged in two parts. In the first part, the projection of violence in the Tanakh literature, and in the second part, the theological and political infrastructure of violence in Judaism were emphasized. As a result of the research, it was seen that the sacred texts of the Jewish tradition had a polyphonic structure related to the theme of peace and war, additionally, it was emphasized that violence came to the fore as a dominant theme and guided the Zionist violence.

Keywords: History of religions, Judaism, Violence, Zionism, Judaism-violence relationship

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

Etnik ve kültürel bir topluluk olarak kabul edilen İsrailoğulları'nın inanç, gelenek ve yaşam tarzlarını belirleyen Yahudilik, Siyonist ideolojinin ortaya çıkmasından günümüze Filistin topraklarında devam eden İsrail-Filistin çatışmasında çözüme yönelik bir engel olarak sıklıkla zikredilir. Yahudiliği bu bağlamda ön plana çıkaran Tanah literatüründe yer alan ilahi seçim temelli şiddettir. Zira Yahudi Kutsal Kitap külliyatı, ilahi vaad ve fetih öyküleri bağlamında benzersizdir. Bu öykülerde Kudüs'ün de içerisinde yer aldığı Filistin bölgesinin bizzat Tanrı tarafından yurt olarak İsrailoğulları'na verildiğinin belirtilmesi, Yahudilerin bu toprakların yasal mirasçısı olduğuna yönelik bilinci güçlendirirken aynı zamanda vaad edilen toprakların kutsiyetine zemin oluşturmuştur.

Yahudi geleneğinin kendisini bu topraklar ile tanımlaması dışlayıcı ve saldırgan bir tutumu beraberinde getirmiştir. Tanah'ta yer alan bilgilerden hareketle Yahudilerin kutsal topraklarda sadece kendilerinin yaşam hakkına sahip olduğunu düşünerek bu bölgeyi *Eretz Yisrael* yani ebedi Yahudi yurdu olarak nitelemeleri, bu topraklarda halihazırda yaşayan veya bu bölge üzerinde hak iddia eden etnik ve dinî gruplara yönelik Yeşu döneminde gerçekleştirilen uygulamaların bir benzerinin tatbik edilmesine yönelik dışlayıcı tutuma zemin oluşturmuştur. Bu bağlamda ortaya çıkan sınırsız şiddet, çoğu kere Kutsal Kitap'ta yer alan uygulamalar ile gerekçelendirilmiştir.

Özellikle Siyonist düşünce öncülüğünde diasporadan kutsal topraklara dönen Yahudilerin, Tanah'ı bilinçli ve seçici bir yaklaşım ile ele almaları, sürgün döneminde benimsenen pasifist duruş yerine saldırgan bir tutumun ön plana çıkmasına neden olmuştur. Dindar Yahudilerin ilham ve meşruiyet arayışında Yahudi geleneğinde yer alan farklı muhteva ve niteliğe sahip birçok örnek arasından genellikle kendi amaçlarına uygun, marjinal örnekleri seçerek merkeze almaları, Tanah literatüründe yer alan savaş ve şiddete yönelik örnek ve sembollerin araçsal kullanımını gündeme getirmiştir. Bu nedenle gerek Tanah literatüründe betimlenen şiddet gerek Siyonist ideoloji temelinde ortaya çıkan şiddet, Yahve ile Yahudi toplumu arasında gerçekleşen ahitler ve bu ahitlerin doğal sonucu olarak ortaya çıkan seçilmiş ırk inancı, vaad edilmiş toprak inancı ve Mesih düşüncesi temalarından bağımsız değildir. Bu bağlamda, "Yahudi Geleneğinde Şiddetin Teolojik ve Politik Meşrulaştırıcı unsuru: Tanah" olarak belirlenen çalışma, iki ana bölümden oluşacak

şekilde düzenlenmiştir. İlk bölümde Tanah'ta şiddetin iz düşümü üzerinde durulmuş, ikinci bölümde ise seçilmişlik, vaad edilmiş toprak düşüncesi ve Mesih inancından hareketle Yahudilikte şiddetin teolojik ve politik boyutu incelenmiştir.

Çalışmanın ortaya çıkmasında pek çok kişinin katkısı ve desteği olmuştur. Öncelikle çalışmanın başlamasından sonuçlanmasına kadar desteğini esirgemeyen, önerileriyle çalışmanın ilerlemesinde emeği geçen danışman hocam Prof. Dr. Cengiz BATUK'a teşekkür ediyorum. Çalışmalarımı okuyarak yapıcı eleştiriler getiren Prof. Dr. Mahmut AYDIN'a ve zaman ayırarak çalışmaya katkı sunmasından dolayı Doç. Dr. Recep GÜN'e minnettarım. Ayrıca her zaman yanımda olan, dualarında beni unutmayan anne ve babama, çalışmam boyunca bana her türlü desteği sağlayan eşim Zehra ve çocuklarım Elif Berra ile Salih'e de teşekkür ediyorum.

Serkan SAYAR

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI	i
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	ii
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	viii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	3
1.2. Araştırmanın Önemi ve Yöntemi.....	11
1.3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	14
1.4. Araştırmanın Kaynakları.....	19
2. TANAH LİTERATÜRÜNDE ŞİDDETİN İZ DÜŞÜMÜ	24
2.1. Yahudi Geleneğinde Kutsal Kitap: Geçmişin Tanığı Geleceğin Rehberi.....	26
2.2. Kutsal Kitap'ta Şiddet ve Şiddetsizlik İkilemi.....	29
2.2.1. Kutsal Kitap ve Şiddet	38
2.2.2. Kutsal Kitap ve Şiddetsizlik.....	46
2.3. Yahve'nin Savaşlara Müdahalesi.....	49
2.3.1. Yahve'nin Savaşa Katılımının Oluşturduğu Problem.....	51
2.3.2. Yahve'nin Savaşta Rolü: Aktif ve Tamamlayıcı Olarak Savaşa Katılımı	53
2.3.3. Yahve'nin Rol Model Olması: Yahve'nin Eylemlerinin Yönlendirici Etkisi	58
2.4. Kutsal Kitap'ta Savaş Geleneğinin Belirlenmesi: Çıkış	61
2.5. Kutsal Kitap'ta Öne Çıkan Savaş Tutumları.....	68
2.5.1. Tanrı'ya Sunu Olarak <i>Herem</i>	69
2.5.2. Tanrı'nın Yargısı Olarak <i>Herem</i>	72
2.5.3. Arınmanın Vurgulandığı Savaş Tutumu	76
2.5.4. Kahramanlığın Vurgulandığı Savaş Tutumu	78
2.5.5. Savaşta Hile Tutumu.....	81
2.5.6. Savaşta Amaca Uygunluk Tutumu	84
2.5.7. Savaşa Katılmama Tutumu	85
2.6. Şiddete Yönelik Apolojik Açıklamalar.....	87
2.6.1. İnisiyatifin Tanrı'ya Verilmesi.....	89
2.6.2. Tanrı'nın Şiddetin Dışına Çıkarılması	92
2.6.3. Savaş ve Şiddetin Alegorik Yorumlanması	94
2.6.4. Şiddetin Tarihsel Bağlamda Ele Alınması	96
2.6.5. İlmli Pasajlara Vurgu Yapılarak Şiddetin Etkisinin Azaltılması	101
2.7. Değerlendirme.....	103
3. ŞİDDETİN TEOLOJİK VE POLİTİK ALTYAPISI	105
3.1. Şiddetin Sosyo-Psikolojik Kaynağı Olarak Seçilmişlik.....	105
3.1.1. Şiddetin Teolojik Arka Planı: Ahit ve Seçilmişlik.....	106
3.1.2. Dinsel Kimlikten Şovenist Kimliğe: Etnik Seçilmişlik ve Şiddet	112
3.2. Şiddetin Mekânsal Kaynağı Olarak Vaad Edilmiş Toprak	120
3.2.1. <i>Eretz Yisrael</i> ve Yahudilik: Tanrı'nın Vaadi ve Tarihsel Kimlik.....	121
3.2.2. Vaad Edilen Topraktan Savaşılan Toprağa: Filistin	127
3.3. Şiddetin Siyasal Kaynağı Olarak Mesih Düşüncesi.....	140
3.3.1. Eskatolojik Beklentiler ve Tarihi Süreç	141
3.3.2. Pasifist Tutumdan Militarist Tutuma: Şiddet ve Siyonizm.....	162
3.4. Değerlendirme.....	191
4. SONUÇ	193
KAYNAKLAR	198
ÖZ GEÇMİŞ.....	212

KISALTMALAR

1.Ta.	: I. Tarihler
1Sa.	: I. Samuel
2.Kr.	: II. Krallar
2.Ta.	: II. Tarihler
2Ko.	: II. Korintliler
Amo.	: Amos
BT	: Babil Talmudu
Çık.	: Çıkış
Dan.	: Daniel
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ezr.	: Ezra
Hag.	: Hagay
Hak.	: Hakimler
Hez.	: Hezekiel
Hoş.	: Hoşea
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
Lev.	: Levililer
Mat.	: Matta
Mez.	: Mezmurlar
Mik.	: Mika
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
Neh.	: Nehemya
Özd.	: Süleyman'ın Özdeyişleri
Say.	: Sayılar
Tek.	: Tekvin
Tes.	: Tesniye
Yer.	: Yeremya
Yşa.	: Yeşaya
Yşu.	: Yeşu
Yu.	: Yuhanna

1. GİRİŞ

Fiziksel, duygusal ve sosyal boyutlarının yanı sıra ekonomik ve dinî boyutlarıyla hayatın her alanında ortaya çıkan şiddet, günümüz dünyasının öncelikli sorunlarından biri hâline gelmiştir. Kültürel ve bilimsel gelişmelere ek olarak küreselleşme ile beraber fiziki sınırların ortadan kalması, farklı kültürlerle sahip insanların etkileşimini arttırmış, yaşanan gelişmeler, çevre bilinci, insan hakları ve toplumsal adalet gibi konuların yanı sıra şiddete karşı duyarlılığın artmasına neden olmuştur. Bu bağlamda kadına yönelik şiddetten çocuklara ve yaşlılara yönelik şiddete, eğitimden spora, trafikten medyaya kadar geniş bir yelpazede tartışılan şiddet, gerek çok boyutlu bir yapıya sahip olması gerek hayatın her alanında ortaya çıkması nedeniyle psikolojiden sosyolojiye; kriminolojiden hukuka kadar farklı birçok disiplin tarafından inceleme konusu yapılmıştır.

Diğer taraftan dünya genelinde din temelli şiddet eylemlerinin artarak devam etmesi şiddetin din bağlamında tartışılmasını da beraberinde getirmiş, din ile şiddet kavramının yan yana gelip gelemeyeceğinden, nelerin şiddet olarak değerlendirileceğine kadar geniş bir perspektifte devam eden tartışmalar, dinî inanç ve değerlerin modern dünyadaki yerinin sorgulanmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda bazı yazarlar dünya genelinde yaşanan şiddet ve çatışmanın temel nedeni olarak dinî inanç ve değerleri ön plana çıkarırken diğer yazarlar dinî inanç ve değerlerin araçsal kullanımına dikkat çekmiş, dinsel motivasyonlu şiddet eylemlerinin arka planında siyasi, ekonomik veya politik nedenler olduğunu belirtmişlerdir.¹

Bu bağlamda, en genel anlamıyla dinî inanç ve değerlerin şiddete referans olarak kullanılmasını ifade etmek için kullanılan dinsel şiddet, geçmişte daha çok haclı seferleri, engizisyon ve din savaşları ile ilişkilendirilirken günümüzde vekalet savaşlarından terör eylemlerine kadar birçok şiddet eylemiyle ilişkilendirilmektedir.² İsrail-Filistin çatışması, Sırp-Boşnak savaşı ve Myanmar'da Budistlerin Müslümanlara uyguladığı soykırım gibi büyük ölçekli çatışmalarda ön plana çıkan dinsel şiddet, Yeni Zelanda'dan Sri Lanka'ya, Suriye'den Afganistan'a kadar

¹ Charles Kimball, *When Religion Becomes Evil* (New York: HarperCollins, 2008), 27-40; Şinasi Gündüz, *Küresel Sorunlar ve Din* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 132.

² Şinasi Gündüz, "Din ve Şiddet Paradoksu", *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 13/2 (2016), 8-31.

dünyanın değişik bölgelerinde yaşayan, farklı dinî geleneklere mensup onlarca insanın hayatını kaybetmesine neden olan daha küçük ölçekli şiddet eylemlerinde de belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Diğer taraftan kendilerini dindar olarak tanımlayan, din dilinin yanı sıra dinî sembol ve değerleri kullanan bireylerin neden oldukları bu şiddet eylemleri dünyanın değişik bölgelerinde yer alan inanç havzalarında yaşayan topluluklar arasında onlarca yıldır devam ediyor olsa da bu olaylardan hiçbiri, 11 Eylül 2001’de New York Dünya Ticaret Merkezine yapılan saldırı kadar yankı uyandırmamıştır. Bu saldırı ile beraber dünya gündemi bir anda değişmiş, saldırının Müslümanlardan oluşan bir grup tarafından gerçekleştirildiğinin iddia edilmesi, İslam, şiddet ve terör konularını gündeme taşıırken dinsel şiddet, küresel çapta bir tehdit olarak algılanmaya başlanmıştır.³ Öyle ki bu saldırı sonrasında Afganistan ve Irak’ta 11 Eylül saldırıları ile doğrudan ilgisi olmayan yüz binlerce insanın hayatını kaybetmesi ya da Guantanamo ve Ebu Garip’te terörist oldukları gerekçesiyle binlerce insanın işkenceye uğraması, ikiz kulelerde hayatını kaybeden yaklaşık üç bin kişi kadar yankı uyandırmamıştır.⁴ Oluşturulan atmosferde insanların daha çok din ve İslam kaynaklı şiddete odaklanması, geniş halk kitlelerinin yanı sıra akademik ilginin dinsel motivasyonlu şiddet eylemlerine yoğunlaşmasına neden olmuştur.⁵

11 Eylül saldırısına katılan eylemcilerden bazıları ile el-Kaide arasında kurulan ilişki monoteist gelenekle ilgili birtakım tartışmaları da beraberinde getirmiştir.⁶ Bu

³ Kimball, *When Religion Becomes Evil*, 3-4; Robert Pape, *Dying to Win: The Strategic Logic of Suicide Terrorism* (New York: Random House Publishing Group, 2005), 3-8; Bruce B. Lawrence, “Muslim Engagement with Injustice and Violence”, *The Oxford Handbook of Religion and Violence*, ed. Michael Jerryson vd. (Oxford: Oxford University Press, 2013), 126.

⁴ Darius Rejali, *Torture and Democracy* (Princeton: Princeton University Press, 2009), 508-519; Jane Mayer, *The Dark Side: The Inside Story of How The War on Terror Turned into a War on American Ideals* (New York: Knopf Doubleday Publishing Group, 2009); Kelly Oliver, “Bodies against the Law: Abu Ghraib and the War on Terror”, *Continental Philosophy Review* 42/1 (Şubat 2009), 63-80.

⁵ John R. Hall, “Religion and Violence from a Sociological Perspective”, *The Oxford Handbook of Religion and Violence*, ed. Michael Jerryson vd. (Oxford: Oxford University Press, 2013), 363-365; William T. Cavanaugh, *The Myth of Religious Violence Secular Ideology and the Roots of Modern Conflict* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 4.

⁶ Bu tartışmalar çerçevesinde Yahudi, Hristiyan ve İslam geleneklerine ait kutsal metinlerin, geçmişte olduğu gibi günümüzde de şiddet ve çatışma kaynağı olduğu iddiasından hareketle şiddetin genelde din, özelde monoteist gelenekle ilgili bir kavram olduğu savunulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Kimball, *When Religion Becomes Evil*, 27-30; Robert Eisen, *The Peace and Violence of Judaism: From the Bible to Modern Zionism* (Oxford: Oxford University Press, 2011), 17-18; Sam Harris, *The End of Faith: Religion, Terror, and the Future of Reason* (London: W. W. Norton & Company, 2004), 13; Christopher Hitchens, *God Is Not Great: How Religion Poisons Everything* (New York: Allen & Unwin, 2007), 22, 123. Özellikle İslam’ın şiddet içeren tehditkâr bir din olduğu Kuran’dan seçilen bazı ayetlerle desteklenmeye çalışılmış, Amerika’da yaşayan Müslüman kanaat önderleri bu tartışmalara cevaben İslam’ın barış dini olduğunu vurgulayıp yaşanan terör eylemini kınasalar da

durum, kutsal metinlerin şiddetle ilişkisinin incelendiği birçok çalışmaya kaynaklık etmiş, yapılan çalışmalar⁷ Kur'an ve Müslümanlar üzerinde yoğunlaşsa da uzunca süredir görmezden gelinen Tanah literatürünün şiddet açısından sorunsal içeriğine dikkat çekmiştir.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Monoteist geleneğin diğer temsilcileri ile kıyaslandığında oldukça küçük bir topluluk olmasına rağmen yaklaşık dört bin yıllık tarihe sahip olan Yahudilerin şiddetle ilişkisi oldukça karmaşık bir yapı arz etmektedir. Tarih boyunca şiddetin hem öznesi hem de nesnesi olan Yahudiler, iniş çıkışlarla dolu bir süreç yaşamışlardır.⁸ Mısır'da yaşanan kölelik hayatı, Asur ve Babil saldırıları, sırasıyla Pers, Helen ve Roma egemenliği ve nihayetinde II. Mabet'in yıkılmasıyla başlayan sürgün döneminde şiddetin nesnesi olan Yahudiler, hem antik hem de modern dönemde vaad edilen toprakların ele geçirilmesi sürecinde şiddetin öznesi olmuşlardır. Bu nedenle bazı araştırmacılar savaş ve şiddete atıfta bulunmadan

Başkan Bush'un haclı seferleri olarak nitelendirdiği saldırılara başlamadan önce iyi Müslüman, kötü Müslüman ayrımını yapması olayı daha da dramatik bir hale getirmiştir. Bu bakış açısına göre kötü olarak nitelenen Müslümanlar şiddet ve terörizmden açıkça sorumlu tutulmuşlardır. Bush, iyi Müslümanların isimlerini ve vicdanlarını bu korkunç olaydan temizleyip aklamak için kötü olarak nitelenen Müslümanlara karşı yapılacak savaşta Amerika'yı desteklemeye istekli olduklarını belirten bir açıklama yaparak bu eylemi kınayan Müslümanları takdir etse de bu söylem içerisinde iyi olmadığı kanıtlanmadığı sürece bütün Müslümanlar kötü olarak kabul edilebileceği farklı bir mesaj daha barındırmaktaydı. Bu mesaj İslam geleneğinin ve İslam coğrafyasının hedefe konulduğu yeni bir dönemin habercisi oldu. İslam ve şiddetin yan yana getirildiği bu süreç Afganistan başta olmak üzere Irak ve Suriye'nin işgalinin temel gerekçelerinden birisini oluşturmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mahmood Mamdani, *Good Muslim, Bad Muslim: America, the Cold War, and the Roots of Terror* (New York: Three Leaves Press, 2005), 15.

⁷ Mark Juergensmeyer, *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence* (Berkeley: University of California Press, 2003); Kimball, *When Religion Becomes Evil*; Jack Nelson-Pallmeyer, *Is Religion Killing Us? Violence in the Bible And the Quran* (New York: Continuum, 2005); Hector Avalos, *Fighting Words: The Origins of Religious Violence* (New York: Prometheus Books, 2005); Hans Küng, "Religion, Violence and Holy Wars", *International Review of the Red Cross* 87/858 (2005), 253-268; Benjamin Barber, *Jihad vs. McWorld: Terrorism's Challenge to Democracy* (New York: Random House Publishing Group, 2010); Karen Armstrong, *Fields of Blood: Religion and the History of Violence* (New York: Anchor Books, 2015); Cavanaugh, *The Myth of Religious Violence Secular Ideology and the Roots of Modern Conflict*; Lawrence Wright, *The Looming Tower: Al-Qaeda and the Road to 9/11* (New York: Knopf Doubleday Publishing Group, 2006); Peter L. Bergen, *Holy War, Inc.: Inside the Secret World of Osama Bin Laden* (New York: Simon and Schuster, 2002); Daniel Benjamin - Steven Simon, *The Age of Sacred Terror: Radical Islam's War Against America* (New York: Random House Trade Paperbacks, 2003); Hamid Mohsin, *Reluctant Fundamentalist* (New Delhi: Penguin Books, 2015); Lloyd Steffen, *Holy War, Just War: Exploring the Moral Meaning of Religious Violence* (Lanham, Md: Rowman & Littlefield Publishers, 2007); Charlene P. E. Burns, *More Moral Than God Taking Responsibility for Religious Violence* (Lanham: Rowman & Littlefield, 2008); Şinasi Gündüz, *Dinsel Şiddet: Sevgi Söyleminden Şiddet Realitesine Hristiyanlık* (Samsun: Etüt Yayınları, 2002); Gündüz, "Din ve Şiddet Paradoksu"; Gündüz, *Küresel Sorunlar ve Din*; Henry Munson, "Religion and Violence", *Religion* 35/4 (2005), 223-246.

⁸ Cengiz Batuk, "Tanrı'nın Asi Çocukları: Zalimlik ve Mazlumluk Arasında Şiddet Sarmalındaki Yahudiler", *Milel ve Nihal* 5/1 (2008), 157-171.

Yahudi tarihinin ve teolojisinin anlaşılmasının mümkün olamayacağına işaret etmiştir.⁹

Antik dönem Yahudi tarihinin bir tanığı olarak Tanah, savaş ve şiddete yabancı değildir. Pentatök olarak ifade edilen Musa'nın beş kitabı (Tora), Peygamberler (Neviim) ve Yazılar (Ketuvim), şiddet içeren imge ve sembollerle doludur. Tanah'ı oluşturan üç bölüm ve yirmi dört kitabın neredeyse her birinde yer alan savaş ve şiddet, Yeşu kitabında olduğu gibi bazı kitaplarda ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir. Hatta barış ve hoşgörü teması üzerinde çalışma yapan araştırmacılar bile bu literatür içerisinde yer alan savaş ve şiddete kayıtsız kalamamıştır.¹⁰

Tanah, savaş ve şiddet dili içerdiği gibi barış ve hoşgörü dili de içermektedir. Her ne kadar savaş ve şiddet dili, barış ve hoşgörü dilini gölgede bıraksa da bu literatür içerisinde yer alan bazı kitaplar, savaş ve şiddetin sona erdiği evrensel barış idealini de dile getirmiştir.¹¹ Ancak bu ideal hiçbir zaman tarihsel gerçeklik kazanamamış, savaş ve şiddet hayatın olağan gerçeği olarak varlığını devam ettirmiştir.¹²

Tanah literatürünü problemlili hâle getiren, genellikle öteki veya yabancı olarak nitelenen uluslara yönelik betimlenen şiddettir. Zira Mısır'dan çıkışla başlayıp Filistin topraklarının ele geçirilmesine kadar, vaad edilen toprakların ele geçirilmesine yönelik Tanah'ta betimlenen şiddet, günümüz terminolojisiyle soykırım veya katliam ifade eden birçok örnek içerir.¹³

Tanah literatüründe yer alan şiddet, yine aynı metin içerisinde iddia edildiği şekliyle, Yahve ve İsrailoğulları arasında gerçekleşen ahitlerden bağımsız değildir. Tanah'a göre Tanrı'nın İbrahim (Avram/Abraham) ile yaptığı ahit, seçilenler ve seçimin dışında kalanlar olmak üzere insanların iki kategoriye ayrılmasına neden olduğu gibi üzerinde İsrailoğulları'nın hüküm süreceği Filistin toprakları ve diğer ulusların yaşayacağı gentile toprakları olmak üzere yeryüzünün de ikiye bölünmesine

⁹ Susan Niditch, *War in the Hebrew Bible: A Study in the Ethics of Violence* (New York: Oxford University Press, 1993), 9; Patrick D. Miller, *The Divine Warrior in Early Israel* (Cambridge: Harvard University Press, 1973), 1; John A. Wood, "War in the Old Testament", *Center for Christian Ethics at Baylor University*, (2004), 11.

¹⁰ David A. Leiter, *Neglected Voices: Peace in the Old Testament* (Scottsdale: Herald Press, 2007), 15; Marvin E. Tate, "War and Peacemaking in the Old Testament", *Review & Expositor* 79/4 (1982), 594.

¹¹ *Kitabı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2010), Yşa.2:4; 11:6-9; 19:23-25; Mik.4:2-3; Yoe.3:9-10.

¹² Richard S. Hess - Elmer A. Martens, *War in the Bible and Terrorism in the Twenty-First Century* (Winona Lake: Eisenbrauns, 2008), 19.

¹³ Tes.7:1-2; Yşu.6:21; 1Sa15:2-3.

neden olmuştur.¹⁴ Zira Tekvin 12’de İbrahim’den eski yaşamını geride bırakarak kendisinin göstereceği yere gitmesini isteyen Tanrı, onu büyük bir millet yapacağını bildirir.¹⁵ Üstelik Tanrı’nın İbrahim’e vaadi sadece neslinin çoğalmasıyla ilgili değildir. Aynı zamanda Nil’den Fırat’a kadar uzanan topraklar da vaad edilir.¹⁶ İbrahim ile yapılan anlaşmanın onun soyuyla da yapılacağı, anlaşmanın getirdiği hakların neslini de kapsayacağı, soyundan krallar çıkacağı ve İbrahim desteklendiği gibi neslinin de destekleneceği, belirtilir.¹⁷

Fakat İbrahim’e vaad edilen topraklar el değmemiş arazi değildir. Tanah’ta, Mısır Irmağı’ndan büyük Fırat Irmağı’na kadar uzanan topraklar üzerinde Ken, Keniz, Kadmon, Hitit, Periz, Refa, Amor, Kenan, Girgaş ve Yevus kavimlerinin yaşadığı, onların hakimiyetinde olan toprakların İsrailoğulları’na verildiği belirtilir.¹⁸ Ancak vaad edilen topraklar üzerinde yaşayan bu kavimlerden hiçbirinin kendi rızası ile toprak üzerindeki hâkimiyetini İsrailoğulları’na verdiği bahsedilmez. Aksine Tanah anlatısının önemli bir kısmı vaad edilen topraklar üzerinde yaşayan kavimler ile yapılan mücadeleyi konu almaktadır. İbrahim bu topraklar üzerinde bir yabancı olarak yaşar. Mülk olarak sahip olduğu tek yer eşi Sare öldüğünde para ile satın aldığı Makpela mağarası olur.¹⁹ İshak ve Yakup için de durum bundan farklı değildir. Vaad edilen topraklar üzerinde İsrailoğulları’nın hâkimiyet kurması Mısır’dan çıkıştan sonra Yeşu önderliğinde gerçekleşen fetih hareketleri ile gerçekleşir.

Diğer taraftan İbrahim ile yapılan ahit çerçevesinde Tanrı ile İsrailoğulları arasında şekillenen özel ilişki, Yahudiler ile öteki kavimler arasında ayrışmaya işaret ettiği gibi bu kavimler ile Yahudiler arasında gerçekleşen çatışmaya da kaynaklık eder. Böylece Tanah literatürünün temelini oluşturan bu ırksal ve coğrafi seçilmişlik, Yahudi tarihi boyunca gerek Yahudilere yönelik gerekse Yahudiler tarafından şiddete başvurma'nın temel gerekçelerinden birisini oluşturur.²⁰

¹⁴ Rabbani literatürde Filistin toprakları, Tanrı’nın kendisini izhar ettiği ve Yahudi dinî hukukunun icra edildiği yegâne yer olması nedeniyle kutsallık ve hayat kaynağı olarak görülürken yeryüzünün diğer toprakları putperest inanç ve uygulamalar nedeniyle kirlilik ve ölümle özdeşleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Salime Leyla Gürkan, *Anahatlarıyla Yahudilik* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 111.

¹⁵ Tek.12:1-4; 16:10.

¹⁶ Tek.15:18.

¹⁷ Tek.17:1-8.

¹⁸ Tek.15:18-21.

¹⁹ Paul Johnson, *Yahudi Tarihi*, çev. Filiz Orman (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2001), 30.

²⁰ Avalos, *Fighting Words*, 140-141; Jeremy Cott, “The Biblical Problem of Election”, *Journal of Ecumenical Studies* 21/2 (1984), 200-204; Regina M. Schwartz, *The Curse of Cain: The Violent Legacy of Monotheism* (Chicago: University of Chicago Press, 1997), 1-4; Serkan Sayar, “Tevrat’ta

Bununla beraber Tanah'a göre Yahve'nin desteği koşulsuz değildir. Tesniye'de itaat ve isyanın sonuçları açıkça belirtilmiştir. Yahve'ye itaat nimete vesile olacak, itaatsizlik ise ceza ile karşılık bulacaktır.²¹ Bu bakış açısına göre Tanrı ile Yahudi toplumu arasında gerçekleşen ahitlere sadık kalınmaması nedeniyle ortaya çıkan günah, Mabet'in yıkılmasına neden olduğu gibi sürgünün de gerekçesidir. Yahudiler günah işleyerek vaad edilen toprakları kirletmiş, Tanrı da Romalıları kullanarak onları kutsal topraklardan çıkarmıştır. Başka bir ifadeyle dinsel hukukun ihlal edilmesi yaşanan felaketlerin nedeni olarak yorumlanmıştır.²²

Yahudi geleneğinin bu tutumu benimsemesinde Helen ve Roma egemenliğinde yaşanan isyanların önemli bir yeri vardır. Zira MÖ II. yüzyıl ile MS II. yüzyıl arasında yaşanan isyanların neden olduğu şiddet, Yahudi teolojisi açısından olduğu kadar Yahudi tarihi açısından da önemli sonuçlar oluşturmuştur. Bu süreçte Yahudiler tarafından gerçekleştirilen dört büyük isyanın askerî, siyasi ve dinî felaketler ile son bulması, bu olayların Yahudi tarihinde travmatik olaylar olarak hatırlanmasına neden olmuştur.²³

İsyanların neden olduğu yıkım nedeniyle Rabbinik dönem sürecinde genelde pasifist bir tutum sergileyen Yahudiler, Babil Talmudu Kethuboth 111a'da geçen üç yeminden hareketle güç kullanımının prensipte reddedilmesini içeren bir dönüşümü hayata geçirmişlerdir.²⁴ Zira Kethuboth 111a ile Filistin'e toplu göç yasaklandığı gibi Mesih'in gelişinden önce devlet kurulması tanrısal iradeye karşı bir tutum olarak yorumlanmıştır.²⁵ Yine Kethuboth 111a ile Yahudilerin bulundukları bölgelerde

ve Kur'an'da Tanrı Tasavvuru: Yaratma, Seçilmişlik, Merhamet ve Adalet Kavramları Ekseninde Bir Değerlendirme", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13/1 (31 Ocak 2023), 81-83.

²¹ Tes.28:1-68.

²² Reuven Firestone, *Holy War in Judaism: The Fall and Rise of a Controversial Idea* (Oxford: Oxford University Press, 2012), 17-18; Michael S. Berger, "Taming the Beast: Rabbinic Pacification of Second-Century Jewish Nationalism", *Belief and Bloodshed: Religion and Violence across Time and Tradition*, ed. James K. Wellman Jr. (Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2007), 53; Ali Osman Kurt, "Yahudilik'te Sürgün Teolojisi: Tanrısal Bir Ceza Olarak Sürgün", *Dini Araştırmalar* 9/25 (01 Haziran 2006), 61.

²³ Haşmoni İsyanı, Büyük İsyan, Kitos İsyanı ve Bar Kohba İsyanı. Bu dört isyanın üç ortak özelliği bulunmaktadır: 1- Bu isyanlar hem dinî hem de milli duygularla yapılmış, dinî ve siyasi egemenliğe ulaşma amaçlanmıştır. 2- Her isyan Mesih ruhuyla doludur. 3- Şiddet kurtuluş mücadelesinin bir parçası olarak sadece yabancı işgalciye değil aynı zamanda radikal olarak görülen siyasi ve dinî sapıklara da yönelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Gideon Aran - Ron Hassner, "Religious Violence in Judaism: Past and Present", *Terrorism and Political Violence* 25/3 (01 Temmuz 2013), 374.

²⁴ Johnson, *Yahudi Tarihi*, 200, 250.

²⁵ *The Babylonian Talmud*, çev. Michael L. Rodkinson (New York: New Talmud Publishing Company, 1899), Ketubot.111a; Yakov M. Rabkin, *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*, çev. Şahika Tokel (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 122-126.

idarecilere isyan etmeleri de yasaklandığı için, Siyonist hareket başlayıncaya kadar nadiren önemli örgütlü şiddet eylemine katılmışlardır.²⁶

Rabbînik dönemde sürgün işlenen günahların cezası olarak yorumlanmıştır. Geleneğe göre vaad edilen topraklara yerleşme, askerî güç kullanımı veya diplomasi yoluyla değil, Tanah'a uyulması ve Yahudi yasalarının tatbik edilmesiyle gerçekleşecektir. Sürgüne son verecek olan Yahve'nin kendisidir. Öyleyse Yahudilerin inisiyatif olarak tarihe müdahale etmesine gerek yoktur. Zira vaad edilen topraklara yerleşme Mesih'in gelişinin ardından güç kullanımına gerek kalmadan gerçekleşecektir. Üstelik bu süreç Tanrı'nın müdahalesiyle gerçekleşeceği için nihai ve daimî olacaktır.²⁷

Yüzyıllardır Yahudi geleneğinin bir parçası olan bu vizyon (apokaliptik/pasif mesihçilik), Filistin topraklarının ele geçirilmesine yönelik her türlü girişimi büyük oranda engellemiştir. Öyle ki, Siyonist idealler ortaya çıkıncaya kadar Filistin'e yerleşen Yahudiler ile Araplar arasında herhangi bir sorun yaşanmazken Yahudi göçünün başladığı 1880'lerden günümüze, önce Yahudi yerleşimciler ile yerli halk arasında yaşanan çatışmanın, 1948 yılında İsrail devletinin kurulmasıyla Arap-İsrail savaşına dönüşmesi "Yahudi şiddeti" sorununu gündeme getirmiştir. Özellikle Siyonist düşünce öncülüğünde diasporadan kutsal topraklara dönen Yahudilerin, Tanah'ı bilinçli ve seçici bir yaklaşım ile ele almaları, sürgün döneminde benimsenen pasifist duruşun yerini saldırgan bir tutuma bırakmasına neden olmuştur. Siyonist Yahudilerin ilham ve meşruiyet arayışında Yahudi geleneğinde yer alan farklı muhteva ve niteliğe sahip birçok örnek arasından genellikle kendi amaçlarına uygun, marjinal örnekleri seçerek merkeze almaları, Tanah literatüründe yer alan savaş ve şiddete yönelik örnek ve sembollerin araçsal kullanımını gündeme getirmiş, Yahudilerin arketipsel düşmanı Amelek (Amolek/Amâlika), Filistin'in yerli halkıyla özdeşleştirilmiştir. Filistin bölgesinin yerli halkına karşı Tanah'ta anlatılan şiddetin bir benzerinin günümüz dünyasına taşınması, çözümsüz bir problem olarak İsrail-Filistin sorununa neden olmuştur.²⁸

²⁶ Reuven Firestone, "Holy War in Modern Judaism? 'Mitzvah War' and the Problem of the 'Three Vows'", *Journal of the American Academy of Religion* 74/4 (2006), 960; Burns, *More Moral Than God Taking Responsibility for Religious Violence*, 18.

²⁷ Rabkin, *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*, 116.

²⁸ Firestone, "Holy War in Modern Judaism? 'Mitzvah War' and the Problem of the 'Three Vows'", 972-975; Munson, "Religion and Violence", 230-231.

Bu sorunun büyümesinde iki önemli husus etkili olmuştur. Bunlardan birincisi 1967 yılında gerçekleştirilen Altı Gün Savaşında kazanılan galibiyettir. Bu galibiyet ile Arap nüfusun yoğun olduğu bölgelerde yeni yerleşim yerleri kurulması iki toplum arasındaki çatışmanın artmasına neden olduğu gibi Filistin direnişine kaynaklık etmiştir. İkinci önemli sebep ise Gush Emunim olarak nitelenen dinî Siyonist örgütün Tanah'ın emirleri doğrultusunda yayılmacı ve militan bir tutum sergilemesidir. Bu iki gelişme çağdaş Yahudi şiddetinin temelini oluşturmuştur.²⁹

Dolayısıyla geçmişten günümüze uzanan tarihî süreç içerisinde zaman zaman şiddet mağduru olan zaman zaman da şiddete başvuran bir topluluk olarak Yahudiler şiddetle iç içe yaşamışlardır. Yahudi tarihinin şiddetle iç içe olması Tanah literatüründe yer alan seçilmişlik düşüncesi, vaad edilmiş toprak inancı ve mesihsel kurtuluş beklentisinden bağımsız değildir. Zira Tekvin 12'de İbrahim ile yapıldığı belirtilen ahit, sadece Yahudi halkının diğer milletlerden üstün olmasını ifade eden seçilmişlik düşüncesine kaynaklık etmemiş aynı zamanda Yahudilerin üzerinde yaşayacakları toprakların bizzat Tanrı tarafından belirlenmesini ifade eden vaad edilmiş toprak düşüncesine de temel oluşturmuştur. Yahudi kimliğinin ana bileşenlerinden her ikisinin de Tanrı tarafından belirlenmesi, İsrailoğulları'nın yabancılara yönelik dışlayıcı ve saldırgan (şovenist) bir tutum takınmasında belirleyici olmuştur. Üstelik Tanah literatüründe toprağın ele geçirilmesi ile ilgili açıklamalar, tarihsel olarak önemsenmese bile, teolojik açıdan yönlendirici olmuştur. Zira Kenan ve Amelek uluslarının imhasına yönelik Tanah'ta betimlenen şiddet, geçmişte Amerika'nın yerli halkı Kızılderililere uygulanan şiddete referans olduğu gibi günümüzde Filistin'de yaşayan Araplara yönelik uygulanan şiddete referans olmaktadır.³⁰

Diğer taraftan Yahudi geleneğinin şiddet ile olan ilişkisi Mesih düşüncesi ile yakından ilişkilidir. Zira II. Mabet'in yıkılmasından Siyonist hareketin ortaya çıkmasına kadar yaklaşık bin sekiz yüz yıl boyunca Yahudi geleneğinde hâkim görüşü ifade eden apokaliptik mesihçilik, Yahudilerin pasifist bir tutum sergilemesinde önemli bir role sahip olurken Siyonist düşüncenin ortaya çıkmasından günümüze kadar devam eden modern süreçte ön plana çıkan onarıcı mesihçilik,

²⁹ Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 364.

³⁰ Munson, "Religion and Violence", 230-231; Raanan Shaul Boustani vd. (ed.), "Introduction", *Violence, Scripture, and Textual Practices in Early Judaism and Christianity* (Boston: Brill, 2010), 4-5; Alan L. Mittleman, *Does Judaism Condone Violence?: Holiness and Ethics in the Jewish Tradition* (Princeton: Princeton University Press, 2018), 158.

yaklaşık iki yüzyıldır devam eden Yahudi şiddetinin temel gerekçelerinden birisini oluşturmuştur.³¹

Bu bağlamda çalışmanın konusu, “Yahudi Geleneğinde Şiddetin Teolojik ve Politik Meşrulaştırıcı Unsuru: Tanah” olarak belirlenmiştir. Yahudi tarihinin adeta bir şiddet tarihi niteliğinde olması, Yahudilerin şiddetin öznesi veya nesnesi olarak tarihin her döneminde şiddetle iç içe olmaları, Tanah’ta bireysel şiddet eylemlerinden soykırıma varıncaya kadar şiddetin her çeşidinin yer alması, Siyonist hareketin ortaya çıkmasından günümüze kadar devam eden İsrail-Filistin çatışmasında Tanah öğretilerinin araçsal kullanımı, özellikle Siyonist bakış açısıyla beraber dinî bir metinden politik ve ulusal bir metne dönüştürülen Tanah’ın İsrail-Filistin çatışmasında bölge üzerinde hak iddia eden Arap toplumuna karşı delil olarak kullanılması, araştırmanın problemini oluşturmaktadır.

Bu nedenle çalışmada Yahudi dinî geleneğinin temelini oluşturan Tanah literatürünün şiddet açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda Tanah’ta betimlenen şiddet ifadelerinin tarihî süreç içerisinde nasıl anlaşıldığının ortaya konulması; Tanah metinlerinde betimlenen şiddetin Yahudiliğin şiddet dinî olarak nitelendirilmesi için yeterli olup olmadığı; Yahudilerin bu metinlerden hareketle şiddet eylemlerine yönelip yönelmediği; Yahudilik açısından şiddetin meşruiyet zemininin ne olduğu, Yahudi geleneğinin şiddete bakış açısının geçmişten günümüze değişip değişmediği, Tanah literatüründe yer alan şiddete yönelik apolojik bakış açısının nasıl şekillendiği sorgulanmıştır. Konu incelenirken Yahudi kutsal metinleri teolojik ve politik boyutlarıyla ele alınmış; bu metinler içerisinde yer alan seçilmişlik, kutsal toprak inancı ve Mesih düşüncesi üzerinde durulmuş, bu temaların tarihsel süreç içerisinde Yahudi geleneğinin şiddet karşısındaki tutumunun şekillenmesinde oynadığı rol açıklanmaya çalışılmıştır.

Konuya yönelik temel varsayımlarımız ise şunlardır: Tanah literatürü diğer kutsal metinler gibi şiddet içermektedir. Tanah literatüründe yer alan şiddet genellikle Tanrı’nın onayı veya doğrudan direktifleriyle gerçekleşmiştir. Tanah’ta yer alan savaş anlatılarında Tanrı’nın şiddet ile ilişkilendirilmesi taklitsel şiddet eylemlerinin gerçekleşmesine neden olmuştur. Yahudi savaş geleneğinin

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Jody Elizabeth Myers, “The Messianic Idea and Zionist Ideologies”, *Studies in Contemporary Jewry: Jews and Messianism in the Modern Era Metaphor and Meaning*, thk. Jonathan Frankel (New York: Oxford University Press, 1991), 3-13.

belirlenmesinde Mısır'dan Çıkış belirleyici role sahiptir. Tanah literatüründe birbirinden farklı savaş tutumları yer almaktadır. Tanah'ta nefes alan bütün varlıkların öldürülmesini emreden savaş emirleri etik açıdan apolojik yaklaşımlara kaynaklık etmiştir. Seçilmişlik düşüncesi yabancılara yönelik hoşgörüsüzlük ve şiddete yol açan şovenizme neden olmuştur. Toprak vaadine yönelik pasajlar, Yahudilerin Filistin topraklarının yasal mirasçısı olduğuna yönelik algıyı güçlendirildiği gibi bu toprakların ele geçirilmesine yönelik Tanah literatüründe betimlenen şiddet eylemlerinin gerçekleşmesine referans olmaktadır. Mesih düşüncesi, Yahudi geleneğinin şiddet karşısındaki tutumunun şekillenmesinde belirleyici role sahiptir.

Yukarıda belirtilen varsayımlar, Yahudi geleneği şiddet ilişkisinde Tanah'ın merkezi bir konumda bulunduğuna işaret etmektedir. Zira, Tanah'ın genel olarak Tanrı ile İsrailoğulları arasında şekillenen karşılıklı özel ilişkiyi anlatan bir metin konumunda olması, bu ilişkinin miladının da Yahudileri diğer milletlerden farklı bir konuma yerleştiren İbrahim ile yapılan ahite dayanması, Yahudi-Yahudi olmayan (Goy) ayrımını belirginleştirdiği gibi vaad edilen topraklar üzerinde geçmişte olduğu gibi günümüzde de farklı kavimlerin yaşıyor olması Kenan ve Amelek'e yönelik betimlenen şiddetin taklit edilmesini gündeme getirmektedir.

Örneğin Tekvin 34'te Yakup'un kızı Dina'ya tecavüz edildiği öykülenir. Anlatıya göre bu olayı gerçekleştiren Şekem, Dina ile evlenmek ister. Babasını Yakup'a gönderir. Dina ile evlenmek için her şeyi kabul etmeye hazır olduğunu bildirir. Bunun üzerine Yakup'un oğulları Şimon ve Levi evlilik için hem Şekem'in hem de bölge halkının sünnet edilmesini şart koşar. Aslında Yakup'un oğulları intikam peşindedir. Sünnet olan herkesi kılıçtan geçirir ve kardeşlerine yapılan aşağılamayı cezasız bırakmazlar. Anlatıda Yakup, kendi ismine zarar verip tüm aileyi riske attıkları için oğullarına kızsız da³² bu öykünün çağdaş yorumunda Şimon ve Levi'nin cesur idealizmin temsilcisi olarak görülür. Üstelik bu olay, günümüz İsrail-Filistin çatışmasında orantısız intikam eylemlerinde kullanılan bir gerekçeye dönüşür.³³

Bu nedenle çalışmada ileri sürdüğümüz tez, bir kutsal kitap olarak Tanah'ın barış, esenlik, kardeşliğe referans olduğundan daha çok şiddete kaynaklık ettiği ve

³² Tek.34:1-31.

³³ Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 369.

Tanah dilinin tarih boyunca Yahudi şiddet eylemlerinin meşrulaştırıcı kaynağı olarak kullanıldığıdır. Ya da diğer bir açıdan bakacak olursak, Tanah'ın ve Tanah'ın anlattığı tarihin Yahudi şiddet eylemlerini meşrulaştırmak için kompoze edildiğini göstermektir. Nitekim Tanah, geçmişte farklı şiddet eylemlerinin meşrulaştırıcı kaynağı olarak kullanıldığı gibi günümüzde de Siyonist ideoloji bağlamında ortaya çıkan şiddete kaynaklık etmektedir. Bu yüzden Tanah'ın şiddete referans olması, daha çok Siyonist ideoloji üzerinden açıklanacaktır.

Bu bağlamda tezde aşağıdaki soruları cevaplandırmaya çalışacağız. Yahudilik bir şiddet dinî midir? Yahudi kutsal metinleri şiddet ve savaşa mı yoksa barış ve hoşgörüye mi vurgu yapmaktadır? Tanah literatüründe Filistin topraklarının yerli halkına karşı yürütülen imha savaşlarında Yahve'nin ilahi savaşçı olarak nitelenmesi nasıl bir problem oluşturmaktadır? Tesniye'de geçen ve Yeşu kitabında ayrıntılı olarak tasvir edilen yerli halkların katledilmesine yönelik şiddet eylemlerinin gerçekleşmediğine işaret eden arkeolojik araştırmaların varlığına rağmen bu tasvirlerin Tanah literatürü içerisinde yer alması günümüz İsrail-Filistin çatışması bağlamında nasıl bir etkiye neden olmaktadır? Tanrı ile İsrailoğulları arasında gerçekleşen ahitleşme Yahudilerin diğer milletlere bakış açısında ne derece etkili olmaktadır? Vaad edilen topraklar ve bu toprakların ele geçirilmesine yönelik Tanah'ta yer alan şiddet, nasıl anlaşılmıştır? Mesihçi düşünce dinsel şiddetin kaynağı olabilir mi? Siyonizm kaynağını Tanah'tan mı yoksa o dönemin şartları gereği milliyetçi akımlardan mı almıştır? Siyonist düşünce bağlamında uygulanan şiddet savunma amacına mı yoksa saldırgan bir amaca mı hizmet etmektedir? Modern İsrail devleti dinî hukuk ve inançlardan bağımsız mıdır? İsrail'de ve İsrail dışında şiddete karşı çıkan Yahudiler var mıdır?

1.2. Araştırmanın Önemi ve Yöntemi

Günümüzde olduğu gibi geçmişte de şiddete tanıklık eden Orta Doğu, din-şiddet ilişkisinin anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Zira Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının birbiriyle kesiştiği noktada yer alan Orta Doğu, geçmişten günümüze farklı kültür ve medeniyetlere ev sahipliği yapmış, birçok dinsel geleneğin birbiriyle karşılaştığı alan olmuştur. Bu durum her ne kadar bölge ile ilgili kültürel zenginliğe işaret etse de şiddet ve çatışma Orta Doğu tarihinin ayrılmaz bir parçası olmuş; geçmişte Asur, Babil, Pers ve Roma işgallerine tanıklık eden coğrafya, Monotesit geleneği benimseyen siyasi iktidarların bölge üzerinde hakimiyet sağlama

çabası ile haclı seferlerinden terör eylemlerine kadar şiddetin her çeşidine şahit olmuştur. Özellikle nüfuz olarak dünyanın sayılı dinlerinden Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'ın aynı coğrafi alana kutsallık atfetmesi, Filistin başta olmak üzere bölge üzerinde yaşanan şiddet olaylarının dinsel şiddet ekseninde analiz edilmesini gerektirmektedir.

Diğer taraftan Tanah literatüründe yer alan şiddete yönelik mesajlarının analiz edilmesi hem Yahudi dinî geleneği-şiddet ilişkisinin açıklığa kavuşturulması açısından hem de İsrail-Filistin çatışmasının hangi zemine dayandığının tespit edilmesi açısından önem arz etmektedir. Zira II. Mabet'in yıkılmasından sonra yaklaşık bin sekiz yüz yıldır pasifist olarak tanımlanan³⁴ Yahudi kimliği, Siyonist ideolojinin ortaya çıkmasıyla militarist bir niteliğe bürünmüş, binlerce yıldır devam eden sürgün geleneği yerini onarıcı/aktivist mesihçi anlayışa bırakmıştır.³⁵ Siyonist ideolojinin kurucularının ve destekçilerinin çoğunluğunun seküler dünya görüşüne sahip olmalarına rağmen Yahudi kültür ve medeniyetinin temel taşı olarak Tanah'ı kabul etmeleri bu literatürde yer alan seçilmiş ırk inancı, vaad edilmiş toprak inancı ve Mesih düşüncesi gibi temaların araçsal kullanımını gündeme getirmiştir.³⁶

Öte yandan süregelen İsrail-Filistin çatışmasının Tanah literatüründe betimlenen şiddete paralel gerçekleşmesi bu literatür içinde yer alan savaş ve şiddete yönelik örnek ve sembollerini önemli kılmaktadır. Zira Tanah salt geçmişin tanıdığı olan ve belirli bir döneme ışık tutan bir literatür değil aynı zamanda bugünün ve geleceğin şekillenmesine yönelik mesajlar içeren, bireylerin dünya görüşlerini belirleyip davranışlarını yönlendiren tarih üstü bir kitaptır.³⁷

³⁴ Ron E. Hassner - Gideon Aran, "Religion and Violence in the Jewish Traditions", *The Oxford Handbook of Religion and Violence*, ed. Mark Juergensmeyer vd. (New York: Oxford University Press, 2013), 96-97; Yakov M. Rabkin, "Judaism: The Search for Peace in the Holy Land", *Holy Land Studies* 10/2 (01 Kasım 2011), 143.

³⁵ Yahudi tarihinde kronolojik olarak aktif mesihçilik, pasif mesihçilikten önce gelişmiştir. Ancak MÖ II. yüzyıl ile MS II. yüzyıl arasında aktif mesihçi bakış açısıyla gerçekleştirilen isyanların neden olduğu yıkım (mabedin yıkılması ve sürgün) nedeniyle pasif mesihçilik ön plana çıkmış, bin sekiz yüzlerden sonra Bibas, Alkalai, Kalischer, Gutmacher ve Natonek gibi onarıcı Mesih düşüncesine sahip hahamların çabalarının Abraham Isaac Kook ve oğlu Tsevi Yehudah Kook tarafından geliştirilmesi, Siyonist hareketin kurtuluşa yönelik tanrısal bir işaret olarak yorumlanmasına neden olmuştur. Böylece geleneksel özellikle de ultra ortodoks inanca sahip Yahudiler, pasif mesihçi bakış açısında ısrarcı olsa da milliyetçi dindar Yahudiler aktif mesihçi bakış açısını benimsemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Myers, "The Messianic Idea and Zionist Ideologies", 7/3-10.

³⁶ Nur Masalha, *The Bible and Zionism: Invented Traditions, Archaeology and Post-Colonialism in Palestine-Israel* (London: Zed Books, 2007), 15-18; Rabkin, "Judaism", 148.

³⁷ Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 370.

Üstelik günümüzde İsrail devletinin yanı sıra kendilerini Kutsal Kitap'ın mirasının varisleri olarak gören dindar ve seküler grupların varlığından dolayı Tanah, tartışmamız açısından özel bir önem taşımaktadır. Zira Siyonist idealler çerçevesinde dinî bir metinden ulusal ve politik bir metne dönüştürülen Tanah, hem Yahudi milli yaşamının bir tanığı olarak, bu yaşam tarzının yeniden tesis edilmesi için Yahudi ulusunun ataları ile bölgede yeniden söz sahibi olmaya çalışan modern Yahudi ulusu arasında bir bağ kurmakta hem de Müslümanlara karşı yürütülen silahlı mücadeleye ilham verici bir kaynak olarak hizmet etmektedir.³⁸ Dolayısıyla Tanah, günümüzde bir kültür ve etnisite olarak tanımlanan Yahudiliğin şiddet karşısındaki tutumunun şekillenmesinde belirleyici bir role sahiptir.³⁹

Bu çalışmada, Yahudilikte şiddetin kaynağının ve yansımalarının tespit edilmesi amaçlandığından Yahudi geleneğine ait kutsal metinlerinin incelenmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda öncelikle Tanah literatürü şiddet açısından incelenmiş, şiddet içeren pasajların yanı sıra şiddetsizliği vurgulayan pasajlar vurgulanarak çalışma konusu ile ilgili bütüncül bir yaklaşım sergilenmeye çalışılmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde tasnif edilen savaş ve şiddete yönelik pasajlar hem literal olarak ele alınmış hem de tarihsel koşullar dikkate alınarak yorumlanmıştır.

Şiddet içeren pasajlar teolojik ve politik açıdan yorumlanırken Yahudi geleneğini şekillendiren haham görüşlerinden de istifade edilmiştir. Bu konuda zaman zaman Yahudi sözlü geleneğini oluşturan Talmud edebiyatından yararlanılmış zaman zaman da modern dönemde yaşayan Yahudi din adamlarının görüşlerine yer verilmiştir. Araştırma konusu daha çok Kutsal Kitap'tan hareketle fenomenolojik yöntem ile ele alınsa da tarihi, deskriptif ve karşılaştırma yöntemlerine de başvurulmuş, kavram analizinde filolojiden yararlanılmıştır. Çalışma konusu ile ilgili yapılan tezler, kitaplar ve makaleler araştırılmış, elde edilen veriler üzerinden değerlendirme yapılarak araştırma konusunun güncel meseleler ile bağlantısı kurulmuş, Yahudi bakış açısının yansıtılmasına gayret edilmiştir. Konu her ne Tanah literatürü üzerinden açıklansa da zaman zaman Hristiyan dinî geleneğine atıfta bulunulmuştur.

³⁸ Anita Shapira, "The Bible and Israeli Identity", *AJS Review* 28/1 (2004), 11; Firestone, *Holy War in Judaism*, 25; Roger Garaudy, *İsrail Mitler ve Terör*, çev. Cemal Aydın (İstanbul: Pınar Yayınları, 1996), 11-12; Avalos, *Fighting Words*, 130-132.

³⁹ Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 370.

Çalışmada Yahudi geleneğine ait kutsal kitap külliyatından bahsedilirken çoğunlukla “Tanah” zaman zaman da “Kutsal Kitap” ismi tercih edilmiş, Tevrat (Torah) kelimesi daha çok Musa peygambere Sina’da gönderilen Tanah’ın ilk beş kitabını ifade etmek için kullanılması nedeniyle, Eski Ahit kelimesi ise Hristiyan bakış açısını yansıtmaması ve hiçbir Yahudi’nin kendi Kutsal Kitap’ı için bu ismi kullanmayacağı gerçeğinden hareketle tercih edilmemiştir.

1.3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Kuşkusuz Yahudilik söz konusu olduğunda uzun bir tarihsel süreç ve çok sayıda metinden söz etmek mümkündür. Oldukça zengin bir literatüre sahip olan Yahudi geleneğinde Tanah’ın yanı sıra Talmud’dan Midraşlara, Zohar’dan Siddur’a kadar pek çok eser bulunmaktadır. Şiddetle ilgili bir konu tartışılırken konunun farklı boyutlarını göstermek için tüm bu literatürü dikkate alan bir çalışma yapılabilir. Ancak araştırma konusunun derinlemesine incelenebilmesi için çalışmanın kapsamı Tanah literatürü ile sınırlandırılmıştır. Aslında yukarıda bahsedilen literatürün büyük bir kısmı, Tanah’ın yorumlanmasıyla veya bu kutsal metinden ilham alınarak geliştirilen metinlerdir. Hal böyle olunca, Tanah merkezli bir çalışmanın daha tutarlı ve anlamlı bir yaklaşım olacağı değerlendirilmiştir. Diğer taraftan, Hristiyan Reform hareketi ile başlayan kutsal metin merkezli düşünme, sonraki süreçte pek çok dinsel gelenekte görüldüğü gibi günümüz Yahudiliği açısından da önemli bir yönelim oluşturmaktadır. Bu nedenle Tanah merkezli bir çalışma yürütülmüştür.

Çalışmada erken dönem Yahudi tarihinden günümüze şiddet içerikli eylemler Tanah öğretileri ile ilişkisi bağlamında konuya dahil edilmiştir. Diğer taraftan Yahudilik-şiddet ilişkisi incelenirken Yahudi tarihi bütünüyle ele alınmamış, tarihsel şiddet olaylarından ziyade dinsel şiddet olaylarına yani tanrısal emir ya da kutsal metin kaynaklı şiddete yoğunlaşmıştır. Açıklamalar kutsal metinlerin şiddete tanıklık veya rehberlik ettiği örneklerden seçilmiş, Yahudi tarihi açısından önemli olaylar dinsel şiddet konusu ile ilişkisi bağlamında konuya dahil edilmiştir.

Çalışılan konunun Yahudi şiddeti değil, Yahudi dinî şiddeti olması nedeniyle hem Yahudi tarihinde hem de çağdaş dönemde, dinî gelenek ve şiddet arasında şekillenen ilişki merkeze alınmıştır. Böylece Yahudilerin diğer milletlerle ilişkilerinde dinî inanç ve değerlerin araçsal kullanımı ile ortaya çıkan şiddet ve çatışma incelemenin konusu içerisinde kalırken, Yahudilerin kendi aralarında

gerçekleşen şiddet eylemleri veya son dönemlerde popülerleşen kadına yönelik şiddet veya dinî hukukla ilgili cezai müeyyidelerin uygulanmasına yönelik tartışmalar bu çalışmanın konusu dışında kalmıştır.

Yine “Yahudi Şiddeti” ifadesinin geçmişten günümüze aynı anlamı ifade etmediği gibi Yahudi geleneği şiddet ilişkisinin anlaşılmasını güçleştirdiğini de ifade etmek gerekir. Zira İbrahimi geleneğin diğer temsilcilerinden farklı olarak Yahudilikte din ve etnisite iç içe geçmiş bulunmaktadır. Yani bir kişinin Hristiyan ya da Müslüman olması, etnik kökenine yönelik herhangi bir referans oluşturmazken, Yahudiliğe mensubiyeti, Yahudi ırkına mensup olduğuna yönelik güçlü bir ima oluşturmaktadır.⁴⁰

Diğer taraftan geleneksel Yahudi topluluğunun dağılması ile Yahudilerin önemli bir bölümünün muhafazakâr inanca sahip olmaları şöyle dursun, seküler bir yaşam tarzı benimsemeleri, Yahudiliğin din ve etnisite ifade eden anlamında değişikliğe neden olmuştur. Böylece üç bin yıl boyunca Yahudi kimliğini oluşturan etnik ve dinî unsurlar arasında ayırım yapmak zor iken Modern dönemin başlamasıyla Yahudi kimliğini oluşturan temel bileşenler birbirinden ayırt edilmeye başlanmış hatta etnik ve dinî yapı arasındaki bağlantı çözülmüştür. Bu nedenle XVIII. yüzyıla kadar yaşanan şiddet olaylarında “Yahudi Şiddeti” ifadesinin kullanılmasında herhangi bir sorun yokken bu tarihten sonraki süreçte işlenen şiddet eylemlerinin hem dindar olarak kabul edilen birey ve gruplar hem de seküler olarak kabul edilen birey ve gruplar tarafından işlenmesi, dindar şiddetle seküler şiddet arasında ayırım yapılmasını gerektirmektedir.⁴¹

Yine dindar ve seküler şiddet ayrımı yapılırken İsrail-Filistin çatışması çoğunlukla dindar Siyonist kanatla ilişkilendirilmektedir. Oysa modern dönem Yahudiliğinin şiddetle ilişkisi açıklanırken sadece sağcı dinî Siyonizm’e odaklanmak gerçeği yansıtmamaktadır. Solcu seküler Siyonizm, en azından sağcı dindar Siyonizm kadar şiddet ve çatışma kaynağı olmuştur. Zira Siyonizm’in ana akımı her zaman ikinci kampta olmuş, seküler Siyonistler dinî bir çizgiye sahip Siyonistler kadar, davalarına sahip çıkmışlardır. Dahası, dinsel Siyonizm, seküler Siyonistlerden aldığı yardımlar sayesinde, modern dönemde güçlü bir şiddet kaynağı olabilmıştır.

⁴⁰ Aran - Hassner, “Religious Violence in Judaism”, 364.

⁴¹ Aran - Hassner, “Religious Violence in Judaism”, 364.

Dolayısıyla seküler Siyonizm, dinî Siyonizm'in anlaşılması için adeta bir ön koşul oluşturmaktadır.⁴²

Diğer taraftan geleneksel Yahudi kimliğinin ayrılmaz parçası olan dinî ve etnik yapı arasında var olan sıkı ilişki, seküler bir temelde kurulmuş olan İsrail'de din ve devlet işlerinin ayrılmaz bir yapı oluşturması şeklinde varlığını devam ettirmektedir.⁴³ Dinî inanç ve değerlerin kamusal alanda önemli bir başvuru kaynağı olması, özellikle Arap-İsrail çatışması bağlamında ulusal güvenlik meselelerinin sosyopolitik gündemde yer işgal eden diğer konular ile beraber kutsal metinler açısından tartışılmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bireysel veya kolektif şiddet eylemleri, her ne kadar seküler birey ve gruplar tarafından işlense de çoğu kez ortaya çıkan şiddet, dinî inanç ve değerlerden bağımsız değildir.⁴⁴ Bu doğrultuda Yahudiliğin bir dinsel gelenek olarak sadece dinsel Siyonizm'e değil aynı zamanda seküler Siyonizm'e de ilham kaynağı olduğu iddia edilmektedir. Yahudiliğin seküler Siyonizm'in neden olduğu şiddete ilham verdiğini iddia eden bu görüşe göre, seküler Siyonizm'in şiddet eğilimleri, büyük ölçüde Yahudi değerlerinin benimsemesiyle açıklanabilir. Zira Yahudilik olmasaydı seküler Siyonizm de olmayacaktı.⁴⁵

Üzerinde durulması gereken kavramlardan biri de şiddettir. Şiddet, karmaşık ve tanımlaması güç bir yapıya sahiptir. Günümüzde psikoloji, sosyoloji ve felsefeden; kriminoloji, biyoloji ve hukuka kadar farklı disiplinlerin inceleme alanını oluşturmaktadır. Şiddet içeren tutum ve davranışların anlamlandırmasına yönelik farklı disiplinler tarafından ortaya konulan çabalar, şiddet ve saldırgan davranışların anlaşılmasına katkı sağlasa da şiddetin geniş bir anlama sahip olması, sürekli yeni anlamlar kazanması, toplumdan topluma hatta insandan insana farklı anlamlar ifade etmesi nedeniyle henüz şiddetin disiplinler arası bir tanımlı yapılamamıştır.⁴⁶

Arapça'dan Türkçe'ye geçmiş olan şiddet, Arapça'da "sertlik, katılık anlamına gelip yumuşak huyluluğun zıddını" ifade etmektedir. Türkçe'de ise "bir hareketin,

⁴² Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 4-5.

⁴³ Allen Dowty, *The Jewish State: A Century Later* (Berkeley: University of California Press, 1998), 161.

⁴⁴ Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 364.

⁴⁵ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 145.

⁴⁶ Eugene Aisenberg vd., "Defining Violence", *Violence in Context: Current Evidence on Risk, Protection, and Prevention*, ed. Todd I. Herrenkohl vd. (New York: Oxford University Press, 2011), 14; Emine Battal, *Yeni Dini Hareketler ve Şiddet* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2017), 28; Özhan Yalçın - Ayten Erdoğan, "Şiddet ve Agresyonun Nörobiyolojik, Psikososyal ve Çevresel Nedenleri", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 5/4 (2013), 389-390.

bir gücün derecesi, sertlik; hız; bir hareketten doğan güç; karşıt görüşte olanlara kaba kuvvet kullanma; kaba güç; duygu veya davranışta aşırılık” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.⁴⁷ İngilizce’deki karşılığı ise *violence*’dır. *Violence* kelimesi Latince *violentus* ve *violare* kelimelerinden gelmektedir. Bu iki kelime ise Latince “güç, iktidar ve kuvvet” anlamına gelen *vis* kökünden türemiştir. Bu yüzden *violentus* kuvvetli, hiddetli, sert ve zorlu anlamını ifade ederek bir şeyin yapılma tarzına işaret ederken *violare* ise incitmek, zarar vermek, zorlamak gibi anlamlara gelip yapılan şeyi vurgulamaktadır. Dolayısıyla şiddet kelimesinin kullanılması insana ait bir eylemi ifade ederken aynı zamanda gerçekleşen bir durumun nasıl olduğunu da açıklar.⁴⁸

Şiddetin kelime anlamları genel olarak bireyin iradesine rağmen bir şeylerin yapılmasını ve yapılan şeyin zarar verici nitelik taşıdığını ifade etmektedir. Bu yüzden şiddet tanımlanırken fiziksel olarak zarar verme niyetiyle yapılan saldırgan davranışlar üzerinde daha fazla durulmuştur. Bununla beraber her saldırgan davranışın şiddet ifade etmeyeceği, zarar verici bir davranışın şiddet olarak ifade edilebilmesi için o davranışa eşlik eden uygun bir niyetin gerekliliği vurgulanmıştır. Kazayla veya istemeyerek gerçekleşen zarar verme durumları bireyin yaralanmasına veya ölümüne sebebiyet verse bile şiddet eylemi olarak nitelendirilmeyeceği belirtilmiştir. Dolayısıyla bir eylemin şiddet olarak nitelendirilmesi o eylemin hangi niyetle yapıldığıyla ilişkili olarak görülmüştür.⁴⁹

Yine bununla ilişkili olarak, zorlama yoluyla yapılan her fiilin şiddet anlamı taşımayacağı da vurgulanmıştır. Her ne kadar zorlamak fiili bireyin iradesine rağmen bir şeylerin yapılmasını ifade etmesi nedeniyle olumsuz bir anlama sahip olsa da ahlaki ve makul olarak kabul edilebilecek durumlar için de kullanılması onu şiddetten ayırmaktadır. Örneğin cezai müeyyideler nedeniyle bir yasaya uyma zorunluluğu gayri ahlaki olmadığı gibi şiddet olarak da değerlendirilmemiştir. Oysa şiddet eylemlerinde zorlamanın yanı sıra bir insanın yaralanması veya haklarının ihlal edilmesi söz konusudur. Bu nedenle şiddet gayri ahlaki olarak nitelendirilir.⁵⁰

⁴⁷ Şükrü Haluk Akalın vd., *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük* (Ankara: Akşam Sanat Okulu Matbaası, 2005), 1866; Ali Püsküllüoğlu, *Türkçe Sözlük* (İstanbul: Can Yayınları, 2008), 1627; Kudret Emiroğlu - Suavi Aydın, *Antropoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), 766-767.

⁴⁸ Francis C. Wade, “To Force and to do Violence to”, *The Journal of Value Inquiry* 9/3 (1975), 175.

⁴⁹ Elizabeth Kandel Englander, *Understanding Violence* (London: Lawrence Erlbaum Associates, 2003), 2.

⁵⁰ Wade, “To Force and to do Violence to”, 176.

Benzer şekilde güç veya kuvvet kullanımı şiddet oluşturan sonuçlar doğursa da her güç veya kuvvet kullanımının şiddet ifade etmeyeceği yani güç veya kuvvetin şiddetle eş anlama sahip olmadığı da vurgulanmıştır. Güç veya kuvvetin çift yönlü kullanımına dikkat çekilerek yapıcı, onarıcı ve yarar sağlayıcı güç kullanımının şiddet olarak nitelendirilemeyeceği belirtilirken; yıkıcı, zarar verici ve tahrip edici kullanımlar şiddet olarak değerlendirilmiştir. Örneğin bir diş doktorunun hastasının ağrıyan dişini çekmek için dişe uyguladığı kuvvet şiddet olarak nitelendirilmezken bir hırsızın hedeflediği çantayı ele geçirmek için çanta sahibine uyguladığı kuvvet şiddet olarak nitelendirilmiştir.⁵¹ Şu hâlde güç veya kuvvet kullanımının şiddet olarak nitelendirilebilmesi olumsuz kullanımının yanı sıra hangi niyetle yapıldığıyla yakından ilişkili olarak görülmüştür.

Şiddet ihlal kavramıyla ilişkili olarak da ele alınmıştır. Şiddetin ihlal oluşturduğunu savunan araştırmacılar genellikle bireyin maddi ve manevi varlığına yönelik olmak üzere iki tür ihlalden bahsetmişlerdir. Birinci tür ihlalde bireyin vücuduna yönelik ihlal söz konusuysen ikinci tür ihlalde bireyin saygınlığına yönelik ihlal söz konusudur. Örneğin kişinin gönüllü olarak yaşam hakkından vazgeçmesi anlamında ötenazi kişinin vücuduna yönelik bir ihlali oluştururken bireyin bir topluluk önünde hakarete uğraması saygınlığa yönelik şiddeti oluşturmaktadır.⁵²

Öyleyse şiddet nasıl tanımlanabilir? Hangi durum ve eylemler şiddet olarak nitelendirilebilir? Şiddet sadece fiziki olarak uygulanan saldırgan tutum ve davranışları mı ifade eder? Sözlü tehdit veya azarlama şiddet olarak nitelendirilebilir mi? Ekonomik yaptırımlar veya hak ihlalleri şiddet olarak görülebilir mi? Bu ve benzeri soruların cevaplandırılmasında başvurulacak genel geçer bir şiddet tanımı henüz yapılamamıştır. Bununla beraber şiddet farklı açılardan tanımlanmıştır.⁵³

Bu tanımlar içerisinde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafında yapılan tanım bizim için işlevseldir. Dünya Sağlık Örgütü şiddeti, “Geniş anlamıyla kasıtlı olarak fiziksel güç veya otorite kullanımının yanı sıra tehdit altında veya olağan durumda kişinin kendisine, başkasına, bir gruba veya topluma karşı yaralama, ölüm, fiziksel

⁵¹ Yücel Dursun, “Şiddetin İzini Sürmek: Şiddet Nedir?”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 12 (2011), 5.

⁵² Celal Türer, “Şiddetin Neliği ve Kavramsal Çerçevesi”, *Şiddet Karşısında İslam*, ed. Bünyamin Erul (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 17.

⁵³ Şiddet tanımları için bkz: Aisenberg vd., “Defining Violence”, 15.

zarar verme, sağlıklı gelişimi engelleme veya yoksun bırakma sonuçlarını doğuran veya doğurması muhtemel durumlar” olarak tanımlamıştır.⁵⁴

Psikolojik faktörlerin daha fazla dikkate alındığı bu tanımla şiddetin kişisel, kişiler arası ve toplumsal boyutuna dikkat çekilmiş; fiziksel zarar vermenin yanı sıra yoksunluk, psikolojik istismar ve ihmal içeren eylemler de şiddet olarak nitelenmiş ve böylece kapsayıcı bir tanım yapılmıştır. Biz dinsel şiddetten bahsedeceğimiz için buradaki tanıma ek olarak referansını kutsal metinlerden, dinî kurumlardan veya din adamlarından alan bireylere veya toplumlara yönelik psikolojik veya fiziki zarar verme durumlarını da şiddet olarak değerlendireceğiz. Böylece şiddet tezde fiziki ve psikolojik zararların yanı sıra bu durumlara yol açacak her türlü eylem, tutum ve sözü kapsayacak şekilde kullanılacaktır.

1.4. Araştırmanın Kaynakları

Tezde yararlanılacak temel kaynaklar, birincil ve ikincil olmak üzere iki kategoriden oluşmaktadır. Birincil olarak ifade ettiğimiz kaynaklar konunun kapsam ve sınırlılığından hareketle kutsal metinlerdir. Bu bağlamda şiddetin öncelikle Tanah metinlerinde izi sürülmüştür. Bu metinlerin Türkçe çevirileri için Kitabı Mukaddes Şirketinin 2010 yılında yayımlanan tercümesi dikkate alınmıştır. Yahudilikte sözlü geleneği temsil eden Talmud da yararlandığımız temel kaynaklar arasında yer almıştır. Yahudi hukuku ve dinî hayatının merkezinde yer alması nedeniyle konumuz açısından önem arz eden Talmud’un Michael L. Rodkinson tarafından İngilizceye çevrilen versiyonu dikkate alınmıştır.

Ülkemizde genelde dinler tarihi özelde Yahudilik alanında örnek çalışmalar yapılsa da Yahudiliğin şiddet boyutunu ele alan çalışma sayısı oldukça azdır. Bu konuyla ilgili Baki Adam, Cengiz Batuk, Mahmut Aydın ve Salime Leyla Gürkan ufuk açıcı çalışmalar yapmış olsa bu çalışmalar makale düzeyinde kalmış, doğrudan Yahudilik-şiddet konusuyla ilgili henüz kapsamlı bir tez yazılmamıştır. Bu bağlamda Baki Adam tarafından yazılan “Kutsal Toprak, Mesih ve Terör”, Cengiz Batuk tarafından yazılan “Tanrı’nın Asi Çocukları: Zalimlik ve Mazlumluk Arasında Şiddet Sarmalındaki Yahudiler”, Salime Leyla Gürkan tarafından yazılan “Barış ve Şiddet Ekseninde Yahudilik” ve Mahmut Aydın tarafından yazılan “İsrail’in Dinî

⁵⁴ “Violence”, *World Health Organization (WHO)* (Erişim 24 Ekim 2017); Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 11.

Politikasının Nedenleri Üzerine Bir Analiz” adlı makaleler tezde istifade ettiğimiz ve doğrudan konumuzla ilgili bilgi içeren çalışmalardır.

Bu çalışmalar dışında ülkemizde yapılan ve genel olarak yararlandığımız çalışmalar ise şunlardır: Şinasi Gündüz tarafından yazılan *Dinsel Şiddet Sevgi Söyleminden Şiddet Realitesine Hristiyanlık*. Şinasi Gündüz’ün bu çalışması doğrudan dinsel şiddet başlıklı eser olması açısından önemlidir. Gündüz, kaleme aldığı bu eserde şiddetin meşrulaştırılmasında dinin önemine dikkat çekerken Hristiyanlık bağlamında konuyu açıklamıştır. Yine aynı bağlamda ele aldığı *Küresel Sorunlar ve Din* isimli çalışmada din, terör ve şiddet ilişkisinden öteki ile bir arada yaşama sorununa kadar karşılaşılan birçok sorunda dinin fonksiyonuna değinen Gündüz, dinin nasıl siyasallaştırıldığını anlatmıştır. *Semavi Dinlerde Barış ve Şiddet İkilemi* adlı çalışmasıyla din ve şiddet ilişkisine dikkat çeken araştırmacılardan birisi de Kadir Albayrak’tır. Albayrak, genel bir değerlendirmeye Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinlerinde şiddet ve barış odaklı bir çalışma ortaya koymuştur. Bu çalışmada Yahudilikle ilgili açıklamalar daha çok Tanah metnlerinin şiddet açısından tasnife tabi tutulması şeklinde gerçekleşmiş, bu metinler üzerinde derin analizlere yer verilmemiştir. Emine Battal, *Kıyametin Gölgesinde Yeni Dini Hareketler ve Şiddet* adlı çalışmasında ise din ve şiddet ilişkisine yer verse de son zamanlarda ortaya çıkan dinî hareketler bağlamında şiddet konusunu incelemiştir.

Burada zikredilmesi gereken bu konuyla ilgili önemli bir çalışmalardan birisi de Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesinde düzenlenen din ve şiddet sempozyumudur. Bu sempozyumda sunulan bildiriler *Din ve Şiddet Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, adıyla yayımlanmıştır. Bu çalışmada şiddet birçok boyutuyla ele alınmış, bazı dünya dinlerinin şiddet ile ilişkisi üzerinde durulsa da özellikle İslam ve şiddet ilişkisi vurgulanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları arasından çıkan *Şiddet Karşısında İslam* adlı eser de şiddet ve İslam ilişkisini sorgulamış, Kuran ve Sünnetin şiddet ile ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmalar dışında Cengiz Batuk tarafından yazılan *Tarihin Sonunu Beklemek: Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları*, Ali Osman Kurt tarafından yazılan *Fundamentalist Yahudiler, Israel Shahak ve Norton Mezvinsky tarafından yazılan İsrail’de Yahudi Fundamentalizmi*; Israel Shahak tarafından yazılan *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, Yakov M. Rabkin tarafından yazılan *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*, Esther Benbassa ve Jean Christophe Attias’ın *Paylaşılamayan Kutsal*

Topraklar ve İsrail adlı çalışması ve Karen Armstrong tarafından yazılan, *Tanrı Adına Savaş: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam da Köktendincilik*, istifade ettiğimiz önemli kaynaklar arasında yer almıştır.

Çalışma sürecinde yararlandığımız Batı dünyasında yapılan çalışmalardan örnek kesit ise aşağıda sıralanmıştır: Salime Leyla Gürkan tarafından yazılan *The Jews as a Chosen People: Tradition and Transformation* adlı eser, Robert Eisen tarafından yazılan, *The Peace and Violence of Judaism From the Bible to Modern Zionism*, Ron E. Hassner ve Gideon Aran tarafından yazılan, “Religious Violence in Judaism: Past and Present”, Ehud Luz tarafından yazılan, *Wrestling with an Angel Power, Morality, and Jewish Identity*, Susan Niditch tarafından yazılan, *War in The Hebrew Bible A Study in the Ethics of Violence*, William T. Cavanaugh tarafından yazılan, *The Myth of Religious Violence Secular Ideology and the Roots of Modern Conflict*, Regina M. Schwartz tarafından kaleme alınan *The Curse of Cain: The Violent Legacy of Monotheism*, Mark Juergensmeyer tarafından yazılan *Terror in The Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*, Motti Inbari tarafından yazılan, *Jewish Fundamentalism and The Temple Mount: Who Will Build The Third Temple?*, Charles Selengut tarafından kaleme alınan *Sacred Fury: Understanding Religious Violence*, Michael S. Berger tarafından yazılan, “Taming the Beast: Rabbinic Pacification of Second-Century Jewish Nationalism, Jody Elizabeth Myers tarafından yazılan, “The Messianic Idea and Zionist Ideologies” ve Joel S. Kaminsky tarafından yazılan, *Yet I loved Jacob: Reclaiming the Biblical Concept of Election*.

Araştırmanın kaynakları ile ilgili bu kısa bilgilendirmeden sonra tezin birinci bölümü olan “Tanah Literatüründe Şiddetin İz Düşümü” altı alt başlıktan oluşacak şekilde düzenlenmiştir. “Yahudi Geleneğinde Kutsal Kitap: Geçmişin Tanığı Geleceğin Rehberi” adlı başlıkta, genel olarak Yahudi tarihi sürecinde Kutsal Kitap’ın durumu tartışılmış, Rabbinik dönemde sözlü geleneğin gerisinde konumlandırılan Tanah’ın Siyonizm ile beraber yeniden Yahudi yaşam tarzını belirleyen ana unsur olarak ön plana çıktığı vurgulanmıştır.

“Kutsal Kitap’ta Şiddet ve Şiddetsizlik İkilemi” başlığında ise Tanah’ın oluşum sürecine dikkat çekilerek bu literatürünün tek elden yazılmış sistematik bir teolojiye sahip olmadığı; bu durumun şiddet ve hoşgörü başta olmak üzere herhangi bir konu hakkında genelleme yapmayı oldukça güçleştirdiği belirtilmiştir. Buradan hareketle şiddet ve şiddetsizlik ikilemi, Tanah literatüründe yer alan savaş, şiddet ve

soykırım içeriğinin yanı sıra barış, hoşgörü ve yardımlaşma içeriği üzerinden açıklanmıştır.

“Yahve’nin Savaşlara Müdahalesi” başlığında ise *ilahi savaşçı* motifi üzerinde durulmuş; Yahudi dinî geleneğini derinden etkileyen bu motifin dinî savaş anlayışının şekillenmesinde belirleyici bir role sahip olduğu vurgulanmıştır. Yine bu başlık içerisinde Yahve’nin savaşa katılımının veya *ilahi savaşçı* motifinin dinî etik açısından oluşturduğu soruna odaklanılmış; Yahve’nin örnek alınmasının neden olduğu taklitsel şiddet örneklerle incelenmiştir.

“Kutsal Kitap Savaş Geleneğinin Belirlenmesi: Çıkış” başlığında ise, Yahudi tarihi ve teolojisi açısından merkezî öneme sahip olan Mısır’dan çıkışın Yahve ile Yahudi toplumu arasında betimlenen dinî bağın temelini oluşturduğu belirtilmiştir. Her yıl tekrar eden Pesah/Fısıh ritüeli ile anılan göçün, gerçekleştiği zaman ile yaşanılan zaman arasında bir köprü oluşturduğu, bu durumun Yahudi kimliğinin şekillenmesinde belirleyici olduğu ve kurtarıcı Tanrı motifinin bir arketip olarak geçmişten günümüze taşınmasına olanak sağladığı açıklanmıştır.

“Kutsal Kitap’ta Öne Çıkan Savaş Tutumları” başlığında ise, İbrahim ile yapılan ahite dayanan toprak vaadinin patriarklar döneminde birçok kez seslendirildiği ancak bu vaadin yerine getirilmesinin Çıkış’tan sonraki sürece kaldığı vurgulanmış; bu süreçte vaad edilen toprakların ele geçirilmesine yönelik girişimlerin Tanah’ta öykülenen savaş ve şiddete neden olduğu belirtilmiştir. Bu konuyla ilgili araştırmalarda sıklıkla atıfta bulunulan *War in the Hebrew Bible: A Study in the Ethics of Violence* adlı eserde belirtilen yedi farklı savaş tutumundan hareketle Kutsal Kitap içerisinde yer alan savaş tutumları açıklanmıştır.

“Şiddete Yönelik Apolojik Açıklamalar” başlığında ise Tanah literatüründe betimlenen soykırım ve etnik temizlik ifade eden pasajların neden olduğu ahlaki sorun üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Tanah literatüründe yer alan şiddet sorununun çözümüne yönelik bazen inisiyatifin Tanrı’ya verildiği bazen de şiddet ve Tanrı arasına mesafe koyulduğu belirtilmiştir. Yine zaman zaman savaş ve şiddetin ahlaki zorluğundan kaçınmanın yolu olarak alegorik yorumun ön plana çıkarıldığı bazen de tarihsel koşullara dikkat çekildiği ya da ılımlı pasajlara vurgu yapıldığı belirtilmiştir.

Diğer taraftan bu literatür içerisinde yer alan savaş ve şiddete yönelik açıklamaların önemli bir bölümünün tarihsel gerçeklik ifade etmediği, varoluşsal kaygıların giderilmesine yönelik sonradan oluşturulan bir kurgu olduğu, değişik argümanlar üzerinden tartışılmıştır.

“Tezin ikinci bölümü olan “Şiddetin Teolojik ve Politik Altyapısı” ise üç alt başlıktan oluşacak şekilde düzenlenmiştir. “Şiddetin Sosyo-Politik Kaynağı Olarak Seçilmişlik” başlığında Tekvin 12’de yer alan ilahi seçim üzerinde durulmuştur. Konu işlenirken Jeremy Cott, Regina Schwartz ve Hector Avalos’un analizleri dikkate alınmış; İbrahim ve soyunun seçilmesi kıt kaynak teorisi bağlamında değerlendirilmiştir.

“Şiddetin Mekânsal Kaynağı Olarak Vaad Edilmiş Toprak” başlığında ise İbrahim ile yapılan ahitin etnik ve coğrafi seçilmişlik düşüncesine temel oluşturduğu belirtilmiş, bu ahit ile beraber Yahudi kimliğinin kutsal topraklar ile sınırlandırıldığına/şekillendiğine değinilmiştir. Bu durumun Filistin bölgesi üzerinde hak iddia eden etnik ve dinî gruplara yönelik dışlayıcı tutuma zemin oluşturduğu vurgulanmıştır.

“Şiddetin Siyasal Kaynağı Olarak Mesih Beklentisi” başlığında ise Babil sürgünü ile beraber eskatolojik bir anlam kazanan Mesih düşüncesinin, tarihî süreç içerisinde varlığını koruduğu ve Yahudi geleneği-şiddet ilişkisinin şekillenmesinde belirleyici bir role sahip olduğu açıklanmıştır.

2. TANAH LİTERATÜRÜNDE ŞİDDETİN İZ DÜŞÜMÜ

Tekvin kitabının ilk bölümünde insanın Tanrı'nın suretinde yaratıldığı belirtilmektedir.⁵⁵ Bu açıklama Yahudi geleneğinde farklı tartışmaların konusunu oluştursa da Tekvin 1:27'de herhangi bir ayrıma yer verilmeksizin insanoğlunun diğer varlıklardan üstün bir konuma yerleştirilmesi, evrensel bir tutum ortaya koyması açısından önemlidir.⁵⁶ Ancak Tekvin kitabında insanın ve evrenin yaratılmasıyla ilgili kozmogonik ve antropogonik açıklamalar kısa süre sonra yerini patriark olarak kabul edilen İbrahim, İshak ve Yakup ile onların soyunu oluşturan Yahudi toplumuna yönelik açıklamalara bırakır. Zira baştan itibaren etnosentrik bir bakış açısı ile kurgulanan Tanah, giriş kısmında İbrahim'in neden seçildiğini vurgulamak için Âdem'den İbrahim'e kadar olan süreçte insanlığın hatalarını zikrederek Tanrı'nın yaratılış planındaki kırılmaya işaret eder. Bu bağlamda Tanrı'nın suretinde mükemmel bir şekilde yaratılan insanın Âdem'in işlediği günah nedeniyle bu mükemmelliği kaybetmesi, Âdem'in iki oğlundan birisinin diğerini öldürmesi, Düşmüş Melekler (Tanrı Oğulları) ve onların neden olduğu olumsuzluklar, Nefilim ve onların bozgunculukları zikredilir.

Tanrı kendi suretinde yarattığı insanın tanrısal irade doğrultusunda hareket etmesini bekler. Fakat Âdem'in ilk günah örneğinde olduğu gibi insanoğlunun yeryüzü serüveni tanrısal iradeye itaatsizlik ile başlar. Hatta Tekvin kitabının ilk on bölümü bu beklentinin gerçekleşmediğini gösteren birçok örnek içerir: Âdem ve Havva itaatsizliği yüzünden cennetten kovulur, Kabil kardeşi Habil'i öldürür ve Nuh'un nesli günahları yüzünden cezalandırılır.⁵⁷

Bu şekilde yaşanan bir dizi itaatsiz insan eylemi ve akabinde yaşanan ceza, Tanrı'nın insanlar ile kurduğu ilişkide yeni bir stratejiye neden olur. Bu süreçte İbrahim'i seçerek onunla özel bir ilişki kuran Tanrı, insanlığın geri kalanının kurtuluşu için İbrahim'e önemli bir rol verir. Tanrı'nın insanlardan beklentisi soy,

⁵⁵ Tek.1:27. İnsanın Tanrı imgesinde yaratılması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: James Barr, *Biblical Faith and Natural Theology: The Gifford Lectures for 1991* (Oxford: Clarendon Press, 1993), 156-159.

⁵⁶ Catherine L. McDowell, *The Image of God in the Garden of Eden: The Creation of Humankind in Genesis 2:5-3:24 in Light of the Mīs Pī, Pīt Pī, and Wpt-r Rituals of Mesopotamia ... and Theology of the Hebrew Scriptures* (Winona Lake: Eisenbrauns, 2015), 1; Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 18; Byron Sherwin, *Jewish Ethics for the Twenty-First Century: Living in the Image of God* (Syracuse: Syracuse University Press, 2000), 1.

⁵⁷ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 18.

bereket ve toprak vaadi ile onurlandırılan İbrahim aracılığıyla gerçekleşecektir.⁵⁸ Onu kutsayanlar kutsanacak, onu lanetleyenler lanetlenecek ve yeryüzündeki bütün halklar İbrahim aracılığıyla kutsanacaktır.⁵⁹

İbrahim'in seçilmesi sadece Tanrı'nın insanlarla kurduğu ilişkide baskın bir tema olarak İsrailoğulları'nın merkezde olduğu seçilmişlik düşüncesine kaynaklık etmez, aynı zamanda tanrısal öfke ve cezalandırmanın yöneldiği bir topluluk olarak İsrailoğulları'nın Tanah literatürünün geri kalanın odak noktası hâline gelmesine de neden olur.⁶⁰ Dolayısıyla İbrahim'e kadar bütün insanları kapsayan tanrısal ilgi ve merhamet, İbrahim'in seçilmesiyle üç Yahudi patriarkı/atası İbrahim, İshak ve Yakup ile onların soyunu oluşturan İsrailoğulları'na yönelir.⁶¹

Yahudi ataları ve onların soyunu oluşturan Yahudi toplumunun Tanah'ın içeriğinin şekillenmesinde asıl kaygıyı oluşturması Yahudi halkının diğer etnik yapılardan üstün olduğuna yönelik dışlayıcı tutuma zemin oluşturması nedeniyle önem arz etmektedir. Zira Yahudi tarihine yönelik pasajlar, İsrailoğulları'nın vatansız ve devletsiz geçirdikleri uzun yıllar boyunca bir millet olarak hayatta kalmasını sağladığı gibi kolektif kimlik oluşumunda da önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan Tanah literatüründe yer alan hikâyelerin entelektüel olarak ikna edici oluşunun yanı sıra birey ve toplulukları harekete geçirici bir yapıya sahip olması günümüz İsrail-Filistin çatışmasının şekillenmesinde belirleyici olmaktadır. Zira Kutsal Kitap, salt geçmişin öyküsünü anlatan bir metin olarak değil okuyucusunu eyleme zorlayan kanonik bir gerçek olarak kabul edilmektedir.⁶²

Üstelik günümüzde İsrail devletinin yanı sıra kendilerini Kutsal Kitap'ın mirasının varisleri olarak gören dindar ve seküler grupların varlığından dolayı Tanah, tartışmamız açısından özel bir önem taşımaktadır. Zira Siyonist idealler çerçevesinde dinî bir metinden ulusal ve politik bir metne dönüştürülen Tanah, Yahudi millî yaşamının bir tanığı olarak bu yaşam tarzının yeniden tesis edilmesi için ilham verici

⁵⁸ Joel S. Kaminsky, *Yet I loved Jacob: Reclaiming the Biblical Concept of Election* (Nashville: Abingdon Press, 2007), 81-82.

⁵⁹ Tek.12:3.

⁶⁰ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 18.

⁶¹ Sayar, "Tevrat'ta ve Kur'an'da Tanrı Tasavvuru", 81.

⁶² Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 370.

bir kaynak olarak hizmet etmektedir.⁶³ Bu bağlamda bölgenin sakinlerine karşı adeta bir belge olarak öne sürülen Tanah, aynı zamanda Yahudi ataları ile bölgede yeniden söz sahibi olmaya çalışan modern Yahudi ulusu arasında bir bağ kurarak Müslümanlara karşı yürütülen silahlı mücadeleye rehberlik etmektedir.⁶⁴ Bu nedenle araştırmaya genel olarak Yahudi geleneğinde Kutsal Kitap'ın konumu ile başlanması Tanah-şiddet ilişkisinin anlaşılması açısından yararlı olacaktır.

2.1. Yahudi Geleneğinde Kutsal Kitap: Geçmişin Tanığı Geleceğin Rehberi

MÖ II. yüzyıl ile MS II. yüzyıl arasında yaşanan isyanlar, Yahudi geleneğinin şekillenmesinde belirleyici role sahiptir. Sırasıyla Haşmoni İsyanı (MÖ 167-160), Büyük İsyan (MS 66-73), Kitos Savaşı (MS 115-117) ve Bar Kohba İsyanı (MS 132-136) siyasi ve dinî açıdan büyük felaketlere yol açması nedeniyle hem o dönem Yahudi tarihini derinden etkilemiş hem de Yahudi teolojisinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. İsyanlar neticesinde siyasi iktidarın ortadan kalkması, Mabet'in yıkılması ve Yahudilerin sürgüne gönderilmesi çözüm gerektiren onlarca sorunu beraberinde getirmiş; ortak bir dil ve vatanın olmadığı yeni süreçte kutsal metinlerin yeni koşullara uyarlanması din adamlarının çalışmaları sayesinde mümkün olmuştur. Yahudi din adamları bu süreçte ilahi emirleri inceleyerek yeniden yorumlamış, Yahudi toplumundan gelen soruları cevaplamış ve hemen hemen her konuda çözüm üreten sözlü geleneğin (Talmud) oluşmasına katkı sağlamışlardır.⁶⁵

Yahudilerin yeni koşullara uyum sağlama çabasının bir sonucu olarak hayat bulan sözlü gelenek her ne kadar diaspora sürecinde Yahudi geleneğine ait ritüellerin gerçekleştirilmesine katkı sağlamış olsa da bir bakıma Yahudilerin Kutsal Kitap'tan uzaklaşmasına neden olmuştur. Zira yeni dönemde ön plana çıkan sözlü gelenek, kutsal metinlerin açıklanması, yorumlanması ve uygulanması süreçlerinde merkezi bir rol oynamıştır. Böylece kutsallık ve otorite açısından daha aşağı konumda yer almasına rağmen Yahudi geleneği ile Kutsal Kitap arasında arabulucu bir rol

⁶³ Shapira, "The Bible and Israeli Identity", 11; Firestone, *Holy War in Judaism*, 25; Garaudy, *İsrail Mitler ve Terör*, 11-12.

⁶⁴ Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 370.

⁶⁵ Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 376-377; Adin Steinsaltz, *The Essential Talmud*, çev. Chaya Galai (New York: Basic Books, 1976), 3-9; Hermann Leberecht Strack - Günter Stemberger, *Introduction to the Talmud and Midrash*, çev. Markus Bockmuehl (Minneapolis: Fortress Press, 1996), 2-5.

üstlenen sözlü gelenek, dinî geleneğin gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir işlev üstlenmiştir.⁶⁶

Diğer taraftan sözlü geleneğin ön plana çıkması Tanah literatürünün içerdiği şiddet unsurlarının gözden geçirilmesi ve sınırlandırılması gayretlerini de içermiş, özellikle Yahudilerin içerisinde yaşadığı koşullara uyum sağlamasını zorlaştıran şiddet ve yabancı düşmanlığı ile ilgili pasajlar ya görmezden gelinerek ya da yorumlanarak bu metinlerin yönlendirici etkisi ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu durum, Kutsal Kitap'ta vurgulanan din-toprak ve din-siyaset arasındaki ayrılmaz bağın kopmasına neden olmuştur.⁶⁷

Din adamları, dinsel milliyetçilik ve mesihsel bakış açısında gizlenmiş olan şiddet unsurlarını sınırlandırmak için çeşitli stratejiler geliştirmiştir. Bu bağlamda sorumluluğun odağı göklere aktarılmış, egemenlik sadece Tanrı'ya atfedilmiştir. Diğer taraftan, Yahudi geleneği her ne kadar kurtuluşu göksel kuvvetlerle ilişkilendirse de bu süreçte bireylerin oynayacağı küçük bir rol için kapı aralamıştır. Bununla beraber kurtuluşa etki edecek insan davranışları ahlaki ve ritüel davranışlarla sınırlandırılmış, sosyal ve politik düzene müdahale etmeyi gerektiren davranışlar genellikle ilahi takdire güvensizlik olarak yorumlanarak Yahudilerin toplu veya bireysel olarak tarihte aktif olarak rol almaları engellenmiştir. İkinci önemli değişiklik ise Yahudi kader anlayışında gerçekleşmiş, isyanların başarısızlığı ve sürgünlerin nedeni askerî başarısızlık ve zayıflık yerine Yeşaya, Hezekiel ve Yerehya'nın da ifade ettiği üzere tanrısal cezalandırma-günah ilişkisi üzerinden açıklanmıştır. Böylece Tanrı ile yapılan anlaşmaya uyulmaması yaşanan sıkıntıların cezası olarak yorumlanmıştır.⁶⁸

Asurluları, Babilleri, Yunanlıları veya Romalıları birer cezalandırma aracı olarak gören bu yorumlama ile çatışmanın odağı Yahudiler ve düşmanları arasındaki savaşlardan İsrailoğulları ve Tanrı arasında gerçekleştiği belirtilen ahitlere kaymıştır. Zira, bu bakış açısına göre Tanrı'nın emirlerine itaatsizlik, Yahudilerin cezalandırılması için daha önce Asurluların ve Babillilerin davet edilmesine neden

⁶⁶ Shapira, "The Bible and Israeli Identity", 14-15.

⁶⁷ Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 377; Israel Shavak, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), 55; Mittleman, *Does Judaism Condone Violence?*, 164.

⁶⁸ Berger, "Taming the Beast", 53; Kurt, "Yahudilik'te Sürgün Teolojisi: Tanrısal Bir Ceza Olarak Sürgün", 61; Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 377; Elmer A. Martens, *God's Design: A Focus on Old Testament Theology* (Grand Rapids: Baker Book House Company, 1994), 114-116.

olduğu gibi bu kez de Yunanlıların ve Romalıların davet edilmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Yahudi geleneği, Tanrı ile bozulan ilişkinin düzelmesi için sunduğu çözüm reçetesinde üç koşula dikkat çekmiştir: Siyasi iktidar peşinde koşmamak, Tanrı'nın iradesine teslim olmak ve günahlar için tövbe etmek. Bu koşullar yerine getirildiğinde Yahudiler tanrısal lütufa erişecek ve beklenen kurtuluş gerçekleşecektir.⁶⁹

Bu bakış açısının temeli Talmud içerisinde yer alan üç yemine dayanmaktadır. Babil Talmudu, Roma'ya karşı gerçekleştirilen isyanların kanlı bir şekilde bastırılmasından sonra Yahudi halkından geriye kalanların dünyanın dört bir yanına dağılmadan önce yaptığı üç yemini aktarır. Bu yeminlerde Yahudilerden kutsal topraklara toplu ve organize bir şekilde göç etmemeleri konusunda söz alan Tanrı, aynı zamanda Yahudilerin gentile topluluklara isyan etmelerini de yasaklar.⁷⁰

Diğer taraftan sürgün ile beraber Yahudi din anlayışında meydana gelen değişim Yahudi kimliğine de yansımış; şiddet ve şiddete yol açan unsurlar Rabbinik dönemde yerini bilgelik ve dindarlığa bırakmıştır. Araziyi işleyen, devleti yöneten ve savaşımlara katılan Tevrat kahramanları yerine bu dönemde kitap okuyan, bilgelik peşinde koşan, dindar bireyler ön plana çıkarılmıştır. Kutsal Kitap'ın önde gelen savaşçı kahramanları yeniden yorumlanmış; Yeşu bir Tora bilgini, Davud ise bir Yeşiva başkanı olarak gösterilmiştir. Bilgelik ve dindarlığın ön plana çıkarıldığı bu bakış açısı Kutsal Kitap'ta anlatılan öykülere de uygulanmış, bu öykülerde Yahudi halkının bireysel ve toplumsal gayretleri görmezden gelinerek her şey Tanrı'nın fiilleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Örneğin Mısır'dan çıkış öyküsü anlatılırken Yahudiler pasif katılımcı olarak gösterilmiş, Kutsal Kitap'ın karizmatik şahsiyeti Musa tamamen görmezden gelinmiş, kurtuluş Tanrı'nın tek başına müdahalesiyle yeniden yorumlanmıştır.⁷¹

Yahudi geleneği, savaş araç ve gereçlerine değinen Kutsal Kitap pasajlarını da mecazi anlamda yorumlanmıştır. Örneğin Yakub'un ölmek üzereyken mirasını nasıl paylaştığını anlatan pasajda vurguladığı “Amorlulardan kılıcım ve yayımla aldım.”⁷² ifadesi dua ve yakarış olarak yorumlanmıştır. Yine Kutsal Kitap'ta Moavlı iki kişiyi ve bir Mısırlı genci öldürdüğü için gücü ve cesareti vurgulanan Yehoyada

⁶⁹ Berger, “Taming the Beast”, 53.

⁷⁰ Ketubot.111a.

⁷¹ Aran - Hassner, “Religious Violence in Judaism”, 377.

⁷² Tek.48:22.

oğlu Kavseelli Benaya'nın bu eylemi⁷³ Tevrat çalışmasıyla ilişkilendirilmiştir. Yine Ester kitabından esinlenilerek kutlanan Purim bayramında Vezir Haman'ın Yahudileri öldürme niyeti öğrenilince Haman'a karşı güç kullanımı yerine tövbe orucu tutulduğu vurgulanmıştır.⁷⁴

Sonuç olarak her ne kadar şiddete başvurulması ve güç kullanılması Yahudi kutsal metinlerine yabancı bir kavram olmasa da Romalıların tapınağı yıkmasıyla şiddet kullanımının reddedilmesini içeren yeni bir dönem başlamıştır. Şiddet açısından pasifist olarak nitelendirilebilecek olan bu dönemde ilgi Kutsal Kitap'tan Talmud'a kaymış, tarihe aktif olarak katılmak yerine dua ve ritüeller ile arınma ön plana çıkarılmıştır. Yahudi din adamları Kutsal Kitap'ın rahatsız edici, yabancı düşmanlığı ve şiddet içeren pasajlarını ya görmezden gelerek ya da yeniden yorumlayarak bu metinlerin yönlendirici etkisini ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Bu çabalar beraberinde teolojik yorum farklılığına da neden olmuş, sürgün ve yaşanan sıkıntılar işlenen günahların bedeli olarak yorumlanmıştır.

Kurtuluşun bireysel veya kolektif çaba ile değil Tanrı'nın inayeti ve bağışlamasıyla kazanılacağı düşüncesi Siyonist hareket ortaya çıkıncaya kadar Yahudileri tarih sahnesinde aktif rol oynamaktan alıkoymuştur. Siyonizm ile beraber Kutsal Kitap yeniden ön plana çıkarılmış, anlatılan öyküler yeniden yorumlanarak Filistin topraklarında verilen mücadele için rehber hâline getirilmiştir.

2.2. Kutsal Kitap'ta Şiddet ve Şiddetsizlik İkilemi

Antik dönem Yahudi tarihi ve Siyonist hareket sürecinde savaş ve şiddetin uygulanmasında bir rehber olarak karşımıza çıkan Tanah, MÖ 1500'den MÖ II. yüzyılın ortalarına kadar süren uzun bir zaman dilimini içerisinde oluşan ve farklı edebi türler içeren bir literatürdür.⁷⁵ Bu nedenle etik konular başta olmak üzere Tanah'ın genelinde hâkim tek bir bakış açısı olduğunu söylemek oldukça zordur. Zira XVIII. yüzyılda başlayan kutsal metin tenkidi çalışmaları, üslup farklılığı,

⁷³ 2Sa23:20-21.

⁷⁴ Rabkin, *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*, 153.

⁷⁵ Tanah'ın yazılması ile ilgili geleneksel görüş ve eleştiriler için bkz: Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2015), 84-89; Yasin Meral, "Spinoza'nın Teolojik-Politik İncelemesi'nde Tanah Eleştirisi", *Mukaddime* 6/1 (15 Eylül 2015), 19-45; Muhammed Ali Bağır, "Dört Kaynak Hipotezi Karşıtı Olarak John Van Seters ve Tevrat Eleştirisi", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 56 (31 Aralık 2021), 233-258; Baki Adam, "Tevrat'ın Tahrifi Meselesine Müslüman ve Yahudi Cephesinden Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (01 Haziran 1997), 359-399; Hikmet Tanyu, "Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (01 Haziran 1966), 95-124.

çelişen ifadeler ve birden çok Tanrı isminin yer alması gibi nedenlerden hareketle Tanah'ın farklı dönemlerde yazıldığına/derlendiğine işaret etmiştir.⁷⁶ Özellikle akademik çevrelerde büyük ölçüde kabul gören bu teze göre yazarları hakkında tam bir bilgiye sahip olmadığımız Tanah, bin yıldan uzun bir süre içerisinde Tanrı Yahve ile Yahudi toplumu arasında şekillenen ilişkinin bir yansımasıdır.⁷⁷

Kutsal Kitap'ın yazılması/derlenmesi sürecinin bu kadar uzun bir zamana yayılması Tanah'ın tek elden yazılmış sistematik bir teolojiye sahip olmasını engellediği gibi kolayca açıklanamayan karmaşık görüşlerin ve birbiriyle çelişen tutarsız ifadelerin bu literatür içerisinde yer almasına neden olmuştur.⁷⁸ Bu durum şiddet ve hoşgörü başta olmak üzere herhangi bir konu hakkında genelleme yapmayı oldukça güçleştirdiği gibi birbirine zıt görüşlerin savunulmasına dayanak oluşturacak pasajların bu literatür içerisinde yer almasına olanak sağlamıştır.⁷⁹

Aslında bu durum sadece Tanah için geçerli değildir. Amartya Sen, R. Scott Appleby ve Marc Gopin gibi bazı araştırmacılar dünyadaki başlıca dinî geleneklere ait metinlerin taraftarlarına barışçıl veya şiddet içeren davranışları benimseme konusunda ilham verme kapasitesine sahip olduğunu vurgulamıştır.⁸⁰ Kutsal metinlerdeki bu belirsizlik, şiddetin teolojik ve tarihsel olarak bazı dinlerle ilişkilendirilemeyeceğini veya sınırlandırılmayacağını göstermektedir. Bütün dinî

⁷⁶ Richard Elliott Friedman, *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?*, çev. Muhammet Tarakçı (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2005), 28-35; Muhammed Ali Bağır, "Kutsal Kitap Eleştirisi: Eski Ahit Örneği ve Modern Dönem Öncüleri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/31 (01 Haziran 2014), 280-281; Asım Duran, "Tarihsel Eleştiri ve Kutsal Metnin Otoritesi: 17. ve 18. Yüzyılda Kutsal Kitap Eleştirisi ile Metne Sadakat Arasındaki Gerilim Üzerine Bir İnceleme", *Milel ve Nihal* 16/2 (31 Aralık 2019), 306-326.

⁷⁷ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 15; Gürkan, *Anahatlarıyla Yahudilik*, 54-55.

⁷⁸ Örneğin II.Sa.24:1 ve I.Ta.21:1'de geçen nüfus sayımı ile ilgili anlatı. Her iki kitapta da Davud'un nüfus sayımından bahsedilmektedir. II.Sa.24:1'de nüfus sayımı Tanrı'nın emriyle gerçekleşirken I.Ta.21:1'de Şeytanın kışkırtmasıyla gerçekleşir. Benzer bir çokselslilik de Amorlular ile yapılan savaşı anlatan iki farklı pasajda ortaya çıkar. Say.21:21-26'da yapılan savaşta Yahudiler Amorlular tarafından saldırıya uğrarken Tes.2:26-37'de Yahve'nin yol gösterici olmasıyla Yahudiler Amorlular'a saldırır. Çokselsliliğe başka bir örnek de Yahudilerin Filistin bölgesine yerleşmesiyle ilgili pasajlarda ortaya çıkar. Hak.1:27-36 Yeşu'nun fetih anlatımından farklı olarak bölgenin ilk sahiplerinin yerlerinden edilmediği bir anlatıya yer vermektedir. Farklı örnekler için bkz: Friedman, *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?*, 22-23.

⁷⁹ Salime Leyla Gürkan, "Barış ve Şiddet Ekseninde Yahudilik", *Din ve Şiddet: Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*, ed. Faruk Sancar (Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2016), 118.

⁸⁰ Amartya Sen, *Kimlik ve Şiddet: Kader Yanılsaması*, çev. Ahmet Kardam (İstanbul: Türk Henkel Yayınları, 2006), 62-63; Marc Gopin, *Between Eden and Armageddon: The Future of Word Religions, Violence and Peacemaking* (New York: Oxford University Press, 2000); R. Scott Appleby, *The Ambivalence of the Sacred: Religion, Violence, and Reconciliation* (New York: Rowman & Littlefield Publishers, 2000); Calvin J. Roetzel, "The Language of War (2 Cor. 10:1-6) and the Language of Weakness (2 Cor. 11:21b-13:10)", *Violence, Scripture, and Textual Practices in Early Judaism and Christianity*, ed. Raanan Shaul Boustani vd. (Boston: Brill, 2010), 77.

gelenekler barış ve hoşgörüye yönelik emirlerin yanı sıra düşman olarak nitelenen birey veya gruplara yönelik şiddet içeren taleplere sahiptir. Dolayısıyla şiddete veya barışa yönelik herhangi bir pasajdan hareketle dinî geleneklerin şiddetle ilişkilendirilmesinin veya barışçıl olarak nitelendirilmesinin gerçeği yansıtmayacağı ortadadır.⁸¹

Buradan hareketle her ne kadar Yahudi dinî geleneğinin şiddet ile nitelendirilmesi doğru olmasa da bu geleneğe ait kutsal metinlerin yoğun bir şekilde şiddet içerdiği bir vakıadır. Tanah'ı oluşturan yirmi dört kitabın neredeyse her birinde savaş ve şiddete yönelik pasajlar bulmak mümkünken Yeşu kitabında olduğu gibi bazı kitaplarda bu tema ayrıntılı bir şekilde dile getirilmiştir.⁸² Hatta barış ve hoşgörü teması üzerinde çalışma yapan araştırmacılar bile Tanah'ın içeriğini şekillendiren merkezî bir tema olarak şiddete kayıtsız kalamamışlardır.⁸³

Şiddet, Tanah'ın en dikkat çekici ve en problemli temasını oluşturmaktadır. Bu literatürde yer alan şiddetin aşırılığına dikkat çeken Patrick D. Miller, şiddet içeren pasajların günümüz dünyasında öteki ile kurulacak ilişkide ahlaki rehberlik açısından örnek alınmasının mümkün olamayacağına işaret etmiştir. Özellikle kutsal metinlerde büyük bir yıkım ve imha ile sonuçlanan savaş anlatılarının Tanrı'nın emriyle gerçekleşmesini hem dinî hem de evrensel ahlaki ilkeler açısından ciddi bir sorun olarak niteleyen Miller, imha ve yıkımın övüldüğü savaş anlatılarını insanların zihinlerinde anlamlı hâle getirmenin herhangi bir yolu olmadığına dikkat çekmiştir.⁸⁴

Tanah literatürünü problemli hâle getiren, genellikle öteki veya yabancı olarak nitelenen gruplara yönelik kullanılan şiddet dilidir. Mısır'dan çıkışla başlayıp Filistin topraklarının ele geçirilmesine kadar geçen tarihî süreç içerisinde vaad edilen toprakların ele geçirilmesine yönelik betimlenen şiddet, günümüz terminolojisiyle soykırım veya katliam ifade eden birçok örnek içerir: “Kadın erkek, genç yaşlı, küçükbaş ve büyükbaş hayvanlardan yük hayvanlarına kadar, kentte ne kadar canlı varsa, hepsini kılıçtan geçirip yok ettiler.”⁸⁵

⁸¹ Charles Selengut, *Sacred Fury: Understanding Religious Violence* (Lanham: AltaMira Press, 2003), 13; Sen, *Kimlik ve şiddet*, 86.

⁸² Richard S. Hess, “War in the Hebrew Bible: An Overview”, *War in the Bible and Terrorism in the Twenty-First Century*, ed. Richard S. Hess - E. A. Martens (Winona Lake: Eisenbrauns, 2008), 19.

⁸³ David A. Leiter, *Neglected Voices: Peace in the Old Testament* (Scottsdale: Herald Press, 2007), 15; Tate, “War and Peacemaking in the Old Testament”, 594.

⁸⁴ Patrick D. Miller, *Deuteronomy: A Bible Commentary for Teaching and Preaching* (Louisville: John Knox Press, 1990), 40.

⁸⁵ Yeşu.6:21.

Yeşu kitabında geçen bu pasaj, savunmasız kadın ve çocuklardan evcil hayvanlara kadar sivillere yönelik betimlenen şiddetin tek örneği değildir. Yeşu kitabı boyunca hâkim olan bu bakış açısı, Tanah'ın diğer kitaplarında da bulunmaktadır. Özellikle Kenanlılar ve Amelek hakkında verilen hükümler oldukça katıdır:

Tanrınız RAB mülk edinmek üzere gideceğiniz ülkeye sizi götürdüğünde, önünüzden birçok ulusu –Hititler'i, Girgaşlılar'ı, Amorlular'ı, Kenanlılar'ı, Perizliler'i, Hivliler'i, Yevuslular'ı, sizden daha büyük ve daha güçlü yedi ulusu– kovacak. Tanrınız RAB bu ulusları elinize teslim ettiğinde, onları bozguna uğrattığınızda, tümünü yok etmelisiniz. Bu uluslarla antlaşma yapmayacaksınız, onlara acımayacaksınız.⁸⁶

Her şeye egemen RAB diyor ki, İsraililer'e yaptıkları kötülükten ötürü Amelekli'leri cezalandıracağım. Çünkü Mısır'dan çıkan İsraililer'e karşı koydular. Şimdi git, Amelekli'lerle saldır. Onlara ait her şeyi tümüyle yok et, hiçbir şeyi esirgeme. Erkekden kadına, çocuktan emzikte olana, öküzden koyuna, deveden eşeğe kadar hepsini öldür.⁸⁷

Amelek'e karşı yürütülen savaşlarda halkın kılıçtan geçirilmesi Yahve'yi memnun etmek için yeterli olmaz. Yahudilerin lideri Saul, Amelek'e ait bazı hayvanları kılıçtan geçirmek istemeyince krallığını kaybeder.⁸⁸ Aslında bu durum Tanah'ta yer alan savaş yasalarıyla ilgili bir ayrıntıya işaret eder. Tanah'ta savaş taktiklerini düzenleyen yasalar bu pasajda olduğu gibi birçok yerde acımasızca öldürmeyi emretse de bazı sınırlamalar getirir. Bu yasalar çerçevesinde herhangi bir bölgeye saldırmadan önce düşmana iki seçenek sunulması emredilir: İlk alternatif barış önerisinin kabul edilmesidir. Bu durumda kan dökülmesi engellenmiş olacak, barış teklifini kabul eden taraf Yahudilerin hizmetine girecektir. İkinci alternatif ise barış teklifinin reddedilmesidir. Bu durumda o bölgede yaşayan bütün erkekler kılıçtan geçirilecek ve geriye kalan her şey yağmalanacaktır.⁸⁹

Vaad edilen topraklar üzerinde yaşayan Kenan halkına yönelik savaşlarda bu kısıtlamalar tamamen askıya alınır. Orada nefes alan herhangi bir canlının sağ bırakılmasına müsaade edilmez.⁹⁰ Amelek ile ilgili hüküm Kenanlılar ile ilgili hükme benzese de biraz daha katı hükümler içermektedir. Joel Kaminsky, Amelek'e karşı soykırım emrinin Kenanlılara yönelik soykırım emrinden daha ağır ahlaki sorunlar içerdiğine dikkat çekmiştir. Zira Kenanlıların öldürülmesi vaad edilen topraklar

⁸⁶ Tes.7:1-2.

⁸⁷ 1Sa15:2-3.

⁸⁸ 1Sa15:7-11.

⁸⁹ Tes.20:10-20; Gürkan, “Barış ve Şiddet Ekseninde Yahudilik”, 124.

⁹⁰ Tes.20:10-20.

üzerinde bulunmalarıyla ilişkilendirilmişken Amelek için herhangi bir sınırlama söz konusu değildir. Diğer ulusların aksine Yahve ile Amelek arasındaki ilişki kozmik bir savaş bağlamında tasvir edilmiştir. Kaminsky, bu durumun Kenan halkına uygulanan savaştan daha rahatsız edici sonuçlar oluşturduğunu belirtir. Zira Tanah'taki savaş yasaları Amelek halkının nerede olursa olsun öldürülmesini emreder. Zamansal ya da mekânsal herhangi bir kısıtlama söz konusu değildir:⁹¹ “...Gökler altından Amelek’in hatırasını sileceksin, unutmayacaksın”⁹²

Tanah’a göre bu yasalara uymayı reddetmek veya bu yasaları esnetmek hızlı bir cezalandırılmayı beraberinde getirir. Örneğin Akan’ın Eriha şehrinde Tanrı’ya adanan eşyalardan birkaçını alması taşlanarak öldürülmesine neden olur.⁹³ Benzer şekilde Kral Saul, Peygamber Samuel’in tereddüt etmeden yerine getirdiği Amelek kralını öldürmeyi reddettiği için tacını kaybeder.⁹⁴

Tanah’ta yer alan bu şiddet, ilahi ve dua formatında da yer alır:

Ey sen, yıkılası Babil kızı,
Bize yaptıklarını
Sana ödetecek olana ne mutlu!
Ne mutlu senin yavrularını tutup
Kayalarda parçalayacak insana!⁹⁵

Tanah’ta yabancıya yönelik yoğun bir şekilde kullanılan şiddet dili zaman zaman Yahuda ve İsrail Krallarının üstünlük yarışında ortaya çıktığı gibi zaman zaman da Yahudi kabileleri arasında ortaya çıkan uyuşmazlıklarda ortaya çıkar. Örneğin, Hakimler döneminde Yahudilere bir dönem liderlik yapan Abimelek kendisine rakip olmalarını engellemek için yetmiş kardeşini öldürür.⁹⁶ Levili bir Yahudi’nin cariyesine Benyaminoğulları kabilesinden birkaç kişinin tecavüz etmesi diğer kabilelerin Benyaminoğulları’na saldırdığı bir iç savaşa neden olur. Yapılan savaşta Benyaminoğulları kılıçtan geçirilerek şehirleri ateşe verilir.⁹⁷

Tanah; savaş, şiddet ve soykırım dili içerdiği gibi barış, hoşgörü ve yardımlaşma dili de içermektedir. Tanah’ta yer alan savaş ve şiddet dili bu literatürde yer alan barış ve hoşgörü dilini zaman zaman gölgede bıraksa da Tanah üzerinde

⁹¹ Kaminsky, *Yet I loved Jacob*, 115.

⁹² Tes.25:19.

⁹³ Yşu.7: 25-26.

⁹⁴ 1Sa15:17-23.

⁹⁵ Mez.137:8-9.

⁹⁶ Hak.9:5.

⁹⁷ Hak.19-21.

çalışma yapan araştırmacılar bu literatürde zengin bir şiddet karşıtı söyleme, hümanist ideallere, barış ve hoşgörü açıklamalarına yer verildiğine dikkat çekmişlerdir.⁹⁸ Tanah'ta seçtiği kavme kan dondurucu bir takım şiddet eylemleri emreden Yahve, aynı zamanda o dönemde diğer Orta Doğu topluluklarında rastlanmayan barış, uzlaş ve yardımlaşma eylemleri de emretmektedir. Bu söylemler genellikle “mitzva” olarak ifade edilen dinî hukukla ilgili emirlerde, peygamber kehanetlerinde ve Süleyman'ın Özdeyişleri kitabında yer almaktadır.

Yahudi toplumunda uyulması gereken davranış kalıplarını belirleyen bu emirler, barış, hoşgörü ve adalet açıklamaları içerir.⁹⁹ Bunlar içerisinde on emir (*Aseret ha-Dibrot*), Yahudi yaşam tarzının şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Zira on emir, anne babaya saygılı olmayı emrederken, adam öldürmeyi, zina etmeyi, çalmayı, yalan yere şahitlik etmeyi ve başkasına ait herhangi bir şeye göz dikmeyi de yasaklamaktadır.¹⁰⁰

On Emir, Yahudi toplumunun bütün üyeleri için kesinlik ifade ederken Tanah'ta yer alan diğer emirler belli koşullara bağlanmıştır. Bunlar içerisinde özellikle Şabat yılı, Jübile yılı, dul, yetim ve yabancıların korunmasına yönelik emirler dikkat çekicidir.¹⁰¹ Örneğin Yahve, toprağın altı yıl üst üste ekilmesinin ardından bir yıl nadasa bırakılmasını emreder. Bu yıl boyunca toprak işlenmez, ekilmez ve biçilmez. Bağ ve bahçenin durumu da aynı şekilde ifade edilir. Her yedinci yılda toprağın nadasa bırakılmasını ifade eden Şabat yılının Tanah'a göre temel gerekçesi toplumda dezavantajlı konumda bulunan köleler, yoksullar ve yabancıların temel gıda maddelerine ulaşmasına imkân sağlamaktır.¹⁰² Nadasa bırakmayla ilgili önemli bir sorun olan yedinci yıl yiyeceğin nasıl temin edileceği konusunda Tanah'ta sunulan çözüm önerisi ise bereket üzerine temellendirilir: “Altıncı yıl size öyle bir bereket göndereceğim ki, toprak üç yıllık ürün verecek. Sekizinci yıl toprağınızı ekerken, dokuzuncu yıl ürün alıncaya kadar eski ürününüzü yiyeceksiniz.”¹⁰³

⁹⁸ Aran - Hassner, “Religious Violence in Judaism”, 367.

⁹⁹ Leiter, *Neglected Voices*, 93.

¹⁰⁰ Çık.20:12-17.

¹⁰¹ Leiter, *Neglected Voices*, 95.

¹⁰² Çık.23:10-11; Lev.25:2-7.

¹⁰³ Çık.25:20-22;

Her yedi yılda bir yapılması emredilen başka bir uygulama da borçların silinmesidir.¹⁰⁴ Yahve, bu zaman diliminde yabancılardan alacaklarını tahsil etme konusunda Yahudilere izin verse de kendi aralarında var olan alacak-vereceklerin affedilmesini emreder.¹⁰⁵ Yahudi toplumu içerisinde hiç kimsenin yoksul olmasını istemeyen Yahve, yoksula karşı katı yürekli olmayı yasaklar. Eğer borçlar herhangi bir nedenle yedinci yıla kadar ödenememişse Şabat yılında zorunlu olarak bağışlanmalıdır.¹⁰⁶

Tanah'ta önemli bir uygulama da jübile yılıyla ilgilidir. Tanah'a göre her elli yılda bir gerçekleşen jübile yılı, herkesin kendi toprağına ve ailesine döndüğü özgürlük yılıdır. Levililer kitabında jübile yılının ayrıntılarını betimleyen pasaj, bu yılın gelmesiyle toprağın ilk sahibine geri döneceğini ve kölelerin özgürlüğüne kavuşacağını belirtir.¹⁰⁷ Dolayısıyla Yahudi toplumu içerisinde sosyo-ekonomik dengenin yeniden sağlanması açısından önemli bir yere sahip olan Jübile yılı, hem toprağın satılamayacağını -sadece belirli bir süre için kiraya verilebileceğini- hem de Yahudilerin tüm hayatları boyunca emir altında çalıştırılmayacağını da ifade eder. Yahve'nin isteğı bu şekildedir. Toprağın gerçek sahibi olan Yahve, toprağın satılmasını ve özgürlüğüne kavuşuncaya kadar hizmetçilerin merhametsizce çalıştırılmasını yasaklar.¹⁰⁸

Antik Dönem Orta Doğu tarihinde Tanah'ta emredilen Şabat ve Jübile yılına benzer uygulamaların olduğunu görmekteyiz. Hammurabi yasalarında belli bir süre çalıştıktan sonra evlerine dönen kölelerden bahsedilmektedir.¹⁰⁹ Yine Babil kralları tahta çıktıklarında zaman zaman kişisel borçların iptali, kölelerin özgürleştirilmesi ve bazı vergilerin affedilmesi gibi uygulamaları hayata geçirmişlerdir. Ancak bu uygulamalar genellikle düzensiz ve keyfi bir şekilde gerçekleşmiş, tahta çıkan krallar bu uygulamaları hayata geçirip geçirmeme konusunda bağlayıcı herhangi bir yasa ile karşılaşmamışlardır. Oysa Tanah'ta bahsedilen uygulamalar dinî bir görev olarak

¹⁰⁴ Leiter, *Neglected Voices*, 100-101.

¹⁰⁵ Yahudi geleneğı borç para karşılığında Yahudilerin birbirinden faiz almalarını yasaklarken yabancılardan alınacak faizi dini bir emir olarak değerlendirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Shakak, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, 88-89.

¹⁰⁶ Tes.15:1-11.

¹⁰⁷ Lev.25:8-55.

¹⁰⁸ Leiter, *Neglected Voices*, 107-111.

¹⁰⁹ Moshe Weinfeld, *The Place of the Law in the Religion of Ancient Israel* (Boston: Brill, 2004), 62.

emredilmiş, Şabat her yedi yılda bir, Jübile ise her elli yılda bir gerçekleşecek şekilde düzenlenmiştir.¹¹⁰

Diğer taraftan bu yasalar Antik Dönem İsrail tarihinde uygulanıp uygulanmadığı veya pratik olup olmadığı açısından değil, taşıdığı mesaj açısından önem arz etmektedir.¹¹¹ Zira toplumsal barış ve adalet açıklamaları, Yahudi toplumunun zengin-fakir ayrımı yapılmaksızın bir bütün olarak görüldüğüne işaret etmektedir. Bu yasalar, ekonomik değerlerin sadece belli bir kesimde toplanmasını ya da alt tabakada yer alan bireylerin emeğinin sömürülmesini yasaklamakta; toprak, hizmet ve borçluluk konularında adalet ve eşitlik vurgusu yapılmaktadır.¹¹²

Tanah'ta önemli bir dinî görev de dul, yetim ve yabancılarla ilgilidir. Toplumda dezavantajlı konumda bulunan bu gruplara karşı kötü davranılması yasaklanır.¹¹³ Bu durumun ağır bir cezaya neden olacağı, Tanrı'nın ezilenlerin çığlığını duyacağı ve zalimleri cezalandıracağı belirtilir.¹¹⁴ Böylece antik dönemde yaşayan toplumların aksine yabancıların haklarının korunması dinî bir görev olarak belirlenir.¹¹⁵ Mısır'da Yahudilerin de yabancı olduğunu hatırlatan Yahve, Çıkış'ta yabancıya baskı yapılmasını yasaklar, Levililer'de yabancıya iyi davranılmasını emreder.¹¹⁶ Tesniye ise yabancıların haklarının korunduğu birtakım yasalar vaaz eder.¹¹⁷ Üstelik daha önce Yahudileri köle olarak çalıştıran Mısırlılar dahi bu yasalarda unutulmaz. Onlara nazik davranılması dinî bir emir olarak Tesniye'de yer alır.¹¹⁸

Tanah'ta peygamberler de barışın gerçekleşmesi için bazı idealler ortaya koyar. Genellikle toplum ve yöneticiler eleştirilerek ideal davranış betimlenir. Bu anlatılarda tövbe vurgusu baskındır. Eğer tövbe gerçekleşirse ileride olacağı varsayılan yargılama gerçekleşmeyecektir.¹¹⁹ Örneğin Yeşaya, Sodom ve Gomora yöneticilerine Yahve'nin sitemini ileterek tövbe çağrısında bulunur. Yahve'nin sunu

¹¹⁰ Leiter, *Neglected Voices*, 95.

¹¹¹ Yahudilerin sürgüne gönderilmesinden önce uygulanan şabat ve jübile yılı ile ilgili emirlerin İsrail'de çeşitli uygulamalar ile işlevsiz hale getirilmesi hakkında bilgi için bkz: Shakak, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, 88-96.

¹¹² Leiter, *Neglected Voices*, 110-111.

¹¹³ Leiter, *Neglected Voices*, 113-114.

¹¹⁴ Çık.22:21-24.

¹¹⁵ Peet Van Dyk, "Violence and the Old Testament", *Old Testament Essays* 16/1 (2003), 102.

¹¹⁶ Lev.19:33-34.

¹¹⁷ Tes.24:17-22.

¹¹⁸ Tes.23:7.

¹¹⁹ Leiter, *Neglected Voices*, 116.

istemediğini bunun yerine adil davranılmasından, zorbalığın önlenmesinden ve öksüze hakkının teslim edilmesinden hoşlanacağını belirtir.¹²⁰ Benzer bir çağrışı seslendiren Mika da adil ve alçak gönüllü olduğunda Yahve'nin hoşnut olacağını haber verir.¹²¹

Süleyman'ın Özdeyişleri de çok sayıda benzer görev içerir. Hem bilgelik şiirlerinde hem de kısa özlü sözlerde yer alan bu görevler, toplumda refah, dürüstlük ve onurlu bir hayatın hâkim olması için birtakım yönergeler içerir. Ahlaki nitelik taşıyan bu görevlerde toplumsal değişimden ziyade mevcut sosyal düzeni desteklemeye yönelik talimatlar yer alır. Bu nedenle peygamber metinlerinde olduğu gibi toplumun dönüşümünden ziyade sosyal ilişkilerin ahlaki ilkeler çerçevesinde sürdürülmesi teşvik edilir.¹²² Örneğin komşuya saygı duyma, ticari faaliyetlerde dürüst olma ve zor durumda bulunan kişilere yardım etme tavsiye edilir.¹²³

Sonuç olarak Antik Dönem Yahudi tarihinin bir tanığı olan Tanah, farklı edebî türler içeren bir literatürdür. Farklı dönemlerde yaşayan yazarlar tarafından kaleme alınması nedeniyle sistematik bir teolojiye sahip değildir. Bu durum birçok temada olduğu gibi savaş ve barış temasında da kafa karıştırıcı ve birbiriyle çelişen görüşlerin bu literatür içerisinde yer almasına neden olmuştur. Zaman zaman yabancıya karşı düşmanlık ve imha savaşları yapılması emredilirken zaman zaman da yabancının sevilmesi ve haklarının korunması emredilmektedir. Savaş, şiddet ve düşmanlık; barış, adalet ve hoşgörü açıklamaları ile paradoksal bir şekilde yan yana bulunmaktadır. Dolayısıyla Tanah'ı, bütün problemleri yapısına rağmen, mutlak şiddetle nitelemek doğru olmayacağı gibi yardımlaşma ve hoşgörü mesajlarından hareketle mutlak barışla nitelemek de doğru olmayacaktır.

Savaş ve barış konusundaki tüm bu muğlaklığa rağmen Yahve'nin seçilmiş halkı için iradesinin şiddet yönünde olmadığı söylenebilir. Tanah birçok yerde şiddet dili içerse de Yahve'nin Yahudiler için iradesi savaştan bir toplum olmalarından ziyade kahinler krallığı ve kutsal ulus olmaları yönündedir.¹²⁴ Yahve savaşçılardan değil ibadet edenlerden, kendisine umut bağlayanlardan hoşlanmaktadır.¹²⁵

¹²⁰ Ysa.1:10-17.

¹²¹ Mik.6:2-8.

¹²² Leiter, *Neglected Voices*, 124.

¹²³ Öz.3:28-29; 14:21; 24:15-16; 22:28; 23:10; 11:1; 16:11; 10:20; 12:18-19; 17:20; 24:17-18.

¹²⁴ Çık.19:6.

¹²⁵ Mez.147:10-11.

2.2.1. Kutsal Kitap ve Şiddet

Ünlü tarihçi Ronald A. Wells, savaş tarihinin insanlık tarihi olmadığını, ancak savaşa atıfta bulunulmadan insanlık tarihinin tam olarak anlaşılamayacağını dahası bir ulusun savaşma şeklinin ve savaş deneyimine verdiği yanıtların o ulusun temel değerleri hakkında çok şey ifade edeceğini belirtmiştir.¹²⁶ Bu bakış açısı Yahudilik için de geçerlidir. Zira, savaş tarihi Yahudi tarihi olmasa da savaş ve şiddete atıfta bulunmadan Yahudi tarihini ve bu tarihî serüvene eşlik eden Yahudi Kutsal Kitap külliyatını anlamak mümkün görünmemektedir.¹²⁷

Kutsal Kitap'ın neredeyse her sayfasında savaş ve şiddet ile ilgili pasaj/pasuk bulmak mümkündür. Bireysel şiddet olaylarından katliam ve soykırım ifade eden şiddet olaylarına kadar geniş bir yelpazede ifade edilen şiddet, antik dönemde yaşayan Yahudilerin günümüzden farklı bir etik anlayışına sahip olduğu tezinin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Birçok araştırmacı buradan hareketle savaş ve şiddet kullanımının antik dönem Yahudi tarihinde sıradan bir durum ifade ettiğini belirtmiştir.¹²⁸

Cyril S. Rodd, Kutsal Kitap'ın ana temasının şiddet olduğunu düşünen araştırmacılardan biridir. Rodd, Kutsal Kitap içerisinde yer alan savaş pasajlarını incelerken Tanah'ın yoğun olarak şiddet içerdiğine dikkat çekmiş, Rut ve Neşideler Neşidesi hariç, Kutsal Kitap içerisinde yer alan diğer kitapların az ya da çok şiddet içerdiğini vurgulamıştır.¹²⁹ Gerçekten de Kutsal Kitap'ta şiddet, bir tehdit ve eylem aracı olarak yaratılışın en başında Tanrı'nın ilk insan çiftini cennetten kovmasıyla resme girer. İlk insan olarak takdim edilen Âdem ve Havva, ilahi emirlere itaat etmedikleri için Eden Bahçesi'nden kovulduğunda -yaşam ağacına ulaşip ölümsüzlüğü elde etmemeleri için- bahçeye açılan kapılar bir melek yerine “her yöne dönen alevli bir kılıç” ile engellenir.¹³⁰ Yine Kutsal Kitap'ta insanlığın ilk dönemleri anlatılırken Âdem'in çocukları Habil ve Kabil arasında geçen mücadele de şiddet içermektedir. Üstelik bu mücadelede Habil'in Kabil'i öldürmesi yeryüzünde şiddetin

¹²⁶ Ronald A. Wells, “Introduction”, *The Wars of America: Christian Views*, ed. Ronald A. Wells (Macon: Mercer University Press, 1991), 1.

¹²⁷ Wood, “War in the Old Testament”, 11.

¹²⁸ Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 9.

¹²⁹ Cyril S. Rodd, *Glimpses of a Strange Land: Studies in Old Testament Ethics* (Edinburgh: T&T Clacrk, 2001), 185.

¹³⁰ Tek.3:22-24.

ilk örneğini oluşturmalarının yanı sıra şiddet tarihinin insanlık tarihiyle yaşıt olduğunu göstermesi açısından da önemlidir.¹³¹

Kutsal Kitap'ta önemli bir şiddet kaynağı da Düşmüş Melekler / Tanrı Oğulları (Bne Ha Elohim) ve Nefilim'dir. Tekvin kitabının altıncı bölümünde Düşmüş Melekler ve Nefilim'den bahsedilir. Tanah'a göre Âdem'in nesli çoğalınca dünyaya oldukça alımlı insan kızları gelir. Bu kızların güzelliğinden etkilenen melekler onlarla evlenirler. Tekvin'de bu durum meleklerin düşmesinin temel nedeni olarak belirtilmesi de devam eden açıklamalar hem melekler ile insan kızları arasında gerçekleşen evliliği hem de bu evliliğin sonuçlarını kötü olarak niteler.¹³² Öyle ki Tanrı insanı yarattığına pişman olur: "Ve Rab yeryüzünde adamı yarattığına nadim oldu ve yüreğinde acı duydu."¹³³

Öykünün devamında insan kızları ile ilişkiye giren meleklerden söz edilir. Bu ilişki sonucunda insan kızlarının iri yarı çocuklar dünyaya getirdikleri belirtilir. Tekvin'de Nefilim olarak nitelenen bu çocuklar/devler, melekler ile insanlar arasında ara bir ırk oluşturur. Tekvin'deki öykü, Düşmüş Melekler'in veya Nefilim'in hatalarını açıkça belirtmez. Ancak devam eden pasajlar yeryüzünde yaşayan bütün canlıların Nuh ve kendisine iman edenler müstesna olmak üzere yeryüzünden silineceğini haber verir. Böylece Tanah'a göre tufanın temel nedeni itaatsizlik ve yeryüzünde kötülüğün yayılmasıdır.¹³⁴

Düşmüş Melekler ile ilgili ayrıntılı bilgi Tanah'tan ziyade apokrif olarak kabul edilen Enoch (Hanok)'un kitabında yer alır. Enoch kitabının ilk otuz altı bölümünde genellikle Düşmüş Melekler'den bahsedilmektedir. Buradaki açıklamalarda Tekvin'deki öyküye benzer şekilde meleklerin insan kızları ile evlenmeleri ve Nefilim olarak adlandırılan devasa varlıkların ortaya çıkışı anlatılır. Ancak Tekvin'den farklı olarak Nefilim'in insanların varını yoğunu tükettiği, yiyecek bir şey bulamadıklarında insanları yuttukları hatta birbirlerinin kanını içtikleri belirtilir.¹³⁵ Tekvin'de yeryüzünde kötülüğün yayılmasının nedenlerinden biri olarak Düşmüş Melekler'in insan kızlar ile olan ilişkisi gösterilirken burada farklı sebeplerden bahsedilmektedir. Nefilim'in bozgunculuğunun yanı sıra Düşmüş

¹³¹ Tek.4:1-8.

¹³² Cengiz Batuk, "Yahudi Mitolojisinde Düşmüş Melekler", *Bütün Yönleriyle Yahudilik*, ed. Asife Ünal vd. (Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2012), 455-456.

¹³³ Tek.6:6.

¹³⁴ Tek.6:6-22; Batuk, "Yahudi Mitolojisinde Düşmüş Melekler", 456.

¹³⁵ I.En.7:2-6.

Melekler'in insanlara cennetin sırlarını anlattıkları; kılıç, kalkan ve zırh yapımını öğrettikleri; yeraltındaki madenleri nasıl çıkarıp işleyeceklerini gösterdikleri belirtilir. Yine meleklerin sihir ve büyü yapmayı; ay, güneş ve yıldızlar hakkında bilgi aktardıkları da vurgulanır.¹³⁶ Her ne kadar melekler bazı faydalı bilgiler öğretseler de anlatılan bilgiler insanoğlunun saflığının ortadan kalmasına ve çeşitli sapkın davranışların müptelası olmasına neden olur.¹³⁷ Neticede yeryüzünde zorbalık ve kötülük artar, itaat ve iyilik azalır.

Bu ve benzeri olayların tanrısal öfke ve pişmanlığa kaynaklık etmesi daha büyük çaplı dramlara neden olur. Tanrı tufanla Nuh ve etrafındakiler dışında insanların tümünü, Nefilim'i ve meleklerin büyük bir kısmını yok etmeye karar verir. Böylece seçilen birkaç kişi dışında dünyadaki yaşam bir tufan ile sonlandırılır.¹³⁸

Bu olaydan sonra Kutsal Kitap'ta yer alan iki önemli anlaşmadan ilki Nuh ile gerçekleşir.¹³⁹ Nuh ile yapılan anlaşma her ne kadar yeryüzünün bir daha tufan ile yok edilmeyeceği teminatını içermesi nedeniyle pastoral bir döneme işaret etse de kısa süre sonra Kutsal Kitap'ta yer alan ikinci önemli anlaşma İbrahim ile yapılır.¹⁴⁰ İbrahim ile yapılan anlaşma İsrailoğulları'nın kutsanıp büyük bir ulus olmalarını içermektedir. Anlaşmaya göre, İbrahim ve soyu sadece kutsanmakla kalmaz aynı zamanda üzerinde yaşayacakları bir toprak parçasıyla ödüllendirilir.¹⁴¹ Ancak vaad edilen topraklar üzerinde farklı ulusların yaşaması, sonraki öykülerin içeriğini büyük ölçüde belirler. Bu noktadan itibaren vaad edilen toprakların ele geçirilmesi amacıyla yapılan savaşları konu alan Kutsal Kitap, savaş ve şiddetin eşlik ettiği tarihî süreci betimler.¹⁴²

Musa'nın bir Mısırlıyı öldürmesi vaad edilen toprakların ele geçirilmesi açısından ilk adımı oluşturur.¹⁴³ Bu olaydan sonra Mısır'ı terk ederek Medyen'e kaçan Musa, çalıdan yükselen alevler içinde İbrahim, İshak ve Yakup'un Tanrısı ile

¹³⁶ I.En.8:1-2.

¹³⁷ Batuk, "Yahudi Mitolojisinde Düşmüş Melekler", 458-463.

¹³⁸ Tek.6:5-8.

¹³⁹ Tek.9:8-11.

¹⁴⁰ Tek.12:1-2

¹⁴¹ Tek.15:18.

¹⁴² Her ne kadar patriark olarak kabul edilen İbrahim, İshak ve Yakup döneminde şiddet içeren olaylar yaşanmışsa da vaad edilen toprakların ele geçirilmesine yönelik yoğun şiddet Musa dönemiyle beraber başlamıştır.

¹⁴³ Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Halil İbrahim Şenavcu, "Kuran Yorumlarında Tevrat Kullanılırken Dikkat Edilmesi Gereken Bazı Hususlar", *Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Sempozyumu*, ed. Ender Eyuboğlu - Sami Baskın (Saybiller Yayıncılık, 2018), 1069-1070.

karşılaşır. Burada, bir kurtarıcı ve rehber olarak seçilen Musa, İsrailoğulları'nı Mısır'daki kölelik hayatından kurtarıp “süt ve bal diyarı” olarak tasvir edilen Filistin topraklarına götürmekle görevlendirilir.¹⁴⁴ Ancak bu görevin önünde iki büyük engel bulunmaktadır. Birincisi Mısır'da kölelik hayatını benimseyen İsrailoğulları'nın yolculuğa hazırlanması ikincisi ise Firavun'un ikna edilmesi. Dolayısıyla Musa'nın bir Kıpti'yi öldürmesiyle başlayan şiddet, ilk doğan (insan ya da hayvan) bütün canlıların öldürülmesini içeren on felaketi beraberinde getirir.¹⁴⁵ Üstelik vaad ve seçilmişlik düşüncesinin Mısır'da neden olduğu şiddet bundan ibaret değildir. İlk doğan bütün erkeklerin ölmesi üzerine İsrailoğulları'nın Mısır'dan ayrılmasına izin veren Firavun'un son anda karar değiştirmesi onlarca insanın hayatını kaybetmesine neden olan yeni bir yıkım ile sonuçlanır. Firavun ve ordusu Kızıldeniz'de boğulurken İsrailoğulları sevinç çılgınlıkları eşliğinde Sina'ya ilerler.¹⁴⁶

Bu olayı Kenan'ın ele geçirilmesi amacıyla Yeşu'nun gerçekleştirdiği fetihler takip eder.¹⁴⁷ Önce Eriha şehri ele geçirilerek erkek ve kadınlardan, genç ve yaşlılara, küçükbaş ve büyükbaş hayvanlardan yük hayvanlarına kadar, kentte ne kadar canlı varsa hepsi kılıçtan geçirilip yok edilir.¹⁴⁸ Ay şehrinin kaderi de Eriha şehrinin kaderinden çok farklı olmaz. Şehirde yaşayan bütün erkek ve kadınlar kılıçtan geçirilir ancak burada Eriha savaşından farklı olarak hayvanlara dokunulmaz.¹⁴⁹ Givonlular biraz daha şanslı olarak görülebilir. Kendilerini yabancı olarak tanıtarak Yeşu ile önceden anlaşma yapmaları hayatta kalmalarına vesile olur. Ancak hayatta kalmalarının bedelini özgürlükleriyle öderler. Gerçek kimliklerinin ortaya çıkması kalan yaşamlarını köle olarak geçirmelerine neden olur.¹⁵⁰ Amoriler ile yapılan savaş diğer savaşlardan farklılık arz etmektedir. Tanah'taki anlatıya göre birçok olağanüstü durumu içeren bu savaşta düşmanın üzerine gökten taş büyüklüğünde dolu yağar. Hatta Yahudilerin kılıçla öldürdüğünden daha fazla kişi anlatıya göre gökyüzünden yağın dolu nedeniyle ölür. Buna ek olarak Yahudilerin isteği doğrultusunda güneş ve

¹⁴⁴ Çık.3:1-10.

¹⁴⁵ Çık.11:5.

¹⁴⁶ Çık.14:28.

¹⁴⁷ Roger Garaudy, özelde Yeşu genelde vaad edilen toprakların ele geçirilmesine yönelik Tanah'ta yer alan fetih hareketlerinin tarihî gerçeklikten ziyade bir mit olduğu kanısındadır. Tanah'ta yer alan savaş anlatılarını doğrulayan herhangi bir tarihî belge veya arkeolojik bulguya rastlanmadığına dikkat çeken Garaudy, bu öykülerin sonradan yazıldığı kanısındadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Garaudy, *İsrail Mitleri ve Terör*, 51-65; Roger Garaudy, *İsrail Sorunu*, çev. Cemal Aydın (İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2017), 39.

¹⁴⁸ Yeşu.6:21.

¹⁴⁹ Yeşu.8:24-27.

¹⁵⁰ Yeşu.9:3-21.

ay, savaş kazanılıp öç alınıncaya kadar bulunduğu yerde sabitlenir. Bu olağanüstü durumların yardımı ile kazanılan savaş büyük bir katliam ile sona erer. Yeşu önderliğindeki İsrailoğulları, Eriha ve Ay şehirlerinde uyguladıkları şiddet eylemlerinin bir benzerini Amoriler'e uygular. Amorlular'ın yaşadığı şehirlerdeki bütün canlılar kılıçtan geçirilir.¹⁵¹ Kenan şehir devletleri koalisyonunun yönetildiği Hazor (Hatşor) da Yeşu tarafından ele geçirilir. Nefes alan hiçbir canlı sağ bırakılmadığı şehirde büyük bir soykırım gerçekleştirilir. Üstelik diğer savaşlardan farklı olarak her yer ateşe verilir.¹⁵²

Ele geçirilen topraklara yerleştildikten sonra da savaş ve şiddet Yahudi yaşam tarzının bir parçası olmaya devam eder. Hakimler ve Krallar döneminde Aramiler, Moablılar, Midyanlılar, Ammonlular ve Filistinliler gibi komşusu oldukları etnik gruplara karşı mücadele etmeye devam ederler. Kral Süleyman döneminde barış ve huzur dönemi yaşansa da kısa süre sonra iç savaşın ortaya çıkması krallığın Yahuda ve İsrail adında iki farklı siyasi yapıya bölünmesine neden olur. Üstelik krallığın bölünmesi daha ciddi felaketleri beraberinde getirir. Önce kuzeyde kurulan İsrail Krallığı Asur işgaline uğrar ve bu krallıkta yaşayan on Yahudi kabilesi sürgüne gönderilir.¹⁵³ Daha sonra da güneyde kurulan Yahuda Krallığı saldırıya uğrar. Yahuda'ya saldıran Babilliler hem Kudüs'ü yakıp yıkar hem de bu bölgede yaşayan iki Yahudi kabilesini sürgüne gönderir. Dolayısıyla Wells'in bakış açısının Kutsal Kitap için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Bu bakış açısını Kutsal Kitap açısından yeniden formüle edecek olursak savaş tarihi Kutsal Kitap tarihi olmasa da savaş tarihine atıfta bulunmadan Kutsal Kitap'ın anlaşılması mümkün görünmemektedir.

Bu doğrultuda Susan Niditch, Tanah'ta yer alan savaşların Kutsal Kitap'ın yanı sıra Yahudi yaşam tarzının anlaşılması için merkezî bir role sahip olduğunu belirtir. Niditch, Kutsal Kitap'ta yer alan savaşları anlaşılması zor bir bilmece olarak nitelese

¹⁵¹ Yşu.10:11-43.

¹⁵² Yşu.11:8-11.

¹⁵³ Sürgüne gönderilen on kabilenin diğer halklara karışarak kimliklerini kaybettikleri genel olarak kabul edilse de bu konu ile ilgili farklı görüşler de bulunmaktadır. Örneğin, Samiriler'in Yûsuf ve Levi soyundan gelerek kohenliği devam ettiren bir topluluk olduğu iddialar arasında yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mahmut Salihoğlu, "Sâmiriler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/79-81; Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/187-197. Yine Asur sürgünü esnasında bazı Yahudilerin kaçarak Yahuda'da yaşamaya devam ettikleri de Tanah'ta bildirilir. 2.Ta.30:25. Ayrıca İsa-Mesih de tebliğe başladığında on iki Yahudi kabilesini temsilen kendisine on iki havari seçmiş ve İsrail'in kayıp koyunlarına gönderildiğini belirtmiştir. Mat.15:24; 19:28. Bu durumda sürgüne gönderilen on kabilenin bütünüyle kayboldukları veya asimile oldukları yönündeki bilgilerin tartışmaya açık olduğu söylenebilir.

de savaş anlatılarının aslında Kutsal Kitap'ın anlaşılması için bir anahtar görevi üstlendiğinin altını çizer. Her ne kadar burada anlatılan savaşlar, tarihî olarak gerçekliği şüphe uyandırıcı birtakım pasajlardan oluşsa da Antik Yahudilerin ideolojileri, dünya görüşleri ve kültürleri hakkında bilgi içermektedir. Dahası bu metinlerin tahlil edilmesi kutsal yazı külliyyatının oluşumunda etkili olan arka plana ulaşılmasına yönelik bazı ipuçları sunduğu için önemlidir.¹⁵⁴

Benzer bir çıkarımda bulunan J. M. Powis Smith de Yahudilerin içerisinde bulunduğu savaş ve şiddet ortamının antik dönem Yahudi din anlayışının şekillenmesinde önemli bir etken olduğuna dikkat çekmiştir. Savaş ve şiddet ortamının o dönemde yaşayan Yahudileri derinden etkilediğini belirten Smith, bu durumun yıpratıcı olmakla beraber dinî bağlılığa önemli ölçüde katkı sağladığını dolayısıyla savaşa ve şiddete vurgu yapmaksızın bir dinsel gelenek olarak Yahudiliğin anlaşılmasının mümkün olamayacağına işaret etmiştir.¹⁵⁵

Benzer düşünceye sahip olan Barry Moser de Kutsal Kitap ile ilgili yazdığı dikkat çekici bir makalede Tanah'ın görmezden gelinemeyecek kadar yoğun şiddet içerdiğini belirtir. Yahudiliğin şekillenmesinde şiddetin önemli bir role sahip olduğunu belirten Moser, Mısır'da bir şiddet çeşidi olarak kölelik hayatı ile Kızıldeniz'de Mısır ordusunun boğulması olaylarına dikkat çekerek Yahudi tarihinin şiddetle iç içe olduğunu vurgular. Şiddetin aynı zamanda yaşamın temel dinamiklerinden birisi olduğunu düşünen Moser, Kutsal Kitap'ın şiddet ve öfke ile dolu olmasının şaşırtıcı olmaması gerektiğini belirtir. Ona göre Kutsal Kitap'ın ana teması kan ve mezar taşıdır.¹⁵⁶

Bununla beraber antik dönemde yaşayan Yahudilerin yaşam koşullarına dikkat çeken bazı araştırmacılar, Kutsal Kitap içerisinde yer alan şiddetin bu dönemde yaşayan Yahudilerin saldırgan bir yapıya sahip olmalarından ziyade bulundukları koşulların doğal bir sonucu olarak gerçekleştiğine dikkat çekmişlerdir. Kutsal Kitap'ta yer alan saldırgan tutumun aslında Yahudilerin yaşadığı sıkıntı ve çaresizliğe işaret ettiğini belirten bu araştırmacılar, Kutsal Kitap'ta yer alan şiddet

¹⁵⁴ Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 13.

¹⁵⁵ John Merlin Powis Smith, "Religion and War in Israel", *The American Journal of Theology* 19/1 (1915), 27.

¹⁵⁶ Barry Moser, "Blood & Stone: Violence in the Bible & the Eye of the Illustrator", *CrossCurrents* 51/2 (2001), 219-228.

ifadelerinin tarihsel ve kültürel bağlam içerisinde anlaşılması gerektiğini belirtmişlerdir.¹⁵⁷

Bu doğrultuda Kutsal Kitap'ta yer alan şiddete farklı bir açıdan yaklaşan Norman K. Gottwald, Kutsal Kitap'ın Tekvin'de nispeten pastoral bir tablo ile başladığına dikkat çeker. Devam eden bölümlerin Yahudilerin siyasi ve politik açıdan inişli çıkışlı hayat hikâyelerine odaklandığını belirten Gottwald, Mısır'dan çıkışla başlayıp sürgüne kadar devam eden yaklaşık altı yüz yıllık sürecin beraberinde doğal olarak şiddet getirdiğini belirtir. Gottwald, bu şiddetin Kutsal Kitap'ta yer alan öykülere canlılık kattığını belirtse de asıl ön plana çıkan mesajın Yahudi yaşamında yer alan kırılma olduğunu söyler.¹⁵⁸

Ohio'da Findlay Üniversitesi'nde Din Bilimleri Profesörü olan Louis Stulman, Gottwald ile benzer bir gözlemde bulunarak Tesniye'de betimlenen tarihî anlatıların antik dönem Yahudi yaşamında yer alan derin kaygı ve endişeye işaret ettiğine dikkat çekmiştir. Bu dönemde Yahudi yaşamının kırılma bir yapıya sahip olduğunu ifade eden Stulman, bu durumun antik dönemde ortaya çıkan jeopolitik risklerle doğrudan ilişkili olduğunu belirtir. Stulman, antik dönemde yaşayan Yahudilerin çevrelerini saran jeopolitik risklerden dolayı kendilerini güvende hissedemediklerini, aksine düşmanlarla çevrili tehlikeli bir ortamda kendilerini savunmasız ve çaresiz olarak gördüklerini belirtir. Yaşam ve ölüm ile hayatta kalma ve imha arasında yer alan bu derin kaygı ve endişe o dönemde yaşayan Yahudi toplumu üzerinde büyük bir stres oluşturduğu gibi eylemlerine yön veren ana unsurlardan biri olmuştur.¹⁵⁹ Önemli bir savaş figürü olarak betimlenen Yeşu'nun duyduğu derin endişe ve yok edilme korkusu Tanah'ta şu şekilde ifade edilir:

Bunun üzerine Yeşu giysilerini yırtarak İsrail'in ileri gelenleriyle birlikte başından aşağı toprak döküp RAB'bin Sandığı'nın önünde yüzüstü yere kapandı ve akşama dek bu durumda kaldı. Ardından şöyle dedi: Ey Egemen RAB, bizi Amoritler'in eline teslim edip yok etmek için mi Şeria İrmağı'ndan geçirdin? Keşke halimize razı olup ırmağın ötesinde kalsaydık. Ya Rab, İsrail halkı dönüp düşmanlarının önünden kaçtıktan sonra ben ne diyebilirim! Kenanlılar ve ülkede

¹⁵⁷ Paul D. Hanson, "War and Peace in the Hebrew Bible", *Interpretation: A Journal of Bible and Theology* 38/4 (1984), 345.

¹⁵⁸ Norman K. Gottwald, "Holy War in Deuteronomy: Analysis and Critique", *Review and Expositor* 61/4 (1964), 296.

¹⁵⁹ Louis Stulman, "Encroachment in Deuteronomy: An Analysis of the Social World of the D Code", *Journal of Biblical Literature* 109/4 (1990), 613.

yaşayan öbür halklar bunu duyunca çevremizi kuşatacak, adımızı yeryüzünden silecekler. Ya sen, ya Rab, kendi yüce adın için ne yapacaksın?¹⁶⁰

Diğer taraftan Yahudilerin yaşadığı Filistin bölgesi Nil ile Fırat arasında yer almaktadır. Bu bölge Mısır, Babil ve Asur gibi önemli siyasi ve kültürel güçlerin sınırında bulunmaktadır. Bu durum Yahudilerin yaşadığı Filistin bölgesini stratejik olarak önemli bir konuma yerleştirirken bölge üzerindeki siyasi gerginliğin yükselmesine de neden olmuştur. Zira Güneyde Mısır, Kuzeyde Mezopotamya uygarlıkları Yahudilerin yaşadığı Filistin bölgesini fetih ve yağma eğilimli işgalci ordulardan kendilerini korumak için bir tampon olarak gördükleri gibi zaman zaman bu bölgeyi ele geçirmeye çalışmışlardır. Üstelik, siyasi olarak Yahudilerin hakimiyet kurduğu alanı tehdit eden bu güçler, dinî ve kültürel olarak da bölgeye nüfuz edecek güce sahiptir.¹⁶¹ Bu nedenle Kutsal Kitap'ın oluşum sürecinde “dışarıdakiler” veya “yabancılar” ile olan bu temasın kaçınılmaz ancak tehlikeli olarak algılandığını belirten Stulman, Yahudilerin o dönemde kendilerini dışarıdan izole edecek güce sahip olmadıklarını ifade eder. Buradan hareketle yabancılarla olan temasın kaçınılmaz olduğunu belirten Stulman, bu durumun aynı zamanda sınırların bütünlüğüne yönelik ciddi bir tehdit oluşturduğunun altını çizerek, Yabancılardan gelen bu tehdit, Yahudi toplumunun güvenliğine yönelik olması nedeniyle tehlikeli olarak algılanmış; dışarıdan gelen saldırı tehlikesine yanıt olarak Tesniye’de iç sınırlarının bütünlüğünün yeniden oluşturulduğu bir program üretilmeye çalışılmıştır.¹⁶²

Tesniye’de oluşturulan bu program Yahudi halkının ön plana çıkarıldığı milliyetçi bir yapı arz etmiştir. Bu programda Yahudi halkı diğer kültür ve medeniyetlere kapalı, yabancılarla karşı son derece hoşgörüsüz olarak sunulmuştur. Yahudi halkı Tanrı tarafından seçilen veya kabul edilen tarafta gösterilirken yabancılar tehlikeli bir reddedilme kategorisi içerisinde yer almıştır. Yahudi halkına toprak verilirken yabancılardan toprak alınmış, Yahudi halkı Tanrı tarafından savunulurken yabancılar yargılanmıştır. Tanrı Yahudilerin yanında, düşmanlarının ise karşısında konumlandırılmıştır. Yahudilere düşman olan toplulukların kılıçtan geçirilmesi emredilirken elde edilen ganimete dokunulması yasaklanmıştır. Yine neslin korunması ve yabancı etkiler nedeniyle asimile olmayı engellemeye yönelik

¹⁶⁰ Yşu.7:6-9.

¹⁶¹ Wood, “War in the Old Testament”, 11-12.

¹⁶² Stulman, “Encroachment in Deuteronomy: An Analysis of the Social World of the D Code”, 613-614.

yabancılar (goyyim) ile evlenme istenmeyen bir durum olarak algılanmıştır.¹⁶³ Bu durum, savaş ve şiddetin antik dönem Yahudi yaşamının bir parçası olmasının nedeni olarak gösterilmiştir.

Diğer taraftan Tanah'ta öteki veya dışarıdakilere yönelik tasvir edilen katı düşmanlık ve öfke, her ne kadar derin bir kaygı ve endişenin eşlik ettiği varoluşsal bir mücadele bağlamında belirli bir zaman ve mekânla sınırlandırılmış olsa da yüzyıllar boyunca yabancıya duyulan derin öfke ve düşmanlığın canlı kalmasının temel nedenlerinden biri olmuştur:

Siz Mısır'dan çıktıktan sonra Amelekli'lerin yolda size neler yaptığını anımsayın. Siz yorgun ve bitkin yolda size saldırdılar; geride kalan bütün güçsüzleri öldürdüler. Tanrı'dan korkmadılar. Tanrınız RAB mülk edinmek için miras olarak size vereceği ülkede sizi çevrenizdeki bütün düşmanlardan kurtarıp rahata kavuşturunca, Amelekli'lerin anısını göklerin altından sileceksiniz. Bunu unutmayın!¹⁶⁴

Üstelik geçmişten günümüze farklı dinî inançlara mensup bireylere yönelik uygulanan şiddete referans olan bu çağrı, günümüzde maalesef Siyonist hareket bağlamında Filistin'de yaşayan Müslümanlara yönelik başvurulmuş şiddete referans olmaya devam etmektedir.¹⁶⁵

2.2.2. Kutsal Kitap ve Şiddetsizlik

Savaş ve şiddet Tanah literatüründe ortaya çıkan çatışmaların çözümünde en dikkat çeken yöntem olsa da bu literatür içerisinde şiddet içermeyen çözüm yöntemleri de kullanılmıştır. Her ne kadar savaş ve şiddete başvurmaksızın çözüme kavuşturulan örnek sayısı sınırlı olsa da şiddet içermeyen örneklerin Tanah'ta yer alması, ortaya çıkan sorunların çözümüne yönelik Yahudi tarihinde barışçıl bir eğilim olduğunu vurgulaması açısından önemlidir.

Tanah literatüründe genel geçer bir tema olmamakla birlikte kullanılan şiddetsizlik yöntemi, genellikle Tekvin, Çıkış ve Daniel kitaplarında yer alan bazı pasajlarda geçmektedir. Bu kitaplarda bütüncül bir şiddetsizlik prensibinin hâkim olduğunu söylemek her ne kadar mümkün olmasa da burada yer alan bazı öykülerin barışçıl bir ideoloji ortaya koyduğu söylenebilir.¹⁶⁶

¹⁶³ Stulman, "Encroachment in Deuteronomy: An Analysis of the Social World of the D Code", 614.

¹⁶⁴ Tes.25:17-19.

¹⁶⁵ Garaudy, *İsrail Sorunu*, 27; Shakak, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, 29-34.

¹⁶⁶ Leiter, *Neglected Voices*, 17.

Ortaya konulan barış ideolojisi genellikle aynıdır. Fakat bu yöntemin tercih edilme nedeni çoğu kez birbirinden farklı sebeplere dayanmaktadır. Zaman zaman şiddete başvurmanın çözüm getirmeyeceği düşünüldüğü için zorunlu olarak şiddetsizlik seçilirken zaman zaman da bir tercih olarak şiddetsizlik seçilmiştir.

İbrahim ile Lut arasındaki toprak paylaşımı tercihe dayalı barışçıl yönetime örnektir. Otlakların yeterli olmaması nedeniyle çobanlar arasında gerginlik oluşunca İbrahim barışçıl bir yöntem tercih ederek Lut'un toprak seçimi yapmasına izin verir.¹⁶⁷ Bu yöntem sadece Yahudilerin kendi aralarında ortaya çıkan sorunların çözümünde kullanılmaz. İshak, Filistinliler ile yaşadığı su kuyularıyla ilgili gerginliğin giderilmesinde de benzer bir yöntem uygular. Babası İbrahim'in açtığı kuyuları yeniden faaliyete geçirince Filistinliler ile gerginlik yaşamaya başlayan İshak, gerginliği hak iddia etmek yerine hakkından feragat ederek gidermeye çalışır. Yeni kuyular açarak çözüm yöntemi geliştirir ve nihayetinde Filistin Kralı Avimelek İshak'ın yanına gelerek kendisiyle barış içerisinde yaşama isteğinde bulunur.¹⁶⁸ İshak çatışmayı şiddete başvurmak yerine barışçıl bir yöntemle çözdüğü gibi oğulları Esav ve Yakup da kendi aralarında çıkan sorunu şiddete başvurmadan çözer. Yakup, Harran'dan geri dönerken Esav'ın kendisini dört yüz adamla beklediğini öğrenince çeşitli hediyeler göndermek suretiyle barışçıl bir yol izler.¹⁶⁹ Yakup'un bu çabası Esav'da olumlu bir karşılık bulur. Esav, kendisine hediye gönderen ve önünde eğilen kardeşini affederek kucaklar.¹⁷⁰

Aramlılar ile Yahudiler arasındaki mücadelede de benzer bir tercihi görürüz. Aram kralı tarafından kendisini yakalamak için gönderilen birliği önce kör eden daha sonra da Yahudi ordugahına götüren Elişa, Yahudi kralının bu askerleri öldürmesini engellediği gibi onlara yiyecek verilmesini sağlayarak Aramlılar'ın tekrar Yahudilere saldırmasını engeller.¹⁷¹ Diğer taraftan bu pasaj şiddetsizliği somutlaştırdığı gibi aynı zamanda bir hiciv de içermektedir. Siyasi otoritenin güçsüzlüğü ortaya konulurken Yahve'nin ve onun yeryüzündeki temsilcisinin gücü vurgulanmaktadır. Elişa istihbarat bilgisi sağlayıp İsrail kralına hizmet etse de esirler hakkında son sözü söyleyen kişi olur.¹⁷² Odet peygamber de benzer bir uygulamayı hayata geçirir. İsrail

¹⁶⁷ Tek.13:5-10.

¹⁶⁸ Tek.26:12-32.

¹⁶⁹ Tek.32:3-20.

¹⁷⁰ Tek.33:1-4.

¹⁷¹ 2.Kr.6:8-23.

¹⁷² Richard D. Nelson, *First and Second Kings* (Louisville: John Knox Press, 1987), 187.

krallığına mensup askerler Yahuda'da yaşayan kadın ve çocukları esir alarak Samiriye'ye götürürken önlerini keserek esirlerin serbest bırakılmasını sağlar.¹⁷³

Tanah'ta yer alan diğer şiddetsizlik örnekleri, tercihten ziyade bir zorunluluk veya çaresizlik durumuna işaret etmektedir. Bu eylemler genellikle dinî emirlerle siyasi emirlerin çatıştığı durumlarda ortaya çıkmıştır. David A. Leiter, bu tür eylemleri sivil itaatsizlik olarak tanımlar. Bu eylemlerin temelinde genellikle dinî inanç bulunmaktadır.¹⁷⁴

Örneğin Mısır'da Yahudi ebelerin Firavun'un emrine karşı sergilediği tutum, sivil itaatsizlik içermektedir. Firavun iki Yahudi ebeye dünyaya gelen tüm erkek çocukların öldürülmesi -kızların ise sağ bırakılması- emrini verir. Ancak Tanrı korkusuna sahip, merhametli kişiler olarak takdim edilen ebeler, cezalandırılmayı göze alarak Firavun'un bu isteğini yerine getirmez.¹⁷⁵ Bu tutum, Firavun'u yeni bir strateji izlemeye sevk eder. İlk emri başarısızlıkla sonuçlanan Firavun, yeni bir emir vererek doğan her erkek çocuğun Nil'e atılmasını ister. Bu gelişme Yahudi tarihi açısından çok önemli bir olaya zemin hazırlar. Yahudiliğin yapı taşı ve en önemli figürü olan Musa bu olaydan sonra tarih sahnesine çıkar.¹⁷⁶

Tanah'ta yer alan bir başka sivil itaatsizlik örneği de Daniel kitabında geçmektedir. Burada yer alan iki farklı pasajda dinî inanç nedeniyle yapılan itaatsizlik üzerinde durulmaktadır. İlk pasajda Kral Nebukadnessar'ın yaptırdığı altın heykele tapmayı reddeden üç kişinin öyküsü, ikinci pasajda ise Yahve'ye ibadet ettiği için aslanların olduğu kuyuya atılan Daniel'in öyküsü anlatılmaktadır. Her iki öyküde itaatsizlik hayati tehlike oluşturur ancak inanca yapılan vurgu nedeniyle sivil itaatsizlik yolunu seçen figürler neticede kralın övgüsüne mazhar olurlar.¹⁷⁷

Dinî emirleri yerine getirme pahasına hayatlarını ortaya koyan figürlerin mucizevi bir şekilde başarı elde etmesi aslında bir mesaj içermektedir. Yaşanan sıkıntılar ne kadar büyük olursa olsun inancında sabır ve kararlılık gösteren herkes netice de mutlaka ödüllendirilecektir. Zira MÖ 587 yılında Kudüs'ün ele geçirilmesiyle başlayan tarihî süreç, Yahudi toplumu açısından oldukça zor bir dönemin başlamasına neden olmuş; sürgüne gönderilerek özgürlüklerini kaybeden

¹⁷³ 2.Ta.28:9-15.

¹⁷⁴ Leiter, *Neglected Voices*, 41.

¹⁷⁵ Çık.1:15-22.

¹⁷⁶ Terrence E. Fretheim, *Exodus* (Louisville: John Knox Press, 1991), 31-32.

¹⁷⁷ Dan.3:1:30; Dan.6:1-28.

Yahudiler, sırasıyla Pers, Yunan ve Roma egemenliğinde yaşamak zorunda kalmışlardır. Bu zor ve sıkıntılı süreçte iki yanıt ortaya koyan Yahudi toplumu, hem yabancı yönetimlerin egemenliğinde mümkün oldukça barışçıl bir yaşam sürdürmeye gayret etmiş hem de Yahve'nin onları bu sıkıntılı süreçten -uzak bir gelecekte- kurtarmasını beklemiştir. İşte Daniel kitabı bu beklentilerin bir ifadesi olarak yorumlanmıştır.¹⁷⁸

2.3. Yahve'nin Savaşlara Müdahalesi

Tanah, şiddete başvurmadan çözüm üretmeye yönelik birtakım yönergeler içerse de savaş ve şiddet antik dönem Yahudi tarihinde yer alan önemli gelişmelerdir. Bu savaşlarda dikkat çeken unsur, Tanrı'nın bir savaşçı olarak nitelenmesidir. Yahve Tanah literatüründe betimlenen savaş anlatılarında -seçilmiş halkının zafer kazanması için- savaş ve şiddetin öznesi olarak nitelenir.¹⁷⁹ Kurtuluş Ezgisi'nde "savaş eri"¹⁸⁰ olarak nitelenen Tanrı, Eriha'nın ele geçirilmesinde adeta savaşçı en ince ayrıntısına kadar planlayan bir komutan olarak betimlenir.¹⁸¹ Öyle ki Kutsal Kitap'ta çoğu zaman savaş ve şiddetin merkezinde yer alan Tanrı, çoğu zaman Yahudi milislerin ne zaman harekete geçeceğini, şehri nasıl ele geçireceklerini ve nasıl bir yıkım gerçekleştireceklerini direktifleriyle belirler. Üstelik Tanrı'nın emri ile gerçekleştirilen savaşlar, genellikle şehirde yaşayan kadın-erkek, genç-yaşlı nefes alan ne kadar canlı varsa hepsinin öldürülmesi ile sona erer.¹⁸²

Steve Wells, Tanah literatüründe yer alan pasajlardan hareketle oluşturduğu listede, Yahve'nin direktifleriyle öldürülen kişi sayısının yaklaşık iki buçuk milyon olduğunu belirtmektedir.¹⁸³ Özellikle Tanah literatüründe yer alan yaklaşık bin pasajın ilahi kökenli şiddet içermesinden hareketle Tanrı'nın savaşlara müdahale etmesinin oluşturduğu ahlaki güçlüğü işaret eden Raymund Schwager, Yahve'nin şiddet eylemlerinin oluşturduğu sorunun, insan eylemlerinden kaynaklanan sorundan

¹⁷⁸ Lois Barrett, bu kitabın yabancı güçlerin egemenliği altında zor zamanlar geçiren Yahudi toplumuna dayanma gücü vermek amacıyla Yunanlıların Filistin'e egemen olduğu bir zaman diliminde kaleme alındığını iddia etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Lois Barrett, *The Way God Fights: War and Peace in the Old Testament* (Scottsdale: Herald Press, 1987), 52-53.

¹⁷⁹ Firestone, *Holy War in Judaism*, 17.

¹⁸⁰ Çık.15:3.

¹⁸¹ Yşu.6:1-7; 8:1-2; Çık.15:3; Tremper Longman III - Daniel G. Reid, *God Is a Warrior* (Grand Rapids: Zondervan, 1995), 33.

¹⁸² Yşu.6:1-26.

¹⁸³ Steve Wells, *Drunk with Blood: God's Killings in the Bible* (SAB Books, 2013), 276-282.

daha fazla olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁴ Bu nedenle bazı araştırmacılara göre Tanah literatüründe öne çıkan tema, ilahi savaşçı motiftir.¹⁸⁵

Yahudi dinî geleneğinin oluşumunda önemli bir faktör olan ilahi savaşçı motifi, Yahudi tarihi boyunca değişmeyen bir ilke olarak kalmıştır.¹⁸⁶ Hem erken hem de geç dönem metinlerinde vurgulanan bu motif, Yahudi dinî geleneğini derinden etkilediği gibi savaş anlayışının şekillenmesinde de belirleyici olmuştur. Öyle ki Patrick D. Miller, bu motife atıfta bulunmadan Yahudi tarihini veya Yahudi teolojisini anlamamanın mümkün olamayacağına işaret etmiştir.¹⁸⁷

Yahve'nin savaşçı niteliği ile ön plana çıkması Tanah literatüründe yer alan savaşların çoğu için bir temeldir. Bu literatürde yer alan birçok pasajda Yahve'nin sağ eli düşmanları yok eden bir güce sahiptir.¹⁸⁸ Yahudilerin savaşları Yahve'nin savaşları, Yahudilerin düşmanları Yahve'nin düşmanlarıdır.¹⁸⁹ Yahve, Yahudilerin kılıcı ve kalkanıdır.¹⁹⁰ Savaşta Yahve'nin görünür varlığı ahit sandığıdır. Ahit sandığının savaşta bulunması, Yahve'nin düşmanı Yahudilere teslim edeceğinin işareti olarak kabul edilir.¹⁹¹ Ayrıca Yahve, savaşta düşmanlarına boyun eğdiren yiğit bir savaşçıdır.¹⁹² Bütün uluslara öfkeli. Üstelik seçilmiş halkı Yahudileri kurtarmak amacıyla çukurda üzüm çiğner gibi diğer halkları öfke ve nefretle çiğnemektedir.¹⁹³

Tanah literatürünün neredeyse her sayfasında yer alan savaş ve şiddete dikkat çeken Marvin E. Tate, Tanah'ta Tanrı'nın savaşçı olarak nitelenmesinden daha merkezî bir şey olmadığını gözlemlemiştir.¹⁹⁴ J. M. Powis Smith'e göre bu durum, Yahudilerin yaşadığı koşulların olağan bir sonucu yani tarihsel bir hadisedir. Tarihi süreç içerisinde genelde yaşam mücadelesi veren Yahudiler, birçok kez yaşam ve ölüm arasındaki çizginin savaş meydanlarından geçtiği zor zamanlar yaşamışlardır.

¹⁸⁴ Raymund Schwager, *Must There Be Scapegoats?: Violence and Redemption in the Bible*, çev. Maria L. Assad (New York: The Crossroad Publishing Company, 2000), 55.

¹⁸⁵ Tate, "War and Peacemaking in the Old Testament", 587; Schwager, *Must There Be Scapegoats?*, 55; Longman III - Reid, *God Is a Warrior*, 13.

¹⁸⁶ Tanah literatüründe yer alan Tanrı tasavvurları için bkz: John Teehan, *In the Name of God: The Evolutionary Origins of Religious Ethics and Violence* (Chicester: Wiley-Blackwell, 2010), 74-80; Sayar, "Tevrat'ta ve Kur'an'da Tanrı Tasavvuru", 77-92.

¹⁸⁷ Miller, *The Divine Warrior in Early Israel*, 1.

¹⁸⁸ Çık.15:6.

¹⁸⁹ Say.21:14; 1Sa18:17; 25:28; 30:26; Hak.5:31.

¹⁹⁰ Tes.33:29.

¹⁹¹ 1Sa4:1-10.

¹⁹² Mez.24:8.

¹⁹³ Yşu.34:2; 63:1-5.

¹⁹⁴ Tate, "War and Peacemaking in the Old Testament", 587.

Smith, bu tarz kriz zamanlarında halkının yanında yer almayan bir Tanrı tasavvurunun o ulusun ileriki hayatında yer almasının mümkün olamayacağı belirtir. Özellikle de uluslar arasındaki savaşların Tanrılar arasındaki savaşlar olarak kabul edildiği ve bütün savaşların kutsal olarak nitelendiği bir dönemde Yahve'nin savaştan bağımsız bir şekilde tanımlanmayacağına işaret eden Smith, Tanah literatüründe Yahve'nin militanca tutum sergilemesini o dönemin koşullarıyla ilişkilendirmiştir. Smith'e göre savaşın egemen olduğu bir toplulukta ne Tanrı ne de dinî yaşamın liderleri halkın paylaştığı duygulardan bağımsız hareket edebilir. Bu nedenle Yahve o dönemin askerî uygulamalarıyla irtibatlandırılmıştır.¹⁹⁵

Smith'in tarihsel şartları merkeze alarak yaptığı bu yorum doğru olsa bile bu durum Tanah literatüründe yer alan ilahi savaşçı motifinin oluşturduğu ahlaki sorunları ortadan kaldırmamaktadır. Aksine Yahudilerin gerçekleştirdikleri savaşlarda Yahve'nin savaşa müdahale etmesi üç konuyu gündeme getirmektedir. Bunlardan ilki Yahve'nin doğrudan savaş eri olarak nitelenmesi ile soykırım ve etnik temizlik ifade eden savaş emirlerinin oluşturduğu ahlaki sorundur. İkinci konu ise Yahve'nin savaştaki rolüdür. Tanah'a göre Yahve Yahudilerin gerçekleştirdiği savaşa aktif olarak katıldığı gibi tamamlayıcı unsur olarak da yer almıştır. Üçüncü konu ise Yahve'nin rol model olmasıyla ilgilidir. Yahve'ye ibadet eden insanlar, inandıkları Tanrı'nın karakterinden kesinlikle etkilenmiş ve yönlendirilmiştir.

2.3.1. Yahve'nin Savaşa Katılımının Oluşturduğu Problem

Tanah literatüründe Filistin topraklarının yerli halkına karşı yürütülen imha savaşlarında Yahve'nin ilahi savaşçı olarak nitelenmesi birçok problemi beraberinde getirmiştir. Roland H. Bainton'un, "Tanrı dışarıda bırakıldığında savaş daha insancıdır."¹⁹⁶ sözü, Tanah teolojisindeki sorunu doğrudan özetlemektedir. Sorun sadece soykırım ve etnik temizlik ifade eden emirlerin Tanah'ın diğer metinlerinde yer alan evrensel barış ve adalet açıklamalarıyla uzlaştırılmasında yaşanan güçlükten ibaret değildir. Tanrı'nın sevgi olduğunu söyleyen Hristiyanlar için de Tanah'ta yer alan savaş ve şiddet sorun teşkil etmektedir. Zira Tanah, Hristiyan geleneğinde de kutsal kabul edilmektedir. Hatta Hristiyan geleneğine ait Kutsal Kitap külliyatının

¹⁹⁵ Smith, "Religion and War in Israel", 17-18.

¹⁹⁶ Roland H. Bainton, *Christian Attitudes Toward War and Peace: A Historical Survey and Critical Re-Evaluation* (New York: Abingdon Press, 1960), 49.

(Kitab-ı Mukaddes/Bible) yaklaşık beşte dördünü oluşturmaktadır.¹⁹⁷ Bu nedenle Tanah literatüründe yer alan savaş ve şiddet, özellikle Tanrı'nın ilahi savaşçı olarak nitelenmesi, Hristiyan Tanrı anlayışı açısından bir çelişkiye işaret ettiği gibi Tanah'ın Kutsal Kitap külliyyatındaki yerinin sorgulanmasına da neden olmuştur. Erken dönem kilise tarihinde ön plana çıkan Origen ve Marcion gibi teologlar Tanah teolojisinin oluşturduğu bu sorunu aşmak için çeşitli çözüm yolları ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu nedenle Walter C. Kaiser'in gözlemlediği gibi, Hristiyanlar için Tanah teolojisinin neden olduğu en önemli sorun, Tanah'ın Tanrısı ile İncil'in Tanrısı arasındaki uyumsuzluk olmuştur.¹⁹⁸

İncil'de Tanah'tan farklı bir Tanrı tasavvuru söz konusudur. Yuhanna'ya göre "Tanrı sevgidir."¹⁹⁹ Yeni Ahit'te Tanrı'nın, Yahve'nin şiddet içeren eylemlerinin aksine, tutuklandığında karşı koymadığı,²⁰⁰ çarmıha gerildiğinde direniş göstermediği; kendini öldürenlerin affedilmesi için dua ettiği; savaşın değil barışın peşinden koşanların kutsanacağını öğrettiği,²⁰¹ göze göz, dişe diş yerine düşmanın dahi sevilmesini tavsiye ettiği görülmektedir.²⁰²

Oysa Tanah'ta acımasızca öldürmeyi emreden, insanları doğal afetlerle, veba ve savaşlar ile cezalandıran bir Tanrı tasavvuru söz konusudur.²⁰³ Tanah'a göre Tanrı doğrudan savaşlara müdahale ettiği gibi direktifleriyle de acımasızca öldürmeyi emreder. Tesniye'de yer alan emir oldukça nettir: "Tanrınız RAB mülk edinmek üzere gideceğiniz ülkeye sizi götürdüğünde, önünüzden birçok ulusu ... kovacak. Tanrınız RAB bu ulusları elinize teslim ettiğinde, ... tümünü yok etmelisiniz. Bu uluslarla ... acımayacaksınız."²⁰⁴ Başka bir pasajda ise "soluk alan hiçbir canlının yaşatılmaması" emredilir.²⁰⁵

Oysa Tanrı düşünsel olarak en yüksek iyiyi temsil etmektedir. Yani monoteist geleneğin diğer temsilcilerinde olduğu gibi Yahudi geleneğinde de varlık aleminin merkezinde yer alan Tanrı her türlü iyiliğin ve mükemmelliğin kaynağı olarak kabul

¹⁹⁷ Halil İbrahim Şenavcu, "Filmlerde Kutsal Kitap: 'The Book of Eli' Örneği", *Darulfunun İlahiyat* 31/1 (07 Eylül 2020), 106-107.

¹⁹⁸ Walter C. Kaiser, *The Christian and the Old Testament* (California: William Carey Library, 1998), 6.

¹⁹⁹ Yu.4:8.

²⁰⁰ Yu.18:10-11.

²⁰¹ Mat.5:9.

²⁰² Mat.5:38-44.

²⁰³ Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 367.

²⁰⁴ Tes.7:1-2.

²⁰⁵ Tes.20:16-17.

edilir. Eşi ve benzeri yoktur. Kutsal olan Tanrı, merhametli ve adaletlidir. Evrenin yaratıcısı ve yöneticisidir.²⁰⁶

Öyleyse Tanrı, yeryüzünde sadece belli bir bölgeyi ve o bölge üzerinde yaşayan sınırlı sayıda insanı diğer yerlerden ve insanlardan ayrıcalıklı kılabilir mi? Ya da insanlar için emrettiği temel ahlaki ilkeleri bizzat kendisi ihlal edebilir mi? Sorun oldukça açıktır. Tanah'a göre Yahve'nin Yahudiler lehine savaflara müdahale etmesi veya Yahudi halkının menfaatini önceleyerek belirli bir toprak parçasını Yahudilere vaad etmesi ya da günümüzde ahlaki açıdan rehber edinilmesi mümkün olmayan bazı eylemleri emretmesi, Tanrı'nın evrensel yönünü kısıtladığı gibi teodise açısından da çözümsüz sorunlara neden olmaktadır. Zira Tanrı'nın sevgi olduğunu söyleyen Hristiyan geleneği açısından ciddi tartışmaların konusu olan kötülük problemi, Tanah'ta betimlenen tanrı tasavvuru açısından değerlendirildiğinde çözülmesi zor bir sorun oluşturmaktadır.²⁰⁷ Bu nedenle tarihte ilk kez Epiküros tarafından ele alındığı düşünülen kötülük sorununu sistemli bir hâle getiren David Hume'un önermelerine Tanah'tan hareketle cevap vermek çok da kolay değildir:

Tanrı kötülüğü önlemek istiyor da gücü mü yetmiyor?
Öyleyse o güçsüzdür.
Yoksa gücü yetiyor da kötülüğü önlemek mi istemiyor?
Öyleyse o iyi niyetli değildir.
Hem güçlü hem de iyi ise bu kadar kötülük nasıl oldu da var oldu.²⁰⁸

Zira Tanah'ta çocuklardan kadınlara, gençlerden yaşlılara herhangi bir yargılama olmaksızın insanların öldürülmesini emreden bir tanrı tasavvuru ile evrende var olan kötülüğün açıklanması oldukça zor görünüyor.²⁰⁹

2.3.2. Yahve'nin Savaşdaki Rolü: Aktif ve Tamamlayıcı Olarak Savaşa Katılımı

Savaşlar antik dönem Yahudi tarihinde yer alan en önemli gelişmelerdir. Her ne kadar Tanah literatüründe savaş ve şiddetin sona erdiği evrensel barış ideali²¹⁰

²⁰⁶ Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik* (İstanbul: İsam Yayınları, 2012), 106-117; Sayar, "Tevrat'ta ve Kur'an'da Tanrı Tasavvuru", 86.

²⁰⁷ Tanah'ta savaş ve şiddet çağrıştıran Tanrı tasavvurunun oluşmasına yönelik açıklamalar için bkz: Sayar, "Tevrat'ta ve Kur'an'da Tanrı Tasavvuru", 88.

²⁰⁸ David Hume, *Din Üstüne*, çev. Mete Tunçay (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1995), 209.

²⁰⁹ Yahudi geleneğinde kötülük, Âdem ve Havva'nın Aden bahçesinden çeldirici ve ayartıcı Şeytan'ın etkisiyle kovulmalarıyla ilişkili olsa da tek başına düşüş miti ile açıklanmaz. İnsanın iradesini yanlış yönde kullanmasına ek olarak Düşmüş Melekler ve Nefilim kötülük sorununun açıklanmasına önemli bir yere sahiptir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Batuk, "Yahudi Mitolojisinde Düşmüş Melekler", 453-472; Serkan Sayar, "Bazı Dinlerde ve Altay ve Yakut Mitlerinde Yaratılış ve Kötülük İlişkisi", *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14 (28 Nisan 2022), 184.

²¹⁰ Yşa.2:4; Mik.4:3-4.

birçok kez dile getirilmiş olsa da bu ideal hiçbir zaman tarihsel gerçeklik kazanamamış, Tanah'ta yer alan savaş ve şiddet, hayatın olağan bir gerçeği olarak var olmaya devam etmiştir.²¹¹ Bununla beraber Tanah literatürünün neredeyse her sayfasında yer alan savaş ve şiddet incelendiğinde iki temel ilkenin ön plana çıktığı görülür: Yahve'nin liderliği ve halkları yargılaması.

Tanah literatüründe yer alan savaşlar genellikle Yahve'nin emri doğrultusunda gerçekleşmiştir. Aslında bu durum sadece Yahudilere özgü değildir. Antik dönemde gerçekleşen savaşların hepsi günümüzde olduğu gibi bir şekilde dinle bağlantılıdır. Zira bu savaşlar ya doğrudan Tanrı'nın emriyle ya da onayı ile gerçekleşirdi. Zafer genellikle Tanrı'nın yardımının sonucu olarak görülür ve elde edilen ganimetin bir kısmıyla Tanrı'ya şükredilirdi.²¹² Ancak Yahudilerin durumu komşularından biraz farklıdır. Diğer uluslar genellikle Tanrıları için savaşırken Tanah'a göre Yahve Yahudiler için savaşmıştır.

Diğer taraftan Tanah'taki anlatıya göre İbrahim'in baba evini terk etmesiyle Yahudilerin rehberi ve yöneticisi olan Tanrı, üzerinde başka ulusların yaşadığı toprakları İsrailoğulları'na vaad ederek bir nevi savaş ve şiddeti kaçınılmaz bir son olarak ortaya koymuştur. Zira Tanrı'nın vaadinin gerçekleşmesi için Yahudi ulusunun dindar bir topluluk olarak Tanrı'ya sadakat ile ibadet etmesi yeterli değildir. Aksine toprak vaadinin gerçekleşmesi, Yahudilerin kutsal bir ulus olmalarının yanı sıra vaad edilen topraklar üzerinde yaşayan topluluklar ile savaşıp muzaffer olmalarına bağlıdır. Bu nedenle hem vaad edilen topraklar üzerinde yaşayan toplulukların dinî inanç ve uygulamaları nedeniyle Tanrı tarafından yargılanması hem de Yahudilerin bu topraklar üzerinde hakimiyet sağlama çabaları savaş ve şiddet içeren uygulamaları beraberinde getirmiştir.

Tanah'taki anlatıya göre Yahudilerin yanında yer alan Yahve, zaman zaman savaşın kazanılmasında tamamlayıcı unsur olarak ön plana çıkmış; zaman zaman da insan unsuruna gerek kalmadan zaferin kazanılmasını sağlayan ilahi güç olarak savaşın seyrini belirlemiştir.

Yahve'nin aktif olarak savaşa müdahale ettiği en iyi örnek Mısır'dan çıkış esnasında gerçekleşmiştir. Çıkış kitabı, dönemin en güçlü imparatorluğu ile

²¹¹ Hess, "War in the Hebrew Bible: An Overview", 19-20.

²¹² Roland De Vaux, *Ancient Israel: Its Life and Instructions*, çev. John McHugh (Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing, 1997), 258; Hess, "War in the Hebrew Bible: An Overview", 25.

köleleştirilmiş Yahudi halkı arasında gerçekleşen bir savaşı anlatmaktadır. Bu savaşın sonunda kazanılan zafer, Yahve'nin seçilmiş halkını kurtarmak için gerçekleştirdiği en önemli adım olarak Tanah boyunca, Pentatök'ün (Tora) her bölümünde, Peygamber Kitapları'nda (Neviim) ve Yazılar'da (Ketüvim) tekrar edilmiştir. Böylece Kızıldeniz'de kazanılan zafer, hem Yahve'nin kararlı sevgisinin bir sembolü hem de Yahve'ye duyulan güvenin temeli olmuştur.²¹³

Bu öyküde doruk noktası, Musa önderliğinde ilerleyen Yahudilerin Firavun ve ordusuyla karşı karşıya gelmeleriyle yaşanır. Bu aşamada Yahve'nin seçilmiş halkı doğaüstü bir müdahale ile Kızıldeniz'den geçerken Firavun ve ordusu sular altında kalarak yıkıma uğrar.²¹⁴ Tanah'taki anlatıda göçün en önemli tanığı olan Musa, bu olayı savaş olarak niteler.²¹⁵

İbraniceden Kızıldeniz ya da Sazlık Denizi olarak çevrilen Yam Suph, gerek niteliği gerek sonuçları açısından Yahudi savaş geleneği için temel bir paradigma olmuştur. Bununla beraber Yam Suph, askerî güç kullanılarak gerçekleştirilen bir savaş değildir. Zira Tanah'a göre Firavun ve ordusunun Kızıldeniz'de boğulması ile kazanılan zafer, doğrudan Yahve'nin mucizevi müdahalesi ile gerçekleşmiştir. Bu nedenle zaferin tamamen Yahve'ye ait olduğunu belirten Lind, Yahudilerin ilahi rehberlik altında yürümek dışında hiçbir şey yapmadığına işaret etmiştir.²¹⁶ Ancak bu hadise iyilere Tanrı'nın ilahi bir yardımı olarak da nitelendirilmektedir.

Yahudilerin Mısır'dan çıkışı ve Yahve'nin bir tür savaş eri gibi nitelenmesi MÖ XII. yüzyıla kadar geriye gittiği kabul edilen Çıkış'ın on beşinci bölümünde ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Kurtuluş Ezgisi olarak nitelenen bu bölümün tarihlendirilmesi önemlidir. Çünkü krallık döneminden önce oluşturulduğu düşünülen bu bölüm, büyük ihtimalle Mısır'dan çıkış ile aynı tarihte yazılmış ve antik dönem Yahudi tarihi ve Tanrı tasavvuru hakkında bilgi içermektedir.²¹⁷

Kurtuluş Ezgisi'nde Yahve, halkının zafer kazanması için doğrudan savaşlara müdahale eden bir "savaş eri" olarak nitelenmiştir.²¹⁸ Bu tasvir Kutsal Kitap'ta kullanılan en eski modeldir. Pasajın ilk on iki ayetinde savaştan ziyade Yahve'ye

²¹³ Millard C. Lind, *Yahweh is a Warrior: The Theology of Warfare in Ancient Israel* (Scottsdale: Herald Press, 1980), 46.

²¹⁴ Çık.14:1-29.

²¹⁵ Tes.4:34.

²¹⁶ Lind, *Yahweh is a Warrior*, 49.

²¹⁷ Lind, *Yahweh is a Warrior*, 47.

²¹⁸ Çık.15:3.

odaklanılır. Tanrı'ya övgüler söylenir, Yahve'nin büyüklüğü vurgulanır ve kurtarıcı olarak nitelenir. Çevredeki kabile tanrılarının herhangi birinden daha güçlü olarak tasvir edilir.²¹⁹

Mısır'dan çıkışla ilgili bu anlatı, ilahi savaşçı motifinin ortaya çıktığı en önemli örnek olsa da Tanrı'nın savaşlarda Yahudilere yardım ettiği tek örnek değildir. Tanah literatüründe Yahve'nin -Yahudilerin zafer kazanması için- savaşlara müdahale ettiğini ifade eden birçok anlatı mevcuttur. Örneğin I. Samuel'de anlatılan öyküde Yahudilere saldırı planı yapan Filistinlilere Yahve'nin korkunç bir sesle gürleyerek onları şaşkına çevirdiği anlatılmaktadır.²²⁰ II. Krallar'da anlatılan öyküde ise Aramlıların gözlerini kör ederek Yahve'nin Elişa'yı koruduğu anlatılır.²²¹

Bu anlatılarda Yahve'nin doğrudan savaşa müdahale edip seçilmiş halkı adına zafer kazandığı anlatılırken Yahudilerin zafer kazanmasını kolaylaştırmak için de savaşlara müdahale ettiği belirtilmektedir. Patrick D. Miller bunu sinerji olarak nitelemektedir.²²² Bu savaşlarda insan unsuru ön plana çıksa da Yahve savaşta gizli (hâkim) unsur olarak kalmaya devam etmiştir. Bu anlatılarda çoğu zaman Yahudilerin yapması gereken tek şey Tanrı'nın çizdiği plana göre hareket etmektir. Örneğin Hakimler'de anlatılan bir öyküde Peygamber Debora'ya savaşa yönelik emirlerini ileten Yahve, ordunun hazırlanmasını ve belirlediği bölgeye gitmesini emreder. Yahve, sadece savaş planlamaz aynı zamanda Yahudilerin yanında yer alarak zaferin kazanılmasını da sağlar.²²³

Debora'nın Ezgisi bu savaş ile ilgili ayrıntıların bildirmektedir.²²⁴ Tanah'ta yer alan en eski tarihli anlatılardan birisi olarak kabul edilen bu ezgi, muhtemelen MÖ XII. yüzyılda anlattığı olaydan hemen sonra kaleme alınmıştır. Burada, daha önce bahsettiğimiz Kurtuluş Ezgisi'nden farklı olarak zaferin kazanılmasında insan faktörüne yer verilerek Yahudi savaşçılar övülmektedir.

Ezgide, peygamber Deborah, ordunun komutanı Barak ve Sisera'yı öldüren Yael ile ilgili bilgi verilir ancak savaşın kaderini belirleyen, şiddetli bir fırtına olur. Fırtına nedeniyle Kenan ordusuna ait savaş arabalarının su ve çamurdan

²¹⁹ Hess, "War in the Hebrew Bible: An Overview", 21-22.

²²⁰ 1Sa7:7-10.

²²¹ 2.Kr.6:18.

²²² Miller, *The Divine Warrior in Early Israel*, 156.

²²³ Hak.4:1-16

²²⁴ Hak.5:1-31.

geçememeleri kazanılan zaferin temel gerekçesi olurken tüm bu doğal afetlerin düşmanı kahretmek amacıyla Yahve tarafından gerçekleştirildiğine inanılır.

Aynı öykünün düzyazı versiyonunda biraz daha ayrıntıya yer verilir. Yahve Yahudi milislerden önce olaya müdahale ederek Sisera'nın askerlerini şaşkına çevirir. Barak ve ordusu, bu olaydan sonra devreye girerek zaferi kazanır.²²⁵ Böylece Çıkış'tan farklı olarak Yahudi milisler savaşın bir parçası hâline gelir. Ancak yine de zafer savaşçılara değil Yahve'ye atfedilir.²²⁶

Yahve diğer ulusları günahları sebebiyle yargıladığı gibi Yahudileri de aynı nedenle yargılamıştır. Örneğin Yahuda ve İsrail Krallıklarının başına gelen olaylar Tanah literatüründe ilahi yargılamanın doğal bir sonucu olarak gösterilir. Bu bağlamda MÖ 722'de kuzeyde İsrail Krallığı'nın başkenti Samiriye'nin Asurlular tarafından ele geçirilmesi ve burada yaşayan on kabilenin sürgüne gönderilmesi ile güneydeki Yahuda Krallığı'nın başkenti Kudüs'ün Babilliler tarafından ele geçirilmesi ve yaşanan trajediler, peygamberler tarafından Yahve'ye sadakatsizlik ve günah kavramı ile açıklanmıştır.²²⁷ Zira Yahve Tanah'ta savaşçı olarak nitelenmişti. Kutsal savaş Yahve'nin savaşıydı. Üstelik bu savaş Yasa'ya uymayan herkesi kapsamaktaydı. Dolayısıyla Yahve'nin seçilmiş halkı da Yasa'ya uymadığında aynı durumla karşı karşıya kalmalıydı.²²⁸

Aslında Yahudilerin cezalandırılmasının tek örneği Asur ve Babil saldırıları değildir. Tanah, Yahve'nin emrine itaatsiz davranmaları nedeniyle Yahudilerin cezalandırıldığına yönelik birçok örnek içermektedir.²²⁹ Tesniye kitabında itaat ve isyanın sonuçları açıkça anlatılarak bu durum önceden gerekçelendirilmiştir. Yahve'ye ve yasalarına itaat nimete vesile olacak, itaatsizlik ise laneti beraberinde getirecektir.²³⁰ Bu nedenle halkın Yahve'nin koyduğu yasalardan uzaklaşması Asur ve Babil ordularının İsrail ve Yahuda Krallıklarını ele geçirmelerinin nedeni olarak yorumlanmıştır.²³¹ Bu bağlamda Yeşaya Yahve'nin söz dinlemeyen İsrail ve Yahuda Krallıklarını düzeltmek için yabancı ordular seçtiğine dikkat çekmiştir.²³²

²²⁵ Hak.4:15-16.

²²⁶ Barrett, *The Way God Fights*, 21-22.

²²⁷ Yşa.1:1-31; Hoş.13:1-16.

²²⁸ Barrett, *The Way God Fights*, 42.

²²⁹ Say.14:1-44.; Tes.32:19-32.

²³⁰ Tes.28:1-68.

²³¹ Firestone, *Holy War in Judaism*, 18.

²³² Yşa.13:3-5.

2.3.3. Yahve'nin Rol Model Olması: Yahve'nin Eylemlerinin Yönlendirici Etkisi

Yahudi dinî etiğinin merkezinde bulunan Yahve, insanların kendisine özendiği rol modelidir. Tanah, Yahve'nin tüm iyiliklerin kaynağı olduğunu belirterek taklit edilmesi gerektiğine vurgu yapar. Bu düşüncüyü desteklemek üzere en çok alıntılanan pasaj, Levililer kitabında yer alan “Kutsal olun, çünkü ben Tanrınız Rab kutsalım.”²³³ ifadesidir. Bu ifade Yahudi geleneğinde Tanrı'nın idealleştirilmesi ve eylemlerinin taklit edilmesi açısından önemli bir başvuru kaynağıdır.²³⁴

Yahudi dinî geleneğinde insanların kendisine özendiği bir model olan Yahve, insan davranışlarını sadece buyruklarıyla belirlemez, çoğu zaman bizzat kendisi insan eylemleri için bir rol model oluşturur. Bu nedenle birçok araştırmacı Tanrı'nın taklit edilmesinin Yahudi dinî etiğinin merkezinde yer aldığını düşünmektedir.²³⁵

Louis E. Newman, Tanrı'nın taklit edilmesi ile ilgili emri Sina anlaşmasına bağlamaktadır. Ona göre Tanrı ve İsrail arasında gerçekleşen bu anlaşma, kutsallığın vurgulandığı bir toplumsal yaşam biçimini öngörmektedir. Tanrı bu anlaşma ile yasa vererek Yahudileri kutsal kıldığı gibi Yahudiler de Tanrı'nın yasasına uyarak bu kutsallığı devam ettirmişlerdir. Dolayısıyla Sina anlaşması, Yahudileri Tanrı'ya benzemeye davet eden bir çerçeve oluşturmaktadır. Zira bu anlaşmada vurgulanan “Tanrı'nın yolunda yürüme”²³⁶ Yahudi din adamları tarafından affedici olma, merhamet gösterme gibi ahlaki davranışlar ile açıklanmıştır.²³⁷

Tanrı'ya benzemeye çalışma bu yönüyle takdire şayan bir durumu ifade etse de Tanah literatürü boyunca daha önce işaret ettiğimiz paradoksal ilahi emir ve davranışlar Yahve'nin taklit edilmesiyle ilgili birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Yahve; sevgi, barış ve hoşgörüyü temel alan ahlaki birçok davranışı emrettiği gibi savaş, şiddet ve nefret içeren eylemleri de emretmiştir. Yine Tanah'ta yer alan birçok öyküde zaman zaman bir savaş eri olarak nitelenen Yahve zaman zaman da intikam peşinde koşan saldırgan bir tema ile nitelenir. O'nun emirleri binlerce insanın ölmesine neden olur. İnsanları doğal afetlerle, vebalarla ve acımasız savaşlarla ölüme terk eder. O'nun gazabının etkileri hem doğrudan hem de dolaylı

²³³ Lev.19:2.

²³⁴ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 31-32.

²³⁵ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 31-32.

²³⁶ Tes.28:9.

²³⁷ Louis E. Newman, *Past Imperatives: Studies in the History and Theory of Jewish Ethics* (Albany: State University of New York Press, 1998), 55-56.

olmak üzere iki yönlü olarak ortaya çıkar. Bizatihi öfke dolu olan Yahve şiddete başvururken zaman zaman da kendisi adına şiddete başvurulmasını emreder.²³⁸

Tanrı'nın savaş ve şiddetle iç içe nitelenmesiyle ilgili önemli bir konu da şiddet eylemlerinin gerçekleştirilmesinde Yahve'nin oynadığı roldür. Kutsal Kitap etiği ile ilgili yapılan araştırmalarda genelde görmezden gelinen bir konu olsa da Yahudi Tanrı anlayışında yer alan şiddet, bireysel şiddet eylemlerinin gerçekleştirilmesinde geçmişten günümüze uzanan tarihî süreç içerisinde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Yahve, kendisine imrenilen en kutsal varlıktır. Üstelik insan davranışlarını sadece emirleriyle değil sıfatları ve eylemleriyle belirleyen Yahve, insanlar için bir rol model oluşturur. Dolayısıyla Yahve'nin örnek alınması taklitsel şiddeti gündeme getirmektedir.²³⁹

Eğer Tanrı bütün erdemlerin yanı sıra kendi adına soykırım ifade eden şiddet eylemlerine başvurulmasını emrediyorsa bu durum Tanrı'nın örnek alınması açısından nasıl yorumlanmalıdır? Bu sorunun cevabı yine Kutsal Kitap içerisinde yer alan bir öyküde betimlenmiştir. Sayılar kitabında geçen Finehas ile ilgili öykü, Yahve'nin örnek alınmasının oluşturduğu sorunu ortaya koymaktadır.

Bu öyküde Musa döneminde gerçekleşen bir olaydan bahsedilmektedir. Yahudiler Şittim'de yaşadıkları dönemde Moavlı kadınlarla zina eder ve bu kadınların Tanrısına tapmaya başlar. Bu durum anlatıya göre Yahve'nin öfkesine neden olur. Yahve, bu günahı işleyen Yahudilerin öldürülmesini emreder ancak Musa henüz Yahve'nin emrini yerine getiremeden yeni bir olay gerçekleşir. Yahudi bir aristokrat, tanrısal güce meydan okuyarak Toplanma Çadırı'nın önünde bekleyen halkın gözü önünde Midyanlı bir kadını kampa getirir. Zimri, kampa getirilen Kozbi ile birlikte insanların önünden geçerek kendi çadırına girdiği esnada Finehas yasanın ve otoritenin hiçe sayılmasına kayıtsız kalamaz ve Kozbi ile Zimri'yi öldürür. Finehas'ın kendi inisiyatifiyle gerçekleştirdiği bu eylem hem tanrısal öfkenin dinmesi hem de Yahve'nin öfkesinin neden olduğu veba hastalığının ortadan kalkması ile sonuçlanır.²⁴⁰

Bu öyküde, siyasi otoritenin güçsüzlüğüne işaret eden Finehas'ın içgüdüsel eylemi, geçmişten günümüze Yasa'nın korunması amacıyla şiddet kullanımına

²³⁸ Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 367.

²³⁹ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 31.

²⁴⁰ Say.25:1-15; Lauren A. S. Monroe, "Phinehas' Zeal and the Death of Cozbi: Unearthing a Human Scapegoat Tradition in Numbers 25:1-18", *Vetus Testamentum* 62/2 (2012), 213.

referans olmuştur. Zira Finehas bu eylemiyle Yahve'nin takdirini kazanmış ve kahinlik ünvanı almıştır. Bu nedenle Finehas, Tanrı adına şiddet kullanımı için inisiyatif almaya yönelik somut bir örnek olmuş; Makkabiler ve Zealotlar kendi dönemlerinde egemen siyasi otoriteye karşı başlattıkları isyanda Finehas'ı rol model almışlardır.²⁴¹

Mabet'in yıkılmasıyla başlayan ve sürgün dönemi boyunca devam eden yeni süreçte her ne kadar Rabbinik Yahudilik, siyasi otoriteye rağmen inisiyatif alınmasına çok sıcak bakmasa da Siyonist hareketle beraber Finehas yeniden referans kaynağı olmuştur. Örneğin Hebron kentinde Siyonist Yahudi yerleşimciler, genellikle o bölgede yaşayan Müslümanlara ve liberal Yahudilere karşı saldırgan tutumlarını Finehas'ın yukarıda anlatılan eylemine dayandırmışlardır. Aşırı sağcı Yahudi gruplar, Finehas'ı kendileri için bir rahip olarak kabul ederek Finehas'ın oğulları olduklarını iddia etmişlerdir. Dolayısıyla Sayılar 25'te anlatılan öykü geçmişten günümüze Tanrı adına şiddete başvurma somut ve bağlayıcı bir dayanağı olmuştur.²⁴²

Konuyla ilgili çarpıcı bir örnek de Yahudi Yeraltı Teşkilatına mensup aktivistlerin Kudüs'te yapmayı planladığı terör eylemiyle ilgilidir. Yeshua Ben-Shoshan ve Yehuda Etzion tarafından tasarlanan bu eylem, Müslümanlar için kutsal bir yapı olan Kubbet'üs Sahra'nın havaya uçurulmasını hedefliyordu. Dinsel aktivistler saldırıyı gerçekleştirmek için büyük bir çaba sarf etmiş, planlarını gerçekleştirmek için her türlü ayrıntıyı düşünmüş, bütün hazırlıkları -patlayıcının temin edilmesi dahil olmak üzere- tamamlamışlardı. Eylemi gerçekleştirmek için tek yapmaları gereken onay almaktı. Bu nedenle İsrail'de yaşayan önemli rabbilere giderek yapmayı planladıkları eylem için din adamlarının onayını aradılar. Ancak istedikleri cevabı alamamaları planladıkları eylemden vazgeçmelerine neden oldu.²⁴³

Görüşükleri rabbiler, eylemi planlayan aktivistlerin gerçek niyetini takdir etmiş; politik ve eskatolojik vizyonlarını destekleyerek saldırgan eğilimlerini hoşgörüyle karşılamış ancak bu geniş kapsamlı eylemi gerçekleştirmeleri için gereken onayı iki nedenden dolayı reddetmişlerdi. Nedenlerden birisi güncel neslin böyle bir eylemin içerisinde barındırdığı mistik ve mesihsel anlamı takdir etmek için

²⁴¹ John J. Collins, "The Zeal of Phinehas: The Bible and the Legitimation of Violence", *Journal of Biblical Literature* 122/1 (2003), 12-13.

²⁴² Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 371-372.

²⁴³ Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 373.

yeterince hazır olmamasıydı. İkinci neden ise aktivistlerin planının Finehas'ın eylemi ile tam örtüşmemesiydi. Rabbiler planlanan eylemin Finehas'ın eyleminin gerekçelerini tam olarak karşılamadığını düşünmüş ve neticede bu plan askıya alınmıştır.²⁴⁴

2.4. Kutsal Kitap'ta Savaş Geleneğinin Belirlenmesi: Çıkış

Mısır'dan çıkış, kölelikten özgürlüğe yapılan bir yolculuğun hikâyesidir. Yahve'nin iradesi ile başlayan ve onun yönetiminde gerçekleşen bu yolculuk, Yahudi tarihi ve teolojisi açısından merkezî bir öneme sahiptir. Zira, Yahudi savaş geleneğinin oluşmasında temel bir paradigma olan göç, aynı zamanda Yahve ile Yahudi toplumu arasında oluşan dinî bağın temelini oluşturmuştur. Hatta Yahudiliğin tek Tanrı inancı çerçevesinde şekillenmesini sağlayan en önemli gelişme olarak kabul edilmiştir.²⁴⁵

Yahudi geleneğinde göç, her yıl tekrar eden Pesah (Fısıh) ritüeli ile anılır. Böylece göçün gerçekleştiği zaman ile yaşanan zaman arasında köprü kurularak, kurtarıcı Tanrı motifinin bir arketip olarak geçmişten günümüze taşınmasına olanak sağlanır. Zira göç, Yahudi geleneği için sadece tarihî bir olay değil aynı zamanda geçmişin şimdiki zamanı şekillendirdiği bir model olarak kabul edilmektedir.²⁴⁶

Çıkış kitabında yer alan on musibet, Kızıldeniz'de gerçekleşen mucizevi kurtuluş, Sina'da Tanrı'nın kendini açması ve Yahudiler ile yapılan ahit, Yahve ile Yahudi toplumu arasındaki benzersiz ilişkinin temelini oluşturmuştur. Bu nedenle göç öyküsünün ayrıntılarının Yahudi dinsel geleneğinin şifrelerini oluşturduğu kabul edilir.²⁴⁷

Çıkış kitabındaki anlatıya göre, Yusuf'tan sonra köleleştirilen Yahudiler, kurtarıcı ve yasa koyucu bir figür olarak ön plana çıkan Musa önderliğinde Mısır'dan çıkmış, Tanrı'nın egemenliğinde Kızıldeniz'i geçerek Sina dağına yolculuk yapmışlardır. Burada On Emir olarak bilinen temel dinî hukuk ile ilgili birtakım

²⁴⁴ Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 373.

²⁴⁵ Jan Assmann, *The Invention of Religion: Faith and Covenant in the Book of Exodus* (Princeton: Princeton University Press, 2018), 1-2; Ronald Hendel, "The Exodus in Biblical Memory", *Journal of Biblical Literature* 120/4 (2001), 601; Richard Elliott Friedman, *The Exodus: How it Happened and Why it Matters* (New York: HarperOne, 2017), 2.

²⁴⁶ Diana Edelman, "Exodus and Pesach-Massot as Evolving Social Memory", *Remembering and Forgetting in Early Second Temple Judah*, ed. Ehud Ben Zvi - Christoph Levin (Tübingen: Mohr Siebeck, 2012), 165-173.

²⁴⁷ Hendel, "The Exodus in Biblical Memory", 601; Philip Graham Ryken, *Exodus: Saved for God's Glory*, ed. R. Kent Hughes (Wheaton: Crossway Books, 2005), 17.

yönergeler alan Yahudiler, Yahve'nin bildirdiği ölçülere uygun portatif ulusal bir tapınak inşa etmişlerdir. Böylece Mısır'da Yahudilerin köleleştirilmesi ile başlayan süreç, Sina'da özgürleşmeleri ile sona ermiştir. Bu durum aynı zamanda bir değişimi ve dönüşümü de beraberinde getirmiş, bir insan krala zorunlu itaat, yerini tanrısal egemenliğe dayalı hizmete bırakmıştır. Böylece anlatının ilk bölümünü oluşturan Mısır'dan Çıkış, Tanah'ın diğer bölümlerinde yankılanan önemli bir mit hâline gelirken Çıkış'ın ikinci bölümünde bahsedilen Yahve ve Yahudiler arasındaki sözleşmenin temelini oluşturmuştur.²⁴⁸

Öyleyse Mısır'dan Çıkış, Tanrı'nın seçilmiş halkının tarihiyle ilgili gerçek bir açıklama olarak kabul edilebilir mi? Her şeyden önce Çıkış'ın, kendisini bir öyküden ziyade tarihî bir gerçeklik olarak sunduğunu belirtmek gerekir. Bununla birlikte göçün tarihsel açıklamaları, birçok eleştiriye konu olmuştur. Bu eleştirilerden bazıları göçün tarihiyle ilgiliyken diğerleri Mısır'dan çıkış sürecinde gerçekleşen mucizelerle ilgilidir: Nil kana dönüştü mü? Mısırlılar ilk oğullarını kaybetti mi? Ya da Kızıldeniz geçildi mi?²⁴⁹

Bu sorulara Tanah'a başvurmadan kesin bir cevap vermek mümkün görünmemektedir. Araştırmalar, bu konuda büyük bir belirsizliğe işaret etmektedir. Mısır kayıtlarında göçten hiç bahsedilmemesi bu konu üzerindeki belirsizliğin artmasına neden olmaktadır. Antik Mısır'dan günümüze ulaşan yazıtlar, Yahudi kölelerden, Yahudilerin serbest bırakılmasından önce gerçekleşen on musibetten ve Yahudilerin Kızıldeniz'i geçmeleri esnasında Firavun ve ordusunun boğulmasından söz etmemektedir. Tarihî vesikalarda olduğu gibi arkeolojik çalışmalar da göç konusunda sessizliğini korumaktadır. Tanah'ta betimlenen göçü doğrulayan herhangi bir arkeolojik kanıt bulunamamıştır. Sina Yarımadasında bir yüzyıldan uzun süredir yapılan kapsamlı araştırmalara ve arkeolojik kazılara rağmen, Yahudilerin Sina çölünde kırk yıllık göçebe hayatına yönelik hiçbir fiziksel iz bulunamamıştır. Hatta Tanah'ın dışında Musa'nın tarihsel olarak var olduğuna işaret eden herhangi bir kanıt da bulunmamaktadır. Üstelik sadece Mısır yazıtlarında değil aynı zamanda Mezopotamya ve Hitit yazıtlarında da göçü ve göç sırasındaki olayları doğrulayan herhangi bir metne rastlanılmamıştır.²⁵⁰ Dolayısıyla Kutsal Kitap, göçün kolektif

²⁴⁸ Carol Meyers, *Exodus* (New York: Cambridge University Press, 2005), 1.

²⁴⁹ Ryken, *Exodus*, 19.

²⁵⁰ Ryken, *Exodus*, 19-20; Meyers, *Exodus*, 6.

anıları için birincil yazılı kaynak olmaya devam etmektedir.²⁵¹ Tanah dışında, dünyanın geri kalanının bu konuda sessiz kalması, göçün gerçekleşip gerçekleşmediği ya da nasıl gerçekleştiği konusunda bazı tartışmaları gündeme getirmiştir.²⁵²

Bu konu ile ilgili tartışmalar geçmişten günümüze artarak devam etse de göç, Tanah'ın her katmanında kendisine atıfta bulunulan tarihî bir gerçek olarak öykülenmektedir.²⁵³ Tanah literatüründe Mısır'dan Çıkış'a yapılan atıflar, göçün birbirine yakın olmakla beraber farklı anlamlar ifade edecek şekilde hatırlandığını göstermektedir. Göçün en yaygın hatırlanma biçimi Yahve'nin Yahudileri Mısır'dan kurtardığına yönelik açıklamadır. Bu açıklama bazı yerlerde kurtarıcının adı zikredilmeden yapılırken²⁵⁴ bazı yerlerde üçüncü şahıs²⁵⁵, bazı yerlerde ikinci şahıs²⁵⁶ ve bazı yerlerde ise birinci şahıs çoğul ifadeler ile yapılır.²⁵⁷ Bazı pasajlarda ise doğrudan Yahve'nin ağzından Yahudilerin Mısır'dan çıkarıldığı belirtilir.²⁵⁸ Böylece göç, Yahve'nin seçilmiş halkını Mısır'dan kurtardığına yönelik itirafın temel içeriğini oluşturur. Göçe yönelik bu itirafın ortaya koyduğu gerçek, Mısır'dan çıkışın insani çaba ve gayretle değil doğrudan Yahve'nin emri ve müdahalesiyle gerçekleştiğidir.²⁵⁹

Bu durumda Çıkış kitabında anlatılan göçün gerçek kahramanı Yahve'dir.²⁶⁰ Anlatının başında kendisini Yahudilerin Tanrısı olarak tanıtan Yahve, kölelik içinde sıkıntı çeken halkının çığlıklarını duyarak onlara acıyan, bu duruma son vermek için

²⁵¹ Hendel, "The Exodus in Biblical Memory", 602.

²⁵² Örneğin Richard Elliott Friedman, göçün Tanah'taki anlatıdan biraz daha farklı ve çok daha az sayıda insanla gerçekleştiğini düşünmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Friedman, *The Exodus*, 25-85. Kutsal Kitap'ta verilen bilgilerin Antik Mısır tarihiyle karşılaştırılmasıyla elde edilen ipuçlarından hareketle göçün tarihsel olarak gerçekleşmiş olabileceği görüşü için bkz: Meyers, *Exodus*, 7-10; Ryken, *Exodus*, 22; Charles River Editors, *The Ancient Israelites and Egypt: The History of the Egyptian Enslavement of the Jews, the Exodus, and Relations With Israel* (CreateSpace Independent Publishing Platform, 2016).

²⁵³ Lev.11:45; Say.3:13; Tes.1:27-31; Yşu.2:10; Hak.2:1-12; 1Sa2:27; 2Sa7:6; 1Kr.8:9; 2.Kr.17:7; 1.Ta.17:21; 2.Ta.5:10; Neh.9:9; Mez.78:12-53; Yşa.10:24; Yer.2:6; Hez.20:5-7; Hoş.2:15; Amo.2:10; Mik.6:4; Hag.2:5.

²⁵⁴ Say.1:1; 9:1; 22:5,11; 26:4; 32:11; 33:3,38; Tes.4:45,46; 9:7; 16:3,6; 24:9; 25:17; 29:16; Yşu.2:10; 5:4-6; 24:32; Hak.11:13,16; 19:30; 1Sa15:2,6; 1Kr.6:1; 8:9; 2.Kr.21:15; Yşa.11:16; Yer.7:25; Hoş.2:15; Mik.7:15; Hag.2:5; Mez.105:38; 114:1; 2.Ta.5:10; 20:10.

²⁵⁵ Say.20:16; 23:22; 24:8; Tes.1:27; 5:15; 6:12; 29:25; Hak.2:12; 1Kr.8:21; 9:9; 2.Kr.17:7; Yer.16:14; 23:7; Hoş.12:13; 2.Ta.7:22.

²⁵⁶ Say.14:13; 20:5; 21:5; Tes.4:20; 6:12; 7:8; 8:14; 9:26; 13:5,10; 16:1; 20:1; 1Sa12:6; 1Kr.8:51,53; 2.Kr.17:36; Yer.32:21; Mez.80:8; Dan.9:15.

²⁵⁷ Say.20:5; 21:5; Tes.6:21; Yşu.24:17; Hak.6:13; 1Kr.8:21; Yer.2:6.

²⁵⁸ Lev.11:45; 26:45; Say.15:41; Tes.5:6; Yşu.24:6; Hak.2:1.

²⁵⁹ Edelman, "Exodus and Pesach-Massot as Evolving Social Memory", 165-170.

²⁶⁰ Thomas B. Dozeman, *God at War: A Study of Power in the Exodus Tradition* (Oxford: Oxford University Press, 1996), 3.

Musa'yı temsilcisi olarak görevlendiren, halkını kurtarmak için Mısır'a musibetler veren, denizi bölerek Firavun ve ordusunu yıkıma uğratanıdır. Yahve, gökyüzünden man indiren, kayadan su çıkarandır. Yahve, halka kendini ifşa ederek yasa veren ve toplanma çadırını ihtişamı ile doldurandır. Dolayısıyla Çıkış, başından sonuna kadar Tanrı'nın eylemlerini anlatan bir kitaptır.²⁶¹

Bu nedenle Yahudi geleneğine göre Çıkış'ı okumak, Tanrı'nın eylemlerini okumaktır. Lider ve yönetici olarak Yahve'nin tarihe yön vermesini hatırlamak, Yahve'nin ihtişamıyla halkına verdiği sözü yerine getirmesine yönelik mucizevi müdahalesini görmektir. Bu bağlamda Tanah literatüründe göçe atıfta bulunulduğunda, Musa'dan ziyade Yahve'den bahsedilir. Yahve'nin Çıkış sürecinde gerçekleştirdiği mucizeler, Yahudilere sevgisinin işareti olarak hatırlanır.²⁶²

Mısır'da ilk doğanları öldürene, Sevgisi sonsuzdur;
Güçlü eli, kudretli koluyla Sevgisi sonsuzdur;
İsrail'i Mısır'dan çıkarana, Sevgisi sonsuzdur;
Kamış Denizi'ni ikiye bölene, Sevgisi sonsuzdur;
İsrail'i ortasından geçirene, Sevgisi sonsuzdur;
Firavunla ordusunu Kamış Denizi'ne dökene, Sevgisi sonsuzdur.²⁶³

Tanah literatüründe dinî savaşın ilk örneğini oluşturan göç, aynı zamanda Yahve'nin savaşçı karakterinin ön plana çıktığı bir örnektir. Zira Kurtuluş Ezgisi'nde "savaş eri" olarak nitelenen Yahve'nin²⁶⁴ Kızıldeniz'de tek başına kazandığı zafer, daha sonraki dönemlerde Tanrı'nın seçilmiş halkının zafer kazanacağına yönelik güvenin temelini oluşturmuştur.²⁶⁵ Kral Yehoşafat Ammonlular, Moavlılar ve Seirliiler ile yaptığı savaşta zaferi Yahve'den beklemiştir.²⁶⁶ Yüzyıllar sonra, Babilliler Yeruslaim'i kuşattığında, Kral Sidkiya, Yahve'nin Mısırlılara karşı göç esnasında yaptığı gibi Babil ordusuna karşı zafer kazanacağını umarak Yeremya'dan Yahuda için araya girmesini istemiştir.²⁶⁷ Yeşaya, Yahve'nin, geçmişte halkını Mısır'dan, esaret yurdundan kurtardığı gibi gelecekte de kurtaracağına yönelik umudu seslendirirken Çıkış'a vurgu yapmıştır.²⁶⁸

²⁶¹ Ryken, *Exodus*, 22-23.

²⁶² Ryken, *Exodus*, 23.

²⁶³ Mez.136:10-15.

²⁶⁴ Çık.15:3.

²⁶⁵ Lind, *Yahweh is a Warrior*, 46; Dozeman, *God at War*, 42.

²⁶⁶ 2.Ta.20:1-30.

²⁶⁷ Yer.21:1-2.

²⁶⁸ Yşa.63:1-19.

Öyleyse Yahve'ye yönelik bu güven nasıl oluştu? Çıkış kitabı, bu güvenin Yahve'nin eylemleriyle oluştuğuna dikkat çekmektedir. Yahve yanan çalılıkta Musa'yı çağırdığında ne Musa ne de Yahudiler Tanrı'nın adını biliyordu. Bu nedenle Yahve, kendisini Musa'nın atalarının Tanrısı, "büyük ben" olarak tanıtmıştı.²⁶⁹ Bu anlatıyla Çıkış'a baktığımızda Yahve ve Yahudiler arasındaki ilişkinin İbrahim ile yapılan ahite dayandığını görürüz. Yahve Yahudilerin Tanrısıdır. Bu nedenle Yahudilerden "halkım" olarak bahsetmektedir.²⁷⁰ Yahudiler ise Yahve'nin ilk doğan çocuğudur.²⁷¹ Bu nedenle onları kurtarmak istemektedir.

Tanah'taki anlatıya göre İbrahim'le yapılan ahite dayanan bu tema, Yahve'nin güçlü bir el vererek Yahudileri Mısır'dan kurtarmasının nedenlerinden biridir. Bununla beraber aradan geçen dört yüz yıllık süre zarfında Yahve'ye duyulan güvenin kaybolması hatta Tanrı'nın adının dahi unutulması onlarca yıl boyunca büyük bir baskı ve çaresizlik içerisinde yaşayan Yahudilerin Tanrı'nın kurtuluş önerisine karşı isteksiz davranmalarına neden olur. Bu nedenle Mısır'dan ayrılma konusunda Musa'ya ayak direyen Yahudiler,²⁷² Kızıldeniz'deki mucizevi kurtuluştan sonra yeniden Tanrı'ya güvenmiş ve teslimiyet içerisinde ilerlemişlerdir:

Kızıl Denizi azarladı, o da kurudu;
Kırda yürütür gibi derinliklerde yürüttü.
Nefret edenin elinden onları kurtardı,
Ve düşmanın elinden onları halas etti.
Ve hasımlarını sular örttü;
Onlardan hiçbirisi kalmadı.
O zaman sözlerine inandılar;
Onun hamdini terennüm ettiler.²⁷³

Diğer taraftan Philip Graham Ryken, her ne kadar Çıkış'ta öne çıkan temanın Yahve'nin denetiminde esaretten özgürlüğe yolculuk olduğunu belirtse de aslında her şeyin Tanrı'nın ihtişamı için gerçekleştiğinin altını çizer. Ryken'e göre Yahudiler, Yahve'nin ihtişamı için kurtarılmıştır. Musa aynı nedenle Firavuna gitmiş ve Tanrı'nın halkının serbest bırakılması için izin istemiştir: "... Halkımı salıver, bana tapsınlar."²⁷⁴ Yine aynı nedenle Firavun ve ordusu Kızıldeniz'de boğulduğunda Tanrı yüceltilmiş; Yahve'ye ezgiler söylenmiş ve Yahve'nin kurtarıcı eylemi

²⁶⁹ Çık.3:3-14.

²⁷⁰ Çık.3:7.

²⁷¹ Çık.4:22.

²⁷² Çık.6:9.

²⁷³ Mez.106:9-12.

²⁷⁴ Çık.9:1.

övlümüştür.²⁷⁵ Nihayetinde Musa'nın söylediği Kurtuluş Ezgisi, Yahve'nin gücüne ve ihtişamına verilen coşkulu bir yanıt olmuştur.²⁷⁶

Tanrı'nın zaferinin tasvirinden sonra Kurtuluş Ezgisi'nin ikinci bölümünde Yahudi halkının Sina'ya yürüyüşü anlatılır. Ancak bizim için bu yürüyüşün Sina'ya ya da Kenan topraklarına olması arasında önemli bir farklılık yoktur. Bakış açısı her iki durum için de aynıdır. Zira Kurtuluş Ezgisi'nde savaş arabalarıyla beraber Mısır ordusunun taş gibi sulara batmasına yönelik betimleme²⁷⁷ Yahudilerin gelecekte karşılaşacakları zor deneyimlerde Yahve'nin yanlarında olacağına yönelik güvenin gerekçesini oluşturmuştur. Bu bakış açısına göre Mısır ordusuna karşı Yahudilerin yanında yer alan Tanrı, geçmişte olduğu gibi gelecekte de Yahudi halkının yanında yer alacak ve düşmanlarına karşı Yahudileri koruyacaktır.²⁷⁸ Böylece Tanrı'nın Kızıldeniz'de Mısır ordusuna karşı kazandığı zafer, Tanrı'nın seçilmiş halkının geleceğe güvenle bakmasına yönelik bir temel oluşturmuş ve bu güven Tanah literatürünün geri kalanında arketipsel bir olay olarak yankılanmıştır.²⁷⁹

Önünüzden giden Tanrınız RAB sizin için savaşacak. Gözünüzün önünde Mısır'da ve çölde sizler için yaptıklarının aynısını yapacak. Tanrınız RAB'bin buraya varıncaya dek, çocuğunu taşıyan bir adam gibi sizi nasıl yol boyunca taşıdığını gördünüz.²⁸⁰

Artık Yahve İsrail'in sadece Tanrısı değil aynı zamanda Kralı olmuştur. O, hangi yöne işaret ederse halkı o yöne ilerleyecek, hangi millete savaş açarsa halkı o millet ile savaşacaktır. Zira Yahve Yahudilerin Tanrısıdır ve onlardan halkım olarak bahsetmektedir.²⁸¹ Yahudiler ise Yahve'nin ilk doğan çocuğudur ve onları korumak istemektedir.²⁸²

Çıkış'ta Yahve'ye duyulan güven, Antik Dönem Yahudi savaşlarının genel karakterini belirlemiştir.²⁸³ Antik Dönem'de yaşayan Yahudiler, kılıç, kalkan ve mızrak gibi araçlar kullansalar da kendi dönemlerinin gelişmiş savaş araç-gereçlerine sahip olmaya çalışmamışlardır. Tanah'a göre komşularının aksine at ve at arabası gibi modern silahları edinmeyen Yahudiler, zaman zaman sahip oldukları silahları

²⁷⁵ Çık.15:1-20

²⁷⁶ Ryken, *Exodus*, 403.

²⁷⁷ Çık.15:4-5.

²⁷⁸ Lind, *Yahweh is a Warrior*, 50.

²⁷⁹ Tes.1:30-31; Mez.136:10-15.

²⁸⁰ Tes.1:30-31.

²⁸¹ Çık.3:7-10.

²⁸² Çık.4: 22; 15:3; 23:22-33.

²⁸³ Lind, *Yahweh is a Warrior*, 46; Dozeman, *God at War*, 42.

bile kullanmadan zafer kazanmışlardır.²⁸⁴ Tanah'a göre önemli olan sayıca üstünlük veya güçlü savaş aletlerine sahip olmak değildir. Tanrı'ya güven, silah ve sayıca üstün olmaktan çok daha önemlidir. Bu nedenle Lois Barrett, Yahudilerin eski moda bir ordu ile savaşmalarını güncel savaş araç-gereçlerini elde edecek güce sahip olmamalarından ziyade Yahve'ye duyulan güvene bağlamaktadır. Yahudiler zafer kazanmak için modern silahlara güvenmek yerine, Yahve'ye güvenmeyi tercih etmişlerdir.²⁸⁵

Çıkış'ta ön plana çıkan önemli temalardan birisi de Yahve'nin kral ve yönetici olarak kabul edilmesidir. Bu tema²⁸⁶ Antik Dönem Yahudi tarihini şekillendiren önemli gelişmelerden birisidir. Çıkış'ta Yahve'nin savaşa önderlik etmesi gerek Filistin topraklarına yerleşim sürecinde gerekse Hakimler döneminde devam eden bir uygulama olmuştur. Her ne kadar Yeşu'nun gerçekleştirdiği fetihlerde Kızıldeniz'de kazanılan zaferden farklı olarak insan unsuru ön plana çıkmaya başlamışsa da Yahve'nin savaştaki belirleyici rolü devam etmiştir. Krallar döneminde, Yahudilerin savaş deneyiminde belirgin bir farklılık oluşmuş, Yahve'nin mucizevi müdahalesiyle kazanılan zaferlerin yerini kralın ve ordunun çabalarıyla elde edilen zaferler almıştır. Bu dönemde peygamberler Tanrı'nın yönetimi ve liderliğine güveni temsil eden tarafta yer alarak Yahve ile yapılan anlaşmayı krallara hatırlatmış, silahlara ve paralı askerlere değil Yahve'ye güvenmenin önemini vurgulamışlardır.²⁸⁷

Özetle, Çıkış Yahudilerin Tanrı'ya güvenmeleri başka bir ifadeyle Yahvizme sadık kalmaları koşuluyla Yahve'nin onları koruyacağına yönelik güçlü bir mesaj içerdiği gibi kutsal savaşlarda Tanrı'nın tartışmasız liderliği ve yargılaması neticesinde oluşan şiddete de vurgu yapmaktadır. Yahudilerin lehine ortaya çıkan şiddet, Tanah'ta Tanrı'nın kurtarıcı gücünün bir göstergesi olarak anlatıldığı gibi Yahudi atalarına verilen toprak vaadinin yerine getirilmesine yönelik bir araç olarak betimlenmiştir. Bu nedenle çıkış, Tanah metinlerinde şiddet içeren pasajlarının anlaşılmasına yönelik temel bir paradigma oluşturmaktadır.

²⁸⁴ Hak.7:16-25.

²⁸⁵ Barrett, *The Way God Fights*, 23.

²⁸⁶ Çık.15:18.

²⁸⁷ Barrett, *The Way God Fights*, 20-40.

2.5. Kutsal Kitap'ta Öne Çıkan Savaş Tutumları

Şiddet, Tanah'ta hayatın olağan bir gerçeği olarak ifade edilir.²⁸⁸ Bu literatürde savaşmayı ifade eden *nilham* kelimesinin fiil hali 164 kez kullanılırken aynı kelimenin isim hali *milhamâ* 320 kez kullanılmaktadır. Konunun ortaya çıkma sıklığı savaş ve şiddet olgusunun ne kadar yaygın olduğunu gösterdiği gibi Tanah açısından önemini de ortaya koymaktadır.²⁸⁹ Zira Yahudi yaşam tarzının ayrılmaz bir parçası olarak Tanah'ta anlatılan savaş ve şiddet, aynı zamanda antik dönem Yahudi tarihinin anlaşılmasında merkezî bir öneme sahiptir.²⁹⁰

Kutsal Kitap üzerinde yapılan araştırmalar Tanah literatüründe betimlenen şiddetin Yahve ile Yahudi toplumu arasında gerçekleştiği belirtilen sözleşme gereğince vaad edilen topraklara yerleşme mücadelesi çerçevesinde ortaya çıktığını göstermektedir.²⁹¹ Zira İbrahim ile yapılan ahite dayanan toprak vaadi, Yahudi ataları döneminde birçok kez seslendirilse de bu vaadin yerine getirilmesi sonraki dönemlere kalır.²⁹²

Tanah, toprak vaadinin Çıkış'tan sonra gerçekleştiğine işaret etmektedir. Çıkış kitabına göre Mısır'dan ayrılan İsrailoğulları vaad edilen topraklara doğru yola çıkmışlardır. Ancak bu topraklar daha önce belirttiğimiz gibi sahipsiz arazi değildir. Bu nedenle toprak vaadinin yerine getirilmesi Filistin topraklarının ele geçirilmesine yönelik fetih hareketlerinin başlamasına neden olmuştur.²⁹³

Tanah'a göre Tanrı'nın güçlü bir el vererek Yahudileri Mısır'dan -kölelik yurdundan- kurtarması ile başlayan savaş ve şiddet, Yeşu'nun gerçekleştirdiği fetihler ile adeta zirveye ulaşmıştır. Bu nedenle bazı araştırmacılar, Çıkış kitabında anlatılan öykünün Yeşu kitabında devam ettiğini belirtmişlerdir.²⁹⁴ Zira Çıkış'a kadar Yahudi ataları İbrahim, İshak ve Yakup'un görece şiddet ve çatışmadan uzak, uzlaşmacı politikaları Musa döneminde başlayan ve ağırlıklı olarak Yeşu döneminde

²⁸⁸ Rodd, *Glimpses of a Strange Land*, 185.

²⁸⁹ Hess, "War in the Hebrew Bible: An Overview", 20.

²⁹⁰ Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 13.

²⁹¹ Eugene H. Merrill, "The Case for Moderate Discontinuity", *Show Them No Mercy: 4 Views on God and Canaanite Genocide*, thk. Stanley N. Gundry (Grand Rapids: Zondervan, 2003), 74.

²⁹² Kutsal Metinlerde Mısır'dan ayrılmadan önce toprağın ele geçirilmesi sadece Tek.48:22'de şiddetle ilişkilendirilmiştir.

²⁹³ Kyle C. Dunham, "Yahweh War and Herem: The Role of Covenant, Land, and Purity in the Conquest of Canaan", *Detroit Baptist Seminary Journal* 21 (2016), 10-11.

²⁹⁴ Konrad Schmid, "Exodus in the Pentateuch", *The Book of Exodus: Composition, Reception, and Interpretation*, ed. Thomas B. Dozeman vd. (Boston: Brill, 2014), 27.

gerçekleştiği ifade edilen fetihler ile sona ermiş, Çıkış sonrasında şiddet ağırlıklı bir dönem başlamıştır.

Diğer taraftan, Yahudilerin içerisinde bulunduğu dinî, siyasi ve coğrafi koşullar göz önünde bulundurulduğunda tüm bu etkenlerin savaş konusunda tek bir tutumun gelişmesine katkı sağlaması beklenirken Antik Dönem Yahudi tarihi boyunca farklı tutumların ortaya çıktığını görmekteyiz.²⁹⁵ Özellikle Tanah literatüründe savaş ile ilgili tutumların bir kitaptan diğerine hatta bir sayfadan ötekine değişiklik gösterdiği görülmektedir.²⁹⁶ Zaman zaman şiddet ve şiddeti uygulayanlar övülür ve savaşlar yüceltilirken, zaman zaman savaşlar ve savaşçılar yerilir, barış yüceltilir. Yine bazı metinlerde İsrail halkının coşkuyla savaşa katıldığı belirtilirken, diğer metinlerde savaşa katılmaktan imtina ettikleri görülmektedir.

Öyleyse Kutsal Kitap'ta genel geçer bir savaş tutumunun olduğu söylenebilir mi? Antik Dönem Yahudi tarihini inceleyen önemli araştırmacılar, Mısır'dan çıkışla beraber oluşan Tanrı'nın savaşta lider ve belirleyici rolü ile günah nedeniyle halkları yargılamasına dayanan dinî savaş tutumunun Tanah'ın her katmanında belirgin bir şekilde ortaya çıktığını kabul etseler de bu ilkelerin dışında sabit ve değişmez faktörler konusunda ortak bir görüş belirtmemişlerdir.²⁹⁷ Bununla beraber konuyla ilgili araştırma yapanların sıklıkla atıfta bulunduğu *War in the Hebrew Bible: A Study in the Ethics of Violence* adlı eserde Kutsal Kitap'ta bulunan yedi farklı savaş tutumundan bahsedilmiştir. Bu eserin yazarı Susan Niditch'in belirlediği farklı savaş tutumları bazen aynı toplum içerisinde ortaya çıkan farklı tutumları içerdiği gibi bazen de farklı dönemlerde ortaya çıkan savaş tutumlarını içermektedir.

2.5.1. Tanrı'ya Sunu Olarak Herem

Antik Dönem Yahudi tarihinde savaşlara yön veren en önemli tema, savaşta her şeyin imha edilmesini ifade eden “herem” uygulamasıdır.²⁹⁸ Dinî savaş ideolojisinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilen bu uygulama, ilk kez Musa

²⁹⁵ Longman III - Reid, *God Is a Warrior*, 32.

²⁹⁶ Richard S. Hess, Tanah literatüründe savaş temasıyla ilgili birbiriyle çelişen savaş tutumlarının yer almasını Tanah'ın yazarları arasında ortaya çıkan farklı bakış açıları ile açıklamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Hess, “War in the Hebrew Bible: An Overview”, 19.

²⁹⁷ Frank Moore Cross, “The Divine Warrior in Israel's Early Cult”, *Biblical Motifs: Origins and Transformations*, ed. Alexander Altmann (Cambridge: Harvard University Press, 1966), 11-30; Miller, *The Divine Warrior in Early Israel*, 24-36; Lind, *Yahweh is a Warrior*, 30-31.

²⁹⁸ Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 28.

döneminde gerçekleştiği belirtilen savaşlarda ortaya çıkmış ve Yeşu döneminde gerçekleştirilen fetihlerde yoğun olarak kullanılmıştır.

Günümüzde etnik temizlik ve soykırım anlamına gelen bu uygulama, Tanah'ın ahlaki olarak en problemli temasını oluşturmaktadır. Düşmana ait canlı ya da cansız her şeyin Yahve'ye adanarak yok edilmesini ifade eden bu uygulama; ev, bina, tapınak vb. mekanların yanı sıra ekinlerden hayvanlara, çocuklardan yaşlı ve kadınlara kadar her şeyin ve herkesin yok edilmesi anlamına gelmektedir.

Günümüz savaşlarında kullanılan nükleer silahlar ancak böylesi bir etki yapabilmektedir. Örneğin Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombaları, her iki şehirde yaşayan binlerce insanın ölmesine neden olurken şehirleri de kullanılamaz hâle getirmişti. Tabii ki İsrailoğulları'nın nükleer silahları veya atom bombaları yoktur ya da savaştıkları alanlar Hiroşima ve Nagazaki kadar büyük şehirler değildir. Ama yine de dönemin savaşlarının önemli bir kısmında savaşçılar öldürülürken, kadın ve çocuklardan oluşan siviller öldürülmezdi. Savaşı kaybeden tarafın yönetiminde yaşayan çocuklar ve kadınlar köleleştirilir, savaşacak durumda olan sağlıklı erkekler Roma döneminde olduğu gibi köle olarak alınırdı. Hayvanlar, ekinler ve ağaçlar nadiren yok edilirdi. Bazı durumlarda ise vergi vermeyi kabul eden yerli halka dokunulmaz, onların kendi bölgelerinde yaşamalarına izin verilir ya da sürgüne gönderilirlerdi. Dolayısıyla Tanah literatüründe yer alan savaş anlatılarında bir köy, kasaba ya da kentten geriye hiçbir iz kalmayacak şekilde yok edildiğinin belirtilmesi, ötekine karşı çok büyük bir öfkeyi ifade etmektedir. Bu nedenle saygın bir Tanah profesörü olan Gerhard von Rad "heremi" yalnızca İsrailoğulları'nın kutsal savaşının ayrılmaz bir parçası olarak değil, aynı zamanda doruk noktası olarak tanımlamıştır.²⁹⁹ Tanrı ve Tanrı'nın çocuklarına karşı olanları bütünüyle yeryüzünden silmek...

Bu uygulamanın anlatıldığı pasajlarda düşmanın ve düşmana ait hayvanların öldürülmesi, zaferin kazanılmasını sağlayan Tanrı'ya sunulan bir hediye, bir tür kurban olarak nitelenir. Savaş bağlamında ilk kez Sayılar 21'de³⁰⁰ kullanılan "herem", genellikle kutsamak, yıkıma ve imhaya (yok etmeye) adanmak şeklinde çevrilir.³⁰¹ Öldürme, bu nedenle savaş anlatılarında ritüel bir şükran ifadesi olarak

²⁹⁹ Gerhard von Rad, *Holy War in Ancient Israel*, çev. Marva J. Dawn (Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing, 1991), 49.

³⁰⁰ Burada zaferin kazanılmasını sağlamak için Tanrı'ya sunulan bir adak olarak nitelenir. Say.21:2-3.

³⁰¹ Dunham, "Yahweh War and Herem: The Role of Covenant, Land, and Purity in the Conquest of Canaan", 11-12.

gerçekleştirilir. Savaşta ele geçirilen altın, gümüş ve bronz gibi değerli metaller aynı hassasiyetle Tanrı'ya adanarak kutsanır. Artık bu bir tür Yahudi savaş ritüelidir. Bir kısım araştırmacılar bu bağlamda “heremi” dinî karaktere sahip özel bir savaş türü olarak kabul etmektedir.³⁰²

Tanah literatüründe düşmanın tamamen imha edilmesini (herem) emreden pasajlar yoğun olarak Tesniye ve Yeşu Kitaplarında bulunmaktadır. Bu pasajlarda yer alan imha ve yıkım zaman zaman dinî bir neden ile gerekçelendirilirken zaman zaman da siyasi bir nedene dayandırılır. Örneğin, Amorlular ile yapılan savaş, Amor Kralı Sihon'un Yahudilere savaş hazırlığında bulunması ile gerekçelendirilirken³⁰³ vaad edilen topraklarda yaşayan halklar ile yapılan savaşlar genellikle bu topraklarda yaşayan halkların Yahudileri yoldan saptırma ihtimali ile gerekçelendirilir.³⁰⁴

Bazı metinlerde ise herhangi bir gerekçe belirtilmeden “herem” uygulanır. Örneğin Tanah'taki anlatıya göre Eriha şehrinin ele geçirilmesinde Yahve'nin yönergelerini takip eden Yeşu önderliğindeki Yahudiler, sadece Tanrı'nın emirlerini yerine getirerek şehri alıp “herem” uygulamışlardır.³⁰⁵ Benzer şekilde Yeşu döneminde gerçekleştirilen diğer fetihlerde de uygulanan “herem”in gerekçesi genelde belirtilmemiştir.³⁰⁶ Niditch, buradan hareketle Tesniye ve Yeşu kitaplarında uygulanan savaş tutumunun iki farklı bakış açısından esinlenilerek yazıldığını düşünmektedir.³⁰⁷

“Herem” ile ilgili metinlerde genellikle yaşayan bütün canlılar listelenir: Erkek ve kadın, çocuk ve bebek, öküz ve koyun, deve ve eşek.³⁰⁸ Bu pasajlarda saldırı, yok etme ve öldürme beraber zikredilir. “Şimdi git, Amelekliler'e saldır. Onlara ait her şeyi tümüyle yok et, hiçbir şeyi esirgeme. Kadın erkek, çoluk çocuk, öküz, koyun, deve, eşek hepsini öldür.”³⁰⁹ Savaşta ele geçirilen her şey yıkıma adanır ve hiçbir canlı sağ bırakılmaz.³¹⁰ Cinsiyetin, yaşın veya statünün hiçbir önemi yoktur. Tüm

³⁰² Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 25.

³⁰³ Say.21:21-24.

³⁰⁴ Tes.7:1-5.

³⁰⁵ Yeşu.6:15-21.

³⁰⁶ Yeşu.8:24-29; 10:28-40.

³⁰⁷ Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 34.

³⁰⁸ Tes.2:34; Yeşu.6:21; 1Sa15:3.

³⁰⁹ 1Sa15:3.

³¹⁰ Tes.2:34; Yeşu.10:28.

insanlar Yahve'ye sunu olarak takdim edilir. Kullanılan dil, merhamet duygularını bütünüyle yasaklar.³¹¹

Tanrınız RAB mülk edinmek üzere gideceğiniz ülkeye sizi götürdüğünde, önünüzden birçok ulusu –Hititler'i, Girgaşlılar'ı, Amorlular'ı, Kenanlılar'ı, Perizliler'i, Hivliler'i, Yevuslular'ı, sizden daha büyük ve daha güçlü yedi ulusu– kovacak. Tanrınız RAB bu ulusları elinize teslim ettiğinde, onları bozguna uğrattığınızda, tümünü yok etmelisiniz. Bu uluslarla anlaşma yapmayacaksınız, onlara acımayacaksınız.³¹²

Tanrınız RAB'bin elinize teslim edeceği halkların tümünü yok edeceksiniz. Onlara acımayacaksınız. İlahlarına tapmayacaksınız. Çünkü bu sizin için tuzak olacaktır.³¹³

Onlardan yılmayacaksınız. Aranızda olan Tanrınız RAB ulu ve heybetli bir Tanrı'dır. Bu ulusları önünüzden azar azar kovacak. Onları birden ortadan kaldıramazsınız. Yoksa çevrenizde yabanıl hayvanlar çoğalır. Tanrınız RAB onları elinize teslim edecek ve hepsi yok oluncaya dek onları şaşkına çevirecek. Krallarını elinize teslim edecek; adlarını göğün altından sileceksiniz. Onları yok edene dek kimse size karşı duramayacak.³¹⁴

Bu süreçte olayların sırası önemlidir. Tanrı, düşmanı teslim ettikten sonra “herem” uygulanmalıdır. Uygulanan “herem”, mutlak bir yıkımla sonuçlanmalıdır. Tanah'a göre “hereme” adanmış kişiler ile anlaşma ve evlilik yapma söz konusu değildir. Bu kişilere merhamet gösterilmesi ya da esirgenmesi de katı bir dil ile yasaklanır. Her ne olursa olsun yıkıma adanan canlı varlıklar ve değerli metaller imha edilmelidir.³¹⁵

Bu bağlamda imha ve soykırım, Tanah'a göre nefret ve düşmanlıktan ziyade Tanrı'nın emrine koşulsuz itaate dayanmaktadır. Zira düşmanın tamamen imha edilmesi, zaferin kazanılmasını sağlayan Tanrı'ya takdim edilen sunu anlamına gelirken elde edilen zafer, Tanrı'ya bağlılığın işaretidir. Bu nedenle kişisel sorumluluk ve vicdani rahatsızlık yerine verilen görevin yerine getirilmesinden kaynaklanan iç huzurun bu anlatılara eşlik ettiği söylenebilir.³¹⁶

2.5.2. Tanrı'nın Yargısı Olarak *Herem*

Tanah literatüründe ön plana çıkan diğer bir savaş tutumu ise Tanrı'nın yargılaması nedeniyle gerçekleştirilen imha ve yıkımdır. Tanah'a göre insanları günahları nedeniyle yargılayan Tanrı, bazen tufan gibi doğal afetler ile bazen de veba

³¹¹ Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 28.

³¹² Tes.7:1-2.

³¹³ Tes.7:16.

³¹⁴ Tes.7:21-24.

³¹⁵ Merrill, “The Case for Moderate Discontinuity”, 78.

³¹⁶ Dyk, “Violence and the Old Testament”, 105.

gibi hastalıklar ile kendisine itaat etmeyen insanları cezalandırır. Bununla beraber Tanah'ta en sık kullanılan cezalandırma yöntemi “herem” uygulamasıdır.

Tanah'ı oluşturan kitapların neredeyse her birinde yer alan bu uygulama bir önceki başlıkta ifade edildiği üzere elde edilen ganimetin yıkıma uğratılmasını ifade eder. Ancak Tanrı'nın yargılaması nedeni ile gerçekleştirilen “herem” uygulamasında imha ve yıkım bir sunu olarak değil günahın cezası ya da Tanrı'nın adaletinin gereği olarak gerçekleştirilir. Bu konu ile ilgili savaş anlatılarında yabancıların (goyyim) cezalandırılmasında Yahudilerin yanında yer alan Tanrı, Yahudilerin cezalandırılmasında ise Asur ve Babil saldırılarında olduğu gibi yabancı orduların yanında yer alır.³¹⁷

Zira Tanah'ta bir savaşçı olarak nitelenen Tanrı'nın eylemlerinin arkasında belli kurallar vardır. Bu kurallar daha önce bahsedildiği üzere; Nuh, İbrahim ve Musa ile yapılan ahitler ile belirlenmiştir. Dolayısıyla Tanrı'nın halkıyla olan ilişkisi her ne kadar koşulsuz sevgi temeline dayansa da³¹⁸ itaat ve isyan Yahudi halkı ile Tanrı arasındaki ilişkinin seyrinin belirlenmesinde önemli bir yere sahiptir. Eğer Yahudiler Tanrı'ya itaat ederlerse kutsanacak, aksi gerçekleşir ve dinî kuralları ihmal ederlerse lanetleneceklerdir.³¹⁹

Bu nedenle yargı olarak “herem” uygulamasında savaş ve şiddet, Tanrı'nın adaletinin tecelli etmesi için bir araç olarak görülmüştür. Böylece hem günahkâr toplulukların cezalandırılması hem de günah olarak kabul edilen uygulamaların ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Bu savaşlarda düşman adeta şeytanlaştırılırken Yahudiler Tanrı'nın adaletini gerçekleştiren bir araç olarak takdim edilmiştir.³²⁰

Diğer taraftan savaşta ele geçirilen ganimetin bir sunu olarak Tanrı'ya takdim edilmesi, Yahudilerin savaş tutumlarını belirleyen önemli bir uygulama olarak savaş anlatılarındaki yerini korumuştur. Böylece Tanrı'nın yargılaması nedeniyle gerçekleştirilen imha ve yıkım, sunu olarak “herem” uygulamasıyla yan yana hatta bu uygulamayı daha da güçlendiren bir tutum olarak Tanah literatüründe yer almıştır. Sunu olarak “herem” uygulamasında insan ganimeti sunularak Tanrı'nın rızası kazanılmaya çalışılırken yargı olarak “herem” uygulamasında günah olarak nitelenen

³¹⁷ Yer.5:19; Ysa.13:1-22.

³¹⁸ Tanrı ile Yahudi halkı arasındaki ilişkinin koşulsuz doğası baba-oğul metaforu ile ifade edilir. Tes.1:31; 8:5; 14:1; Hoş.11:1; Mez.2:7.

³¹⁹ Lev.26:14-45; Longman III - Reid, *God Is a Warrior*, 48-49.

³²⁰ Mittleman, *Does Judaism Condone Violence?*, 172-173; Dyk, “Violence and the Old Testament”, 106.

tutum ve davranışların ortadan kaldırılması ile Tanrı'nın rızasının kazanılması amaçlanmıştır.³²¹

Niditch, savaşa yönelik bu tutumun Kral Yoşiya zamanında kutsal metinlere eklendiği kanısındadır. O'na göre Tesniye yazarları, Kral Yoşiya zamanında gerçekleştirilen reformlar sırasında, Yahudiler ile Tanrı arasındaki sağlam ve saf ilişkiye zarar veren etkenleri ortadan kaldırmayı amaçlamışlardı. Bu bağlamda saf olarak nitelenmeyen, günahkâr kişi ya da uygulamaları ortadan kaldırmak için “herem” bir araç olarak kullanılmıştır.³²² Bu görüşün temelinde, şiddet ve savaşın genellikle kabul edilemez olduğu, ancak bazen gerekli olduğu inancı yatmaktadır. Zira Tesniye’de ifade edilen Yasa’ya göre iyi eylemler Tanrı tarafından kutsanırken kötü eylemler cezalandırılır. Bu nedenle Tanrı'nın yargısı gereği yapılan savaş, düşmanın cezalandırmasının aracı olarak görülmüştür.³²³

Bu uygulamada savaş, Tanrı'nın adaletini gerçekleştirmenin bir yolu olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda tanrısal amaç uğruna gerçekleştirilen savaş, Yahudi toplumunun kutsal bir ulus olarak tanımlanmasına zarar veren günahların ortadan kaldırılmasında bir araç işlevi gördüğü gibi, Yahve ile Yahudi toplumu arasında şekillenen ilişkinin saf ve sağlam bir şekilde devam etmesinin de koşulu olmuştur. Böylece öteki olarak kabul edilen günahkâr birey veya gruplara yönelik betimlenen şiddet, Tanrı'nın yargısı yani günahkâr toplumların Yahudiler eliyle cezalandırılması bağlamında gerekçelendirilmiştir. Bu düşünceye göre, düşman olarak nitelenen gruplar (Kenan ve Amelek), Yahudileri Tanrı'dan uzaklaştırdıkları için veya uzaklaştırma ihtimalleri nedeniyle cezayı hak etmişlerdir.³²⁴

Tanah literatüründe yargı olarak “herem” uygulamasını içeren temel pasajlar Yeşu ve I. Samuel kitaplarında yer almaktadır. Bu kitaplarda, sunu olarak “herem” uygulaması belirgin bir şekilde vurgulansa da uygulanan “herem”, aynı zamanda tanrısal yargı nedeniyle gerçekleştirilen yıkıma işaret etmektedir.

Örneğin Yeşu kitabında anlatılan öyküde hem sunu olarak hem de yargı olarak “herem” uygulaması beraber kullanılmıştır. Yeşu önderliğinde Eriha şehrini ele

³²¹ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 25.

³²² Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 56.

³²³ Dyk, “Violence and the Old Testament”, 105.

³²⁴ Darko Tomašević, “Bog Nasilja u Starom Zavjetu. Rat i Ratne Ideologije u Starom Zavjetu”, *Riječki Teološki časopis* 50/2 (2017), 306; Milad F. Dagher, *Sacral War in Israel: Covenantal Synthesis of Ancient Israelite and Prophetic Traditions* (Dallas: Dallas Theological Seminary, the Faculty of the Department of Old Testament Studies, Doctoral Thesis, 2013), 141-154.

geçiren Yahudiler, Rahab ve ailesi dışında kalan tüm canlıları ve ele geçirilen değerli madenleri -şehri yenilgiye uğratması karşılığında- yıkım için Tanrı'ya adanmışlardı. Böylece Tanah'taki anlatıya göre şehirde "herem" uygulayan Yahudiler, adeta taş üzerinde taş bırakmamış, ne kadar canlı varsa hepsini kılıçtan geçirmişlerdi. Ancak Eriha'nın ele geçirilmesinde Akan isimli bir Yahudi'nin "herem" uygulamasını ihlal ettiği belirtilmektedir. Tanrı'ya adanmış herhangi bir şeyin kişisel eşya olarak alınmasının ciddi sorunlara neden olacağı Yeşu kitabında belirtilmesine rağmen Yahudi savaşçılardan Akan, ganimetin bir kısmını kendisi için ayırır:

Sakın RAB'be adanan herhangi bir şeye el sürmeyin. Adadığınız şeyleri alırsanız İsrail'in ordugahını felakete ve yıkıma sürüklersiniz. Bütün altınla gümüş, tunç ve demir eşya RAB'be ayrılmıştır. Bunlar RAB'bin hazinesine girecek.³²⁵

Eriha şehrinin ele geçirilmesinde Tanrı'ya adanarak imha edilmesi gereken ganimetlerden bir kısmının imha edilmemesi, "herem" in yönünün değişmesine neden olur. Tanrısal desteği kaybeden Yahudiler, Eriha'dan daha küçük olmasına rağmen Ay şehri ile yapılan savaşta yıkıma uğrar. Yahve kendisine adanan sunu geri verilinceye kadar Yahudileri desteklemeyeceğini bildirir.³²⁶ Tanrı'ya adanan eşyaları çalan Akan'ın cezası Yasa gereği ölümdür. Zira bu savaş tutumuna göre "herem", günahkâr davranışların cezalandırılma aracıdır. Nihayetinde Akan, ailesi ve sahip olduğu her şey önce taşlanır daha sonra da yakılarak yıkıma uğratılır.³²⁷ Akan'ın sahip olduğu her şey ile yıkıma uğratılması ile öfkesi yatışan Tanrı, yeniden Yahudileri desteklemeye başlar.³²⁸

Bu uygulamanın anlatıldığı diğer bir pasaj ise I. Samuel 15'te anlatılan Kral Saul'ün Amelek ile yaptığı savaş anlatısıdır. Bu öyküde savaşın gerekçesi bizzat Tanrı tarafından belirtilir:

Her Şeye Egemen RAB diyor ki, İsraililer'e yaptıkları kötülükten ötürü Amelekli'leri cezalandıracağım. Çünkü Mısır'dan çıkan İsraililer'e karşı koydular. Şimdi git, Amelekli'leri öldür. Onlara ait her şeyi tümüyle yok et, hiçbir şeyi esirgeme. Kadın erkek, çocuk, öküz, koyun, deve, eşek hepsini öldür.³²⁹

³²⁵ Yeşu.6:18-19.

³²⁶ Yeşu.7:12-13.

³²⁷ Yeşu.7:24-25.

³²⁸ Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 59-60.

³²⁹ 1Sa15:2-3.

Kral Saul, Tanrı'nın emrini gerçekleştirmek için harekete geçer. Amelekliler ile yapılan savaşı kazanır. Ancak Amelek Kralı Agag'ı öldürmek yerine esir alır. Üstelik ganimetin tamamını da Tanrı'ya sunmaz. Koyunların ve sığırların en iyileri ile besili dana ve kuzuları kenara ayırıp sadece değersiz ve zayıf olanlara “herem” uygulayan Saul, “herem” uygulamasını ihlal ettiği için Tanrı'nın gözünde değersizleşerek krallığı kaybeder. Öyküde esir alınan Agag ise peygamber Samuel tarafından öldürülerek günahkâr davranışın cezasız kalmayacağı vurgulanır.³³⁰

Özetle bu uygulamada “herem”, Tanrı'nın yargısının sonucu olarak gerçekleşir. Genelde amaç Yahudi hayatının putperest uygulamalardan arındırılması ve günahkâr eylemlerin cezalandırılmasıdır. Bu nedenle uygulanan yıkım, grubun saflığının korunmasına, kötülüğün ortadan kaldırılmasına ve tanrısal yargının gerçekleştirilmesine yardımcı olur. Aynı zamanda, Yahudiler ve diğerleri (Goyyim), saf olanlar ile olmayanlar ve nihayetinde kurtuluşa layık olanlar ile yıkımı hak edenler arasında net bir çizgi çizer.³³¹

2.5.3. Arınmanın Vurgulandığı Savaş Tutumu

Bu savaş tutumunda, düşmanın imha edilmesinin gerekçesi, yargı olarak “herem” uygulamasında olduğu gibi Yahudi toplumunun putperest uygulamalardan ve ahlaki çöküntüden arındırılmasıdır. Ancak Musa'nın ölümünden kısa süre önce Midyanlılar ile gerçekleştirilen savaş anlatısına dayanan bu savaş tutumunda yargı olarak “herem” uygulamasından farklı olarak saflık kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Hemen hemen her şey "saf ve saf olmayan" veya "biz ve onlar" açısından değerlendirilir.³³² Ritüel temizlik ön plana çıkarılır. Diğer savaş anlatılarının aksine birini öldürmek veya ölü birisine dokunmak arınmayı gerektirir. Yine elde edilen ganimetlerin kullanılabilmesi için ateş veya su ile arındırılması gerektiği belirtilir.³³³

Sayılar 31. bölümde anlatılan savaş, konumuz ile ilgili bilgi içermektedir. Burada savaş, Yahve'nin “Yahudilerin öcünü al.” emriyle başlar.³³⁴ Yahve'nin emriyle gerçekleştirilen savaşın gerekçesi ise şöyle ifade edilir: “Bu kadınlar

³³⁰ 1Sa15:3-33

³³¹ Dagher, *Sacral War in Israel: Covenantal Synthesis of Ancient Israelite and Prophetic Traditions*, 141-154; Tomašević, “Bog Nasilja u Starom Zavjetu. Rat i Ratne Ideologije u Starom Zavjetu”, 308-309.

³³² Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 87-88.

³³³ Say.31:19-24.

³³⁴ Say.31:1.

Balam'ın verdiği öğüde uyarak Peor olayında İsraililer'in RAB'be ihanet etmesine neden oldular. Bu yüzden RAB'bin topluluğu arasında ölümcül hastalık baş gösterdi.”³³⁵ Bu pasajda düşman olarak nitelenen Midyanlı kadınlar, Yahudi toplumunda ahlaki yozlaşmaya neden olmaları ve putperest uygulamaların yayılmasına hizmet etmeleri nedeniyle suçlanmaktadır.³³⁶ Bununla beraber burada uygulanan “herem”, daha önce bahsedilen “herem” uygulamalarından farklılık arz etmektedir.

Daha önceki başlıklarda “herem” dilinin kullanıldığı metinlerde zaman zaman şehirlerin ateşe verildiği, düşmana ait her şeyin tamamen imha edildiği belirtilse de “herem”in değişmez özelliği yaş, cinsiyet ve askerî statüsüne bakılmaksızın tüm insan yaşamının ve evcil hayvanların yok edilmesi idi. Bu savaş tutumunda ise tüm canlıların öldürülmesinin gerekmediği, elde edilen ganimetlerin ateş veya su ile saflaştırılarak kullanılabilir duruma getirilebileceği belirtilir.³³⁷ Böylece, ele geçirilen ganimetin tamamı imha edilmez. Arınmadan sonra saf hâle geldiği kabul edilen ganimetler, Tanrı, Levililer, askerler ve halk arasında paylaşılır. Bu durum diğer savaş anlatılarının aksine, Sayılar 31'de anlatılan savaşın yukarıda sayılan grupların katılımıyla organize bir ordu tarafından yapıldığı izlenimini oluşturmaktadır.³³⁸

Bu uygulamada önemli farklılıklardan biri de bakire kızların yaşamasına müsaade edilmesidir. Savaş anlatısında erkek ve kadınların öldürülmesi emredilirken bakire kızların yaşamasına müsaade edilir.³³⁹ Bakire kızların koruma altına alınması bu pasajı “herem” metinlerinin büyük çoğunluğundan ayırmaktadır. Bu uygulamanın dayandığı mantık, temiz ve kirli olana yapılan vurgudan kaynaklanmaktadır. Henüz düşman tarafından “kirletilmemiş” kızlar, bir arınma döneminden sonra Yahudi toplumuna katılabilir olarak görülür. Aynı durum, arınabilecek ganimet için de geçerlidir.³⁴⁰

Son olarak, Sayılar 31, savaş etiği ile ilgili gerçek bir kararsızlığı ifade eder. Sebep kutsaldır, savaş ritüelleştirilmiştir ancak öldürme eylemi bir tür cinayet yani kirlenme olarak görülmektedir. Savaş Tanrı'nın emriyle gerçekleştirilse de temiz değildir. Nihayetinde cinayet işlenmekte ve türlü kötülükler yapılmaktadır. Bu

³³⁵ Say.31:16.

³³⁶ Say.31:16.

³³⁷ Say.31:19-24.

³³⁸ Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 82.

³³⁹ Say.31:17-18.

³⁴⁰ Dyk, “Violence and the Old Testament”, 106.

nedenle savaşa giren birey, bir müddet toplumdan ayrı kalarak arınma sürecinden geçmelidir. Bu, aslında, savaş sonrası kişinin bir tür rehabilitasyonu anlamına gelmektedir. Günümüzde de muhtelif çatışma ya da savaş ortamlarında bulunan askerlerin sonrasında sivil hayata adapte olmakta zorlandıkları bilinen bir gerçektir. Uzlete çekilme ve tefekkür, bu anlamda kişinin kendisini dinleme ve arındırma süreci olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, aynı zamanda, kutsal bir savaş nedeniyle gerçekleşse de bir insanın ölümüne neden olmanın Tanrı ile birliği bozduğu şeklinde yorumlandığını göstermektedir.³⁴¹ Dolayısıyla savaşla ilgili bir paradoksa işaret eden bu durum aynı zamanda bir savaş eleştirisi içermektedir. Ya da farklı dönemlerde yaşamış olan kutsal metin yazarlarının farklı bakış açılarını yansıtmaktadır. Öldürmeyi ilahi bir emir “herem” olarak emreden Tanrı, aynı zamanda öldürme eyleminden rahatsızlık duymaktadır. Bu paradoksal bir durumdur:

Ellerinizi açıp bana yakardığınızda
Gözlerimi sizden kaçıracağım.
Ne kadar çok dua ederseniz edin dinlemeyeceğim.
Elleriniz kan dolu.³⁴²

2.5.4. Kahramanlığın Vurgulandığı Savaş Tutumu

Tanah’ta savaş ile ilgili farklı bir bakış açısı da “güçlü adamlar” ya da “yiğit adamlar” olarak adlandırılan kişilerin savaş deneyimlerini konu alır.³⁴³ Kahramanlığın vurgulandığı bu anlatılarda savaş, genellikle adil kurallarının olduğu bir spor müsabakası olarak ele alınır. Nasıl ki günümüzde benzer kiloya ve yaş aralığına sahip sporcuların yarışmalarda karşı karşıya gelmesi gerekli bir koşul olarak kabul ediliyorsa bu savaş anlatılarında da benzer deneyime sahip erkeklerin birbiriyle karşılaşmaları amansız bir savaşın temel koşulu olarak görülür. Savaş, kahraman olarak adlandırılan kişi ya da kişiler üzerinden anlatıldığı için savaşçıların cesareti, liderliği ve becerileri yüceltilir.³⁴⁴

Tanah’taki diğer savaş tutumlarından farklı olarak bu konu ile ilgili savaş anlatıları genellikle meydan okumanın eşlik ettiği "düello" olarak adlandırılan bir tür dövüş ile başlar. Savaşın karşıt gruplarda yer alan iki kişinin karşılaşması ile

³⁴¹ Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 89.

³⁴² Ysa.1:15.

³⁴³ Örneğin II. Samuel kitabında, Yehoyada oğlu Kavseelli Benaya’nın yürekli bir savaşçı olduğu; büyük işler başardığı; aslan yürekli iki Moavlı’yı ve iri yarı iki Mısırlıyı öldürdüğü belirtilerek Beneya yüceltilmektedir. 2Sa23:20-21.

³⁴⁴ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 29.

başlaması, rakibe saygı vurgusunu ön plana çıkarırken savaş genelde bir erkek oyunu olarak tasvir edilir.³⁴⁵

Bu savaş tutumu ile ilgili en iyi örnek I. Samuel kitabında anlatılan Davud ve Golyat arasındaki mücadeledir. Kral Saul ile Filistinliler arasındaki savaş anlatısına dayanan bu mücadelenin ana kahramanı Davud olsa da rakibi Golyat çok detaylı bir şekilde tasvir edilir. Yahudi ordusuna korku saldığı ve güçlü bir savaşçı olduğu belirtilir. Boyu, miğferi, zırhı, palası ve mızrağı en ince ayrıntısına kadar anlatılır. Golyat'ın birçok kez meydan okumasına rağmen kimsenin onunla dövüşmeye cesaret edemediği vurgulanır. Anlatıda genç bir delikanlı olarak nitelenen Davud, Golyat'ın meydan okumasını duyunca tereddüt göstermeden ona rakip olur. Kralın kendisine hediye ettiği zırhı dahi çıkaran Davud, kılıç ve kalkan yerine yerden aldığı taşları cebine koyarak Golyat'ın karşısına çıkar ve sapanıyla Golyat'ı yere serer.³⁴⁶ Davud'un Golyat'ı sünnetsiz olarak nitelemesi ve yaşayan Tanrı'nın ordusuna meydan okuduğuna dikkat çekmesi hem rakibin küçümsendiğine hem de zaferin Tanrı'dan geldiğine işaret etmesi açısından önemlidir.³⁴⁷

Bu anlatıda Golyat'ın tecrübeli ve güçlü bir asker olarak tanımlanması aslında Davud'a yapılan övgü olarak yorumlanabilir. Zira savaşlarda genellikle yenilen kişi büyük bir komutan ve önemli bir lider olarak övülür. Böylece düşmanın güçlü olduğu gösterilerek onun karşısında yer alan güçsüz ya da zayıf tarafın cesareti, zekâsı ya da imanı ile düşmanı nasıl alt ettiği anlatılır. Truva'da Aşil'in Hektor'u yenmesi gibi tarihe yön veren önemli birçok savaşta uygulanan bu yöntem, muzaffer kişinin hem kendisini yüceltmek hem de savaşın önemini belirtmek için gereklidir. Yenilen savaşçılar asla sıradan değildir. Dolayısıyla zaferi büyük yapan da onların gücü ve namlarıdır.

Bu bağlamda Davud'un, zırh bile giymeden sadece sapan ve taş kullanarak kimsenin karşısına çıkmaya cesaret edemediği Golyat'ı yere sermesi, Yahudi tarihinde önemli bir figür olarak Davud'un ön plana çıkmasına neden olur. Sıradan bir çoban olan ve çölde sürüsünü yırtıcı hayvanlara karşı koruduğu için cesur bir kişi olarak nitelenen Davud, kraliyet ailesinden ya da Levili soyundan değildir. Ancak Golyat'a karşı kazandığı zafer onu diğer insanların gözünde kahraman yapar. Üstelik

³⁴⁵ Dyk, "Violence and the Old Testament", 107.

³⁴⁶ 1Sa17:1-51.

³⁴⁷ Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 93.

Davud'un Golyat'ı mağlup etmesi sadece Saul'den sonra kral olarak ülkeyi yönetmesine zemin hazırlamaz, aynı zamanda Yahudi mitolojisinde sonsuza kadar yaşayacak bir figür hâline gelmesine de neden olur. Sonraki nesiller, Davud'u inançlı bir lider ve kurtarıcı olarak hatırlar. O'nun hikâyesi, Yahudi tarihinde kurtuluş ve zafer temalarının en önemli örneklerinden biri hâline gelir.

Kahramanlığın vurgulandığı savaş geleneği ile ilgili diğer bir örnek de II. Samuel kitabında bulunur.³⁴⁸ Saul'un krallığını destekleyen güçler ile Davut'un isyanını destekleyen adamlar arasında gerçekleştiği belirtilen bir iç savaş anlatısına dayanan bu anlatı, erkek erkeğe yapılan bir dövüşmeyi betimlemektedir. Dövüşme, savaş anlatısında adeta bir duraklama olarak tasvir edilir. Bu metnin dili, daha önce anlatılan savaşın "sportif" yönünü vurgulamaktadır.

Anlatıda, bir havuzun zıt taraflarında yer alan iki grup arasında gerçekleşen bir dövüşten bahsedilmektedir. Savaşa ara verildiği bir zamanda Saul'un komutanı Abner, her iki taraftan seçilen adamlar arasında bir dövüş önerir. Önerilen dövüşme aslında on iki kişiden oluşan her iki grubun da ölümüyle sonuçlanan ciddi bir kavgadır. Dolayısıyla sonuç her iki taraf için de zafer değildir. Bununla birlikte, "oynamak" fiilinin kullanılması, savaşın oyun ile eşleştirildiği özel bir savaş tutumunu ima etmektedir.³⁴⁹

Kahramanlığın vurgulandığı savaş geleneği ile ilgili başka bir örnek de Hakimler kitabında yer almaktadır. Burada savaşta esir olarak ele geçirilen iki Midyan kralının sorgulanması anlatılmaktadır. Yahudilerin lideri Gidyon, esir krallara Tavor'da öldürdükleri adamları sorar. Kralların cevabını dinledikten sonra öldürülen kişilerin öz kardeşi olduğunu belirten Gidyon, "Eğer onların yaşamasına müsaade etseydiniz sizi öldürmezdim." diyerek kararının gerekçesini belirtir. Daha sonra büyük oğlu Yeter'den esirleri öldürmesini ister. Ancak yaşı küçük olan Yeter, kılıcını çekmez ya da çekemez. Bunun üzerine krallar, "Erkeğin işini ancak erkek yapar." diyerek savaş ve öldürme işinin erkek işi olduğunu vurgular. Neticede Gidyon, Yeter'in yapamadığı işi yapar ve kralları öldürür.³⁵⁰

Bu anlatıda her şeyden önce öldürme ve savaş, erkek işi olarak tanımlanmaktadır. Yine Midyanlı esirler, putperest oldukları için ya da sunu olarak

³⁴⁸ 2Sa2:12-16.

³⁴⁹ Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 94-95.

³⁵⁰ Hak.8:18-21.

Tanrı'ya takdim edildikleri için değil Gidyon'un yakınlarına zarar verdikleri için öldürülmüştür. Dolayısıyla diğer savaş tutumlarından farklı olarak burada akrabalık bağı ön plana çıkarılmıştır. Gidyon'un akrabalarını öldüren Midyanlı esirler, adaletin sağlanması ve eşit karşılık verilmesi için cezalandırılır. Göze göz, dişe diş...³⁵¹

Bu savaş anlatısı aynı zamanda düşmana saygı duyulduğunu da örtülü bir şekilde ifade etmektedir. Zira Yeter, esirleri öldürme hususunda kendinde yeterli cesareti bulamaz. Niditch, Yeter'in tutumunu hem genç olmasıyla hem de esir krallara saygı duyması ile açıklamaktadır. Daha da önemlisi bu pasaj, öldürme eyleminin savaş ortamında bile kolay olmadığına işaret etmektedir. Esirler, yine kendileri gibi güçlü ve tecrübeli bir kişi olan Gidyon tarafından öldürülür.³⁵²

Kahramanlığın vurgulandığı savaş anlatılarını diğer savaş öykülerinden ayıran başka bir özellik ise savaşta elde edilen ganimet ile ilgilidir. Daha önceki savaş tutumlarında elde edilen ganimetin Tanrı'ya sunu olarak takdim edilmesi veya arındırılarak kullanılması şeklinde iki farklı bakış açısı üzerinde durulmuştu. Bu savaş tutumunda ise elde edilen ganimet ile ilgili olarak tamamen farklı bir yol izlenmektedir. Savaş, ilahi emir ile gerçekleşmediği için elde edilen ganimetin Tanrı'ya sunu olarak takdim edilmesi gerekmemektedir. Aksine elde edilen ganimet eşit paylaştırılarak savaşçıların gücünün ve zenginliğinin artırılması hedeflenmektedir.³⁵³

Niditch, bu savaş pasajlarının, daha önce incelenen "herem" uygulamasıyla ilgili pasajlardan ziyade İlyada gibi eserler ile daha çok ortak yöne sahip olduğunu düşünmektedir. Zira bu savaş tasvirlerinde savaşta öne çıkan kahramanların idealleştirilmesi söz konusudur. Savaş, bir tür oyun, adil kuralların olduğu bir müsabaka olarak tanımlanır. Bu şekilde, savaş yüceltilir ve cezbedici bir hâle getirilir. Nihayetinde en iyi olan kazanır. Ganimetin alınması ve eşit bir şekilde paylaştırılması savaştaki ödülün bir parçası olarak anlatılır.³⁵⁴

2.5.5. Savaşta Hile Tutumu

Tanah'ta yer alan bazı pasajlar, daha önceki başlıklarda anlatılan savaş tutumlarından oldukça farklılık göstermektedir. Genellikle güçsüz olanın güçlü olanı

³⁵¹ Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 100.

³⁵² Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 100.

³⁵³ 1Sa30:21-31; Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 100-102.

³⁵⁴ Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 105.

yenmesini konu alan bu anlatılar, savaşta hile tutumu olarak isimlendirilmektedir. Bu savaş anlatılarında zafer, soylu savaşçılar veya mertçe gerçekleştirilen savaşlar yerine akıllıca gerçekleştirilen hile ile kazanılır. Dolayısıyla bu konu ile ilgili savaş anlatılarında savaşçılar arasında eşitlik ve dürüstlük kuralı bulunmaz. Düşmana doğrudan meydan okuma yerine zekâ, kurnazlık ve aldatma ile sonuca ulaşma vurgulanır.³⁵⁵

Bu anlatılar, kahramanlığın vurgulandığı savaş tutumunda olduğu gibi daha büyük bir savaş anlatısı içerisinde yer alan bir kesiti ifade etmektedir. Üslup tekrarlayıcıdır. Temel konular veya içerik kalıpları Tanah'ta başka yerlerde de bulunur. Bununla birlikte diğer savaş tutumları ile mukayese edildiğinde bariz farklılıklar içermektedir: Kahramanlığın vurgulandığı savaş tutumunda düşmanla doğrudan yüzleşme, güç ve beceriye dayalı bir meydan okuma söz konusuyken bu savaş tutumunda aldatma ve hileye dayalı bir mücadele söz konusudur. Erkek ya da kadın kahraman, düşmanı kandırarak zafere ulaşır. Dahası bu savaş tutumu genellikle cinsellikle ilişkili olarak ele alınır. Ya düşman gruplar arasındaki başarısız evlilik girişimleri ya da doğrudan erotizm ve ölüm arasındaki denklem bu savaş tutumunun merkezinde yer almaktadır.³⁵⁶

Tanah'ta birçok yerde karşımıza çıkan bu savaş tutumunun en bariz şekilde anlatıldığı pasajlar Tekvin, Hakimler ve Ester kitaplarında yer almaktadır. Tekvin 34'te Yakup'un kızı Dina ile ilgili tecavüz, Hakimler 14-15'te Şimşon'un Filistinlilerden kız alma girişimi ve hile ile ekinlere zarar vermesi, Hakimler 3'te Ehut'un Moav Kralı Englon'u bir suikast ile öldürmesi, Yargıçlar 4 ve 5'te çadırına sığınan Kenanlı General Sisera'yı Yael'in uykusunda öldürmesi ve Ester kitabında Yahudilere zarar vermeye çalışan Haman'dan İsrailoğulları'nı Ester'in kurtarması anlatılmaktadır.

Bu anlatılar içerisinde Tekvin 34'te anlatılan öykü hile ideolojisi için temel bir örnek olarak kabul edilebilir. Bu öyküde uygulanan savaş stratejisi daha önce bahsedilen savaş stratejilerinden oldukça farklılık göstermektedir. Bu pasaj, Yakup'un kızı Dina'ya yapılan tecavüz anlatısı ile başlar. Tanah'a göre Yahudi olmayan yöre kadınlarını ziyarete giden Dina, bölgenin prensi Şekem tarafından tecavüze uğrar. Tanah'ta anlatıcı Şekem'in tecavüzünü bir şiddet eylemi olarak

³⁵⁵ Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 106.

³⁵⁶ Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 106-107.

görmez. Şekem, kızı sever ve babasından onu kendisine eş olarak almasını ister. Ancak karşı taraf bu konuda kararsızdır. Yakup, kızının küçük düşürüldüğünü duysa da bu konuda sessiz kalmayı tercih ederken Dina'nın kardeşleri öfkeli. Aslında geçmişte kız kaçırma ya da tecavüz ile kızın evliliğe zorlanması, bir evlilik türü olarak uygulanmaktadır. Bu nedenle Yakup'un tavrı, tasvip etmese de bu geleneğe boyun eğmekten ibarettir. Dolayısıyla anlatı, daha sabırlı, boyun eğen, pazarlık yapan yaşlı adam Yakup ile istediklerini yapan, intikamcı ve sabırsız kardeşler arasındaki zıtlığı vurgular. Dina öykünün merkezinde yer almasına rağmen arka plana itilir ve anlatının sonunda sadece bir kez daha bahsi geçer. Çünkü anlatı Dina'nın yaşam öyküsü hakkında değil, onur ve şeref ile ilgilidir. Başka bir deyişle iki grup erkek arasındaki güç mücadelesini anlatmaktadır.³⁵⁷

Öyküde Şekem'in babası, Yakup'a gelerek Dina'yı ister. Yakup'a akraba olmayı, beraber yaşamayı, ülkede ticaret yapıp mülk edinmelerini teklif eder. Ancak Dina'nın kardeşleri aldatıcı bir cevap vererek sünnet olma koşulunu öne sürer. Evlilik konusunda istekli olan tarafın sünnet teklifini kabul etmesi kurgulanan planın işlenmesini sağlar. Böylece sünnet acısı çeken Kenanlılar, Dina'nın kardeşleri tarafından kolayca öldürülür. Şehirleri yağmalanır ve hayvanları ele geçirilir. Anlatıya göre intikam alınmıştır. Dina onlarla beraber babasının yanına döner.³⁵⁸ Dina'nın kardeşlerinin amacı barış yapmak, meşru bir evlilik gerçekleştirmek ve bölge halkıyla barış içerisinde yaşamak değil onların zayıf oldukları, hiç beklemedikleri bir anda saldırmaktır. Nihayetinde hile yöntemi ile amaçlarına ulaşan Yahudiler, şehirde taş üstünde taş bırakmadıkları gibi insanları kılıçtan geçirip büyük bir katliam gerçekleştirirler.

Tekvin 34'te anlatılan öyküde sünnet, amaca ulaşmak için kullanılan bir hile olur. Cinsel saldırıya dayanan hikâyeye yine cinsellik çağrıştıran bir hile ile taçlandırılır. Uygulanan yöntem, bireysel akıl yürütme ve insanların zaaflarından yararlanmaya dayalı bir hile içerirken aynı zaman da Şekem'in babasının birlikte yaşama önerisinin önemsizmemesi, milliyetçiliğe vurgu yapması açısından önemlidir. Yahudiler bu pasajda, sünnet olmayan gentile topluluklardan ayrı, cesur ama kendini güvende hissetmeyen bir toplum olarak resmedilmektedir. Yine bu savaş tutumunda elde edilen ganimetin Tanrı'ya sunu olarak takdim edilmesi söz

³⁵⁷ Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 108-109.

³⁵⁸ Tek.34:1-31.

konusu değildir. Savaş, hile üzerine kuruludur. Dolayısıyla savaşçılar arasında herhangi bir şekilde eşitlik veya savaş esnasında herkes için geçerli olan adil kurallar yoktur. Zafer Tanrı'nın yardımından ziyade akıl yürütme ve kişisel gayret ile elde edilir.³⁵⁹

2.5.6. Savaşta Amaca Uygunluk Tutumu

Amaca uygunluk tutumu, savaşta hedefe ulaşmak için en etkili yöntemin en kısa sürede uygulanmasını vurgulayan bir yaklaşımı ifade eder. Uygulanacak yöntemin ahlaki olarak kabul edilemeyecek tutum ve davranışlar içermesi önemli değildir. Amaç, düşmana en ağır darbeyi indirerek zafere en hızlı şekilde ulaşmaktır.³⁶⁰ Bu nedenle sivillerin veya evcil hayvanların öldürülmesi olağan savaş tutumu olarak öykülenir.

Bu savaş tutumunda imha ve yıkım, Tanrı'ya yönelik bir sunu veya Tanrı'nın yargısı gereği gerçekleşen bir ceza olarak görülmez. Basit ya da akıllıca kurgulanmış hileden ziyade çıplak saldırganlık bu savaş tutumunun merkezinde yer alır.³⁶¹

Tanah'ta genellikle Hakimler, Krallar ve Tarihler kitaplarında sıklıkla tekrarlanan bu savaş tutumu için en temel örnek Hakimler 9'da anlatılan Avimelek'in savaş anlatısıdır. Bu anlatıda güç ve iktidar peşinde koşan Avimelek'in uyguladığı saf şiddet öykülenmektedir. Anlatıya göre, yönetimi ele geçirmeye çalışan Avimelek, Şekem halkının desteğini alarak kendisine muhalif olan herkesi kılıçtan geçirir. İktidarı ele geçirmek için kendisine rakip olarak gördüğü kardeşlerini ve Yerubbaal'ın yetmiş oğlunu öldüren Avimelek, üç yıl iktidarda kalır.³⁶² Ancak aradan geçen zaman, Şekem halkının fikir değiştirmesine neden olur. Daha önce kendisini destekleyen Şekemliler artık Avimelek'in karşısında yer alır. Bunun üzerine Şekem'i ele geçiren Avimelek, büyük bir yıkım gerçekleştirir. Kırsalda ve şehirde yaşayan herkesi öldürerek şehrin üzerine tuz serper. Hatta kendisinden korkarak bir kuleye sığınan yaklaşık bin kişinin yanarak ölmesine neden olur.³⁶³

Bu anlatıda, Avimelek uyguladığı şiddet ile amacına ulaşıp isyanı bastırmış olsa da öykünün anlatıcısı bu durumdan hoşnut değildir. Saldırganlık ve şiddet akrabayı hedef aldığı anda, bu tutum öykünün anlatıcısı için kabul edilebilir olmaktan

³⁵⁹ Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 108-111.

³⁶⁰ Dyk, "Violence and the Old Testament", 108.

³⁶¹ Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 123.

³⁶² Hak.9:1-5.

³⁶³ Hak.9:22-49.

çıkar. Anlatıcının hoşnutsuzluğu, hem öldürdüğü kardeşlerinin öcünü almak için Avimelek'ten hem de onu destekleyerek bu yıkıma neden olan Şekem halkından Tanrı'nın intikam almak için bir plan hazırladığını söylemesinden anlaşılmaktadır. Terör ve şiddete dayalı saltanat, Tanrı tarafından onaylanmamıştır.³⁶⁴ Neticede, anlatıya göre, Avimelek zalimdir. Bu nedenle savaş esnasında bir kadın tarafından başına atılan taş ile hayatını kaybeder. Bu durum Hakimler kitabında Tanrı'nın Avimelek'i cezalandırması olarak açıklanır.³⁶⁵

Avimelek'in uyguladığı saf şiddet Tanah'ta anlatılan yegâne şiddet eylemi değildir. Kral Menaham, benzer bir şiddet eylemini Tifsah kentini ele geçirince uygular. Şehrin kapılarını kendisine açmayan yerli halkı kılıçtan geçiren Menahem, gebe kadınların karnını açacak kadar ileri gider.³⁶⁶ Yine Tanah'ta önemli bir figür olan Kral Davud da ele geçirdiği bölgelerde saf şiddet uygulayan bir kişi olarak betimlenir. Yerusâlim'i ele geçiren Davud, orada yaşayan insanların kılıçtan geçirilmesini emrederken körler ve topalların öldürülmesini özellikle belirtir.³⁶⁷ Davud'un gereksiz ve keyfi şiddet kullanımı bununla sınırlı değildir. Moavlıları bozguna uğratan Davud, ele geçirdiği esirleri ipe ölçerek ilk iki sıranın öldürülmesini emrederken diğer sıradaki esirlerin yaşamasına müsaade eder.³⁶⁸

Davud'un uyguladığı yoğun ve rahatsız edici şiddet, daha önce Avimelek'de olduğu gibi Tarihler kitabının yazarı ya da yazarları tarafından hoş karşılanmaz: “Ama RAB bana, sen çok kan döktün, büyük savaşılar katıldın, dedi. Benim adıma tapınak kurmayacaksın. Çünkü yeryüzünde gözümün önünde çok kan döktün.”³⁶⁹ Nitekim, Yerusâlim'i Davud ele geçirse de tapınağı oğlu Süleyman yaptırır.

2.5.7. Savaşa Katılmama Tutumu

Savaşa katılmama tutumu, Mısır'dan çıkış sürecinde şekillenen Tanrı'ya güven duygusuna dayanmaktadır. Bu tutumun temelinde Yahudilerin Tanrı'ya güvenmeleri ve Yahvizm'e sadık kalmaları koşuluyla Yahve'nin onları koruyacağına yönelik inanç bulunmaktadır. Bu savaş tutumuyla ilgili pasajlarda zafer ve kurtuluş, insani çaba ve gayretle değil, Tanrı'nın yardımı ve inayeti ile gerçekleşir. Çoğu zaman

³⁶⁴ Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 124.

³⁶⁵ Hak.9:23-24,56-57.

³⁶⁶ 2.Kr.15:16.

³⁶⁷ 2Sa5:7-8.

³⁶⁸ 2Sa8:2.

³⁶⁹ 1.Ta.22:8.

tehdit altında çaresiz halkın yardım çığlıkları, Tanrı'nın müdahalesinin gerekçesini oluşturur.³⁷⁰

Bu savaş tutumunun anlatıldığı pasajlarda, düşman mucizevi olarak veya doğrudan şiddet içeren tanrısal müdahale ile imha edilir. Bu bağlamda Tanrı'ya güven ve bağlılık ön plana çıkarılırken silahlara ve orduya güven geri plana itilmektedir.³⁷¹

Tanah'ta genellikle Çıkış, Tesniye, Yeşu, I. ve II. Krallar ile I. ve II. Tarihler kitaplarında sıklıkla rastlanan bu savaş tutumu için en temel örnek Çıkış 14 ve 15'te anlatılan Mısır'dan çıkış ve II. Tarihler 20'de anlatılan Moavlılar, Ammonlular ve Meunlular ile yapılan savaştır.

Tanah literatüründe dinî savaşın ilk örneğini oluşturan Mısır'dan Çıkış, savaşa katılmama tutumunun ortaya çıktığı en belirgin örnektir. Zira Tanah'a göre Mısır'dan ayrılırken Yahudilerin zafere giden yolda yapması gereken tek şey, durup beklemektir. Yahve, insan katılımı olmaksızın Mısır ordusunu rüzgâr ve su ile bozguna uğratar ve Yahudilerin ilahi rehberlik altında yola devam etmelerini sağlar.³⁷² Dolayısıyla Tanrı'nın müdahalesi ile gerçekleşen zafer, hem Yahudilerin özgürleşmesini sağlaması açısından hem de Yahve'ye duyulan güvenin temelini oluşturmaya açısından önemlidir.³⁷³

Yahudi savaş geleneğini derinden etkileyen bu olayın bir benzerine II. Tarihler 20'de rastlamaktayız. Bu anlatıda da benzer şekilde, Yahudilerin kendi savaşlarına katılmadan elde ettikleri zafer anlatılırken aynı zamanda yaşanan çaresizlik, Tanrı'ya güvenin önemi ve Tanrı'nın lider ve belirleyici rolü vurgulanmaktadır. Saldırı altında çaresiz bir durumda kalan Kral Yehoşafat'ın savaş tutumu ne hile yöntemi ne de kahramanlık vurgusu barındırır. Yehoşafat, zafere ulaşmak için, Tanah literatüründeki en temel savaş tutumunu benimser. Çıkış'ta gerçekleşen kurtuluşa vurgu yapan Yehoşafat, Tanrıdan daha önce yaptığı gibi halkının yanında yer alarak onları kurtarmasını ister. Tanrı'nın yardımının ön koşulu olan bağlılık ve itaati gerçekleştiren Yehoşafat, halkın önünde dua eder ve oruç tutulmasını emreder.

³⁷⁰ Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 143.

³⁷¹ Dyk, "Violence and the Old Testament", 108.

³⁷² Çık.14:10-29; 15:1-12.

³⁷³ Lind, *Yahweh is a Warrior*, 46; Dozeman, *God at War*, 42.

Neticede Tanrı'nın müdahalesiyle kılıç ve kalkan kullanmadan kazanılan zafer, Çıkış'taki öyküden farklı olarak elde edilen ganimet ile taçlandırılır.³⁷⁴

Özetle Tanah, birbiriyle çelişen çeşitli savaş tutumları içermektedir. Niditch, bu durumun Tanah'ın oluşum süreciyle yakından ilişkili olduğu kanısındadır. Tarihi süreç içerisinde Tanah'ın birçok yazarın katılımıyla derlendiğini düşünen Niditch, bu literatür içerisinde yer alan savaş ve şiddete yönelik açıklamaların önemli bir bölümünün tarihsel olarak tam ve kesin bir gerçeklikten ziyade daha sonraki dönemlerde yazılan bir kurgu olduğu kanısındadır. Kutsal Kitap'ın oluşum süreci hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuzu vurgulayan Niditch, bu anlatılar üzerinden Yahudilerin yaşamlarının, savaş tutumlarının ve inançlarının tam ve doğru bir şekilde anlaşılmasının mümkün olamayacağını belirtmektedir. Öyleyse Tanah literatüründe yer alan açıklamalar, savaş ve şiddetin Antik Dönem Yahudi tarihindeki önemine işaret etse de geçmiş olayların güvenilir açıklamaları değildir. Bu pasajlarda yer alan savaş ve şiddete yönelik anlatılar, bir bütün olarak Tanah'ın savaşa yönelik tutumundan ziyade yazarların dünya görüşlerini, ideolojilerini ve tutumlarını yansıtmaktadır.³⁷⁵

2.6. Şiddete Yönelik Apolojik Açıklamalar

Araştırmacılar Tanah'ın geneline yayılan birtakım ahlaki problemlere işaret etseler de Mısır'dan çıkışla beraber ötekine yönelik betimlenen “amansız düşmanlık” ve “sınırsız şiddet”, Tanah'ın en problemli teması olarak kabul edilmektedir.³⁷⁶ Genellikle vaad edilen topraklara yerleşme mücadelesi çerçevesinde ortaya çıkan bu şiddet, gününüzdeki ifadesiyle soykırım ve etnik temizlik ifade eden bir içeriğe sahiptir.

Bu konuyla ilgili pasajlarda yıkıma mahkûm edilenlerin seçilmesiyle başlayan süreç, Tanrı'nın yetkilendirdiği kişilerin uyguladığı “sınırsız şiddet” ile son bulur. Bu durumun bir göstergesi olarak Tanah'ta ön plana çıkan önemli figürler soykırım ve katliam ifade eden uygulamalar ile beraber zikredilir. Yeşu, Ay şehrini ele geçirdiğinde tüm canlıları kılıçtan geçirip şehri ateşe verir.³⁷⁷ Saul, Amelek'e saldırdığında kadın, erkek, genç, çocuk demeden şehrin tüm sakinlerini kılıçtan

³⁷⁴ 2.Ta.20:1-25.

³⁷⁵ Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 10-12; Firestone, *Holy War in Judaism*, 21-22; Mittleman, *Does Judaism Condone Violence?*, 162-163.

³⁷⁶ Eryl W. Davies, *The Immoral Bible: Approaches to Biblical Ethics* (London: T&T Clark, 2010), 3-4.

³⁷⁷ Yeşu.6:21; 8:28.

geçirir.³⁷⁸ Davud, sınırsız ve keyfi şiddet uygular. Savaşlarında karşı taraftan yaptıklarını anlatacak hiç kimseyi sağ bırakmaz.³⁷⁹

Araştırmalar Tanah'ta anlatılan savaş ve şiddetin bir benzerinin antik dönemde yaşayan diğer topluluklar arasında uygulandığına dair birçok tarihî belgenin günümüze ulaştığını göstermektedir.³⁸⁰ Bununla birlikte bu anlatılardan hiçbiri dinî ve ahlaki bir değer taşımamaktadır. Oysa Kutsal Kitap, milyonlarca insanın hayatını doğrudan ya da dolaylı olarak etkileme gücüne sahiptir. Bireylerin inançlarının, duygularının ve tutumlarının belirlenmesinde önemli bir etkiye sahip olan Tanah, aynı zamanda öteki ile kurulacak ilişkinin sınırlarının belirlenmesinde de önemli bir role sahiptir. Bu nedenle Tanah literatüründe yer alan “sınırsız şiddet”, sadece geçmişe yönelik değil aynı zamanda bugüne ve geleceğe yönelik bir sorun oluşturmaktadır.³⁸¹

Özellikle Amelek ve Kenan ile ilgili pasajlarda Tanrı'nın emriyle uygulanan “herem”, Tanah'ın ahlaki rehberlik açısından öneminin sorgulanmasına neden olmuştur. Bu pasajlarda Amelek'in hatırasının yeryüzünden silinmesini ve nefes alan hiçbir canlının sağ bırakılmamasını emreden pasajların³⁸² sempatik bir annenin ve masum bir çocuğun katledilmesini içeren sınırsız bir şiddete kapı aralaması, Tanrı'nın mahiyeti ile ilgili bazı tartışmaları gündeme getirmiştir.³⁸³

Bu doğrultuda Eryl Wynn Davies, İsrail'in zaferini sağlamak için Tanrı'nın aktif olarak savaşa katılmasının Tanah'ta yer alan şiddeti daha da saldırgan bir hâle getirdiğini belirtirken³⁸⁴ Walter C. Kaiser, bu durumu Tanah literatürü için en temel sorun olarak nitelemiştir.³⁸⁵ Richard Dawkins ise, Musa zamanında başlayan etnik temizlik ve kana susamış katliamların Yeşu döneminde kanlı bir meyve verdiğine

³⁷⁸ 1Sa.15:8.

³⁷⁹ 1Sa.27:8-11.

³⁸⁰ Erika Bleibtreu, “Grisly Assyrian Record of Torture and Death”, *Biblical Archaeological Review* 17/1 (1991), 52-61; Christopher J. H. Wright, *The God I don't Understand: Reflections on Tough Questions of Faith* (Michigan: Zondervan, 2008), 88; Paul Copan, *Is God a Moral Monster?: Making Sense of the Old Testament God* (Grand Rapids: Baker Books, 2011), 171-172.

³⁸¹ Tanah'ta Tanrı'nın emri ile gerçekleştirilen şiddet eylemlerinin tarihî süreç içerisinde başta Müslümanlar ve Yahudiler olmak üzere öteki olarak nitelenen birey ve gruplara yönelik şiddete referans olarak kullanılmasına yönelik bilgi için bkz: C. S. Cowles, “The Case for Radical Discontinuity”, *Show Them No Mercy: 4 Views on God and Canaanite Genocide*, thk. Stanley N. Gundry (Zondervan, 2003), 15-19; Wright, *The God I don't Understand*, 74.

³⁸² Tes.7:2; 20:16.

³⁸³ Tanrı'nın şeytanın işini elinden aldığına ve böyle bir Tanrı imajına karşı ateizmin isyanının saf dini bir eylem olduğuna yönelik eleştiriler için bkz: Cowles, “The Case for Radical Discontinuity”, 2003, 18.

³⁸⁴ Davies, *The Immoral Bible*, 11.

³⁸⁵ Walter C. Kaiser, *Toward Old Testament Ethics* (Michigan: Zondervan, 1983), 176.

dikkat çekerek günümüzde Tanah'ın ahlaki açıdan rehber olarak kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.³⁸⁶ Dawkins, bu durumu şu sözlerle dile getirmiştir:

Kutsal Kitap ahlakın kaynağını oluşturmaktadır. Yeşu'nun Eriha'yı yok etmesi ve genel olarak vaat edilen toprakların işgaliyle ilgili İncil hikâyesi, ahlaki olarak Hitler'in Polonya'yı işgalinden veya Saddam Hüseyin'in Kürtleri ve Arapları katletmesinden ayırt edilemez. Kutsal Kitap büyüleyici ve şiirsel bir kurgu kitabı olabilir, ancak çocukların ahlakını oluşturmak için verilmesi gereken türden bir kitap değildir.³⁸⁷

Bu eleştirilerde işaret edildiği üzere Tanah literatüründe betimlenen soykırım ve etnik temizlik içeren pasajların neden olduğu ahlaki sorun, Yahudi kutsal metinlerini etik açısından inceleyen araştırmacıların farklı tutum sergilemesine neden olmuştur. Her ne kadar bazı araştırmacılar Tanah literatüründe yer alan sınırsız şiddeti görmezden gelmeyi tercih etse de birçok araştırmacı bu literatürde betimlenen savaş ve şiddet değişik argümanlar ile açıklama yoluna gitmiştir.³⁸⁸ Bu doğrultuda Tanah literatüründe kullanılan şiddet dilinin çözümüne yönelik bazen inisiyatif Tanrı'ya verilirken bazen de şiddet ve Tanrı arasına mesafe konulmaya çalışılmıştır. Yine zaman zaman savaş ve şiddetin ahlaki zorluğundan kaçınmanın bir yolu olarak alegorik yorum ön plana çıkarılırken bazen de tarihsel koşullara dikkat çekilmiş ya da ılımlı pasajlara vurgu yapılmıştır.

2.6.1. İnisiyatifin Tanrı'ya Verilmesi

Bu apolojik bakış açısına göre, Tanah'ta anlatılan savaş ve şiddet, Yahve'nin emriyle gerçekleşmiştir. İnisiyatif tümüyle Tanrı'ya aittir. Yahudi milisler, şiddet eylemlerini kendi iradeleriyle değil Tanrı'nın onayı ile gerçekleştirmişlerdir. Bu nedenle uygulanan şiddetin sorumluluğu Tanrı'ya aittir. Zira Tanah'ta yer alan birçok pasaj, savaş ve şiddetin Tanrı'nın emriyle gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.³⁸⁹

Özellikle Kenan ve Amelek'e yönelik anlatılan şiddet, Tanrı'nın düşmanlarına karşı zafer kazandığı kutsal bir savaş niteliği taşımaktadır. Bu savaşın temel özelliği Tanrı tarafından tasarlanması, emredilmesi ve O'nun müdahalesiyle gerçekleşmesidir. Tanah'a göre savaşı emreden Tanrı, İsrail'in zafer kazanmasından da sorumlu olmuştur. Bu nedenle savaş ve şiddet, Tanah'ta normal bir insan etkinliği

³⁸⁶ Richard Dawkins, *The God Delusion* (London: Bantam Press, 2006), 247. Bu konuyla ilgili başka bir eleştiri için bkz: Miller, *Deuteronomy*, 40.

³⁸⁷ Dawkins, *The God Delusion*, 247.

³⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 25.

³⁸⁹ Tes.7:2; 20:16; Yşu.6:2; 8:1-2; 11:6.

olarak değil, Tanrı'nın açıkça izin verdiği veya emrettiği durumlarda gerçekleşen bir uygulama olarak ön plana çıkmaktadır.³⁹⁰

Tanah'a göre Tanrı'nın savaflara müdahalesi genelde iki türlü olmuştur. Bazı durumlarda doğrudan müdahale ederek seçilmiş halkı adına zafer kazanan Tanrı, çoğunlukla Yahudi milislere yardım ederek zaferi kolaylaştırmıştır. Her iki durumda da savaşı yöneten Tanrı, bazen Çıkış'ta olduğu gibi insan katılımı olmaksızın savaşın seyrini belirlerken diğer durumlarda eşek arısı göndermek, şehrin surlarının yıkılmasını sağlamak ya da güneşin batmasını engellemek gibi değişik uygulamalar ile Yahudi milislerin işini kolaylaştırmıştır.³⁹¹ Böylece Tanrı ile Yahudi milisler arasındaki sinerji zaferin anahtarını oluşturmuştur.

“Herem” uygulaması bu bakış açısını destekleyen bir argüman olarak gösterilmektedir. Yahudi milisler ele geçirdikleri bölgelerde “herem” uygulamışlardır. Bazı farklılıklar olmakla beraber “herem” uygulandığında ele geçirilen her şey imha edilir, şehirdeki tüm insan varlığı, evcil hayvanlar ve değerli eşyalar Tanrı'ya adanır. Tanrı'ya adanan herhangi bir şeyin uygun bir şekilde yerine getirilmemesi Akan örneğinde olduğu gibi şiddetli bir cezaya neden olurdu. Dolayısıyla “Herem” uygulanan savaflarda yağmaya izin verilmemesi, Yahudi milislerin maddi bir kazanç için ya da kendi öfkelerini dindirmek için savaşmadığını göstermektedir.³⁹²

Bu düşüncüyü savunan Patricia M. McDonald, Yeşu kitabının ayrıntılı bir analizini yapar. Bu analizinde McDonald, Yeşu'nun askerî bir deha ve önemli bir lider olmasına rağmen, zafer ve intikam peşinde koşan hırslı bir savaşçı olarak değil; Tanrı'ya ve emirlerine büyük bir içtenlikle bağlı samimi bir dindar olarak nitelendiğini belirtmektedir. McDonald'a göre Yeşu kitabında vurgulanan şey, Yahudilerin Kenan topraklarına yerleşmek için hiçbir krediye sahip olmadığıdır. Toprak Tanrı'nın bir hediyesi olarak sunulur. Yahudi milisler sadece Tanrı'nın iradesinin gerçekleşmesini sağlayan bir araçtır. Zira toprağın ele geçirilmesine yönelik fetih hareketleri, Tanrı'nın emriyle, Tanrı'nın dilediği zamanda ve yine Tanrı'nın onayı ile gerçekleşmiştir. Bu nedenle, zafer, Yahudi milislerin başarısı olarak değil; Tanrı'nın bir lütfu olarak tasvir edilir.³⁹³

³⁹⁰ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 47.

³⁹¹ Yşu.6:20; 10:12-13; 24:12.

³⁹² Wright, *The God I don't Understand*, 88.

³⁹³ Patricia M. McDonald, *God and Violence: Biblical Resources for Living in a Small World* (Scottsdale: Herald Press, 2004), 140-142.

Eğer Tanrı, Kenan ve Amelek'e yönelik uygulanan tüm şiddetin öznesi ise bu durum ahlaki olarak nasıl açıklanabilir? XVI. yüzyılda Avrupa'da gelişen Reform hareketinin önderlerinden biri olan John Calvin, Yeşu kitabını ayrıntılı bir şekilde analiz ettiği çalışmasında bu durumu Tanrı'nın yargılaması ile açıklamaktadır. Calvin, Tanrı'nın Kenan ve Amelek'e yönelik emrettiği imha ve yıkımın sebepsiz olmadığını, Tanrı'nın yargılamayı yaklaşık 400 yıl geciktirdiğini ancak buna rağmen Kenanlıların yaşamlarında herhangi bir değişiklik olmadığını, daha önce olduğu gibi putperest ve gayri ahlaki uygulamalara devam ettiklerini dolayısıyla bu sürecin imha ve yıkımla sonuçlandığını belirtmektedir.³⁹⁴ Bununla beraber Calvin, Tanrı'nın yargılaması sonucu gerçekleşen şiddetin katliam veya soykırım olarak nitelenmesinin yanlış olduğunu şu sözlerle açıklar:

Yaş veya cinsiyet ayrımı yapmadan, kadın ve çocuklar, yaşlı ve zayıflar dahil olmak üzere ayrım gözetilmeden rastgele gerçekleştirilen imha, Tanrı'nın emriyle gerçekleştirilmemiş olsaydı, insanlık dışı bir katliam olarak görülebilirdi. Oysa ölüm ve yaşam elinde olan Tanrı, o ulusları haklı olarak yıkıma mahkûm ettiği için, tüm bu tartışmalar kapanmıştır.³⁹⁵

Benzer bir düşünceye sahip olan Daniel L. Gard, bu durumu Teodise açısından ele alır ve Tanrı'nın hem iyi hem de kötü şeylerin kaynağı olduğu görüşünü hatalı bulur. Tanrı'nın özünde iyi olduğunu ve bu nedenle kötü olan hiçbir şeyin O'na atfedilemeyeceğini belirten Gard, Mesih aracılığıyla Tanrı ile barış içerisinde yaşayan insanların bile günahın etkisinden tam olarak kurtulamadığını bu nedenle insanın nihai iyiyi kavramakta zorlandığını belirtmektedir. İnsani sınırlılıklar içerisinde Tanrı'nın eylemlerinin yargılanamayacağını ifade eden Gard, Kenanlılara karşı soykırım emirlerinde olduğu gibi Tanrı'nın kötü eylemleri olarak görünen şeylerin aslında kötü olmadığını, Tanrıdan gelen hiçbir şeyin kötü olamayacağını belirtir. Bu durumda Gard'a göre yapılması gereken, ilahi olana boyun eğmek ve Tanrı'nın eylemlerinin insani eylemlerden üstün olduğunu kabul etmektir.³⁹⁶

Kutsal Kitap üzerinde çalışma yapan önemli bir Tanah profesörü olan Eugene H. Merrill ise, Kenan ve Amelek'e yönelik tasvir edilen aşırı şiddeti dört temel gerekçeye dayandırmaktadır. Bu gerekçelerden ilki yıkıma mahkûm edilenlerin kalplerinin telafi edilemez derecede sert olmasıdır. Tanrı'nın iradesine karşı inatçı

³⁹⁴ John Calvin, *Commentaries on the Book of Joshua*, çev. Henry Beveridge (Michigan: Baker Book House Company, 1993), 97.

³⁹⁵ Calvin, *Commentaries on the Book of Joshua*, 97.

³⁹⁶ Daniel L. Gard, "A Response To C. S. Cowles", *Show Them No Mercy: 4 Views on God and Canaanite Genocide*, thk. Stanley N. Gundry (Grand Rapids: Zondervan, 2003), 55.

direnış, cezalandırmanın gerekçesini oluşturmuştur. İkincisi, Yahudilerin manevi yozlaşmaya karşı korunma ihtiyacıdır. Bu durumda savaşlar, paganist uygulamalardan Tanrı'nın seğıilmiş halkının korunması amacını taşıtmaktadır. Üçüncüsü, putperestliğıin yok edilmesidir. Tanrı sadece putperest ulusların değıil, aynı zamanda putperestliğıin kendisinin de ortadan kaldırılmasını amaçlamıştır. Dördüncüsü ise Tanrı'nın karakteri ve niyeti konusunda Yahudilerin ve gentile ulusların eğıitilmesidir. Yani bir yandan Tanrı'nın gücünün ve gazabının, diğeri yandan lütfunun ve ihtişamının görölmesidir. Tüm bu nedenlerden dolayı Yahudi milisler Tanrı'nın savaşını yapmakla yetkilendirilmiş bir enstrüman olmuştur.³⁹⁷

2.6.2. Tanrı'nın şiddetin Dışına Çıkarılması

Tanrı'yı savaş ve şiddetin merkezine yerleştiren ilk görüşün aksine bu apolojik bakış ağıısına göre Tanah'ta anlatılan savaş ve şiddet, Yahudilerin yaşam koşulları ve bu koşulların şekillendirdiğı dünya görüşü ile yakından ilişkilidir. Bu bakış ağıısına göre kutsal metinlerde betimlenen şiddet ile Tanrı'nın iradesi arasında herhangi bir örtüşme söz konusu değıildir. Tanrı sevgi doludur ve iyi olan her şeyin kaynağıdır. Bu nedenle Yahudilerin Kenanlılara uyguladığı “herem”, Tanrı'nın iradesini değıil antik dönemde yaşayan Yahudilerin dünya görüşlerini ve kişisel tecrübelerini yansıtmaktadır.

Bu bakış ağıısına göre Tanrı'nın mahiyetine yönelik pasajlar, her zaman gerçek ve tutarlı bir bilgi kaynağı değıildir. Kutsal metinler, antik çağda yaşayan Yahudilerin dünya görüşlerinin, tutumlarının ve Tanrı anlayışlarının bir yansımasıdır. Kutsal metinlerin oluşumunda insan faktörü ve çevresel koşullar önemli bir yer tutmaktadır. Antik dönemde yaşayan diğeri topluluklar gibi Yahudiler de hastalığın, doğıal felaketlerin ve savaşın ilahi yargılama aracı olarak kullanıldığıına inanmış ve kendi dönemlerinde yaşayan diğeri topluluklar gibi savaşı ve şiddeti tanrısal bir eylem olarak görüp, zaferi ve yenilgiyi Tanrı'nın iradesine bağılamışlardı. Bu durumun bir sonucu olarak Tanah'ta betimlenen Tanrı tasavvuru, tarihsel ve kültürel koşullarla iç içe şekillenmiştir. Bu nedenle Tanah'ta Tanrı'nın savaş ve şiddetle iç içe betimlendiğı pasajlar, Tanrı'nın mahiyetiyle ilgili tutarlı bir bilgi kaynağı olmaktan ziyade antik dönemde yaşayan Yahudilerin Tanrı tasavvurunu yansıtmaktadır.³⁹⁸

³⁹⁷ Merrill, “The Case for Moderate Discontinuity”, 85-88.

³⁹⁸ Eric A. Seibert, “Recent Research on Divine Violence in the Old Testament”, *Currents in Biblical Research* 15/1 (2016), 21-22.

Bu bakış açısına göre Kenanlılara saldıran, onları ortadan kaldırıp topraklarını ele geçiren Yahudilerdir. Bu durum o dönemdeki koşullar dikkate alındığında bir zorunluluk olarak görülebilir. Zira Mısır'dan çıktıktan sonra çölde yaşam mücadelesi veren Yahudiler bir yere yerleşmek zorundaydılar. Sonsuza kadar çölde kalamayacaklarını anlayan Yahudiler, Kenanlıların topraklarını ele geçirip oraya yerleşmişlerdi. Böylece o dönemin koşullarına dayanan bir gerekçe ile başlatılan fetih hareketleri ya zamanla Tanrı'nın iradesi olarak rasyonelleştirildi ya da fetihten önce Tanrı'nın Kenanlılara yönelik savaşı emrettiğine inanıldı ve bu inançla savaş gerçekleştirildi. Ancak her iki durumda da tanrısal olarak başlatılan ve onaylanan şiddet, gerçekte Tanrı'nın iradesine değil antik dönem Yahudilerin iradesine dayanmaktaydı. Yahudi milisler Tanrı'nın emrini yerine getirdiklerine inanıyorlardı ama gerçekte Tanrı böyle bir şeyi emretmemişti.³⁹⁹

Christopher J. H. Wright, bu çözüm yöntemiyle ilgili en güzel tarafın, Tanah'ta Kenanlılara yönelik anlatılan imha ve soykırımın sorumluluğunun Tanrı'nın üzerinden alınması olduğunu belirtmektedir. Wright'ye göre artık Kenanlıların katledilmesinden kaynaklanan ahlaki sorun Yahudilere yüklenebilir, ancak Tanrı suçlanamaz. Zira Tanah teolojisinde Tanrı savaş ve şiddetle içe içe gösterilse de İncil teolojisinde barış ve sevgi olarak betimlenmektedir. Bu nedenle Tanrı'nın savaş ve şiddetle içe içe gösterildiği yorum yerine barış ve sevgi olduğuna dair yorum kabul edilebilir.⁴⁰⁰

Wright ile benzer bir düşünceye sahip olan C. S. Cowles, Tanah'ta yer alan şiddet sorununun üstesinden gelmeye yönelik radikal kesinti (Radical Discontinuity) adını verdiği bir çözüm önerisinde bulunmuştur. Bu görüşe göre Tanah ile İncil arasında belirgin bir kopukluk bulunmaktadır. Cowles'a göre bu kopukluğun aşılması ve metinler arasındaki gerginliğin giderilmesi Tanah'ın okunmasına yönelik İsa Mesih'in teolojik bir mercek olarak kabul edilmesine bağlıdır. Tanah'ın mesajı kendi başına bir Hristiyan mesajı değildir.⁴⁰¹ Bu nedenle, Kilise babaları Kutsal Metinleri isimlendirirken İbranice kutsal metinleri diğerlerinden ayırmış, ilkin

³⁹⁹ Wright, *The God I don't Understand*, 82.

⁴⁰⁰ Wright, *The God I don't Understand*, 82.

⁴⁰¹ Cowles gibi Walter Brueggemann da Tanah teolojisinin yerleşik kilise inancıyla uyumadığını belirtir. Tanah teolojisinde yer alan "vahşi" ve "evcilleştirilmemiş" içeriğin İncil teolojisiyle çeliştiğini dolayısıyla bu iki Kutsal Kitap arasında belirgin farkların olduğunu belirten Brueggemann, ayrıca Tanah'ın İsa Mesih'e tanıklık etmediğini de vurgular. Ayrıntılı bilgi için bkz: Walter Brueggemann, *Theology of the Old Testament: Testimony, Dispute, Advocacy* (Minneapolis: Fortress Press, 1997), 107.

"eski" ve ikincisine "yeni" ismini vermişlerdir. Bu isimlendirme İncil referans alınarak yapılmıştır. Zira Pavlus, Tevrat'ta somutlaşan "Eski Ahit" ile Mesih'te kişileştirilen "Yeni Ahit" arasında keskin bir ayrım yapmış, yeninin yanında eskinin yüceliğinin olmadığını belirtmiştir.⁴⁰² Buradan hareketle Cowles, Tanrı tarafından başlatılan şiddetin Yahudi inancı ile Hristiyan inancı arasında radikal bir kopukluk oluşturduğunu belirtmiştir.⁴⁰³

Cowles'e göre Tanah'ın Tanrısı ile İncil'in Tanrısı arasında belirgin farklılık bulunmaktadır. Bu farklardan en önemlisi Tanah'ta günahkârlara karşı büyük bir öfke duyan Tanrı imajı yerine İncil'de bütün insanları seven, merhamet yüklü bir Tanrı tasavvurunun yer almasıdır. Tanah'ta soykırım ve etnik temizlik emri veren Tanrı, İncil'de düşmanın sevilmesini emretmektedir. Bu nedenle Tanrı'nın sevgisinin ve merhametinin anlaşılmasına yönelik tam ve dengeli bir tasavvur İsa Mesih'in merkeze alınmasıyla mümkündür. Zira İsa'da enkarne olan Tanrı, Yahudilerin yüzleşmek istemediği gerçekleri ortaya çıkarmış, eski kutsal şarap tulumlarından yeni bir şarap oluşturmuştur. Bu değişim, Tanrı'nın sevgisinin ve merhametinin kavranmasını engelleyen perdenin kaldırılmasını sağlamıştır. Böylece sadece Yahudileri değil tüm ulusları kapsayan *şalom* ortaya çıkmış, Tanrı'nın barışını gizleyen perde kaldırılmıştır.⁴⁰⁴

Cowles'in bu görüşünün temelinde Tanah teolojisinin yerleşik İncil inancıyla uyuşmadığına yönelik kanaat bulunmaktadır. O'na göre Tanah'ın teolojisi İncil tarafından aşılmıştır. Tanah, her ne kadar Hristiyan Kutsal Kitap külliyatının bir parçası olarak kalmaya devam etse Tanah'ta anlatılan savaş ve şiddet, İsa Mesih süzgecinden geçirilerek anlaşılmalıdır. Zira İsa'da enkarne olan Tanrı hiçbir zaman soykırıma taraf olmamıştır.⁴⁰⁵

2.6.3. Savaş ve Şiddetin Alegorik Yorumlanması

Filistin topraklarının yerli halkına karşı yürütülen imha savaşlarının oluşturduğu ahlaki sorunu aşmaya yönelik kullanılan yöntemlerden birisi de alegorik yorum olmuştur. Erken dönem kilise tarihine kadar geriye giden bu yöntem ile Tanah literatüründe yer alan savaş ve şiddete yönelik pasajların oluşturduğu ahlaki güçlük,

⁴⁰² 2Ko.3:7-18.

⁴⁰³ Cowles, "The Case for Radical Discontinuity", 2003, 19.

⁴⁰⁴ Cowles, "The Case for Radical Discontinuity", 2003, 19-31.

⁴⁰⁵ C. S. Cowles, "The Case for Radical Discontinuity", *Show Them No Mercy: 4 Views on God and Canaanite Genocide*, thk. Stanley N. Gundry (Grand Rapids: Zondervan, 2003), 41-42.

manevi anlam arayışıyla aşılmaya çalışılmış, yerleşik kilise inancıyla uyuşmayan pasajlar mecazi olarak yorumlanmıştır. Böylece savaş ve şiddet içeren pasajlar ile sevgi ve merhamet ifade eden pasajlar arasında uyum sağlanmaya çalışılmıştır.⁴⁰⁶

Walter Brueggemann'ın deyimiyle, Tanah teolojisinde yer alan “vahşi ve evcilleştirilmemiş içeriğin”⁴⁰⁷ İncil teolojisiyle uyumlu hâle getirilmesini amaçlayan bu yöntem, son zamanlarda yeniden tartışılmaya başlanmıştır.⁴⁰⁸ Erken dönem kilise tarihinde Origen tarafından kullanılan yöntem ile bazı benzerlikler taşıyan bu yaklaşım, Tanah'ın çeşitli bölümlerinin literal olarak okunması yerine sembolik olarak yorumlanmasının daha yararlı olacağını varsaymaktadır. Zira bu yaklaşıma göre, Yeşu 6-11 ve I. Samuel 15'te betimlenen soykırım ve etnik temizlik ifade eden pasajlar, Tanrı'nın mahiyetinin anlaşılmasına yönelik kapsayıcı ve tutarlı bir bilgi kaynağı olmaktan ziyade alternatif okumaya kapı aralayan birer semboldür.⁴⁰⁹

Bu yorumun savunucuları sembolik ve mecazi yorumun ön plana çıkarılmasıyla, geçmişten ziyade günümüze odaklanmanın daha yararlı olacağı kanaatindedir. Zira geçmişte ne olduğundan ziyade, günümüzde insanların inançla yaşaması daha önemlidir. Bunun için geçmişin günümüz için anlamlı hâle getirilmesi bir gerekliliktir.⁴¹⁰

Bu bakış açısına göre, Tanah'ta soykırım ve etnik temizlik ifade eden pasajlar, her ne kadar savaş ve şiddet ile ilgili görünse de aslında Tanrı'ya bağlılık ve itaati vurgulamaktadır. Zira Tanah'ta betimlenen savaş ve şiddet Yahudi milislerin Kenanlılara yaptığı şeyin gerçek bir açıklaması değildir. Dolayısıyla bu metinler Tanrı'nın mahiyetine ve karakterine yönelik ilham vermekten ziyade Tanrı'ya bağlılığa ve sadakate vurgu yapmaktadır.⁴¹¹

Böylece Tanah manevi gerçeklerin öğrenileceği bir kitap olarak konumlandırılmış ve Kutsal Kitap içerisinde yer alan önemli pasajlar yeniden yorumlanmıştır. Örneğin Çıkış, günahın esaretinden kurtulmanın bir yolu olarak görülürken, ilahi savaşçı motifi kötülük güçlerine karşı kişisel dindarlığın bir çağrısı olarak yorumlanmıştır. Yine Tanah'ta önemli bir askerî figür olarak betimlenen Yeşu

⁴⁰⁶ Davies, *The Immoral Bible*, 16.

⁴⁰⁷ Brueggemann, *Theology of the Old Testament: Testimony, Dispute, Advocacy*, 107.

⁴⁰⁸ Jerome F. D. Creach, *Violence in the Scripture: Interpretation Resources for the Use of Scripture in the Church* (Louisville: Westminster John Knox Press, 2013), 107.

⁴⁰⁹ Seibert, “Recent Research on Divine Violence in the Old Testament”, 29.

⁴¹⁰ Seibert, “Recent Research on Divine Violence in the Old Testament”, 29.

⁴¹¹ Seibert, “Recent Research on Divine Violence in the Old Testament”, 29.

manevi savaş metaforu olarak tanımlanırken, Yeşu'nun Kenanlılara yönelik yürüttüğü imha savaşları kötülüğün yenilmesine yönelik bir sembol olarak yorumlanmıştır.⁴¹²

2.6.4. Şiddetin Tarihsel Bağlamda Ele Alınması

Tanrı'nın onayı ile gerçekleşen şiddet eylemlerinin oluşturduğu ahlaki güçlüğü aşmaya yönelik ortaya konulan çözüm önerilerinden biri de tarihsel bakış açısidir. Bu bakış açısına göre tarihsel arka plan ve kültürel koşullar Tanah'ta anlatılan savaş ve şiddetin temel nedenini oluşturmuştur.⁴¹³ Özellikle Asur tehdidinin neden olduğu kaotik ortam, Tesniye'de betimlenen tarihî anlatıların şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. İç ve dış düşmanın yeniden tanımlandığı bu süreçte, dinî, siyasi ve kültürel sorunların çözümü uzak bir geçmişe yansıtılmıştır. Tesniye yazarlarını bu düşünceye yönelten durum içerisinde bulundukları tarihsel koşulların neden olduğu kırılganlıktır. Bu kırılganlığın nedenini oluşturan derin korku ve kaygı Amelek'e yönelik betimlenen sınırsız şiddete yansıtılmıştır. Bu nedenle Tanah'ta tasvir edilen savaş ve şiddet tarihsel koşullar ile doğrudan bağlantılıdır.⁴¹⁴

Bu bakış açısına göre Yahudi savaş geleneği, orta doğudaki diğer milletlerden daha iyi ya da daha kötü değildir. Tarihî kayıtlar, Tanrı'nın onayı ile gerçekleşen şiddetin Yahudilere özgü olmadığını göstermektedir. Zira Yahudi monoteizmi ortaya çıkmadan çok önce de şiddet ve kutsal, Orta Doğu'daki çok tanrılı kültürlerde bulunmaktaydı.⁴¹⁵ Bu nedenle Tesniye'de anlatılan tarihin şiddet içermesi o dönemin koşulları dikkate alındığında şaşırtıcı görülmemelidir.

Bu bağlamda Tesniye'de anlatılan şiddet, jeopolitik risklerin neden olduğu kırılganlık, güvensizlik ve çaresizliğin sonucudur. Zira antik dönemde yaşayan Yahudiler, tarihsel deneyimlerinin büyük bir bölümünde kontrol etmekte zorlandıkları bir takım tehdit ve tehlikelerle karşı karşıya kalmışlardı. Birçok jeopolitik gerçekliğin belirleyici rol oynadığı bu varoluşsal riskler, antik dönemde yaşayan Yahudilerin güvensiz kimlik oluşturmalarının, kendilerini savunmasız ve

⁴¹² David Brown, *Tradition and Imagination: Revelation and Change* (New York: Oxford University Press, 1999), 70; Cowles, "The Case for Radical Discontinuity", 2003, 37.

⁴¹³ Hanson, "War and Peace in the Hebrew Bible", 345.

⁴¹⁴ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 49-50.

⁴¹⁵ Collins, "The Zeal of Phinehas: The Bible and the Legitimation of Violence", 3-4; Von Manfred Weippert, "Heiliger Krieg in Israel und Assyrien: Kritische Anmerkungen zu Gerhard von Rads Konzept des Heiligen Krieges im alten Israel", *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 84 (1972), 490-492.

çaresiz olarak görmelerinin temel nedenini oluşturmuş, bu algının neden olduğu kırılma da Tesniye’de anlatılan tarihe yön vermiştir.⁴¹⁶

Bu bakış açısına göre Kenan’ın ele geçirilmesiyle ilgili metinler MÖ VII. yüzyılda Yahuda’da yazılmıştır. Bu dönem, varoluşsal mücadele içerisinde büyük imparatorluklarla başa çıkılmaya çalışıldığı dönemdir. Büyük bir kargaşa ve güvensizlik hakimdir. Asurlular kuzeydeki İsrail Krallığını ele geçirmiş ve Yahuda ciddi bir Asur tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Üstelik Asurlular Yahuda için sadece siyasi olarak değil aynı zamanda kültürel ve dinî alanda da tehdit oluşturmaktadır. Zira Asurluların putperest uygulamaları Yahuda’yı etkilemeye başlamış, ülkede putperest uygulamalar yayılmıştır. Bu süreçte iktidara gelen Kral Yoşiya, Yahudi kimliğini korumak için kültürel ve dinî sahada yabancı kültür ve uluslara karşı mücadele başlatmış, Süleyman Mabedi’ndeki ibadeti merkezileştiren ve diğer Tanrılara ibadeti yasaklayan bir dizi reform başlatmıştır. Bu mücadelenin en önemli adımını putperestlikle mücadele oluşturmuyordu. Bu nedenle putperestliğe karşı başlatılan savaş, uzak bir geçmişe yansıtılarak bu süreçte verilen mücadele, Yahudi ulusal kimliği için temel bir paradigma hâline dönüştürülmüştür. Bu noktada devreye giren Tesniye yazarları, putperest uygulamaları ortadan kaldırmaya çalışan Yoşiya’nın reformlarını desteklemek için Kenan’ın ele geçirilmesiyle ilgili anlatıyı oluşturmuşlardır. Bu anlatıya göre, putlara tapan Kenanlıların kılıçtan geçirilmesini emreden Tanrı, putperest uygulamaları tamamıyla yasaklamış ve bu yasağa uymayanları ölümle tehdit etmiştir.⁴¹⁷

Benzer bir düşünceye sahip olan Thomas Römer, Tanrı’nın onayı ile gerçekleşen soykırım anlatılarının Yahve’nin Asur Tanrılarının daha güçlü olduğunu vurgulamak için politik nedenlerle yazıldığını düşünmektedir. Römer’e göre Yeşu’nun yazarları, Yahve’nin mükemmel bir savaşçı olduğunu göstermek için Tanrı’nın savaş alanındaki acımasızlığının vurgulanması gerektiğini düşündüler. Onlara göre bu durumun haklı bir nedeni bulunmaktadır: Tanrı’nın Asur Tanrı’ları kadar şiddetli ve savaşçı görünmesini sağlamak. Dolayısıyla Römer’e göre Tanah’ta betimlenen şiddet, tarihsel bağlamı içinde anlaşılmalıdır.⁴¹⁸

⁴¹⁶ Stulman, “Encroachment in Deuteronomy: An Analysis of the Social World of the D Code”, 613.

⁴¹⁷ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 50.

⁴¹⁸ Seibert, “Recent Research on Divine Violence in the Old Testament”, 19.

Susan Niditch de Kenan'ın ele geçirilmesiyle ilgili savaş tutumlarının benzer bir kaygıyla oluşturulduğu kanısındadır. Niditch'e göre daha önceki başlıkta tartışılan hile tutumu antik dönem Yahudi tarihinin kırılganlığını yansıtmaktadır. Dışarıdan gelen tehditlere karşı koymada güçlük yaşayan Yahudi toplumu bir çıkış yolu olarak hile tutumunu kullanmıştır. Bu durum Yahudi toplumunun dışarıdan gelen tehditlere karşı koyacak güce sahip olmadığını gösterdiği gibi ulusal kimlik oluşturmaya yönelik bir çabayı da ifade etmektedir.⁴¹⁹

Buradan hareketle birçok araştırmacı, tarihinin büyük bir kısmında baş etmekte zorlandıkları tehditler ile karşı karşıya kalan Yahudi halkının saygınlık mücadelesi vererek ulusal bir kimlik oluşturmaya çalıştığını düşünmektedir.⁴²⁰ Mısır'dan çıkış sürecinde oluşan göç dayanışması, Filistinliler ile mücadelede benimsenen monarşi, Asur tehlikesi nedeniyle oluşturulan Tesniye Yasası ve Babil sürgünü nedeniyle Yeşaya'nın hayalî imparatorluğu uzun bir tarihî süreç içerisinde Yahudi kimliğinin bileşenlerini oluşturmuştur.⁴²¹ Bu nedenle Kenan'ın ele geçirilmesiyle ilgili oluşturulan mit, Yahudi kimliğinin temel dayanaklarından birisi olmuştur.

Joel Kaminsky, antik dönemde yaşayan Yahudi halkının dış tehditler nedeniyle yaşadığı kırılganlığı küçük kardeşin büyük kardeş tarafından sürekli baskıya maruz bırakılmasıyla açıklar. Bu bakış açısına göre İsrail daha yaşlı ve saygın komşuları olan Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarının baskısını her zaman hissetmiştir. Bu baskının neden olduğu güvensiz kimlik algısı Tanah'ta yer alan kardeş rekabetiyle sembolleştirilmiştir. Bu pasajların yazarları, Yahudi halkının, Tanrı'nın seçtiği değerli bir topluluk olduğu algısını oluşturmaya çalışmışlardır. Bu nedenle kardeş rekabetiyle ilgili pasajlarda, Esav ve Yakup arasındaki mücadelede olduğu gibi genellikle büyük oğulun pozisyonunu bozan küçük oğul yer almıştır.^{422 423}

Kaminsky, Tanah'ta yinelenen bu edebî kalıbı "mazlum motif" olarak niteler. O'na göre Tanah'ın birçok yerinde kardeş rekabetiyle ilgili pasajlarda ortaya çıkan

⁴¹⁹ Savaşa katılmama tutumu, hile tutumunda olduğu gibi, dışarıdan gelen tehditlerle sürekli karşı karşıya kalan Yahudi toplumunun bu tehditler ile tek başına mücadele etme gücüne sahip olmadığı şeklinde de yorumlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 106-122; Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 50-51.

⁴²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 52.

⁴²¹ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 52.

⁴²² Kaminsky, *Yet I loved Jacob*, 76-77; Esav – Yakup mücadelesi ile ilgili olarak ayrıca bkz: Cengiz Batuk, "Bir Köken Miti Olarak Yakup'un Tanrı'yla Güreşi", *Din, İnanç ve Ritüel: Ekrem Sarıkçıoğlu'na Armağan*, ed. Şinasi Gündüz - Mahmut Aydın (İstanbul: Milet Nihal Yayınları, 2022), 381-402.

⁴²³ Kaminsky, *Yet I loved Jacob*, 76-77.

bu motif, güçlünün üstesinden gelmek için Tanrı'nın güçsüzleri kullandığına işaret eder. Bu pasajlarda “mazlum motif” üzerindeki vurgu, özellikle de genç erkek kardeşin ilahi seçimle büyüklerini geçersiz kılma şekli, İsrail'in geç doğan statüsü ile bağlantılıdır. Yahudiler, bu durumu ilahi seçime yönelik bir engel olarak görmekten ziyade, Tanrı'nın seçilmiş halkı olmalarının bir kanıtı olarak değerlendirmişlerdir.⁴²⁴

Küçük kardeşin büyüklerini gölgede bıraktığı bu hikâyeler ile ilgili önemli bir nokta da zafer kazanan küçük kardeşin, en azından bir süreliğine ciddi şekilde sorunlu bir karakter olarak tasvir edilmesidir. Kaminsky' ye göre Tanrı'nın küçük çocuğu gizemli bir şekilde seçmesi üzerine yapılan vurgu, sorunlu olsa bile, Yahudi ulusunun kutsanmış olduğunu, ancak bu nimeti liyakat yoluyla değil Tanrı'nın lütfu ile kazandığına işaret etmektedir.⁴²⁵

Dolayısıyla tüm bu anlatılardan çıkan sonuç, Tanah'ta betimlenen sınırsız şiddetin seçilmişlik düşüncesi ve ulusal kimlik kavramı ile yakından ilişkili olduğudur. Tüm bu unsurlar dış tehditlere karşı ortaya konulan varoluşsal mücadelenin bir parçası olmuştur. Eğer böyleyse ve gerçekten Tanah'ta betimlenen sınırsız şiddet bir kurgu ise bu durum ahlaki açıdan daha az sorun oluşturacaktır. Zira bu bakış açısına göre Tanah'ta betimlenen şiddet, kendisinden daha güçlü siyasi ulusların tehdidi altında yaşayan, zaman zaman yıkıma maruz kalan ve kendi çaresizliğiyle yüzleşmek zorunda kalan bir milletin dinî ve ulusal kimliğini güçlendirmek için Tanah'ın yazarları tarafından üretilen bir kurgudur. Eisen'e göre, Kenan'ın ele geçirilmesiyle ilgili pasajlar her ne kadar insanlık dışı olarak görünse de bu pasajların yazılmasına neden olan şey tamamen insani kırılmalıklardır. Böylece Tesniye yazarları, gerçek düşmanları olan Asurlular yerine uzak geçmişte oluşturdukları kurgusal bir örüntü ile Kenanlıları şeytanlaştırmışlardır.⁴²⁶

Eğer Kenanlılara yönelik betimlenen şiddet, Asurlulara yönelik duyulan öfkenin uzak bir geçmişe yansıtılmasından kaynaklanan bir kurguysa, bu durumda Amelek'e yönelik betimlenen şiddet nasıl açıklanabilir? Önemli bir Tanah profesörü olan Diana Lipton, Amelek'e yönelik betimlenen şiddeti, yukarıdaki görüşe benzer şekilde tarihsel koşullara dikkat çekerek açıklamaktadır. Lipton'a göre, Amelek'e

⁴²⁴ Kaminsky, *Yet I loved Jacob*, 77.

⁴²⁵ Kaminsky, *Yet I loved Jacob*, 77.

⁴²⁶ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 53.

yönelik betimlenen şiddet, tarihî bir hakikati ifade etmekten ziyade Yahudi toplumunun eleştirilmesine yönelik politik bir alegoridir.⁴²⁷

Lipton, Amelek ile ilgili pasajların dışarıdaki düşmana yönelik sınırsız şiddetten ziyade içerideki düşmana yönelik bir öz eleştiri içerdiğini düşünmektedir.⁴²⁸ Şiddet açısından sorunlu metinlerle başa çıkmaya yönelik Tanah'ın başarılı bir model sunduğunu belirten Lipton, Amelek ile ilgili pasajların iki farklı versiyona sahip olduğuna dikkat çeker. Çıkış ve Tesniye kitaplarında yer alan bu anlatılardan ilkinde Amelek'in hatırasının yeryüzünden silinmesine yönelik emir, Yahudiler ile yapılan savaş ile gerekçelendirilirken ikinci anlatıda saldırıya uğrayan Yahudilerin içerisinde bulunduğu koşullar ön plana çıkarılır.⁴²⁹

Böylece ilk anlatıdan farklı olarak Tesniye'de, Mısır'dan çıktıktan sonra aç ve yorgun insanlara saldırmakla Amelek'in suçlandığını ancak Çıkış'ta böyle bir nedene yer verilmediğini belirten Lipton, Tesniye yazarlarının kendi toplumlarındaki zayıf ve hastalara yönelik sosyal adaletsizlikleri eleştirmek için Amelek ile ilgili bölümü Çıkış'tan farklı bir şekilde yeniden yazdıklarını düşünmektedir.⁴³⁰

Tesniye'deki pasajın toprağa yerleştikten sonra yazıldığını belirten Lipton, saldırıya uğrayan Yahudilerin yorgun, bitkin ve güçsüz olarak nitelenmesinin o dönemin koşulları ile bağlantılı olduğunu düşünmektedir. Böylece Tesniye'de Yahudilerin saldırıya uğraması ile sosyal açıdan zayıf durumda olan fakirler, dullar ve yetimler arasında bağ kurulabilir. Lipton'a göre bu durum, Amelek'in hatırasının yeryüzünden silinmesine dair yükümlülüğünün ikinci anlatıda İsrail'e emredilmesinin de gerekçesini oluşturur. Zira Tesniye'de, fakirlerin, dulların ve yetimlerin gözetilmesinin Tanrı'nın değil halkın sorumluluğunda olduğu ifade edilir.⁴³¹ Yoksullar her zaman toprakta olacağından onlara bakma yükümlülüğü- Amelek'in hafızasını silme yükümlülüğü gibi- ebedi olacaktır.⁴³²

Lipton, Çıkış kitabında anlatılan pasajda, Musa'nın ellerini kullanarak savaşın seyrini belirlemesini ise adaletle açıklar. Her ne kadar gerçekte savaşan Yeşu olsa da

⁴²⁷ Diana Lipton, "Remembering Amalek: A Positive Biblical Model for Dealing with Negative Scriptural Types", *Reading Texts, Seeking Wisdom: Scripture and Theology*, ed. David F. Ford - Graham Stanton (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 2004), 143.

⁴²⁸ Lipton, "Remembering Amalek", 143.

⁴²⁹ Çık.17:8-16; Tes.25:17-19.

⁴³⁰ Lipton, "Remembering Amalek", 149.

⁴³¹ Tes.15:7-8; 16:9-12.

⁴³² Lipton, "Remembering Amalek", 149.

Lipton'a göre bu savaş Musa'nın adaleti ile Amelek'in kılıcı arasında gerçekleşmiştir. Tesniye yazarları, çölde gerçekleşen bu savaşı, İsrail topraklarına taşımışlardır. Böylece Amelek ile olan ebedi savaş, dış düşmanla yapılan savaştan, içerideki düşmanla yapılan savaşa dönüşmüştür. Zira Lipton'a göre Tesniye yazarları Çıkış'taki savaş pasajını yok sayamazlardı, ancak okunuş şeklini değiştirebilirlerdi. Böylece dışarıdaki düşmanla dramatik bir karşılaşma, yapıcı bir özeleştirici aracına dönüştürülmüştür.⁴³³

2.6.5. İlmli Pasajlara Vurgu Yapılarak Şiddetin Etkisinin Azaltılması

Kenan'ın ele geçirilmesiyle ilgili betimlenen şiddetin neden olduğu ahlaki güçlüğü aşmaya yönelik kullanılan diğer bir yöntem ise bu anlatının etkisini Tanah'ta yer alan ılımlı pasajlara vurgu yaparak hafifletmeye çalışmaktır. Bu yaklaşıma göre Tanah'ta betimlenen savaş ve şiddet, Kutsal Kitap'ın yegâne mesajı değildir.⁴³⁴ Filistin halkının öldürülmesini emreden pasajlar yabancıların sevilmesini emreden pasajlar ile yan yana bulunmaktadır. Üstelik öteki ile kurulacak ilişkide empatiye kapı aralayan bu pasajlar, gentilenin öldürülmesini emreden pasajlar ile aynı kaynaktan gelmektedir.⁴³⁵

Kenan'ın ele geçirilmesi ile ilgili pasajlarda kullanılan şiddet dili, Tanah literatürünün diğer bölümlerinde yer alan ılımlı pasajlar ile yumuşatılmaya çalışılmıştır. Bu yöntemi diğer yaklaşımlardan ayıran temel fark ise doğrudan Kenan'ın ele geçirilmesiyle ilgili pasajlar yerine barış ve hoşgörü içeren metinlere vurgu yapılmasıdır.⁴³⁶ Bu bağlamda gentilenin olumlu bir şekilde tasvir edildiği pasajlar ön plana çıkarılır. Musa'nın hayatını kurtaran Firavun'un kızı, Mısır'dan çıkışı kutlayan Musa'nın kayınbabası Yitro (Şuayb), Eriha'nın alınmasına yardımcı olan Rahav ve Moavlı Rut gibi iyi roldeki Gentile, bu yaklaşıma göre öteki ile kurulacak ilişkide barış ve hoşgörü için temel oluşturabilir.⁴³⁷ Yine bu amaçla Yahudi atalarının Kenanlılar ile uyum içerisinde etkileşime girdikleri pasajlar vurgulanır. Örneğin yeğeni Lut'u kurtararak geri dönen İbrahim'i Sodom Kralı kutlar.⁴³⁸ Yakup, oğulları Şimon ve Levi'yi Şekem katliamı için eleştirir.⁴³⁹

⁴³³ Lipton, "Remembering Amalek", 152-153.

⁴³⁴ Seibert, "Recent Research on Divine Violence in the Old Testament", 19.

⁴³⁵ Collins, "The Zeal of Phinehas: The Bible and the Legitimation of Violence", 9.

⁴³⁶ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 54.

⁴³⁷ Çık.2:5-10; 2:16-22; 18:1-12; Say.10: 29-32; Yşu.2: 1-24; Hak.1:16; Rut.4:10-18.

⁴³⁸ Tek.14:17-20.

⁴³⁹ Tek.34: 30.

Yakub'un bu eleştirisi Kutsal Kitap'taki yegâne savaş eleştirisi değildir. Niditch, Tanah literatüründe yer alan bazı savaş tutumlarının aynı zamanda genel bir savaş eleştirisi içerdiğini belirtmektedir.⁴⁴⁰ Üstelik sadece Yahudilerin kendi aralarında yaptıkları savaşlar değil düşman ulusların kendi aralarında yaptığı savaşlar da eleştirilir.⁴⁴¹

Patricia M. McDonald, Tanah'ın şiddet açısından kötü bir şöhrete sahip olmasına rağmen şiddet kullanımının yasaklanmasından şefkat içeren tutum ve davranışların geliştirilmesine kadar geniş bir yelpazede farklı birçok düşünceye ilham kaynağı olabileceğini düşünmektedir.⁴⁴² McDonald, bu görüşünü Tekvin kitabı boyunca Tesniye'de anlatılandan çok daha farklı bir çatışma çözümü anlayışının ortaya çıkması ile desteklemektedir. Zira Tekvin kitabında Yahudi ataları şiddetten uzak, uyumlu bireyler olarak tasvir edilir.⁴⁴³ Örneğin, İbrahim ile Lut arasındaki toprak paylaşımı sorununu barışçıl bir yöntemle çözer. İshak, su kuyularıyla ilgili Filistinliler ile yaşadığı sorunun çözümünde barışçıl bir yöntem tercih eder. Esav ve Yakup kendi aralarında kardeş rekabetiyle ilgili ortaya çıkan sorunu şiddete başvurmadan çözerler. Dolayısıyla antik dönem Yahudi tarihine yön veren Yahudi ataları, ortaya çıkan sorunların çözümünde şiddetsizlik yöntemini bir çözüm yolu olarak kullanmışlardır.⁴⁴⁴

Sonuç olarak Tanah literatüründe özellikle Kenan ve Amelek'e yönelik betimlenen şiddet, jeopolitik risklerin neden olduğu kırılganlık, güvensizlik ve çaresizlik ile yakından ilişkilidir. Tarihsel deneyimlerinin büyük bir bölümünde kontrol etmekte zorlandıkları bir takım tehdit ve tehlikelerle karşı karşıya kalan Yahudi toplumu, kendilerinden daha güçlü medeniyetler karşısında asimilasyonu önlemek, putperest uygulamalara karşı koymak, Yahvizm'e sadık kalmak ve seçilmişlik inancına dayalı Yahudi kimliği oluşturmak gibi amaçlar için savaş ve şiddeti bir araç olarak kullanmıştır.⁴⁴⁵

Bu durum soykırım ve etnik temizlik ifade eden metinlerin Yahudi tarihinin sonraki dönemlerinde farklı endişe ve kaygılar neticesinde kimliği belirlenemeyen

⁴⁴⁰ Niditch, savaşa katılmama tutumunun, Yahudi yaşamındaki kırılganlığın yanı sıra savaş eleştirisi içerdiğini düşünmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 137-140.

⁴⁴¹ Amo.2:1-3.

⁴⁴² McDonald, *God and Violence*, 27.

⁴⁴³ McDonald, *God and Violence*, 59-72.

⁴⁴⁴ Tek.13:5-10; 26:12-32; 32 :3-20.

⁴⁴⁵ Meyers, *Exodus*, 2-3.

yazarlar tarafından bestelendiğini göstermektedir.⁴⁴⁶ Dolayısıyla Tanah'ın ana temasını oluşturan Kutsal savaşın tarihî süreç içerisinde hiçbir zaman betimlendiği şekliyle gerçeklik kazanamamış teorik bir dogmayı ifade ettiği söylenebilir.⁴⁴⁷

Tanrı'nın emri ile gerçekleşen şiddet anlatılarının bir kurgu olması, soykırım ve etnik temizlik ifade eden pasajların oluşturduğu ahlaki güçlüğü aşılmasına yönelik olumlu bir bakış açısı sağlasa da Tanah'ın bir tarih kitabı olmadığı gerçeği bu bakış açısını gölgelemektedir. Zira sadece Yahudi toplumu için değil aynı zamanda Hristiyan toplumu için de kutsal olan Tanah, çağlar boyunca dindar insanların tutumlarının belirlenmesinde temel referans kaynağı olmuştur. Özellikle imha ve soykırımın övüldüğü pasajlar geçmişten günümüze uzanan tarihî süreç içerisinde ötekine yönelik uygulanan şiddetin meşrulaştırılmasında bir araç olarak kullanılmıştır. Bu nedenle savaş ve şiddete yönelik pasajların arka planını oluşturan dinî, siyasi ve kültürel koşulların tahlil edilmesi önemlidir.

2.7. Değerlendirme

Bu bölümde Tanah literatürü savaş ve şiddet açısından incelenmiş, araştırma sonucunda Tanah'ın savaş ve şiddet dilinin yanı sıra barış ve hoşgörü dili de içerdiği görülmüştür. Barış ve hoşgörü temasına rağmen savaş ve şiddet dilinin baskın bir tema olarak Tanah'ın içeriğini şekillendirdiği, özellikle Tanrı imgesinde yer alan şiddetin geçmişten günümüze uzanan tarihi süreç içerisinde taklitsel şiddet eylemlerine referans olduğu tespit edilmiştir.

Diğer taraftan Tanah'ın en problemli teması olarak kabul edilen savaş ve şiddetin, İbrahimi anlaşmaya dayanan seçilmiş ırk inancı ve vaad edilmiş toprak düşüncesi ile bağlantılı olduğu görülmüştür. Zira Tanah'a göre Mısır'dan çıkan Yahudiler vaad edilen toprakları ele geçirmeye çalışmış, bu bağlamda

⁴⁴⁶ Niditch, *War in the Hebrew Bible*, 15-16; Jacob L. Wright, *War, Memory, and National Identity in the Hebrew Bible* (Cambridge: Cambridge University Press, 2020), 49. Araştırmalar Kenanlılara yönelik betimlenen savaş ve şiddetin Musa ve Yeşu dönemlerinde gerçekleşmiş gibi yazılmasına rağmen MÖ VII. yüzyılda bestelendiğini ortaya koymuştur. Bu süreçte Asurluların neden olduğu fiziki, dini ve kültürel tehditlere karşı mücadele içerisinde olan Yahudi toplumu bahsedilen Asur tehditlerine Kenanlılar üzerinden tepki geliştirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Gürkan, "Barış ve Şiddet Ekseninde Yahudilik", 124; Jerome F. D. Creach, "Violence in the Old Testament", *Oxford Research Encyclopedia of Religion* (Oxford: Oxford University Press, 2016), 1-21.

⁴⁴⁷ Mittleman, *Does Judaism Condone Violence?*, 162-163. Aslında Tanah'ın kendisi de Kenan ve Amelek'e yönelik betimlenen imha ve soykırımın tam olarak gerçekleşmediğini ortaya koymaktadır. Örneğin, Yşu.10:40-42; 11:16-23'te bütün toprakların ele geçirildiği, tüm krallıkların mağlup edildiği ve Kenanlıların imha edildiği belirtilse de Hak.1:21-36'da bazı Kenan topluluklarının Yahudi toplumuyla beraber yaşamaya devam ettiği belirtilmektedir. Yine Yşu.9:26'da Givonluların yaşamasına müsaade edildiği belirtilmektedir.

gerçekleştirilen istila hareketleri şiddet ve soykırım ifade edecek şekilde betimlenmiştir.

Tanah'ta vaad edilen topraklara yerleşme mücadelesi çerçevesinde ortaya çıkan şiddet, genelde kutsal toprakların ele geçirilmesi bağlamında tasvir edilse de bu konu ile araştırmalar, Tanah'ta farklı bakış açılarını yansıtan çok sesli bir yapının hâkim olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda Tanah literatüründe yedi farklı savaş tutumunun bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durum, “Kutsal Kitap'ta Öne Çıkan Savaş Tutumları” başlığında da ifade edildiği üzere Tanah'ın farklı dönemlerde yazılması/derlenmesi ile açıklanmıştır.

Bu bölümde, Tanah literatüründe yer alan şiddete yönelik apolojik bakış açıları da incelenmiş, yapılan araştırmalar neticesinde özellikle Kenan ve Amelek'e yönelik betimlenen şiddetin, tarihi bir gerçeklikten ziyade belli amaçların gerçekleştirilmesi için sonradan Tanah'a eklenen bir kurgu olduğuna yönelik görüşe yer verilmiş, yapılan araştırmalar neticesinde bu düşüncenin araştırmacılar arasında yaygın bir kanaat oluşturduğu görülmüştür. Yine savaş ve şiddet teması ile ilgili Tanah literatüründe altı farklı apolojik yaklaşım olduğu görülmüştür.

Diğer taraftan Tanah'ta ötekine yönelik betimlenen “ölümcül düşmanlık” ve “etnik temizlik” ifade eden pasajlar geçmişten günümüze şiddetin meşrulaştırıcı unsuru olarak kullanılmaya devam etmektedir. Özellikle diasporadan Filistin topraklarına dönen seküler ve dindar Yahudi gruplar, kutsal metinlerde betimlenen Yahudi yaşam tarzını yeniden tesis edebilmek için, Tanah'ı bir rehber olarak kabul etmektedir. Bu nedenle günümüzde İsrail-Filistin mücadelesi bağlamında gerçekleşen şiddet, Tanah'ın temel öğretilerinden bağımsız değildir. Öyleyse seçilmişlik, vaad edilmiş toprak inancı ve mesih düşüncesi temalarının teolojik ve politik yönden incelenmesi Yahudilerin Filistin'e göç etmeye başladığı 1880'lerden günümüze ortaya çıkan Yahudi şiddetinin anlaşılmasında belirleyici role sahiptir.

3. ŞİDDETİN TEOLOJİK VE POLİTİK ALTYAPISI

Yahudilik, Tanrı Yahve ile Yahudi toplumu arasında şekillenen özel ilişkiye dayanan milli bir din olarak kabul edilmektedir.⁴⁴⁸ Bu dinî geleneğin temelini Tanrı'nın Yahudi atalarıyla yapmış olduğu ahitler oluşturmaktadır.⁴⁴⁹ Özellikle İbrahim ile yapılan ahit, adeta Tanah'ın içeriğinin odaklandığı çekirdek konumundadır.⁴⁵⁰ Bu ahitle beraber tanrısal ilgi ve merhamet Yahudi toplumuna yönelmiş, Tanah'ın bütün insanları kapsayan evrensel mesajı yerini İsrailoğulları tarihine bırakmıştır. Üstelik Tanrı ile İbrahim arasında gerçekleşen ahit, sadece Yahudi halkının diğer milletlerden üstün olmasını ifade eden seçilmişlik düşüncesine kaynaklık etmemiş, aynı zamanda Yahudilerin üzerinde yaşayacakları toprakların bizzat Tanrı tarafından belirlenmesini ifade eden vaad edilmiş toprak düşüncesine de temel oluşturmuştur.⁴⁵¹

Antik dönem Yahudi tarihinde vaad edilmiş topraklar üzerinde etnik temele dayalı bir Yahudi devleti kurulmuş ancak kendisinden güçlü imparatorlukların baskısı altında kalan bu devlet, önce iç nedenlerle Yahuda ve İsrail olmak üzere ikiye ayrılmış, sonra da Asur ve Babil etkisiyle yıkılmıştır. Böylece tarihî süreç içerisinde sırasıyla Asur, Babil, Pers, Helen ve Roma yönetimlerinde yaşamak zorunda kalan Yahudi toplumu Babilliler ve Romalılar döneminde iki önemli sürgün deneyimi yaşamıştır. Tüm bu süreçlerin neden olduğu kaotik ortam, Mesih düşüncesinin Yahudi inancının temel öğelerinden birisi olarak hayat bulmasına neden olmuştur.

Bu nedenle gerek Tanah literatüründe betimlenen şiddet, gerek Siyonist ideoloji temelinde ortaya çıkan şiddet, Yahve ile Yahudi toplumu arasında gerçekleşen ahitlerin doğal sonucu olarak ortaya çıkan seçilmiş ırk inancı, vaad edilmiş toprak inancı ve Mesih düşüncesi temalarından bağımsız değildir.

3.1. Şiddetin Sosyo-Psikolojik Kaynağı Olarak Seçilmişlik

İbrahim'in (Avram) Tanrı ile yaptığı ahit, bir din olarak Yahudiliğin temelini oluşturduğu gibi bir millet olarak Yahudi toplumunun varoluş sebebidir.⁴⁵² Bu

⁴⁴⁸ Gürkan, *Anahatlarıyla Yahudilik*, 15.

⁴⁴⁹ Kaminsky, *Yet I loved Jacob*, 81.

⁴⁵⁰ George Bristow, *Vaat: Eski Antlaşma'da Tanrı'nın Değişmez Amacı* (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2000), 28.

⁴⁵¹ Tek.17:1-8.

⁴⁵² Salime Leyla Gürkan, *The Jews as a Chosen People: Tradition and Transformation* (New York: Routledge, 2009), 1; Sayar, "Tevrat'ta ve Kur'an'da Tanrı Tasavvuru", 81.

nedenle Tanrı ile Yahudi toplumu arasında oluşan ilişkinin doğru bir şekilde tasvir edilmesi, Tanrı ile İbrahim arasında gerçekleşen ahitin doğru bir şekilde anlaşılmasına bağlıdır. Zira Tanrı'nın İbrahim aracılığıyla Yahudi toplumunu seçmesi, tarihî süreç içerisinde hem Yahudi kimliğini şekillendirmiş hem de Yahudi dinî geleneğinin ayırıcı özelliği olmuştur.

Diğer taraftan ilahi seçim ile beraber Yahudi toplumunun diğer etnik yapılardan üstün bir konuma yerleştirilmesi, Yahudi kimliğinin asimilasyona uğramasını önlese de ötekine yönelik dışlayıcı tutumun canlı kalmasına neden olmuştur.

3.1.1. Şiddetin Teolojik Arka Planı: Ahit ve Seçilmişlik

Tanah literatüründe, Tanrı ile Yahudi toplumu arasında şekillenen ilişkiyi ifade etmek üzere ahit metaforuna vurgu yapılır. Bununla beraber Tanah'ta coğrafi ve etnik seçilmişlik düşüncesine temel oluşturan iki farklı ahit anlatısı bulunmaktadır. Farklı anlam içeriğine sahip olan bu ahitlerden ilki Yahudi toplumunun atası olarak kabul edilen İbrahim ile diğeri ise Musa önderliğinde Yahudi toplumuyla yapılmıştır.⁴⁵³

İbrahim ile yapılan ahit, Tanrı ile Yahudi toplumu arasındaki ilişkinin temelini oluşturmuştur.⁴⁵⁴ Tanah'a göre, İbrahim'den yaşadığı yerden ayrılmasını isteyen Tanrı, eski yaşamını geride bırakarak kendisinin göstereceği yere gitmesini ister. Kendisini büyük bir millet yapacağını, nasıl ki göğün yıldızı sayılamazsa neslinin de sayılamayacak kadar çoğalacağı vaadinde bulunur.⁴⁵⁵ Üstelik Tanrı'nın İbrahim'e vaadi sadece neslinin çoğalmasıyla ilgili değildir. Aynı zamanda seçilmiş bir kavim olarak Yahudi toplumunun üzerinde egemen olacakları “Mısır Irmağı’ndan büyük Fırat Irmağı’na kadar uzanan topraklar” da vaad edilir.⁴⁵⁶

Tanah, İbrahim ile yapılmış olan bu anlaşmanın onun soyuyla da yapılacağını, anlaşmanın getirdiği hakların neslini de kapsayacağını, soyundan krallar çıkacağını,

⁴⁵³ Abdurrahman Küçük, “Ahid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/532-533; Jeffrey H. Tigay, *JPS Torah Commentary: Deuteronomy* (Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1996), xiv; Gürkan, *Anahatlarıyla Yahudilik*, 103.

⁴⁵⁴ R. W. L. Moberly, *The Theology of the Book of Genesis* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 142-143.

⁴⁵⁵ Tek.12:1-4; 15:4.

⁴⁵⁶ Tek.15:18-21.

İbrahim desteklendiği gibi neslinin de destekleneceğini, Yahve'nin onların da Tanrısı olacağını belirtmektedir.⁴⁵⁷

İbrahim doksan dokuz yaşındayken RAB ona görünerek, “Ben Her Şeye Gücü Yeten Tanrı’yım” dedi, “Benim yolumda yürü, kusursuz ol. Seninle yaptığım antlaşmayı sürdüreceğim, soyunu alabildiğine çoğaltacağım.” İbrahim yüzüstü yere kapandı. Tanrı, “Seninle yaptığım antlaşma şudur” dedi, “Birçok ulusun babası olacaksın. Artık adın Avram değil, İbrahim olacak. Çünkü seni birçok ulusun babası yapacağım. Seni çok verimli kılacağım. Soyundan uluslar doğacak, krallar çıkacak. Antlaşmamı seninle ve soyunla kuşaklar boyunca, sonsuza dek sürdüreceğim. Senin, senden sonra da soyunun Tanrısı olacağım. Bir yabancı olarak yaşadığın toprakları, bütün Kenan ülkesini sonsuza dek mülkünüz olmak üzere sana ve soyuna vereceğim. Onların Tanrısı olacağım.”⁴⁵⁸

Tüm bu vaadler karşılığında Tanrı'nın beklentisi anlaşmaya bağlı kalınması ve bu ahitleşmenin bir işareti olarak erkeklerin sünnet edilmesidir.⁴⁵⁹ İlk kez İbrahim ile yapılan bu anlaşma İbrahim'den sonra İshak ve Yakup ile devam ettirilir. Nesil ve toprak vaadi yinelenir. İbrahim seçilip kutsandığı gibi İshak ve Yakup da seçilip kutsanır ve soylarının bereketli olacağı belirtilir.⁴⁶⁰

İkinci ahit anlatısı ise Yahudilerin Mısır'dan çıkışını konu alan pasajlarda geçmektedir. Musa öncülüğünde Yahudi toplumu ile yapılan bu ahit, Yahudi atalarıyla yapılan ahitin genişletilmiş halidir. Tanah'a göre yanan çalılıkta kendisini İbrahim'in, İshak'ın ve Yakup'un Tanrısı olarak tanıtan Yahve, Yahudi halkının Mısır'da çektiği ıstırapı duyduğunu, onları süt ve bal diyarı olarak nitelenen topraklara götürmek için geldiğini söyler.⁴⁶¹ Anlatının devamında Yahudileri esaret yurdu olarak tanımlanan Mısır'dan kurtaran Tanrı, Sina'da İsrailoğulları ile yeni bir anlaşma yapar. Yapılan anlaşma ile tanrısal destek ve toprağın verilmesine yönelik vaad, İbrahim'e yüklenen sünnet sorumluluğundan çok daha ağır yükümlülüklerle bağlanır. Önce Sina dağının eteklerinde on emir olarak bilinen dinî yükümlülükleri emreden Tanrı⁴⁶² devam eden süreçte kurbandan kefarete, evlilikten yiyecek ve içeceğe kadar birçok konuda dinî hükümler koyar. Anlaşmaya uyulursa, bütün uluslar içerisinde Tanrı'nın öz halkı ve mukaddes bir millet olacakları yinelenir.⁴⁶³

Araştırmacılar bu iki ahitle ilgili ayrıma işaret ederken genelde ilkinin samimi ikincisini ise resmi olarak nitelemişlerdir. Yine ilk ahitin vaad niteliği taşıdığı ikinci

⁴⁵⁷ Sayar, “Tevrat'ta ve Kur'an'da Tanrı Tasavvuru”, 81.

⁴⁵⁸ Tek.17:1-8.

⁴⁵⁹ Tek.17:9-10.

⁴⁶⁰ Tek.25:11; 26:2-4; 28:14-16.

⁴⁶¹ Çık.3:2-10.

⁴⁶² Çık.20:1-17; Tes.29:10-15.

⁴⁶³ Çık.19:5-6.

ahitin ise sözleşme niteliği taşıdığı belirtilmiştir.⁴⁶⁴ Böylece İbrahim, İshak ve Yakup ile yapılan ahit genel olarak Tanrı'nın Yahudi toplumuna yönelik tek taraflı vaadlerinden oluşurken Musa önderliğinde Yahudi toplumuyla yapılan ahit, ilkinden farklı olarak Tanrı Yahve ile Yahudi toplumu arasında karşılıklı koşulların yerine getirilmesine yönelik bir sözleşme niteliği taşımaktadır. Başka bir deyişle koşulsuz sevgi Yahudi atalarıyla yapılan ahitin özünü oluştururken vaad ve itaat Sina anlaşmanın temel karakterini oluşturmuştur. Bu nedenle İsrail'in Tanrı'ya itaati, Sina anlaşmasında belirtilen vaadlerin devamlılığının bir koşulu olarak gösterilmiştir.⁴⁶⁵

Eğer Tanrınız RAB'bin sözünü iyice dinler ve bugün size ilettiğim bütün buyruklarına uyarsanız, Tanrınız RAB sizi yeryüzündeki bütün uluslardan üstün kılacaktır. “Ama Tanrınız RAB'bin sözünü dinlemez, bugün size ilettiğim buyrukların, kuralların hepsine uymazsanız, şu lanetler üzerinize gelecek ve size ulaşacak...”⁴⁶⁶

Tanah'ta etnik temele dayalı olarak İsrail'in seçilmesini anlatan pasajların yanı sıra bu etnik yapının korunmasını konu alan pasajlar da bulunmaktadır. Bu pasajlar tanrısal seçime konu olan Yahudi toplumunun evlilik yoluyla bozulmasını yasaklar. İleride vaad edilen topraklara ulaşıldığında o bölgenin halklarıyla akrabalık ilişkisi kurmaları, kız alıp vermeleri yasaklanır.⁴⁶⁷ Zira Tanrı başlangıçta İbrahim'e büyük bir ulusun atası olacağını haber vermişti. Bu nedenle İbrahim, yaşadığı bölgeyi terk etmiş, Tanrı'nın planını gerçekleştirmek üzere Kenan bölgesine yerleşmişti.⁴⁶⁸

Tanrınız RAB mülk edinmek üzere gideceğiniz ülkeye sizi götürdüğünde, önünüzden birçok ulusu ... kovacak. Tanrınız RAB bu ulusları elinize teslim ettiğinde, onları bozguna uğrattığınızda, tümünü yok etmelisiniz. Bu uluslarla antlaşma yapmayacaksınız, onlara acımayacaksınız. Kız alıp vermeyeceksiniz. Kızlarınızı oğullarına vermeyeceksiniz; oğullarınıza da onlardan kız almayacaksınız. Çünkü onlar oğullarınızı beni izlemekten sapıtacak, başka ilahlara tapmalarına neden olacaklardır. O zaman RAB size öfkelenecek ve sizi çabucak yok edecek. Onlara şöyle yapacaksınız: Sunaklarını yıkacak, dikili taşlarını parçalayacak, Aşera putlarını devirecek, öbür putlarını yakacaksınız. Siz Tanrınız RAB için kutsal bir halksınız. Tanrınız RAB, öz halkı olmanız için, yeryüzündeki bütün halkların arasından sizi seçti.⁴⁶⁹

Bu doğrultuda oğlunun Kenanlı kızlar ile evlenmesini istemeyen İbrahim, İshak evlenme çağına ulaştığında, kız bulması için, hizmetçisini Harran'daki

⁴⁶⁴ Tigay, *Deuteronomy*, xiv; Gürkan, *Anahatlarıyla Yahudilik*, 103-104.

⁴⁶⁵ Tes.8:1; 11:22; 26:16-19; 28:9; Gürkan, *The Jews as a Chosen People*, 12; Kaminsky, *Yet I loved Jacob*, 86.

⁴⁶⁶ Tes.28:1-15.

⁴⁶⁷ Sayar, “Tevrat'ta ve Kur'an'da Tanrı Tasavvuru”, 82.

⁴⁶⁸ Batuk, “Tanrı'nın Asi Çocukları”, 159.

⁴⁶⁹ Tes.7:1-6.

akrabalarının yanına göndermiştir.⁴⁷⁰ İbrahim'in bu tutumu oğlu İshak tarafından da sürdürülmüş, İshak da çocuklarına kendi akrabalarından kız almalarını öğütlemiştir. Bu öğüde kulak veren Yakup, annesinin akrabalarından bir kız ile evlenirken babasının Kenanlı kızlardan hoşlanmadığını bilmesine rağmen İsmaili bir kız ile evlenen Esav, ilahi seçimin dışında kalmıştır.⁴⁷¹ Esav'ın tutumunun aksine seçilen ve kutsanan Yakup'un Harran'da yaşayan dayısının iki kızı ve bu kızların hizmetçileriyle evlenmesi Yahudilerin on iki kabilesinin atası olmasıyla sonuçlanmıştır.⁴⁷² Neticede patriark olarak kabul edilen İbrahim'in, İshak'ın ve Yakup'un yabancılardan kız almama konusunda sergilediği tutum, etnik temele dayalı seçilmişlik düşüncesine yönelik bir delil olarak yorumlanmıştır.⁴⁷³

Tanah'ta yabancılarla evlenmeme konusundaki hassasiyet, bazı etnik grupların Yahudi toplumuna katılmasına yönelik yasaklama ile genişletilmiştir. Tesniye'de Yahudi toplumuna katılamayacak kişi ve grupların nitelikleri sayılırken dinî hükümlerin yanı sıra etnik temele dayalı bir sıralama yapılır: “Ammonlu ya da Moavlı biri RAB'bin topluluğuna girmeyecek. Onların soyundan gelenler de onuncu kuşağa dek asla RAB'bin topluluğuna girmeyecek.”⁴⁷⁴ Burada Ammonlu ve Moavlı adının özellikle zikredilmesi Yahudi kimliğinin inşasında soy ilişkilerin önemli bir yere sahip olduğuna işaret etmektedir.⁴⁷⁵

Öte yandan, Yahudilerin diğer topluluklardan ayrıcalıklı bir konuma yerleştirilmesini ifade eden seçilmişlik düşüncesi, Tanah literatüründe açık bir şekilde tanımlansa da İsrail'in seçilme nedeni aynı açıklıkla ifade edilmez.⁴⁷⁶ Tanrı'nın kendisini İbrahim'e açması ile ilgili pasajlar, tanrısal seçimin nedenine yönelik herhangi bir rasyonel gerekçeye yer vermez. Bu konuda büyük bir belirsizlik söz konusudur. Tanah'a göre Tanrı İbrahim'i ve soyundan gelenleri tercih etmiş ve bu tercih nedeniyle İsrail seçilmiştir. İsrail'in o dönemde yaşayan diğer topluluklardan ahlaki olarak daha iyi konumda olması ya da sayıca üstün olması tanrısal seçimin nedenini oluşturmaz. Tanah, İsrail'in ahlaki üstünlük nedeniyle

⁴⁷⁰ Tek.24:1-66.

⁴⁷¹ Tek.28:1-6.

⁴⁷² Tek.29:1-30.

⁴⁷³ Mehmet Katar, “İsrail Kavminin Seçilmişliği Üzerine Bir Araştırma”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 20/4 (2007), 459.

⁴⁷⁴ Tes.23:3.

⁴⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Avalos, *Fighting Words*, 137-138.

⁴⁷⁶ Kaminsky, *Yet I loved Jacob*, 85; Nazmiye Yavuz, *Kitabı Mukaddes Açısından Yahudilik ve Hristiyanlık'ta Seçilmişlik Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 24.

seçildiği düşüncesini desteklemek şöyle dursun İsrail'in seçilmesine yönelik pişmanlığı dile getirir:

Şunu anlayın ki, Tanrınız RAB'bin bu verimli toprakları mülk edinesiniz diye size vermesinin nedeni doğruluğunuz değildir. Çünkü siz dikbaşlı bir halksınız..."Tanrınız RAB'bi çölde nasıl kızdırdığınızı anımsayın, hiç unutmayın. Mısır'dan çıktığınız günden buraya varıncaya dek, RAB'be sürekli karşı geldiniz. Horev Dağı'nda RAB'bi öyle kızdırdınız ki, sizi yok edecek kadar öfkeleni. Sizse Tanrınız RAB'bin buyruğuna karşı geldiniz. O'na güvenmediniz, sözüne kulak vermediniz. Sizi tanıdığım günden bu yana RAB'be sürekli karşı geldiniz.⁴⁷⁷

Öyleyse İsrail niçin seçildi? Daha önce belirtildiği gibi Tanah'ta İbrahim'in seçilmesine ve onun aracılığıyla Yahudi toplumunun diğer milletlerden ayrıcalıklı bir konuma getirilmesine yönelik haklı bir gerekçe bulunmamaktadır. Tanah, bu üstünlüğü İsrail'in başarısından ziyade Tanrı'nın seçimine bağlamaktadır. Yahve'nin Yahudi toplumunun Tanrı'sı olduğunu anlatan pasajlar, bu seçimin nedenini, Tanrı'nın Yahudi topluma olan sevgisi ve Yahudi atalarına verdiği söz ile açıklar:

Siz Tanrınız RAB için kutsal bir halksınız. Tanrınız RAB, öz halkı olmanız için, yeryüzündeki bütün halkların arasından sizi seçti. RAB'bin sizi sevmesinin ve seçmesinin nedeni öbür halklardan daha kalabalık olduğunuzdan değil. Siz sayıca öbür halklardan azdınız. RAB size sevgisini göstermek ve atalarınıza ant içerek verdiği sözü yerine getirmek için güçlü eliyle sizi Mısır'dan çıkardı; köle olduğunuz ülkeden, Mısır Firavunu'nun elinden sizi kurtardı.⁴⁷⁸

Onların topraklarını mülk edinmeye gitmenizden nedeni doğruluğunuz, erdeminiz değildir. Tanrınız RAB bu ulusları kötülükleri yüzünden ve atalarınız İbrahim'e, İshak'a, Yakup'a ant içerek verdiği sözü yerine getirmek için önünüzden kovacak.⁴⁷⁹

Tanah'ta İsrail'in seçilmesine yönelik tanrısal sevgiden bahsedilse de bu sevginin nedeni tam olarak belirtilmez. Bunun yerine Tanrı'nın İsrail'i seçmesi ve diğer milletlerden ayrıcalıklı bir konuma getirmesi vurgulanır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak Tanrı'nın İsrail'e yönelik karşılıksız sevgisi, değişik metaforlar ile ifade edilir.⁴⁸⁰ Özellikle "karı-koca"⁴⁸¹ ve "baba-çocuk"⁴⁸² arasındaki ilişkiye vurgu yapan metaforlar hem Tanah'ta hem de Rabbinik literatürde kullanılmıştır. Aslında bu metaforlar, İsrail'in Tanrı ile olan ilişkisinin temelini oluşturan İbrahim ve Musa ile yapılan ahitler ile paralellik göstermektedir. Babalık metaforu İbrahim'le yapılan

⁴⁷⁷ Tes.9:6-24.

⁴⁷⁸ Tes.7:6-8.

⁴⁷⁹ Tes.9:5.

⁴⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Yavuz, *Kitabı Mukaddes Açısından Yahudilik ve Hristiyanlık'ta Seçilmişlik Anlayışı*, 17-20.

⁴⁸¹ Yşa.54:1-10; Yer.31:32; Hoş.2:19-20.

⁴⁸² Tes.1:31; 8:5; 14:1; Hoş.11:1; Mez.2:7.

anlaşmanın koşulsuz doğasını temsil ederken, evlilik metaforu, Musa ile yapılan anlaşmanın koşullu doğasına işaret eder. Hukuki nitelikte olan ve karşılıklı sorumluluk yükleyen evlilik eylemi, herhangi bir tarafın sadakatsizliği nedeniyle geçersiz kılınabilse de tamamen doğal bir süreci ifade eden baba ile çocuk arasındaki ilişki, sonsuza kadar sürecek bir ilişkiyi ifade etmektedir. Bu nedenle Tanrı ile Yahudi toplumu arasında şekillenen ilişki hem hukuki dolayısıyla koşullu, hem de duygusal dolayısıyla koşulsuz bir zeminde tanımlanmıştır.⁴⁸³

Tesniye kitabında vurgulandığı üzere, Tanrı ile İsrailoğulları arasında gerçekleşip karşılıklı yükümlülük ve hakların sıralandığı Sina sözleşmesi, bazı taahhütler içermektedir. Bu taahhütler gereği İsrail'in tanrısal sevgiye mazhar olabilmesi, Tanrı'nın emirlerine uyması ve dindar bir hayat yaşamasına bağlıdır. Bu koşulların yerine getirilmediği durumda tanrısal sevgi ve merhamet yerini öfke ve nefrete bırakacaktır. Tanah, anlaşmaya riayet etmeyen İsrail'in en ağır şekilde cezalandırılacağını, Mısır'da olduğu gibi başka milletlerin kölesi olacaklarını, büyük bir lanetin üzerlerine geleceğini, çeşitli hastalık ve kıtlıklarla perişan olacaklarını, değişik milletlerce aşağılanacaklarını, özetle yok oluncaya kadar çeşitli bela ve musibetlerle karşı karşıya kalacaklarını haber vermektedir. Hatta nasıl ki onlara iyilik yapılması ve sayılarının çoğalması Tanrı'yı sevindiriyorsa, cezalandırılmalarının ve yok edilmelerinin de öyle sevindireceği haber verilmektedir.⁴⁸⁴

Tanrı'nın seçilmiş halkına karşı bu öfkesi, onları en ağır şekilde cezalandırması, tanrısal ilginin Yahudi toplumundan başka milletlere kaymasına neden olur mu? Hayır. Tesniye'de ahde vefasızlık göstermeleri yüzünden çeşitli milletlerin elinde esir olmak, dünyanın dört bir ucuna sürülmek, çeşitli bela, musibet ve hastalıklara düşer olmak ile tehdit edilen Yahudiler için bir çıkış kapısı aralanır. Yahve, samimiyetle kendisine döner, ona sığınarlarsa onlara yeniden güç ve kuvvet vereceğini, kendilerini esir eden milletler karşısında onları izzet sahibi kılacağını ve yeniden bir araya toplayıp sayılarını çoğaltacağını belirtmektedir.⁴⁸⁵

Kötülüklerine rağmen Yahudiler hâlâ Tanrı'nın çocukları ve Tanrı da onların babalarıdır.⁴⁸⁶ Nasıl ki bir baba çocuğunu söz dinlemediğinde cezalandırır ama ondan asla vazgeçmez ise Tanrı da sözü dinlenmediğinde İsrail'i cezalandıracağını ama

⁴⁸³ Gürkan, *The Jews as a Chosen People*, 13-14; Batuk, "Tanrı'nın Asi Çocukları", 161.

⁴⁸⁴ Tes.28:15-63; Batuk, "Tanrı'nın Asi Çocukları", 165-166.

⁴⁸⁵ Tes.30:1-10.

⁴⁸⁶ Hoş.1:10.

ondan vazgeçmeyeceğini belirtmektedir.⁴⁸⁷ “Sıkıntıya düştüğünüzde ve bütün bu olaylar başınıza geldiğinde, sonunda Tanrınız RAB’be dönecek, O’nun sözüne kulak vereceksiniz. Çünkü Tanrınız RAB acıyan bir Tanrı’dır. Sizi bırakmaz, yok etmez ve atalarınıza ant içerek yaptığı anlaşmayı unutmaz.”⁴⁸⁸ Öyleyse bu pasaj, Sina anlaşmasının tanrısal lütuf ile çevrelendiğini göstermektedir. İsrail, Sina anlaşmasını ihlal etse bile bu durum Tanrı ile İsrail arasındaki ilişkinin son bulması anlamına gelmeyecektir. Yahudi atalarına verilen ilahi vaadin koşulsuz doğası, Tanrı ile İsrail arasındaki ilişkinin sarsılmaz bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu nedenle Sina’da gerçekleştiği belirtilen ahit, Tanrı ile Yahudi toplumu arasında şekillenen ilişkinin tanımlanması açısından önemlidir ancak ilişkinin yönünü belirleyen asıl unsur Yahudi atalarına verilen koşulsuz vaadlerdir.⁴⁸⁹ Bu nedenle sevgi teması, Tanrı ile İsrail arasındaki ilişkinin tonunu yasal bir ilişkiden ahlaki ve duygusal bir zemine taşımıştır.⁴⁹⁰

3.1.2. Dinsel Kimlikten Şovenist Kimliğe: Etnik Seçilmişlik ve Şiddet

Tanah literatüründe İsrail’in seçilmesine yönelik vurgulanan tanrısal sevgi, Kutsal Kitap’ın içeriğini büyük oranda belirlemiştir.⁴⁹¹ Tekvin’in ilk bölümlerinde insanlık tarihine yönelik evrensel mesaj, İbrahim’in tarih sahnesine çıkmasıyla önce Yahudi atalarının hayat öykülerine daha sonra da genel olarak Yahudi toplumuna yönelmiştir. Bu nedenle Tekvin kitabının ilk bölümleri Tanrı ile Yahudi toplumu arasında şekillenen özel ilişkiye yönelik kısa bir önsöz olarak yorumlanmıştır.⁴⁹²

Diğer taraftan, İbrahim’in seçilmesiyle başlayan süreç, insanlığın geri kalanının Yahudi toplumunun gerisine konumlandırıldığına yönelik açık bir mesaj olarak yorumlanmıştır.⁴⁹³ Özellikle Tekvin kitabında Tanrı’nın inayetine yönelik İbrahim’in bir anahtar olarak betimlenmesi, İsrail’in seçilmesinin diğer milletlerin iyiliği pahasına gerçekleşen bir durum olarak görülmesine neden olmuştur. Zira Tanah’a göre “O’nu kutsayanlar kutsanacak, O’nu lanetleyenler lanetlenecek ve yeryüzündeki

⁴⁸⁷ Tes.4:25-27; 2Sa7:14-15.

⁴⁸⁸ Tes.4:30-31.

⁴⁸⁹ Kaminsky, *Yet I loved Jacob*, 90.

⁴⁹⁰ Gürkan, *The Jews as a Chosen People*, 14.

⁴⁹¹ Moberly, *The Theology of the Book of Genesis*, 141.

⁴⁹² Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 18.

⁴⁹³ İbrahim’in seçilmesi ile ilgili pasajda diğer halkların İbrahim aracılığıyla kutsanacağını belirtmesi, Tanrı’nın mesajının diğer toplumlara ulaştırılmasında Yahudi toplumunun aracı olarak görevlendirilmesi şeklinde de yorumlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Salime Leyla Gürkan, “Kur’an’a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları’nın Seçilmişliği Meselesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 13 (2005), 25-61.

bütün halklar O'nun aracılığıyla kutsanacaktır.”⁴⁹⁴ İbrahim adeta Tanrı'nın ışığının milletlere yansıtacağı bir prizma işlevi görecektir. Yani İbrahim ve soyundan gelenler, Tanrı'nın inayetine doğrudan erişecek ancak diğer milletler bu hakka İbrahim aracılığıyla ulaşabilecektir. Bu pasaja göre diğer uluslar, İbrahim aracılığıyla İsrailoğulları'nın eriştiği tanrısal kutsamaya özlem duyacaklar ancak bu kutsamayı almaları İbrahim'in dolayısıyla İsrailoğulları'nın onayına bağlı olacaktır.⁴⁹⁵

Diğer taraftan tanrısal seçimi tarihî koşullar bağlamında değerlendiren R. W. L. Moberly, İbrahim'in seçilmesiyle ilgili pasajın sanıldığı kadar dışlayıcı olmadığı kanısındadır. Moberly'e göre Tanrı, İbrahim'i mevcut evini terk etmeye, kendisi için güvenli olup olmadığı belli olmayan belirsiz bir bölgeye gitmeye çağırmıştır. Bu durum, memleketinden ayrılan İbrahim'in unutulma olasılığını akla getirebilirdi. Bu nedenle Tanrı, İbrahim'e büyük ve tanınmış bir ulus olma vaadinde bulunmuş ve bu vaadi güvence altına almıştır. Üstelik bu güvence, Tanrı'nın İbrahim'le birlikte olacağı vaadi ile daha da güçlendirilmiştir. Böylece, İbrahim'in sadece Tanrı'ya güvenerek mevcut güvenli konumunu ve kimliğini geride bırakması, geleceğe yönelik vazgeçtiğinden daha fazlasını alacağına dair Tekvin'deki vaadin gerekçesini oluşturmuştur. Moberly İbrahim'in içerisinde bulunduğu tarihî koşullar dikkate alındığında, ilahi seçimle ilgili bu pasajın zor zamanlarda Yahudi toplumunu ayakta tutan bir umut olarak yorumlanabileceğini belirtir.⁴⁹⁶

Bununla beraber birçok araştırmacı İbrahim'le yapılan ahitle şekillenen ilahi seçimin, diğer ulusların erişemeyeceği kıt bir kaynak oluşturduğunu düşünmektedir. Bu konuda sıklıkla atıfta bulunulan Jeremy Cott, İsrail'in diğer milletlerden ayrıcalıklı bir konuma yerleştirilmesinin yabancılara karşı hoşgörüsüzlük ve şiddete yol açma riski taşıyan bir şovenizmi teşvik ettiğini düşünmektedir. Bu nedenle

⁴⁹⁴ Tek.12:1-3. Seçilmişlik düşüncesinin temelini oluşturan bu pasaj ile ilgili birçok yorum yapılmıştır. Özellikle ilahi seçimin gentile ulusların tanrısal inayetten mahrum kalmasına neden olmadığını savunan araştırmacılar, İsrail'in Yahudi olmayan milletler ile Tanrı arasında arabulucu bir rol üstlendiğini vurgulamışlardır. Bu bağlamda Tekvin kitabında yer alan pasajlarda İbrahim'in Sodom ve Gomora için aracılık etmesi örnek gösterilerek, İbrahim'in aldığı kutsamanın diğer milletler tarafından paylaşıldığı ifade edilmiştir. Bu görüşe göre İbrahim'in seçilmesi, insanlığın geri kalanının Tanrı tarafından unutulmasını gerektirmemektedir. Aksine İsrail'in salt varlığı milletler için bir rahmet ve kurtuluş vesilesidir. Dolayısıyla seçilmişlik düşüncesi, Tanrı'nın İsrail'e karşı koşulsuz sevgisine rağmen diğer milletlere yönelik ilgisinin devam ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Kaminsky, *Yet I loved Jacob*, 82-85; Nahum M. Sarna, *The JPS Commentary on the Torah: Genesis* (Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1989), 89; Paul R. Williamson, *Abraham, Israel and the Nations: The Patriarchal Promise and Its Covenantal Development in Genesis* (Sheffield: Sheffield Academic Press, 2000), 220-234.

⁴⁹⁵ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 19.

⁴⁹⁶ Moberly, *The Theology of the Book of Genesis*, 149-150.

seçilmişlik düşüncesinin Kutsal Kitap geleneğinden miras kalan en zararlı düşünce olduğunu belirten Cott, tanrısal seçimin tüm insanlığın paylaşması için yeterli bir nimet olmadığını düşünmektedir. Zira, Tanah'ta betimlenen tanrısal lütuf, sadece belli bir topluluğu yani Yahudi toplumunu kapsamaktadır. Bu nedenle İsrail'in seçilmesi hoşgörüsüzlük ve şiddete neden olabilecek bir rekabet ortamı oluşturmaktadır. Cott, bu düşüncesini desteklemek üzere Tekvin kitabında yer alan kardeşler arasındaki rekabete vurgu yapar. Habil ve Kabil arasındaki mücadelenin cinayetle son bulması ona göre tesadüf değildir. Cott, tanrısal lütuf için Tanah'ta gerçekleşen ilk cinayetin Kutsal Kitap'ın geri kalanı için bir metafor görevi üstlendiğini düşünmektedir. Buna göre tanrısal lütufa sahip olmak için Tanah'ta betimlenen rekabet, İsrail ile diğer topluluklar arasındaki ilişkinin tonunu belirlemiştir.⁴⁹⁷

Daha önce Cott'un vurguladığı gibi Regina M. Schwartz da Tanah literatüründe yer alan kardeş rekabetinin Kutsal Kitap'ın anlaşılmasına yönelik önemli bir bakış açısı sağladığını düşünmektedir. Özellikle Habil ve Kabil arasındaki mücadelenin önemli bir metafor olduğunu düşünen Schwartz, bu mücadelenin dostane bir nitelik taşımadığına dikkat çekmektedir. Zira Tanah'taki anlatıya göre tanrısal inayetin kazanılması amacıyla gerçekleşen bu mücadelede her iki kardeş de Tanrı'ya bir sunu adar, ancak gizemli bir nedenle sunulardan sadece birisi kabul edilir.⁴⁹⁸ Tanrı sunulardan birini seçmek yerine her iki kardeşe ait sunuyu da kabul etseydi kardeşler arasındaki mücadele ve bu mücadelenin sonunda ortaya çıkan şiddet, yerini iş birliğine ve yardımlaşmaya bırakabilirdi. Oysa Tanrı sadece bir sunuyu kabul etmiş, diğerini ise reddetmiştir.⁴⁹⁹

Schwartz'a göre ilahi seçimle ilgili bu tutum, Habil ve Kabil arasındaki mücadeleyle sınırlı olmayıp Tanah'ın geneline yayılmıştır. Tanrı birilerini seçerken diğerlerini dışlamıştır. Üstelik seçim ve tanrısal lütuf, rasyonel bir gerekçe ile açıklanmamıştır. Tanah, Tanrı'ya bağlılığını ifade eden kardeşlerden birini diğerine üstü kılan herhangi bir gerekçe yer vermemektedir. Sadece Tanrı'nın kardeşlerden birini tercih ettiği ve diğerini dışladığı belirtilmektedir. Bu nedenle Schwartz'a göre Habil ve Kabil arasındaki mücadele sadece İsmail ile İshak, Yakup ile Esav ve Yusuf

⁴⁹⁷ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 20; Cott, "The Biblical Problem of Election", 200-204.

⁴⁹⁸ Tek.4:1-10.

⁴⁹⁹ Schwartz, *The Curse of Cain*, 1-3.

ile kardeşleri arasındaki mücadeleye değil yüz yıllardır İsrail ile diğer uluslar arasında süren ötekileştirme ve düşmanca tutuma yön vermiştir.⁵⁰⁰

Buradan hareketle seçilmişlik düşüncesiyle ilgili Cott'un düşüncelerini geliştiren Schwartz, kıt kaynak teorisini kolektif kimlik bağlamında yorumlamıştır. Kolektif kimlik oluşumunun kıtlık ilkesine dayandığını düşünen Schwartz, maddi şeylerin yetersiz arzının rekabete neden olması gibi maddi olmayan şeylerin arzının yetersiz olduğu durumlarda da rekabetin oluşabileceğini belirtmiştir. Böylece kardeşler arasındaki mücadelenin tanrısal inayetin yetersiz arzı nedeniyle gerçekleştiğini belirten Schwartz, bu mücadelenin aynı zamanda ötekine yönelik şiddet içeren bir kimlik oluşumuna zemin oluşturduğuna işaret etmiştir.⁵⁰¹

Schwartz'a göre, kimlik oluşumunda toplumun kendisine yönelik saygısı ve önem duygusu belirleyici role sahiptir. Toplumlar kendilerinin özel olduğunu düşünerek kolektif kimliklerini oluştururlar. Bu tutum hem doğal hem de sağlıklı bir yöntemdir. Bu süreçte kolektif kimliğin şekillenmesini sağlayan en önemli etken dindir. Özellikle dinî inanç ve değerlere kaynaklık eden Tanah, etnik, dinî ve ulusal kimliğin temelini oluşturur. Schwartz'a göre, her ne kadar modern dönemle beraber seküler toplum yapıları oluşsa da kimliğin şekillenmesinde dinî inanç ve değerler hala önemli bir yere sahiptir.⁵⁰²

Uluslar arasındaki şiddetin genellikle kıt kaynaklara sahip olma isteğinden kaynaklandığını ifade eden Schwartz, hem maddi hem de manevi kaynakların sınırlı olmasının ulusların kimliklerinin belirlenmesinde önemli bir role sahip olduğunu belirtir. Yahudi kimliğinin oluşmasında her iki unsurun da Tanrı tarafından sağlandığını hatırlatan Schwartz, seçilmişlik inancının ve vaad edilmiş toprak düşüncesinin Yahudi kimliğinin ana bileşenlerini oluşturduğunu vurgular. Yahudi kimliğinin ana bileşenlerinin her ikisinin de Tanrı tarafından belirlenmesi, İsrail'in yabancılara yönelik şiddete başvurmasının temel gerekçelerinden birisini oluşturmaktadır. Zira dinî temelde tanımlanmış olan kimlik, kindar milliyetçiliğe neden olmaktadır. Bu nedenle Tanah'ta kardeş rekabetlerine yapılan vurgu, İsrail'in seçilmesini ve bu seçimin koşulsuz bir zeminde tanımlanmasını beraberinde

⁵⁰⁰ Schwartz, *The Curse of Cain*, 3-4.

⁵⁰¹ Schwartz, *The Curse of Cain*, xi, 4, 9-10; Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 21.

⁵⁰² Schwartz, *The Curse of Cain*, 4-13, 122.

getirmiştir. Böylece Kutsal Kitap'tan hareketle tanımlanan etnik kimlik, ötekine yönelik dışlayıcı tutumun yanı sıra şiddete yönelik güçlü bir zemin oluşturmıştır.⁵⁰³

Benzer bir bakış açısına sahip olan Hector Avalos da dinî inanç ve değerler ile şiddet arasındaki ilişkinin kıt kaynak teorisiyle açıklanabileceğini belirtir. Avalos'a göre kıt kaynak, bir dinî geleneğin menfaatlerinin tüm insanlara eşit olarak dağıtılamayacağı veya tüm insanları kapsamayacağı durumlarda ortaya çıkmaktadır.⁵⁰⁴

Avalos, Tekvin'de İbrahim ile Lut arasında geçen otlak sorununda olduğu gibi Tanah'ın kısıtlı kaynak teorisini destekleyen birçok pasaj içerdiğine dikkat çeker.⁵⁰⁵ Üstelik somut/maddi nedenlerin yanı sıra soyut/manevi nedenlerin de kıt kaynak oluşturabileceğini belirten Avalos, gerçek kıtlıklarda olduğu gibi düşünülen kıtlıklarda da kısıtlı kaynağın kontrolünün kaybedilmesinin veya kaybedilme ihtimalinin belirli bir zümrenin ya da grubun menfaatlerini tehdit etmesi durumunda, kaçınılmaz olarak çatışma veya şiddet nedeni olacağını belirtir.⁵⁰⁶

Buradan hareketle seçilmişlik düşüncesini Tanah literatüründeki temel sorunlardan birisi olarak değerlendiren Avalos, Tekvin 12'deki tanrısal seçimin doğal sonucu olarak insanların seçilenler ve seçilmeyenler olmak üzere iki farklı kategoriye ayrıldığını, bu süreçte ilahi seçimin dışında kalan halkların İsrail'in sahip olduğu ayrıcalıklardan mahrum olduklarını, bu durumun da doğal olarak şiddete zemin oluşturduğunu belirtir. Zira normal koşullarda ya ayrıcalıklı grup kendi konumunu korumak için şiddete başvuracak ya da ayrıcalıklı olmayan grup kendi konumunu iyileştirmek için arayış içine girecektir. Her iki durumda da savaş ve şiddetin kaçınılmaz olarak ortaya çıkacağını belirten Avalos, din tarafından yaratılan kıt kaynakların nihai olarak doğrulanamayan metafizik ilkelere dayanması nedeniyle dinî olarak tanımlanmayan kıt kaynaklara göre daha fazla çatışma ve şiddet nedeni olabileceğine dikkat çeker.⁵⁰⁷

Avalos, bu konuyla ilgili görüşlerini desteklemek üzere Tanah literatüründe yabancıya yönelik hoşgörüsüzlüğe zemin oluşturan pasajlara başvurur. Öncelikle

⁵⁰³ Schwartz, *The Curse of Cain*, 15-25.

⁵⁰⁴ Avalos, *Fighting Words*, 22; Alex P. Janssen, "The Dead Sea Scrolls and Violence: Sectarian Formation and Eschatological Imagination", *Violence, Scripture, and Textual Practices in Early Judaism and Christianity*, ed. Raanan Shaul Boustani vd. (Boston: Brill, 2010), 18.

⁵⁰⁵ Tek.13:1-12.

⁵⁰⁶ Avalos, *Fighting Words*, 103-104.

⁵⁰⁷ Avalos, *Fighting Words*, 140-141.

Babil sürgünü sonrasında Yahudi olmayan eşlerin boşanması ile ilgili pasajlara dikkat çeken Avalos, bu durumu seçilmişlik düşüncesinin olumsuz bir sonucu olarak değerlendirir.⁵⁰⁸ Ona göre Ezra'nın bütün yabancıların -kadınların ve çocukların- Yahudi toplumundan çıkarılmasını dinî bir gerekçe ile istemesi, etnik temele dayalı seçilmişlik düşüncesinin bir kıt kaynak olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıcalıklı bir grubun kendisini tehdit altında hissettiğinde bu ayrıcalığını korumak veya genişletmek için şiddet içeren önlemler almasının doğal bir süreci ifade edeceğini belirten Avalos, İbrahim'in İshak'ın ve Ezra'nın eş seçimi ile ilgili tutumlarını dinî temele dayalı ayrıcalıklarını koruma çabası olarak değerlendirmiştir.⁵⁰⁹ Üstelik eşlerin boşanmaya zorlanması Avalos'a göre etnik seçilmişlik düşüncesinin tek olumsuz sonucu değildir.

Diğer taraftan Avalos grup ayrıcalığının tehdit edildiği durumlarda tehdit eden grup üyelerinin bir kısmının veya tamamının yok edildiği bir sürecin kaçınılmaz olarak başlayacağını belirtir. Bu durumun Kenan ve Amelek ile yapılan savaşlarda ortaya çıktığını belirten Avalos, grup ayrıcalığının doğüstü güçlere atfedilmesinden dolayı -etnik ve coğrafi seçilmişlik düşüncesinin- bir kıt kaynak oluşturduğunu belirtmiş ve buradan hareketle İsrail'in seçilmesini Kenan ve Amelek'e yönelik betimlenen şiddetin temel nedeni olarak yorumlamıştır.⁵¹⁰

Diğer taraftan İsrail'in bir ulus olarak tarih sahnesine çıkmasından günümüze on binlerce insanın hayatını kaybettiğini belirten Avalos, sadece 1948'den 1999'a kadar olan süreçte yaklaşık 1895 İsraillinin ve -sayıları tam tespit edilemese de- yaklaşık on binlerce Filistinlinin öldüğünü belirterek Tanah'ta yer alan temel öğretilerin savaş ve şiddete neden olduğuna işaret etmiştir. Avalos'a göre eğer Tanah'ta İsrail'in seçilmiş bir kavim olduğuna yönelik veya İsrailoğulları'na belirli bir toprak parçasının vaad edildiğine dair bilgi olmasaydı, İsrail-Filistin çatışmasının gerçekleşmesine dolayısıyla binlerce kişinin hayatını kaybetmesine neden olmayacaktı. Diğer bir deyişle İsrail-Filistin çatışması seküler bir zeminde gerçekleşen herhangi bir toprak çatışması değildir. Filistin'in bir Yahudi vatani olduğu konusundaki temel argüman, Tanah'ta yer alan dinî iddialardan esinlenmiştir.⁵¹¹

⁵⁰⁸ Ezr.10:3-44.

⁵⁰⁹ Avalos, *Fighting Words*, 141-142.

⁵¹⁰ Avalos, *Fighting Words*, 142-144.

⁵¹¹ Avalos, *Fighting Words*, 135-137.

Özetle Cott, Schwartz ve Avalos tanrısal seçimin sadece belli bir topluluğa odaklanmasının diğer ulusların bu kutsamadan mahrum kalmasına yol açtığını dolayısıyla seçilmişlik düşüncesinin bir kıt kaynak oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Bu konuda Tanah literatürüne atıfta bulunan yazarlar, İsrail'in seçilmesinin öteki olarak kabul edilen ikinci bir grubun oluşmasına neden olduğu gibi ilahi seçimden mahrum kalan bu gruba yönelik hoşgörüsüzlük ve şiddet içeren tutumların gelişmesine zemin hazırladığını belirtmişlerdir. Öyleyse Tanrı'nın İbrahim'e yönelik vaadinin etkisi Yahudi halkıyla sınırlı değildir. Gerek Kutsal Kitap anlatıları gerekse daha sonraki süreçte şekillenen gelişmeler, seçilmişlik düşüncesinin şiddet içeren milliyetçi tutumlara yön verdiğini göstermektedir.

Diğer taraftan seçilmişlik düşüncesine temel oluşturan Tekvin 12: 1-3'de yer alan pasaj, İsrail'i diğer toplumlardan ayrıcalıklı bir konuma yerleştirmekle kalmamış aynı zamanda İsrail'in korunmasına ve onunla dostane ilişkiler kurulmasına yönelik açık bir çağrıya da kaynaklık etmiştir. Üstelik bu çağrı bir uyarıyla beraber ifade edilmiştir: "Seni kutsayanları kutsayacak, seni lanetleyeni lanetleyeceğim."⁵¹² İsrail'in desteklenmesine yönelik bu çağrı Siyonist düşüncenin ortaya çıkmasıyla başlayıp İsrail devletinin kurulmasıyla devam eden süreçte geçmişte hiç olmadığı kadar dikkate alınmıştır.⁵¹³

Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde bazı Hristiyan gruplar, Tekvin'deki bu pasajdan hareketle İsrail devletini ekonomik ve askerî yönlerden desteklemeyi dinî bir görev olarak görmüşlerdir. Evanjelik Protestanların artan sayıları ve nüfuzu, ABD siyasetindeki liberal ana akım yerine Evanjelik Protestan görüşün yükselmesini sağlamış, özellikle 1979'da Jerry Falwell, Ed McAteer ve Howard Phillips'in önderliğinde Amerika'daki en büyük muhafazakâr gruplardan birisi olan Moral Majority'nin kurulmasıyla muhafazakâr Protestan değerler iç ve dış politikada belirleyici olmaya başlamıştır.⁵¹⁴

Dış politika meseleleri her ne kadar bu grubun tek endişesi olmasa da modern İsrail devletinin desteklenmesi eskatolojik beklentiler nedeniyle dinî bir tutum olarak görülmüştür. Bu nedenle Kongre'ye ve Başkan'a İsrail'in güvenliğini sağlayacak uygun politikaların yürürlüğe konması için lobi faaliyetlerinde bulunan bu yapı

⁵¹² Tek.12:3.

⁵¹³ Moberly, *The Theology of the Book of Genesis*, 162.

⁵¹⁴ Caitlin Carenen, *The Fervent Embrace: Liberal Protestants, Evangelicals, and Israel* (New York: New York University Press, 2012), 197-198.

İsrail'in kutsal topraklar üzerindeki iddialarına sempati duyulmasını sağlamıştır. İsrail'in desteklenmesini dinî bir gerekçeye dayandıran bu yapı, ABD ile İsrail arasındaki ilişkiyi tanımlarken Amerika'nın kaderinin İsrail'e bağlı olduğu belirtmiştir.⁵¹⁵ Bu bakış açısına göre İsrail'in kutsanması ve desteklenmesi Amerika'nın Tanrı'nın gazabından korunması için bir sığınaktır.⁵¹⁶

Bu düşünceyi seslendiren önemli bir din adamı olan Jerry Falwell, İsrail'in niçin desteklenmesi gerektiğini belirtirken Tekvin'de İsrail'i kutsayanların kutsanacağı, İsrail'i lanetleyenlerin ise lanetleneceği ile ilgili pasaja vurgu yapmıştır. Buradan hareketle Tanrı'nın tarihî süreç içerisinde bu sözüne sadık kaldığını belirten Falwell, Tanrı'nın gözbebeği olarak nitelediği İsrail'e dokunmaya cüret eden Firavun'un, Sezar'ın, Adolf Hitler'in ve Sovyetler Birliği'nin Tanrı tarafından cezalandırıldığını, Amerika'nın ise İsrail'i koruduğu için kutsandığını belirtmiştir.⁵¹⁷

Falwell'in bu açıklaması milyonlarca Amerikalıyı, İsrail'i siyasi ve ekonomik açıdan desteklemeleri durumunda Tanrı'nın da onları ve Amerika'yı destekleyerek ödüllendireceğine inanmalarına neden olmaktadır. Böylece Amerika adına İsrail'i kutsama düşüncesi, Hristiyan Siyonistleri antisemitizmle mücadele etmeye, Yahudi hayır kurumlarına bağış yapmaya ve İsrail'e yatırım yapmaya motive etmektedir. Aynı zamanda, Batı Şeria'da Yahudi yerleşimlerinin devam eden inşasını desteklemek, bu yasadışı yerleşimlere fon sağlamak, aşırı sağcı Filistinlilerin komşu Arap devletlerine nakledilmesine yönelik İsrail'in planını desteklemek ve herhangi bir barış sürecine karşı çıkmak gibi tutumlar da Hristiyan Siyonistler tarafından desteklenmektedir.⁵¹⁸

Bu nedenle seçilmişlik düşüncesine temel oluşturan Tekvin'deki pasajın yansımaları sadece Tanah literatürünün sayfaları arasında sıkışıp kalmış, geçmişe yönelik bir tutumu değil, günümüzde Filistin topraklarında yaşayan Müslümanlara uygulanan yapısal şiddeti de kapsayan geniş bir yelpazede bulunabilir. İsrail'in seçilmesi ve kutsanması birçok araştırmacının işaret ettiği gibi tanrısal mesajın insanlara ulaştırılmasında Yahudi toplumunun aracı olması bağlamında değil, etnik temele dayalı İsrail'in üstünlüğünü ifade edecek şekilde anlaşıldığı için günümüzde

⁵¹⁵ Carenen, *The Fervent Embrace*, 198-200.

⁵¹⁶ Victoria Clark, *Allies for Armageddon: The Rise of Christian Zionism* (London: Yale University Press, 2007), 12.

⁵¹⁷ Carenen, *The Fervent Embrace*, 199-200.

⁵¹⁸ Clark, *Allies for Armageddon*, 12.

ötekine yönelik şiddetin temel gerekçelerinden birisini oluşturmaktadır.⁵¹⁹ Özellikle Filistin halkına yönelik uygulanan şiddet, şovenist milliyetçi tutumdan bağımsız değildir. Üstelik Siyonist saldırıların durdurulması, masum kadın, çocuk ve yaşlıların öldürülmesinin engellenmesi amacıyla Birleşmiş Milletler nezdindeki çabalar, yukarıda değindiğimiz İsrail'in kutsanmasına yönelik çağrının da etkisiyle küresel bir güç olan ABD tarafından engellenmektedir.

3.2. Şiddetin Mekânsal Kaynağı Olarak Vaad Edilmiş Toprak

İbrahimî geleneğin diğer temsilcilerinin aksine Yahudilik belirli toprak parçasıyla özdeşleşmiş bir dinsel gelenektir.⁵²⁰ Hristiyanlık ve İslam'dan farklı olarak vaad edilmiş topraklar (Arz-ı Mevud) üzerinde Yahudi yaşamının varlığı dinî kural ve kurumların hayata geçirilmesinin ön koşulunu oluşturmaktadır.⁵²¹

Yahudi geleneğine göre başta kurban ibadeti olmak üzere birçok ibadetin uygulanması kutsal toprakların ele geçirileceği mesihi çağa kadar askıya alınmıştır.⁵²² Bu nedenle vaad edilmiş topraklar üzerinde Yahudi yaşamının varlığı sadece günümüz dünyasında önemini koruyan bir mesele değil, binlerce yıldır değişik coğrafyalarda yaşayan tüm Yahudi ulusunun hayalini süsleyen bir ideal ve dinî bir motif olmuştur.

Bu motifin oluşmasında yine Tanrı'nın İbrahim ile yapmış olduğu ahit önemli bir yer tutmaktadır. Zira, Tanrı'nın İsrailoğullarıyla etnik temele dayalı olarak yapmış olduğu bu ahit, Yahudi halkının diğer milletlerden üstün olduğunu ifade eden seçilmişlik doktrinine kaynaklık ettiği gibi İsrailoğulları'nın Filistin topraklarının yasal mirasçısı olduğuna yönelik vaad edilmiş toprak düşüncesine de temel oluşturmuştur. Tanah'ın tüm tarihsel anlatısının özünü oluşturan bu iki öge, Yahudi kimliğinin seçilmiş millet ve vaad edilmiş toprak düşüncesi etrafında şekillenmesine neden olmuştur.

⁵¹⁹ İsrail'in seçilmesinin tanrısal vahyin taşınmasındaki rolü için bkz: Katar, "İsrail Kavminin Seçilmişliği Üzerine Bir Araştırma", 458-462; Gürkan, *The Jews as a Chosen People*, 1-2.

⁵²⁰ Baki Adam, "Kutsal Toprak, Mesih ve Terör", *Dini Araştırmalar Dergisi* 7/20 (2004), 63.

⁵²¹ Süleyman tarafından *Bet Amiktaş* diğer adıyla Süleyman Mabedi'nin yapılmasıyla Kudüs Yahudiler için siyasi ve dini bir merkez hâline dönüşmüştür. Tapınağın yapılmasıyla Tanah'ta Yahudi dinî geleneğini belirleyen kurallar mabet merkezli olarak şekillenmiş, MS 70 yılında mabedin yıkılmasıyla başlayan sürgün döneminde ise Tanah'ta yer alan 613 dini hükümden sadece 270 tanesi uygulanabilir kabul edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Yusuf Besalel, "Mitsva", *Yahudilik Ansiklopedisi* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2001), 2/415.

⁵²² Fuat Aydın, *Yahudilik* (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2018), 25.

Yahudiler gerek Babil sürgününde gerek II. Mabet'in yıkılmasıyla başlayan sürgün döneminde bu bilinç ile hareket etmiş, Babil sürgününden kutsal topraklara döndükleri gibi II. Mabet'in yıkılmasıyla başlayan sürgünden de yurt olarak kabul ettikleri Filistin topraklarına dönecekleri zamanı büyük bir heyecanla beklemiş ve dualarla bu bilinci her zaman canlı tutmuşlardır.⁵²³

Bu süreçte Kudüs'ün de içerisinde yer aldığı Filistin bölgesinin bizzat Tanrı tarafından yurt olarak İsrailoğulları'na verildiği bilgisinin hem Tanah içerisinde yer alması hem de kültürel olarak var olması, Yahudilerin bu toprakların yasal mirasçısı olduğuna yönelik bilinci güçlendirirken aynı zamanda vaad edilen toprakların kutsiyetine zemin oluşturmuştur.

Yahudi geleneğinin kendisini bu topraklarla tanımlaması dışlayıcı ve saldırgan bir tutumu beraberinde getirmiştir. Tanah'ta yer alan bilgilerden hareketle Yahudilerin kutsal topraklarda sadece kendilerinin yaşam hakkına sahip olduğunu düşünerek bu bölgeyi *Eretz Yisrael* yani ebedi Yahudi yurdu olarak nitelemeleri bu topraklarda halihazırda yaşayan veya bu bölge üzerinde hak iddia eden etnik ve dinî gruplara yönelik Yeşu döneminde gerçekleştirilen uygulamaların bir benzerinin tatbik edilmesine yönelik dışlayıcı tutuma zemin oluşturmuştur.⁵²⁴ Bu düşüncenin sonucu ortaya çıkan sınırsız şiddet, çoğu kere Kutsal Kitap'ta yer alan uygulamalar ile gerekçelendirilmiştir. Bu nedenle toprak vaadinin ayrıntılarına göz atmak hem Tanah'ın anlaşılması hem de Siyonist düşüncenin anlaşılması açısından yararlı olacaktır.

3.2.1. *Eretz Yisrael* ve Yahudilik: Tanrı'nın Vaadi ve Tarihsel Kimlik

Kutsal toprak düşüncesinde İbrahim ile yapılan ahit, merkezî bir öneme sahiptir. Zira toprağın vaad edilmesi İbrahim'in seçilmesinden bağımsız değildir. İbrahim seçildiği için toprak vaad edilmiş ve vaad edildiği için kutsal olmuştur. İsrailoğulları'nın seçilmesi gibi toprağın seçilmesi de ebedidir.⁵²⁵ Tanah'a göre Tanrı İbrahim'i seçip onunla ahitleştiğinde İbrahim'e sadece soy vaadinde bulunmaz. Tanrısal çağrıya kulak verip memleketinden ayrılan İbrahim, aynı zamanda belirli bir toprak parçasının mirasçısı yapılır. Üstelik tanrısal vaad, sadece Tekvin kitabı için

⁵²³ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 167.

⁵²⁴ Mahmut Aydın, "İsrail'in Kudüs Politikasının Dini Nedenleri Üzerine Bir Analiz", *Milel ve Nihal* 16/1 (01 Temmuz 2019), 33.

⁵²⁵ Esther Benbassa - Jean Christophe Attias, *Paylaşılmayan Kutsal Topraklar ve İsrail*, çev. Nihal Önal (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 78; Aydın, "İsrail'in Kudüs Politikasının Dini Nedenleri Üzerine Bir Analiz", 34.

değil Tanah'ın tamamının yorumlanmasında anahtar işlevi görerek Kutsal Kitap'ın içeriğini büyük oranda belirler.⁵²⁶

Diğer taraftan İbrahim aracılığıyla İsrailoğulları'na toprak vaadinin yapılması, üzerinde İsrailoğulları'nın hüküm süreceği Filistin toprakları ve diğer ulusların yaşayacağı gentile toprakları olmak üzere yeryüzünün ikiye bölünmesine neden olmuştur.⁵²⁷ Yahve İbrahim'i kutsayanları kutsadığı gibi İbrahim'e vaad edilen toprakları da kutsamış ve bu topraklardan övgüyle bahsetmiştir. Musa'nın kurtarıcı bir figür olarak ortaya çıkışını anlatan pasajlar aynı zamanda vaad edilen toprakların önemini de ortaya koymuştur.⁵²⁸ Söz konusu pasajda vaad edilen toprağın geniş ve verimli olduğu belirtilir. Bu açıklama toprağın iyi ve güzel olduğunu belirtmek için yeterli olsa da devam eden açıklamalar, vaad edilen toprakları "süt ve bal diyarı" olarak niteler.⁵²⁹ Böylece fiziki gerçekliğin ötesinde yer alan bir konuma yerleştirilen bu topraklar adeta yeryüzü cenneti olarak nitelenir.⁵³⁰

Tanah'ta vaad edilen topraklar, Mısır topraklarıyla da karşılaştırılır. Bu toprakların Mısır gibi olmadığı, Mısır'da ürün yetiştirmek için gerekli olan sulama zorunluluğunun vaad edilen topraklarda olmayacağı, zorluk çekmeden ürünlerin kolayca yetişeceği belirtilir.⁵³¹ Ayrıca ırmakları ve pınarları olan, buğday, üzüm, incir, nar, zeytinyağı ve bal diyarı olarak nitelenir.⁵³² Öyleyse vaad edilen toprakların önemi fiziki özellikleriyle, yeraltı veya yer üstü kaynakları ile açıklanabilir mi? Birçok araştırmacı Tanah'ın aksine Filistin topraklarının doğal kaynaklar açısından dikkat çekici birtakım özelliklere sahip olmadığını belirtmektedir. Önemli bir Siyonist düşünür olan Alan Dershowitz, Filistin topraklarının petrol ve altın gibi doğal kaynaklar açısından zengin olmadığı gibi ticaret yolları açısından da önemli bir konuma sahip olmadığını belirtir.⁵³³ Bu durumda, vaad edilen toprakların değeri bu toprakların konumu ve doğal zenginliklerinden ziyade dinî inanca dayanmaktadır. Bu

⁵²⁶ Moberly, *The Theology of the Book of Genesis*, 141; Martens, *God's Design*, 104-108.

⁵²⁷ Rabbani literatürde Filistin toprakları, Tanrı'nın kendisini izhar ettiği ve Yahudi dini hukukunun icra edildiği yegâne yer olması nedeniyle kutsallık ve hayat kaynağı olarak görülürken yeryüzünün diğer toprakları putperest inanç ve uygulamalar nedeniyle kirlilik ve ölümle özdeşleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Gürkan, *Anahatlarıyla Yahudilik*, 111.

⁵²⁸ Çık.3:8.

⁵²⁹ Çık.3:8; Say.13:27; Tes.6:3; 11:9.

⁵³⁰ Martens, *God's Design*, 112.

⁵³¹ Tes.11:10-12.

⁵³² Tes.8:7-8.

⁵³³ Alan Dershowitz, *The Case for Israel* (New Jersey: John Wiley & Sons, 2003), 14.

toprakların diğer yerlere göre daha kutsal ve değerli kılındığına yönelik inanç, bu bölgenin kutsal alan vasfı kazanmasının temel nedenlerinden birisidir.⁵³⁴

Vaad edilen toprakların önemini ortaya koyan bir diğer düşünce de bu toprakların Tanrı'nın İsrailoğulları'na bir hediyesi olduğuna yönelik inançtır.⁵³⁵ Zira Tanah'a göre toprak, Yahve'nin halkına bir hediyesidir. Bu düşünceye göre inisiyatif tamamen Tanrı'nın elindedir. Tanrı'nın eyleminin belirlenmesinde İsrailoğulları'nın hiçbir rolü bulunmamaktadır. Toprağın sahibi olan Tanrı dilediği şekilde tasarrufta bulunur. Dolayısıyla seçilmiş halk ile bu halk için ayrılan toprağın buluşması tanrısal lütfun bir gereğidir.⁵³⁶ Öyleyse toprağın kazanılmasını sağlayan şey nedir? Tanah, toprak vaadinin gerçekleşmesine gerekçe olarak daha önce İsrailoğulları'nın seçilmesinde olduğu gibi sevgiyi ön plana çıkarır. "Atalarınızı sevdiği ve onların soyunu seçtiği için sizi büyük gücüyle Mısır'dan kendisi çıkardı. Amacı sizden daha büyük, daha güçlü ulusları önünüzden kovmak, onların ülkelerine girmenizi sağlamak, bugün olduğu gibi mülk edinmeniz için ülkelerini size vermektir."⁵³⁷

Tanah, İsrailoğulları'nın inşa etmediği büyük ve güzel kentlere, biriktirmediği iyi eşyalarla dolu evlere, emek vermediği kazılmış sarnıçlara, dikmediği bağlara ve zeytinliklere sahip olacağını belirtirken bu nimetlerin kendi çabalarıyla değil tanrısal lütfun ile elde edileceğine vurgu yapar.⁵³⁸ Eğer vaadin gerçekleşmesi kişisel çaba ve doğrulukla ilişkili olsaydı Peter Craigie'in ifade ettiği gibi bu asla gerçekleşmeyecek bir vaad olurdu.⁵³⁹ Zira Tanah, İsrailoğulları'nın dik başlı bir kavim olduğunu açıkça ifade eder:

Onların topraklarını mülk edinmeye gitmenizden nedeni doğruluğunuz, erdeminiz değildir. Tanrınız RAB bu ulusları kötülükleri yüzünden ve atalarınız İbrahim'e, İshak'a, Yakup'a ant içerek verdiği sözü yerine getirmek için önünüzden kovacak. Şunu anlayın ki, Tanrınız RAB'bin bu verimli toprakları mülk edinesiniz diye size vermesinin nedeni doğruluğunuz değildir. Çünkü siz dik başlı bir halksınız.⁵⁴⁰

Öyleyse, Tanah'a göre vaad edilen toprakların mülkiyetinin Yahudilere verilmesi İsrailoğulları'nın üstün fiziksel veya ahlaki özellikleriyle ilgili değildir. Bu vaadin gerçekleşmesinde belirleyici olan, İsrailoğulları'nın özelliklerinden ziyade

⁵³⁴ Avalos, *Fighting Words*, 123-127.

⁵³⁵ Tes.1:7-8; Çık.6:8; Tes.6:10-11; 5:31.

⁵³⁶ Martens, *God's Design*, 108-109.

⁵³⁷ Tes.4:37-38.

⁵³⁸ Tes.6:10-11; 8:17-18.

⁵³⁹ Peter C. Craigie, *The Book of Deuteronomy* (Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co, 1976), 193.

⁵⁴⁰ Tes.9:5-6.

Tanrı'nın Yahudi atalarına yönelik koşulsuz sevgisidir. Tanrı'nın eylemi, atalara verilen vaadin yerine getirilmesinin bir parçasıdır.⁵⁴¹ Bu nedenle vaad edilen toprak düşüncesi geçmişten günümüze uzanan tarihî süreç içerisinde Yahudi ulusunun kimliğini şekillendiren temel unsurlardan birisi olmuştur.

Tanah'ta vaad edilen topraklara yönelik açıklamalar, bu toprakların İbrahim'e ve onun soyundan gelen İsrailoğulları'na verildiğini belirtse de vaad edilen toprakların tam olarak nereleri kapsadığı tartışma konusu olmuştur.⁵⁴² Tanah literatüründe vaad edilmiş topraklarla ilgili açıklamalar farklılık arz etmektedir. İbrahim Harran'dan ayrılıp Kenan topraklarına geldiğinde bulunduğu yerden gözünün gördüğü bütün toprakların kendisine ve zürriyetine sonsuza dek verildiği belirtilirken,⁵⁴³ Tekvin 15'te "Mısır Irmağı'ndan büyük Fırat Irmağı'na kadar uzanan topraklar"⁵⁴⁴ vaad edilir. Başka bir pasajda "Kamış Denizi'nden Filist Denizi'ne, çölden Fırat ırmağına kadar"⁵⁴⁵ olan topraklar vaad edilirken, Sayılar 34'te kuzey, güney, doğu ve batı sınırının nereleri kapsadığı ayrıntılı olarak belirtilmiştir.⁵⁴⁶ Daha kısa bir açıklamada ayak basacakları her yerin onların olacağı belirtilir ve sınırlar çölden Lübnan'a, Fırat'tan Akdeniz'e kadar uzatılır.⁵⁴⁷ Benzer bir açıklama Yeşu'da yapılır. Yine ayak basacakları her yerin kendilerine ait olacağı ve sınırların çölden Lübnan'a, Fırat'tan Akdeniz'e kadar uzanacağı belirtilir.⁵⁴⁸ Çıkış 3'te süt be bal diyarı olarak nitelenen Kenan, Hitit, Amor, Periz, Hiv ve Yevus toprakları işaret edilirken⁵⁴⁹ Tesniye 1'de Arav, Şefela, Negev ve Akdeniz kıyısında yaşayan bütün komşu halklar, Amorluların dağlık bölgesi, Fırat Irmağına kadar uzanan Kenanlılar ülkesi ve Lübnan işaret edilir.⁵⁵⁰

Tanah literatüründe vaad edilen topraklarla ilgili yukarıda bahsedilen bu çeşitlilik, sınırların tam olarak tespit edilmesine yönelik güçlüğü işaret ettiği gibi bu toprakların ele geçirilmesine yönelik belirsizliğe de işaret eder.⁵⁵¹ Fetih hareketlerinin başladığı Yeşu döneminden sınırların en geniş yüz ölçümüne ulaştığı

⁵⁴¹ Gürkan, *The Jews as a Chosen People*, 15.

⁵⁴² Martens, *God's Design*, 106; Shakak, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, 31.

⁵⁴³ Tek.13:14-15.

⁵⁴⁴ Tek.15:18-21.

⁵⁴⁵ Çık.23:31.

⁵⁴⁶ Say.34:1-12.

⁵⁴⁷ Tes.11:24.

⁵⁴⁸ Yeşu.1:3-4.

⁵⁴⁹ Çık.3:17.

⁵⁵⁰ Tes.1:7.

⁵⁵¹ Sınırların tespit edilmesini güçleştiren coğrafi ve topografik açıklama için bkz: Benbassa - Attias, *Paylaşılmayan Kutsal Topraklar ve İsrail*, 76.

Süleyman dönemine kadar olan süreçte yukarıda bahsedilen sınırların tamamının kontrol altına alındığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Süleyman'ın, "Fırat Irmağı'ndan Filistin'e, oradan Mısır sınırına kadar bütün ülkelere"⁵⁵² egemen olduğu Tanah'ta belirtilse de krallığın doğu sınırının Fırat ırmağına ulaşmadığı bilinmektedir.⁵⁵³

Öyleyse birbiriyle uyuşmayan bu açıklamaların günümüzdeki önemi nedir? Tanah'ta vaad edilmiş toprakların nereleri kapsadığına yönelik farklı açıklamalar bulunsa da Tanrı'nın İbrahim'e ve onun zürriyetine toprak vaadinde bulunduğu bir hakikat olarak tasvir edilmektedir. Üstelik toprak vaadine yönelik pasajlar günümüzde hala Tanah'ın bir parçası olarak okunmaya devam etmektedir. Bu durum, hem Yahudilerin seçilmiş ırk olduğuna yönelik düşüncüyü hem de Tanrı tarafından belirli bir toprak parçasının yasal mirasçısı yapıldığına yönelik algıyı güçlendirirken aynı zamanda Yeşu döneminde toprağın ele geçirilmesine yönelik betimlenen şiddet eylemlerinin günümüz dünyasında gerçekleştirilmesine referans olmaktadır. Özellikle İsrail-Filistin çatışması bağlamında günümüzde Siyonist liderler tarafından gündeme getirilen bu pasajlar, Yahudi ve Arap halkları arasında yaşanan şiddet ve çatışmanın temel nedenini oluşturmaktadır. Zira bu pasajlar toprağın üzerinde yaşayan Filistin halkına karşı, toprağın gerçek sahibi olduğunu iddia eden İsrail halkının kullandığı bir delil olarak hizmet etmektedir.

Bununla beraber tarihsel eleştirel bakış açısı Toprağın vaad edilmesi ve vaad edilen toprakların ele geçirilmesine yönelik Tanah'ta betimlenen öykülerin arkeolojik ve tarihsel bilgilerle çok fazla uyuşmadığını ortaya koymaktadır.⁵⁵⁴ Öyleyse üzerinde durulması gereken konulardan birisi de vaad edilmiş toprak düşüncesine yönelik eleştirel bakış açısının Fundamental grupların Tanah'a bakış açısında herhangi bir tutum değişikliğine neden olup olmadığının cevaplanmasıdır.

Bu konuda bir tutum değişikliğinden bahsetmek mümkün görünmemektedir. Tarihsel eleştirel bakış açısından önce bu pasajlarla beraber Tanah'ın tamamı Tanrı'nın dünyayı yaratmasının ve seçilmiş halkıyla olan etkileşiminin gerçek bir

⁵⁵² 1Kr.4:21.

⁵⁵³ Abdurrahman Küçük, "Arz-ı Mev'ud", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/442-443.

⁵⁵⁴ Irvine H. Anderson, *Biblical Interpretation and Middle East Policy: The Promised Land, America, and Israel, 1917-2002* (Gainesville: University Press of Florida, 2005), 7-8; Israel Finkelstein - Neil Asher Silberman, *The Bible Unearthed: Archaeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of Sacred Texts* (New York: The Free Press, 2001), 72-123; Collins, "The Zeal of Phinehas: The Bible and the Legitimation of Violence", 10-11.

kaydı olarak kabul edildiği gibi günümüzde de literal bakış açısına sahip fundamental Yahudi ve Hristiyan gruplar, Tanah'ı Tanrı ile Yahudi toplumu arasında şekillenen özel ilişkinin gerçek bir kaydı olarak görmeye devam etmektedir. Bu gruplar için öykülerin tarihsel gerçeklerle uyumlu olup olmadığı önemli değildir. Önemli olan, ilk muhatap olarak Yahudilere ve daha sonra Hristiyan Batı dünyasına iletilen teolojik mesajdır. Üstelik bu mesaj günümüzde hala yoğun bir şekilde işlenmektedir. Tanrı'nın İbrahim'e ve onun soyundan gelenlere belirli bir toprak parçası vaad ettiğini ve bu vaad edilen toprakların Yeşu önderliğinde Yahudi milisler tarafından ele geçirildiğini anlatan pasajlar, sadece Yahudi din eğitiminde değil aynı zamanda Hristiyan din eğitiminde de önemli bir yer tutmaktadır. Bu alanda yapılan araştırmalar, Tanah'ta yer alan öykülerden beslenen fundamental grupların, bu pasajları dinî bir hakikat olarak gördüklerine işaret etmektedir. Chicago Üniversitesi'nde Ulusal Görüş Araştırma Merkezi (National Opinion Research Center) tarafından 1996'da yapılan bir araştırma, Amerikalıların yüzde 46'sının Tanrı'nın Yahudilere toprak vaad ettiğine inandığını ortaya koymuştur.⁵⁵⁵

Öyleyse Tanah'ta toprağın vaad edilmesi ve vaad edilen toprağın Yeşu önderliğindeki Yahudi milisler tarafından ele geçirilmesi -tarihsel olarak önemsenmese bile- daha sonraki teolojik yansımaları ve Kenan uluslarının imhası için ideal bir örnek oluşturması açısından önemlidir. Zira James Barr'ın ifade ettiği gibi "Sorun, anlatıların gerçek ya da kurgu olması değildir. Sorun, ister gerçek ister kurgu olsun ritüel yıkımın övülmesidir."⁵⁵⁶ Bu durumda vaad edilmiş topraklarla ilgili pasajlar ister Kral Yoşiya döneminde paganist uygulamalardan Tanrı'nın seçilmiş halkının korunması amacı ile yabancı kültürlerle karşı başlatılan mücadelenin bir parçası olarak yorumlansın isterse antik dönemde yaşayan Yahudilerin yaşam koşulları ve bu koşulların şekillendirdiği dünya görüşü ile ilişkili görülsün her iki durumda da İsrail'in komşularıyla nasıl ilişki kuracağına yönelik bir model oluşturması açısından önemlidir. Zira bu topraklar Tanah'a göre Tanrı'nın İsrail'e hediyesidir. İsrail bu topraklara kendi tercihi ile değil Tanrı'nın yönlendirmesi ile gelmiş ve bu toprakların mülkiyetini Tanrı'dan almıştır. Öyleyse

⁵⁵⁵ Anderson, *Biblical Interpretation and Middle East Policy*, 7-19.

⁵⁵⁶ Barr, *Biblical Faith and Natural Theology*, 209.

bu topraklara sahip olduğunu iddia eden toplumlara karşı savaş, sadece bir tercih meselesi değil bizzat Tanrı'nın emrettiği ve içeriğini belirlediği dinî bir görevdir.⁵⁵⁷

3.2.2. Vaad Edilen Topraktan Savaşılan Toprağa: Filistin

Vaad edilmiş toprak düşüncesi tarihî süreç içerisinde her zaman varlığını korumuşsa da bu topraklara yönelik tutumlar Yahudi toplumunun içerisinde bulunduğu koşullara göre farklılık arz etmiştir. Yahudi ataları döneminde toprak vaadi, savaş ve şiddet nedeni olarak betimlenmezken Mısır'dan çıkışla başlayan süreç, savaş ve şiddetle iç içedir. Yine MS 70 yılında Mabet'in yıkılmasıyla başlayan ve yaklaşık bin sekiz yüz yıl süren sürgün döneminde toprak vaadi birkaç istisna dışında savaş ve şiddet nedeni olmazken Siyonist düşünce ile beraber savaş ve şiddetin temel gerekçesi olmuştur.⁵⁵⁸ Öyleyse toprak vaadinin şiddete neden olduğu iki dönem ön plana çıkmaktadır: Kutsal Kitap dönemi ve Siyonist dönem.

Tanah'a baktığımızda yukarıda ifade ettiğimiz üzere Tekvin 12'de Tanrı ile İbrahim arasında gerçekleşen ahitin belirleyici olduğunu görmekteyiz. Bu ahit, hem etnik seçilmişliğin hem de coğrafi seçilmişliğin temelini oluşturmuştur. Buna rağmen Tanah'taki anlatıya göre bu vaadin ilk muhatabı olan İbrahim, İshak ve Yakup, kutsal toprakların ele geçirilmesine yönelik doğrudan şiddet içeren herhangi bir girişimde bulunmamıştır. Tanrı'nın mülkiyetini İsrailoğulları'na verdiği topraklar üzerinde yaşayan halklar ile savaş yerine barış içerisinde yaşamayı tercih eden Yahudi ataları, pastoral bir tablo çizmiştir. Dolayısıyla bu dönemde savaş ve şiddet yerine barış ve hoşgörü teması ön plana çıkmıştır.

Zira Tanah'taki anlatıya göre İbrahim Kenan topraklarına yerleştiğinde bölge halkıyla uzlaşma içerisinde yaşar. Öyle ki Sodom kralı düşmanlarına karşı yanında yer alan İbrahim'i kutsar.⁵⁵⁹ İbrahim günahları yüzünden cezalandırılacak Sodom halkı için Tanrı'ya yalvarır.⁵⁶⁰ Gerar'da kral İbrahim'e koyun, sığır, köle ve cariyeler hediye eder ve aralarında bir anlaşma yapılır.⁵⁶¹ İbrahim'in sergilediği barışçıl tutum İshak ve Yakup dönemlerinde de devam ettirilir. İshak babası İbrahim'in açtığı su kuyuları ile ilgili ortaya çıkan sorunun çözümünde barışçıl bir yöntem sergileyerek

⁵⁵⁷ Collins, "The Zeal of Phinehas: The Bible and the Legitimation of Violence", 10-11.

⁵⁵⁸ XVI. yüzyılda Shlomo Molcho ve XVII. yüzyılda Sabatay Sevi sürgündeki sessizliği bozar. Ayrıntılı bilgi için bkz: Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 382-383.

⁵⁵⁹ Tek.14:17-20.

⁵⁶⁰ Tek.18:16-33.

⁵⁶¹ Tek.20:14; 21:22-27.

Filistin kralı Avimelek ile barış içerisinde yaşar.⁵⁶² Yakup, barış ortamını bozan Şimon ve Levi'yi Kenanlılar ile Perizlileri kendisine düşman ettiği için azarlar.⁵⁶³ Böylece patriark olarak kabul edilen İbrahim, İshak ve Yakup döneminde vaat edilen toprakların ele geçirilmesine yönelik bu topraklar üzerinde yaşayan kabileler ile herhangi bir çatışma yaşanmamıştır. Vaad edilen toprakların şiddete neden olması Musa dönemiyle beraber ortaya çıkar.

Daha önce “Kutsal Kitap ve Şiddet” başlığında da ifade ettiğimiz gibi, İsrailoğulları'nın vaad edilen topraklara ulaşmasını sağlamak için Firavun ve ordusunu yok eden Tanrı, aynı şeyi Filistin topraklarında yapmaları için Yahudi milislere direktifler gönderir. Tanrı'nın emriyle Eriha ve Ay şehirleri yakılır, Givonlular köleleştirilir, Amorlular yok edilir ve Hasor imha edilir. Bu dönemde uygulanan şiddet, Kenan ve Amelek'e karşı benimsenen tutum ile zirveye ulaşır. Kutsal toprakların ele geçirilmesine yönelik gerçekleşen savaşlarda erkek ve kadınlardan, genç ve yaşlılara, küçükbaş ve büyükbaş hayvanlardan yük hayvanlarına kadar, yaşayan canlıların hepsi kılıçtan geçirilir.⁵⁶⁴ Tanrı'nın emri ve yönlendirmesi ile gerçekleşen bu katliamlarda Yahve, adeta savaşçı bir komutan gibi ordusunu yönetir ve bir savaştan ötekine yönlendirir.

Diğer taraftan Tanah'ta sınırları çizilen topraklar üzerinde geçmişte olduğu gibi günümüzde de farklı insanların yaşıyor olması, bu topraklarda yaşayan insanlar ile bu bölgede yeniden söz sahibi olmaya çalışan İsrail arasında şiddet ve çatışmaya dayalı bir sürecin başlamasına neden olmuştur. Zira Tanah'ta vaad edilmiş toprakların ele geçirilmesine yönelik Mısır'dan Çıkış ile başlayan şiddet, günümüzde Siyonist hareketin ortaya çıkmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır.

Siyonist hareket, günümüzde çözümsüz bir sorun olmaya devam eden Yahudi-Müslüman veya İsrail-Arap çatışmasının ortaya çıkmasında belirleyici role sahiptir. Zira bin sekiz yüz yıl boyunca görece şiddet içermeyen bir din olarak tanımlanan Yahudi geleneği, Siyonist hareketin ortaya çıkması ile militarist bir niteliğe bürünmüştür.

⁵⁶² Tek.26:12-29.

⁵⁶³ Tek.34:30.

⁵⁶⁴ Kadın erkek, genç yaşlı, küçükbaş ve büyükbaş hayvanlardan eşeklere dek, kentte ne kadar canlı varsa, hepsini kılıçtan geçirip yok ettiler. Yşu.6:21; Tanrınız RAB mülk edinmek üzere gideceğiniz ülkeye sizi götürdüğünde, önünüzden birçok ulusu –Hititler'i, Girgaşlılar'ı, Amorlular'ı, Kenanlılar'ı, Perizliler'i, Hivliler'i, Yevuslular'ı, sizden daha büyük ve daha güçlü yedi ulusu– kovacak. Tanrınız RAB bu ulusları elinize teslim ettiğinde, onları bozguna uğrattığınızda, tümünü yok etmelisiniz. Bu uluslarla antlaşma yapmayacaksınız, onlara acımayacaksınız. Tes.7:1-2.

Siyonist düşünce ile beraber büyük bir değişim geçiren Yahudi ulusu, kendi kaderini kendisinin tayin etmesi gerektiği anlayışını benimsemiştir. Pasif, ruhani ve yumuşak huylu Yahudi yerine, aktif, güçlü ve politik meselelere ilgi duyan Yahudi prototipi oluşturmayı amaçlayan Siyonizm, sürgün Yahudiliğinin karakteristik özelliklerine bir tepki olarak gelişmiş, boyun eğen ve zulme rıza gösteren Yahudi imajı yerine devlet kurma ideali taşıyan militarist bir Yahudi imajını ön plana çıkarmıştır.⁵⁶⁵ Bu düşünce ile Avrupa'dan ve Rusya'dan Filistin topraklarına yapılan Yahudi göçü bu topraklarda yaşayan Filistin halkı ile bu toprakların gerçek sahibi olduğunu söyleyen Yahudi ulusu arasındaki çatışmanın temel nedenini oluşturmuştur.

Her ne kadar temel öğretileri Yahudi geleneğinin kadim kavramları üzerine kurulmuş olsa da seküler ve milliyetçi bir ideoloji olarak ortaya çıkan Siyonizm, Filistin topraklarının Yahudi ulusunun ana yurdu olduğu düşüncesi üzerine kurulmuştur.⁵⁶⁶ Siyonist liderler seküler bir yaşam tarzı benimsemelerine rağmen İsrail'in Yahudi ana yurdu olduğu düşüncesini desteklemek ve kutsal toprakların ele geçirilmesini meşrulaştırmak için Tanah'ı bir araç ve otorite olarak kullanmış, dinî bir metni siyasi ve ulusal bir metne dönüştürmüşlerdir.⁵⁶⁷

Siyonist Yahudiler için Tanah, sadece kutsal bir kitap değil aynı zamanda Yahudi ulusu için dinî ve ahlaki değer taşıyan tarihsel, edebî ve kültürel bir kitaptır. Dil, toprak ve görkemli tarih üçlüsünde çok önemli bir role sahip olan Tanah, Siyonist dünya görüşünün şekillenmesinde belirleyici bir role sahiptir. Siyonist Yahudiler -kendileri seküler bir yaşam tarzını benimseseler de- Tanah'ı İbrani dilinin öğrenilmesinde, yerel ve milli kültürün oluşturulmasında ve İsrail siyasetinin belirlenmesinde bir başvuru kaynağı olarak kullanmışlardır. Özellikle 1920'lerde ve 1930'larda seküler Siyonist eğitim sisteminin merkezinde yer alan Tanah, vatan sevgisinin teşvik edilmesi ve İsrail'in toprak üzerindeki iddiasının haklı çıkarılması için kullanılan bir araç olmuştur.⁵⁶⁸ Böylece antik dönemde Filistin topraklarında Yahudi milli yaşamının bir tanığı olan Tanah, hem bu yaşam tarzının yeniden tesis

⁵⁶⁵ Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 388.

⁵⁶⁶ Robert Eisen, *The Peace and Violence of Judaism From the Bible to Modern Zionism*, s.167.

⁵⁶⁷ Rabkin, *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*, 60.

⁵⁶⁸ Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 389-390; Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 171.

edilmesi için ilham verici bir kaynak olarak hizmet etmiş hem de bu bölgenin yerleşik sahiplerinin direnişine karşı bir belge olarak öne sürülmüştür.⁵⁶⁹

İsrail'in ilk başbakanı ve İsrail Devleti'nin kurucusu olan David Ben-Gurion, İsrail devletinin yasama organı olan Knesset'te yapmış olduğu bir konuşmada İsrail'in Süveyş savaşına girmesiyle Kutsal Kitap'ın çizmiş olduğu sınırlar içerisinde Davud ve Süleyman Krallıklarının yeniden kurulmasının önünün açılacağını belirtmiştir. Bu açıklamanın ardından Knesset üyelerinin neredeyse tamamının ayağa kalkarak İsrail marşını söylemeleri, İsrail politikasının Kutsal Kitap'ın çizmiş olduğu sınırlar dahilinde şekillendiğini göstermesi açısından önemlidir.⁵⁷⁰

Kutsal Kitap'ın çizmiş olduğu sınırların mutlak surette İsrail devletine ait olması gerektiği görüşünü içeren bu ideolojinin gerçekleşme zamanı ile ilgili iki farklı görüş ileri sürülmüştür. İlk görüş vaad edilen toprakların ele geçirilmesinin İsrail'in şimdikinden daha güçlü olduğu bir zamana bırakılması gerektiğini ifade ederken daha ılımlı görüş vaad edilen toprakların ele geçirilmesinin silah zoruyla değil rıza ve ikna yoluyla olması gerektiğini belirtir. Bu görüşe sahip Siyonistlere göre Arap halkı ve yöneticileri, birtakım menfaatler karşılığında söz konusu toprakların Yahudi halkına ait olduğuna ikna edilmelidir.⁵⁷¹

İsrail-Filistin sorununa odaklanan birçok araştırmacı, bu çatışmanın neden olduğu şiddeti ifade ederken İsrail'in toprak vaadini içeren genişlemeci politikasını ön plana çıkarmaktadır.⁵⁷² Zira 1948 yılında kurulan İsrail devletinin genişlemeci tutumu büyük çaplı konvansiyonel savaflara, askerî operasyonlara ve Filistin direnişine karşı silahlı mücadeleye neden olduğu gibi daha küçük çaplı siyasal suikastlar, sabotajlar ve isyanlar şeklinde devlet içi şiddete de neden olmuştur. En çarpıcı örneklerden birisi Deir Yasin katliamıdır. 9 Nisan 1948'de, Filistin'de gerçekleştirilen bu katliam kadın, çocuk, genç ve yaşlı toplam 254 kişinin Siyonist milisler tarafından öldürülmesi ile sonuçlanmıştır.⁵⁷³ Topraksız halk için halksız toprak oluşturma amacıyla yapılan bu katliam hedefine ulaşmış ve İsrail devletinin kurulmasını sağlayan önemli bir gelişme olarak tarih sahnesinde yer almıştır.⁵⁷⁴

⁵⁶⁹ Shapira, "The Bible and Israeli Identity", 11.

⁵⁷⁰ Shakak, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, 30.

⁵⁷¹ Shakak, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, 30.

⁵⁷² Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 363; Adam, "Kutsal Toprak, Mesih ve Terör", 62; Aydın, "İsrail'in Kudüs Politikasının Dini Nedenleri Üzerine Bir Analiz", 51.

⁵⁷³ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları* (İstanbul: Kronik Kitap, 2017), 91-92.

⁵⁷⁴ Garaudy, *İsrail Mitleri ve Terör*, 171.

Üstelik bu, Siyonist milislerin uyguladığı tek katliam değildir. 1953'te Kibiya'da ve 1956'da Kafr Kassem'de benzer katliamlar gerçekleştirilmiştir.⁵⁷⁵

Siyonistlerin uyguladığı yöntem oldukça basittir: Önce terör ve korku yoluyla Filistinli çiftçi halkın toprağı terk etmeleri sağlanıyor daha sonra ele geçirilen topraklar bir daha geri verilmemek üzere Yahudi mülkiyetine geçiriliyordu. Bu süreçte Filistin halkının toprakla bağının tamamen koparılması amacıyla Arap köyleri, evleri hatta mezarları bile yakılıp yok ediliyor, çiftçi halkın varlığı hatırasına kadar siliniyordu.⁵⁷⁶ Alexander Keith'in ifade ettiği gibi adeta ülkesiz bir halk için halsiz bir ülke oluşturuluyordu.⁵⁷⁷

Siyonist şiddetin ortaya çıkmasında önemli etkenlerden birisi de 1967 yılında yapılan konvansiyonel savaştır. 5 Haziran 1967'de, İsrail ile Arap komşuları Mısır, Ürdün ve Suriye arasında başlayan ve altı gün süren savaşta Arap İttifakı'nın yenilmesi, vaad edilen toprakların ele geçirilmesine yönelik İsrail'e eşsiz bir kazanım sağlarken bu zaferle beraber Arap nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerin İsrail'in kontrolüne geçmesi, şiddet ve çatışma içeren istikrarsız bir sürecin başlamasına neden olmuştur. 1967 savaşını takip eden süreçte ele geçirilen topraklara yerleşme politikası İsrail ile Arap dünyası arasındaki barışı engellediği gibi Batı dünyası ile Müslüman dünyası arasındaki uzlaşının önünde de büyük bir engel olarak yorumlanmıştır. Bu gelişmeye ek olarak Gush Emunim⁵⁷⁸ (İnananlar Bloğu) olarak isimlendirilen örgütün, genişlemeci ve militan tutumları Filistin'de yaşanan şiddetin daha da yoğunlaşmasına neden olmuştur.⁵⁷⁹

Özellikle 1967 savaşını takip eden yıllarda İsrail tarafından ele geçirilen topraklarda Yahudi yerleşimleri kurulması ve bu bölgede yaşayan Filistinlilere yönelik saldırgan tutum sergilenmesi, İsrail'e karşı tepki direnişine neden olduğu gibi Filistinli Arapların katledilmesi ile sonuçlanan askerî müdahaleleri de beraberinde getirmiştir. İsrail ve düşmanları arasındaki çatışma, Yahudi din adamları tarafından iyi ile kötü arasında gerçekleşen kozmik savaş bağlamında yorumlanmıştır.

⁵⁷⁵ Ehud Luz, *Wrestling with an Angel: Power, Morality, and Jewish Identity*, çev. Michael Swirsky (New Haven: Yale University Press, 2003), 223.

⁵⁷⁶ Garaudy, *İsrail Mitler ve Terör*, 179; Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 162-163.

⁵⁷⁷ Tufan Buzpınar, "Filistin Meselesi ve Siyonizm", *I. Dünya Savaşının 100. Yıl Dönümü Uluslararası Sempozyumu: Emperyalizm ve İslam Dünyası*, ed. Mustafa Alkan vd. (Ankara: Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 2015), 101.

⁵⁷⁸ Gush Emunim, Batı Şeria, Gazze Şeridi ve Golan Tepelerinde Yahudi yerleşimleri kurmayı amaçlayan bir Ortodoks Yahudi aktivist harekettir. Bu hareket, Yom Kippur Savaşı'nın ardından 1974'te resmi bir örgüt olarak kurulmuş ve Tanah'tan hareketle Yahudi yerleşimini teşvik etmiştir.

⁵⁷⁹ Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 364.

Bu yorumun oluşmasında Rabbi Tsevi Yehudah Kook'un önemli katkısı bulunmaktadır. Zira Kook, gerçek kurtuluşun, Tanah'ta sınırları çizilen vaad edilen toprakların bütünüyle Yahudi egemenliğine girmesiyle gerçekleşeceğini belirtmiştir. Haham Kook, Yahudi geleneğinden farklı olarak, kurtuluşun Tanrı'ya itaate ve dinî kurallara uymaya bağlı olmadığını, siyasi ve askerî mücadelenin kurtuluşa giden önemli bir araç olduğunu belirtmiş ve Siyonist politikaya dinî bir anlam yüklemiştir. Bu bakış açısı daha önce şiddet kullanılması ile ilgili konularda sessiz kalmayı tercih eden geleneksel Yahudi tutumunun radikal bir değişime uğramasına neden olmuştur. Kook'u takip eden Siyonist hahamlar, İsrail'in savaşlarının tıpkı Tanah'ta betimlenen Yeşu'nun savaşları gibi teolojik bir anlam içerdiğini ileri sürmüştür. Bu bakış açısıyla beraber İsrail'e yönelik dışarıdan gelen saldırılar Tanrı'ya yapılan saldırı olarak yorumlanmış, Tanrı ile savaşamayacağı için İsrail ile savaşıldığı şeklinde yorumlanmıştır. Böylece İsrail'in mücadelesi kutsallığın korunması ve tanrısal planın gerçekleşmesi için gerekli ve zorunlu bir mücadele olarak yorumlanmış, İsrail ve diğer uluslar arasındaki mücadele, şeytani bir bağlama yerleştirilmiştir.⁵⁸⁰ Üstelik iyi ile kötü arasındaki bu mücadelede, kötülüğü sadece İsrail'e saldıran Araplar değil aynı zamanda İsrail'e zarar vermeye çalışan dünyanın geri kalanı da temsil ediyordu. Zira Siyonist hahamlara göre tüm uluslar İsrail'e karşı nefret besliyor ve mesihi çağın gelmesini geciktiriyordu.⁵⁸¹

Rabbi Tsevi Yehudah Kook'un görüşleri 1967 savaşından sonra daha da pekişti ve Gush Emunim hareketi tarafından eyleme geçirilmeye başlandı. Zira 1967 savaşı ile beraber Doğu Kudüs, Gazze, Sina yarımadası ve Golan tepelerinin İsrail'in egemenliğine girmesi radikal dinî Siyonizm'in ivme kazanmasına neden olmuştur. Bu durumu mesihi sürecin son aşaması olarak yorumlayan Gush Emunim, sürecin daha da hızlanması için vaad edilen toprakların tamamının ele geçirilmesi yönünde İsrail hükümetine baskı uygulamıştır. Bu amaçla Filistinli yerel halkın yoğun olarak yaşadığı Batı Şeria bölgesinde illegal Yahudi yerleşimlerinin kurulması, bölge halkına yönelik uygulanan şiddeti arttırmıştır.⁵⁸²

Gush Emunim'in vaad edilmiş topraklar üzerinde yaşayan Filistinli Araplara yönelik tutumu tekdüze değildir. Yahudilerin Yahudi olmayan uluslardan üstün

⁵⁸⁰ Luz, *Wrestling with an Angel*, 222-223.

⁵⁸¹ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 150; Avi Sagi, "The Punishment of Amalek in Jewish Tradition: Coping with the Moral Problem", *Harvard Theological Review* 87/3 (1994), 332.

⁵⁸² Gürkan, "Barış ve Şiddet Ekseninde Yahudilik", 138.

olduğu görüşünü Haham Kook'tan miras alan Gush Emunim'in Filistinli Araplara yönelik ilk tutumu, daha sonraki tutumuna kıyasla oldukça ılımlıdır. Gush Emunim, başlangıçta Araplarla bir arada yaşama olasılığına inanmış ve bunu dinî hukuksal zeminde tartışmıştır. Bu hareketin genç hahamları, Batı Şeria'dan Arapları çıkarma niyetinde olmadıklarını, bu bölgede yaşayan Arapların *ger toshav*⁵⁸³ (yabancı ikamet) statüsünde kalabileceklerini açıklamışlardır. Gush Emunim'e göre Araplar Siyonist fikre bağlılık yemini ederlerse bütün siyasi haklardan yararlanabilirlerdi. Eğer Siyonizm'in meşruiyetini kabul etmez ancak İsrail'in hakimiyetini ve toprağın gerçek sahibi olduğunu kabul ederlerse Tanah'ın hükümlerine göre Filistin'de yaşama hakkına sahip olabilirlerdi.⁵⁸⁴

Gush Emunim liderlerinin çoğu, başlangıçta Batı Şeria'da Arap ve Yahudi halklarının bir arada yaşamasının mümkün olduğuna hatta bu birlikteliğin Arapların yararına olacağına inansa da Batı Şeria'daki Araplar ne Yahudi dinî hukukunda yer alan *ger toshav* hakkında bilgi sahibiydi ne de bu kavramı öğrenme niyetindeydi. Onların hissettiği tek şey İsrail'in yaşadıkları bölgeyi işgal ettiğiydi. Filistinli Araplara danışılmadan uygulamaya konulan bu plan, neticede işe yaramadı ve kısa süre sonra Hebron (el-Halil) kentinde büyük bir gerilime neden oldu. Hebron'da yer alan İbrahim'in, İshak'ın ve Yakup'un kabri olan Patriarklar Mağarası (Makpela) hem Yahudiler için hem de Müslümanlar için kutsal bir mekandı. Daha önce Müslümanların yönetiminde olan bu yer, Altı Gün Savaşından hemen sonra İsrail hükümeti tarafından Yahudi yerleşimcilerin ziyaretine açılmış üstelik hem Müslümanların hem de Yahudilerin ibadetine uygun bir duruma getirilmişti. Bu süreçte Mabet'in mevcut statüsünde mümkün olduğu kadar az değişiklik yapılmış, belli saatlerde Yahudi ziyaretine izin verilecek şekilde Müslümanların idaresinde bırakılmıştı.⁵⁸⁵

⁵⁸³ Ger toshav, yerleşik yabancı anlamına gelmektedir. Din olarak Yahudiliği benimsemek istemeyen ancak "Nuh'un oğulları" için bağlayıcı evrensel ahlaki yasa kümesi olarak tanımlanan yedi yasaya uymayı kabul edip vaad edilen topraklar üzerinde yaşayan gentilenin yasal statüsünü belirlemek için kullanılan halakaik bir terimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: R. J. Zwi Werblowsky - Geoffrey Wigoder (ed.), "Gentiles", *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion* (New York: Oxford University Press, 1997), 269.

⁵⁸⁴ Ehud Sprinzak, *The Ascendance of Israel's Radical Right* (New York: Oxford University Press, 1991), 88.

⁵⁸⁵ Sprinzak, *The Ascendance of Israel's Radical Right*, 89. Şu anki mevcut durum böyle değildir. Makpela, siyasal olarak Filistin bölgesinde görülmekle birlikte mescid ve türbelerin olduğu alanın giriş ve çıkışı tamamen İsrail'in kontrolünde bulunmaktadır. İsrail içeri girmek isteyen Müslümanların özel aramadan geçmesini zorunlu tutuyor. Diğer taraftan mescidin bir tarafı sinagog hâline getirilerek Yahudilerin ibadet etmesine olanak sağlanmıştır.

Patriarklar Mağarası ile ilgili yapılan düzenleme ne Siyonist Yahudileri ne de Müslüman Arapları memnun etmişti. Siyonist Yahudiler Makpela ile beraber Hebron'un tamamının Yahudi toprağı olduğuna inanıyor ve tüm kontrolün kendilerinde olması gerektiğini savunuyordu. Müslümanlar ise yüzlerce yıldır bu bölgenin kendi toprakları olduğunu iddia ediyordu. Bölgenin İsrail'in kontrolünde olmasının sağladığı avantajla mevcut statükonun Yahudilerin lehine olacak şekilde değiştirilmesi ve bölgeye Yahudi yerleşimlerinin devam etmesi İsrail-Filistin çatışmasını beraberinde getirmiştir.⁵⁸⁶ Neticede Hebron'da gerçekleşen birçok şiddet eylemi Baruch Goldstein'in, 25 Şubat 1994 tarihinde İbrahim Camii'nde namaz kılan Müslümanlara ateş açması ile zirveye ulaşmış, aralarında çocuklarında bulunduğu 29 kişi bu saldırıda hayatını kaybetmiş ve birçok kişi de yaralanmıştır.⁵⁸⁷

Gush Emunim'in Filistinlilere yönelik radikal tutumu 1978 yılında Mısır devlet başkanı Enver Sedat ile, İsrail başbakanı Menahem Begin arasında imzalanan Camp David anlaşması ile daha da derinleşmiştir. Camp David anlaşması ile daha önce ele geçirilen topraklardan bir kısmının geri verilmesi ve buna ek olarak Filistinli yerel halka yönelik özerklik söylemlerinin ortaya çıkması, Begin hükümetine yönelik öfkeye neden olurken aynı zamanda Mesihi sürecin kesintiye uğrayacağı düşüncesi, derin bir endişe kaynağı olmuştur. Begin'in toprak tavizi birçok dindar Siyonist için acı bir ihanet olarak görülmüş ve radikal sağın güçlenmesini sağlamıştır.⁵⁸⁸ Bu gelişmeye ek olarak 1970'li yıllarda yerleşim yerlerinin genişlemesi dolayısıyla Yahudi yerleşimciler ile Filistinli Müslümanlar arasında temasın artması ve bununla doğru orantılı olarak şiddet eylemlerinin çoğalması, Gush Emunim hareketinin Filistinli halka yönelik daha radikal bakış açısı geliştirmesine neden olmuştur. Artık İsrail devleti içerisinde yaşayan herhangi bir yabancıya eşit vatandaşlık hakkı verilmesi söylemi şöyle dursun Filistinliler, Yahudi halkının ezeli düşmanı Amelek olarak nitelenmeye başlanmış ve mücadele kozmik bir düzleme yani rasyonel gerekçelerin anlamsızlaştığı, derin dinsel bir çatışmaya dönüşmüştür.⁵⁸⁹ Bu bağlamda Rav Israel Hess, Filistinli yerel halkı Amelek'in doğrudan uzantısı olarak nitelemiş ve Tanah'ta Amelek'e yönelik yok etme emrinin Filistinlilere uygulanmasını dile

⁵⁸⁶ Sprinzak, *The Ascendance of Israel's Radical Right*, 89.

⁵⁸⁷ Israel Shakak - Norton Mezvinsky, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, çev. Ahmet Emin Dağ (İstanbul: Anka Yayınları, 2002), 181-187.

⁵⁸⁸ Sprinzak, *The Ascendance of Israel's Radical Right*, 71-73.

⁵⁸⁹ Elliot Horowitz, *Reckless Rites: Purim and the Legacy of Jewish Violence* (Princeton: Princeton University Press, 2006), 144-147.

getirmiştir. Hess'in bu bakış açısı kısa süre sonra Gush Emunim'in destekçileri tarafından benimsenmiş ve Filistinli Araplara yönelik Siyonist bakış açısını şekillendirmiştir.⁵⁹⁰

Diğer taraftan Camp David anlaşması ile birlikte Gush Emunim hareketine yakın daha marjinal gruplar ortaya çıkmıştır. Bu gruplar içerisinde 1984'te İsrail basınının *Machteret Yehudit* olarak isimlendirdiği Yahudi Yeraltı Örgütü hem sivillere yönelik hem de kutsal sembollere yönelik şiddet içeren tutum ve eylemler ile ön plana çıkmıştır. Grup üyeleri Batı Şeria'da yaşayan Filistinli Müslümanlara yönelik saldırılardan önce tapınak tepesinde yer alan Kubbetü's Sahra'yı kendilerine hedef olarak seçmiş, buraya bir saldırı düzenleyip havaya uçurmayı planlamışlardı.

Kubbetü's Sahra'yı havaya uçurma fikri Yeshua Ben-Shoshan ve Yehuda Etzion tarafından tasarlanıp geliştirilmişti. Yeraltı örgütünün her iki üyesi de yıllardır Gush Emunim hareketi içerisinde yer alan ve bu hareketin Filistinlilere bakış açısını benimseyen dindar milliyetçi kimliğe sahipti. Ben-Shoshan ve Etzion, Gush Emunim'in birçok üyesinden daha fazla kurtuluşun gizemli bir şekilde gerçekleşeceğine inanıyorlardı. Bu nedenle Camp David Anlaşmasını, Mesihi çağın önünde kozmik bir felaket olarak görüyorlardı.⁵⁹¹

Bu örgütün üyeleri, kurtuluşun yakın olduğuna inanıyorlardı. Herhangi bir insan hatasının ilahi olarak yönlendirilen bir süreci geciktirmesi veya engellemesi kabul edilemezdi. Begin'in Camp David'de hata yaptığını söylemesi veya çözüme yönelik baskıya yenik düştüğünü açıklaması, örgüt üyelerinin kurtuluş anlayışıyla örtüşmüyordu. Öyleyse kurtuluşa giden yolda duraksama Tanrı'nın sürece müdahale etmesiyle açıklanabilirdi. Tanrı ya halkına kızgın olduğu için ya da onları uyarmak için bu anlaşmaya izin vermişti. Yeraltı örgütü üyeleri sorunun çözümünü bulmakta gecikmedi. Tanrı, Tapınak tepesinde Kubbetü's Sahra'nın varlığına ve buranın Müslümanların kontrolünde olmasına kızmıştı. Zira burası birinci ve ikinci Mabet'in yapıldığı yerdı ve Yahudi ulusunun en kutsal bölgesiydi. Yahudi halkı için kurtuluş burada yapılacak üçüncü tapınak ile gerçekleşecekti. Ancak İsrail hükümeti burasının yönetimini Filistinli Araplara bırakmıştı. Bu durum kutsal mekâna karşı büyük bir

⁵⁹⁰ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 152-153.

⁵⁹¹ Sprinzak, *The Ascendancy of Israel's Radical Right*, 94.

saygısızlık ve affedilemez bir g nahtı. Bu nedenle Kubbetü's Sahra'nın yıkılması gerekiyordu.⁵⁹²

Kubbetü's Sahra'nın yıkılması fikrini ilk kez ortaya atan Kabalist Yeshua Ben-Shoshan aynı zamanda Kubbetü's Sahra ile ilgili bir takım ezoterik görüşlere sahipti. Sessiz ve gizemli bir Yemen Yahudisi olan Ben-Shoshan, Kabala ezoterik metinleri ve ritüelleri konusunda uzmandı. Orta  ağ Yahudi mistisizmi ile ilgileniyor ve birkaç Kabalist hahamı takip ediyordu. Ben-Shoshan, Kubbetü's Sahra'nın Müslüman coğrafyanın tüm bölgelerine ulaşan ve Müslümanlara g   veren enerji yaydığını, bu enerjinin de Yahudi tapınağının temelinden kaynaklandığını düşünüyordu. Bu enerji Müslümanların gücünün kaynağıydı. Eğer Kubbetü's Sahra yıkılırsa bu enerji de kaybolacak, kötülük mağlup edilecek ve Mesihi  ağın önünde engel kalmayacaktı.⁵⁹³

Tüm bu bakış açıları Kubbetü's Sahra'nın yıkılması için Ben-Shoshan ve Etzion'u yeterince motive etmişti. Kendilerini takip eden bir grup kurdular ve sürecin nasıl i leyeceğini planladılar. Planı tasarlayan Etzion ve patlayıcı uzmanı Menachem Livni, tapınak tepesi yerle kesini ve Kubbet- s Sahra'yı iki yıl boyunca en ince ayrıntısına kadar incelediler. Golan Tepelerindeki bir askerî kamptan çok miktarda patlayıcı ele geçirdiler. Amaçları  evreye zarar vermeden Kubbetü's Sahra'yı yok etmekti. Bu amaçla 28 hassas bomba üretildi. Operasyona yirmiden fazla kişi katılacaktı. Tüm hazırlıklar yapılmıştı. Operasyonun ba laması için gereken tek şey tanınmış bir hahamın kutsamasıydı. Ancak Gush Emunim'in akıl hocası Haham Zvi Yehuda Kook dahil olmak üzere hiçbir haham onları kutsamadı ve yapmayı düşündükleri şeye izin vermedi. Neticede grup dağıldı ve Etzion ve Ben-Shoshan yalnız kaldı. Dolayısıyla büyük plan süresiz olarak rafa kaldırıldı.⁵⁹⁴

Kubbetü's Sahra'nın yıkılmasıyla ilgili plan her ne kadar başarısız olsa da Yahudi Yeraltı  rg t  Batı  eria'da ölüm ve yaralanma ile sonuçlanan birçok eylemi hayata geçirdi. 1980'de Hebron'da Yahudi  ğrencilere yönelik saldırıya misilleme olarak be  Filistinli belediye başkanının arabasına suikast düzenlendi ve iki belediye başkanı ciddi şekilde yaralandı. 1983'te Yahudilere yönelik bir saldırıya yanıt olarak üç Müslüman  ğrenci öldürüldü ve otuz üç kişi yaralandı. Üstelik bu saldırı için haham izni sağlanmıştı. 1984 yılında  srail otobüslerine yönelik saldırılara misilleme

⁵⁹² Sprinzak, *The Ascendance of Israel's Radical Right*, 94-95.

⁵⁹³ Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 359.

⁵⁹⁴ Sprinzak, *The Ascendance of Israel's Radical Right*, 97-98.

olarak yolcularla dolu beş Arap otobüsünün havaya uçurulması planlandı ancak plan hayata geçirilemeden suikastçılar yakalandı ve onlarca hayat kurtarıldı.⁵⁹⁵

Tüm bu şiddet eylemleri Filistin tarafından gerçekleştirilen şiddete karşı orantısız bir cevap niteliği taşısa da asıl hedeflenen şey Mesih'in gelişinden önce krallığa dahil edilecek bölgelerin ele geçirilmesi ve tapınak tepesinin Müslüman Arap varlığından temizlenmesiydi. Bu amaç için kan dökülmesi ahlaki bir sorun değil dinî bir görevdi. Yahudi Yeraltı Örgütünün 1984 yılında ifşa olması ve örgüte üye olanların tutuklanmasından hemen sonra Haham İsraël Ariel tarafından *Tsefiyah* adı verilen başka bir örgüt kuruldu. Bu örgüte göre Filistinliler sadece 1967 savaşında ele geçirilen bölgelerden değil tüm İsraël topraklarından tahliye edilmeliydi. Haham İsraël Ariel ayrıca vaad edilen topraklar üzerinde Yahudi hakimiyetinin kurulması için savaş yapılmasını dinî bir görev olarak görüyordu. Bu süreçte Filistinli sivillerin veya çocukların öldürülmesi vaad edilen toprakların ele geçirilmesi için çaba göstermekten vazgeçmeye gerekçe olamazdı. Zira Ariel'in dinî hukuk yorumuna göre sadece bir Yahudi'nin öldürülmesi cinayet olarak tasvir edilebilirdi.⁵⁹⁶ Aslında Haham İsraël Ariel bu görüşünde yalnız değildi. 1967 savaşından sonra dindar Siyonist kampta yer alan hahamlar, daha önceki tutumlarının aksine sivillerin öldürülmesi ile sonuçlanan şiddet eylemlerine onay vermeye başladılar hatta dinî bir görev olarak yorumladılar. Bu bakış açısı 1980'lerden sonra daha da yaygınlık kazanmaya başladı. 1982 Lübnan savaşı ve arkasından da 1987'de Birinci İntifada ile beraber popüler hâle geldi. Yahudi ahlakının Yahudi olmayan ahlaktan üstün olduğu görüşü Filistinli Araplara yönelik sınırsız şiddet eylemlerinin gerekçelerinden birisi hâline geldi. Bu bakış açısı aynı zamanda İsraël toplumunun dünyanın geri kalanından ayrıldığı ve daha üst bir konumda olduğu görüşünü de içeriyordu. Bu nedenle Yahudilerin diğer ulusların kınamalarına kulak asmamaları gerektiği sıklıkla dile getiriliyordu. Zira bir şeyin ahlaki olup olmadığının ölçütü Yahudi olmayan ulusların oluşturduğu ahlaki sistemler değil Yahudi dinî hukukunu ifade eden halakha idi.⁵⁹⁷

1980'lerde radikal dinî Siyonizm'e ivme kazandıran başka bir gelişme de Haham Meir Kahane tarafından kurulan Kach adlı örgüttür. Kahane Amerikalı

⁵⁹⁵ Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 359; Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 153; Sprinzak, *The Ascendance of Israel's Radical Right*, 98-99.

⁵⁹⁶ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 154; Sprinzak, *The Ascendance of Israel's Radical Right*, 261-274.

⁵⁹⁷ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 154-155; Luz, *Wrestling with an Angel*, 228.

Ortodoks bir hahamdı. 1971’de İsrail’e taşınmış ve kısa süre içerisinde radikal dinî Siyonist yapı içerisinde öne çıkmıştı. Takipçilerini Yahudilerin yüzlerce yıldır maruz kaldığı zulümden dolayı diğer uluslardan intikam almaya çağıran Kahane, İsrail devletinin kurulmasını, Tanrı’nın seküler Siyonistlere sevgisi ile değil halkına yapılan zulümlere kayıtsız kalamaması ile açıklamıştır. Ona göre İsrail seküler Siyonistler için bir ödül olmaktan ziyade Yahudi olmayan uluslara yönelik intikam için var olmuştur. Dolayısıyla Filistin halkının vaad edilen topraklardan çıkarılması için yapılacak her türlü şiddet eyleminin Yahudi dinî hukukuna göre meşru olduğunu belirten Kahane, herhangi bir şekilde Filistinli halk ile anlaşma yapılmasına şiddetle karşı çıkmıştır.⁵⁹⁸

1993 yılına gelindiğinde İsrail ile Filistin arasındaki yakınlaşma Oslo anlaşması ile sonuçlanmıştı. Oslo anlaşmasının imzalanması iki halk arasında barışın oluşmasına yönelik önemli bir adım olsa da radikal dinî Siyonist grupların harekete geçmesi uzun sürmedi. Önce 1994 yılında Kehane’nin bir öğrencisi ve aynı zamanda Kach üyesi olan Goldstein, bu anlaşmaya bir tepki olarak İbrahim Camii’nde 29 Filistinli Müslümanı öldürdü. Bu olaydan yaklaşık bir yıl sonra ise İsrail başbakanı Yitzhak Rabin bir suikast ile öldürüldü. İsrail başbakanı Yitzhak Rabin’in suikasta uğramasının nedeni geçici Oslo anlaşması ile Gazze Şeridi ve Batı Şeria’nın bazı bölgelerinden çekilmeyi kabul etmesi ve Filistin Özerk Yönetimi’ni tanımaya onay vermesiydi. Anlaşmadan kısa süre sonra Yitzhak Rabin Tel Aviv’de bir barış mitinginde aşırı sağcı Yigal Amir tarafından öldürülmüştür. Amir’in bu eylemi aşırı sağcı dinî liderler tarafından Yahudi dinî hukukunda yer alan *moser* ve *rodef*⁵⁹⁹ inancıyla ilişkili olarak ele alınmıştır. Rabin, kutsal İsrail toprağını bir yabancıya verdiği için *moser*, barış süreci ile Filistinlilerin silahlanmasına imkân sağlayıp Yahudi hayatını tehlikeye atacağı için *rodef* olarak değerlendirilmiştir. Suikastı düzenleyen Yigal Amir, çıkarıldığı mahkemede Yitzhak Rabin’in *rodef* olduğu için öldürdüğünü açıklamıştır.⁶⁰⁰ Neticede Oslo anlaşması her ne kadar İsrail Filistin

⁵⁹⁸ Adam, “Kutsal Toprak, Mesih ve Terör”, 70.

⁵⁹⁹ Moser, Yahudiler hakkında yabancılara bilgi veren, Yahudileri veya topraklarını bir yabancıya teslim eden kişi anlamına gelirken rodef, öldürmek için bir başkasını takip eden kişidir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 158.

⁶⁰⁰ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 158.

çatışmasını sona erdirecek, barışa yönelik bir girişimi ifade etse de amacına ulaşamamıştır.⁶⁰¹

Elbette bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak yukarıda açıklanan şiddet eylemleri toprak vaadinin neden olduğu seküler ve dinî şiddetin anlaşılması için yeterlidir. Neticede toprağın vaad edilmesi Yahudi kimliğinin Filistin topraklarıyla şekillenmesine/sınırlanmasına neden olmuştur. Yahudi geleneğinin kendisini bu bölge ile özdeşleştirmesi vaad edilen toprakların ele geçirilmesine yönelik Tanah literatüründe betimlenen şiddetin bir benzerinin yaklaşık bin sekiz yüz yıllık pasifist dönemden sonra Siyonist düşünce ile beraber yeniden gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur.

Bu doğrultuda Siyonist düşünce öncülüğünde diasporadan kutsal topraklara dönerek bir Yahudi devleti kurmayı amaçlayan Siyonist Yahudiler, Tanah'ı bilinçli ve seçmeci bir tarzda ele almış, sürgün döneminde benimsenen pasifist duruşun yerine saldırgan bir tutum benimsemişlerdir. Siyonist Yahudilerin ilham ve meşruiyet arayışında Yahudi geleneğinde yer alan farklı muhteva ve niteliğe sahip birçok örnek arasından genellikle kendi amaçlarına uygun, marjinal örnekleri seçerek merkeze almaları, Tanah literatüründe yer alan savaş ve şiddete yönelik örnek ve sembollerin araçsal kullanımını gündeme getirmiş böylece Yahudilerin arketipsel düşmanı olan Amelek imgesi Filistin'li yerel halk ile özdeşleştirilmiştir. Özellikle Gush Emunim, Yahudi Yeraltı Örgütü ve Kach gibi radikal dinî Siyonist örgütler Filistin bölgesinin yerel halkına karşı verilen mücadelede Tanah'ta anlatılan şiddetin bir benzerinin günümüz dünyasında uygulanmasını meşru görmüş ve değişik eylemlerle bu bakış açısını hayata geçirmişlerdir.

Bu süreçte ilham kaynağı olan Tanah, hem seküler hem de dinî Siyonizm'in Filistin'de uyguladığı şiddetin meşrulaştırılmasında bir araç olarak kullanılmıştır. Siyonist idealler çerçevesinde dinî bir metinden ulusal ve politik bir metne dönüştürülen Tanah, antik dönemde Filistin topraklarında Yahudi yaşamının bir tanığı olarak, bu yaşam tarzının yeniden tesis edilmesi için ilham verici bir kaynak

⁶⁰¹ Dov S. Zakheim, "Models of Reconciliation and Coexistence in Jewish Sources", *War and Peace in the Jewish Tradition*, ed. Lawrence H. Schiffman - Joel B. Wolowelsky, thk. Robert S. Hirt (New York: Yeshiva University Press, 2007), 498.

olarak hizmet ederken aynı zamanda bu bölgenin yerleşik sahiplerinin direnişine karşı bir belge olarak öne sürülmüştür.⁶⁰²

Toprak üzerinde tarihi haklara sahip olduğunu iddia eden Siyonist bakış açısı, kuruluşundan itibaren Filistin halkıyla eşit haklar temelinde barış ve uzlaşma içinde yaşamayı hiçbir zaman hedeflememiş aksine yayılmacı ve dışlayıcı bir tutum içerisinde olmaya devam etmiştir. Bu durum kaçınılmaz olarak Arap-İsrail çatışmasının karşılıklı bağımlılığını ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte İsrailoğulları'na saldıran Amelek'in yok edilmesi emrinin yanı sıra Tekvin 34'te Yakup'un kızı Dina'ya tecavüz edilmesine tepki olarak Şimon ve Levi'nin Şekem halkını kılıçtan geçirmesi, Yahudilere karşı saldırı eylemlerine tepki olarak uygulanan sınırsız şiddetin meşru olduğu görüşünün benimsenmesine neden olmuştur.⁶⁰³ Bu nedenle toprağın gerçek sahibi olduğunu iddia eden Siyonist bakış açısı, bu durumu kabul etmeyen, kendisine direnen veya ilerleyişini durdurmaya çalışan Filistinli yerel halka, Tanah'ta yer alan "erkek, kadın, genç ve çocuk demeden şehrin tüm sakinlerinin kılıçtan geçirilmesi"⁶⁰⁴ emri doğrultusunda sınırsız şiddet uygulamış, terör ve tehditlerle insanları evlerini terk etmeye zorlamış, direnenlerin evleri iş makinaları ile yıkılmış veya betonla doldurulmuştur. Öyleyse sadece fiziki şiddet kullanılarak yani Filistin halkının öldürülmesiyle değil aynı zamanda hak mahrumiyeti ve psikolojik şiddet kullanılarak vaad edilen toprakların ele geçirilmesi hedeflenmiş, Siyonist Yahudilerin bu bölgeye göç etmesiyle başlayan Yahudi şiddeti artarak devam etmiştir.

3.3. Şiddetin Siyasal Kaynağı Olarak Mesih Düşüncesi

Yahudilikte şiddete yönelik diğer bir varsayımımız da Mesih düşüncesiyle ilgilidir. Babil sürgünü ile beraber eskatolojik bir anlam kazanan Mesih düşüncesi, sürgünden sonra yabancı esaretine son verecek, Davud ve Süleyman döneminde yaşanan altın çağın ihtişamını geri getirecek eskatolojik kurtarıcı anlamı kazanmıştır. Bu beklenti Kudüs'e bağlılık duası olarak da ifade edilen Amida duası başta olmak üzere çeşitli dua ve ritüellerde dile getirilmiş, siyasi otoritenin ve toprağın olmadığı tarihî süreç içerisinde Yahudi halkının bir arada kalmasını sağlayan önemli bir umut kaynağı olmuştur. Aynı zamanda bir iman ikrarı da olan Mesih inancı, 1135

⁶⁰² Shapira, "The Bible and Israeli Identity", 11; Firestone, *Holy War in Judaism*, 25.

⁶⁰³ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 173-174.

⁶⁰⁴ 1Sa15:8.

tarihinde Kurtuba’da dünyaya gelen Orta Çağ’ın önemli Yahudi filozoflarından Mûsâ b. Meymûn’un hazırladığı 13 maddelik Yahudi amentüsü içerisinde de yer almıştır.⁶⁰⁵

Diğer taraftan Yahudi dinî geleneğinin tarihî süreç içerisinde farklı süreçlerden geçmesi, Mesih düşüncesiyle ilgili farklı bakış açılarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda II. Mabet’in yıkılmasından Siyonist hareketin ortaya çıkmasına kadar yaklaşık bin sekiz yüz yıl boyunca Yahudi geleneğinde hâkim görüşü ifade eden apokaliptik mesihçilik, Yahudilerin pasifist bir tutum sergilemesinde önemli bir role sahip olurken Siyonist düşüncenin ortaya çıkmasından günümüze kadar devam eden modern süreçte ön plana çıkan onarıcı mesihçilik, yaklaşık iki yüzyıldır devam eden Yahudi şiddetinin temel gerekçelerinden birisi olmuştur. Bu nedenle Mesih düşüncesinin ayrıntılarına göz atmak hem Yahudi şiddetinin hem de Siyonist düşüncenin anlaşılması açısından yararlı olacaktır.

3.3.1. Eskatolojik Beklentiler ve Tarihî Süreç

Mesih kelimesi İbranice *mašiah* kelimesinden türemiştir. Fiil olarak el sürmek, elle sıvazlamak, yağ sürmek ve yağla meshetmek gibi anlamlara gelen mesih, terim anlamıyla yağ sürülmüş, yağla meshedilmiş ve dinî bir görevi ifa edebilecek duruma getirilmiş kişi anlamına gelmektedir.⁶⁰⁶ Tanah’ta toplam otuz sekiz kez kullanılan mesih, dört kez Pentatök’te, yirmi kez Neviim’de ve on dört kez de Ketuvim’de geçmektedir.⁶⁰⁷ Kelimenin Tanah içerisindeki ilk kullanımları eskatolojik bir kurtarıcıyı ifade etmekten ziyade tarihsel bir şahsiyeti nitelemeye yöneliktir.⁶⁰⁸ Bu bağlamda Tanrı tarafından özel bir görevi yerine getirmek üzere görevlendirilmiş kral, kâhin ve peygamberleri nitelemek için kullanılan Mesih, Babil sürgünü ve sonrasında yaşanan kaotik gelişmeler neticesinde eskatolojik bir anlam kazanmış,

⁶⁰⁵ Yasin Meral, *Yahudilerin Ahir Zamanı: Yahudilikte Gog-Magog, Deccal ve Mesih* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 144.

⁶⁰⁶ R. J. Zwi Werblowsky - Geoffrey Wigoder (ed.), “Messiah”, *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion* (New York: Oxford University Press, 1997), 458; Michael A. Rydell, “The Messiah and His Titles”, *The Moody Handbook of Messianic Prophecy: Studies and Expositions of the Messiah in the Old Testament*, ed. Michael Rydell - Edwin Blum (Chicago: Moody Publishers, 2019), 29-31; Ekrem Sarıçioğlu, *Dinlerde Mehdi Tasavvurları* (Samsun: Sidre Yayınları, 1997), 15.

⁶⁰⁷ Jacques Waardenburg, “Mesih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/306.

⁶⁰⁸ William Horbury, *Jewish Messianism and the Cult of Christ* (London: SCM Press Ltd, 1998), 5. Pentatök’te Yahudiler mesihi misyonun temsilcileri olarak değil patriarklara verilen sözün gerçekleşmesine şahitlik eden topluluk olarak anılır. Dolayısıyla dünyevi kurtarıcı veya eskatolojik Mesih beklentisi Pentatök’te yer almazken İsrail’in kurtarıcısı ve koruyucusu olarak Tanrı vurgulanır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Gürkan, *Yahudilik*, 2012, 151.

özellikle MÖ II. yüzyıldan sonra yabancı esaretine son verecek, Davud ve Süleyman döneminde yaşanan altın çağın ihtişamını geri getirecek eskatolojik bir kurtarıcıyı ifade etmek için kullanılmıştır.⁶⁰⁹

Tanah'ta bazı özel amaçların gerçekleştirilmesi için Tanrı tarafından seçilen birisini işaret etmek için kullanılan Mesih, genellikle tahta oturmaları esnasında din adamları veya peygamberler tarafından yağla meshedilerek kutsanan İsrail krallarını ifade etmek için kullanılmıştır.⁶¹⁰ Yahudi geleneğinde yağla meshedilen kral, kutsal bir kişi olarak kabul edilir ve görevi ile ilgili konumu meşruiyet kazanırdı. Dinî bir ritüel olarak gerçekleştirilen bu uygulama, eski Orta Doğu inançları arasında yer alan kralın halkını yönetme yetkisini Tanrı'dan aldığı düşüncesi ile benzerlik göstermektedir. Antik dönemde olduğu gibi Yahudi geleneğinde de kralların yağla meshedilmesi halkın yönetimi ve kurtuluşu için kutsal bir güçle donatılması anlamına geliyordu. Bu uygulama ile kutsallık kazanan kral, Tanrı'nın halkını Tanrı adına yönetme hakkı ve meşruiyeti kazanıyordu.⁶¹¹

Yahudi geleneğinde bu uygulama Saul ile başlamıştır. Tanah'a göre ilk kez Saul, peygamber Samuel'in kendisini yağla meshetmesiyle kutsallık kazanarak Yahudi halkının ilk kralı olmuş ve "Tanrı'nın Mesih'i" olarak adlandırılmıştır.⁶¹² Tanah Saul'ün yanı sıra Davud, Süleyman ve diğer İsrail kralları için de benzer uygulamaların yapıldığını haber vermektedir.⁶¹³

Diğer taraftan Mesih, Tanah'ta din adamları ve peygamberleri ifade etmek için de kullanılmıştır.⁶¹⁴ Örneğin I. Krallar 19'da peygamber İlyas'tan Elişa'yı kendi yerine peygamber olarak mesh etmesi istenirken; Mezmurlar 105'te meshedilen peygamberlere kötülük yapılmaması istenmektedir.⁶¹⁵ Din adamlarıyla ilgili olarak ise Levililer 8'de geçen Harun'un mesh edilmesiyle ilgili pasaj örnek verilebilir.⁶¹⁶ Tüm bu örneklerden anlaşılacağı üzere Tanah'ta yağ ile mesh edilmiş kişi anlamında

⁶⁰⁹ Cengiz Batuk, *Tarihin Sonunu Beklemek* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 67; R. J. Zwi Werblowsky, "Messianism in Jewish History", *Essential Papers on Messianic Movements and Personalities in Jewish History*, ed. Marc Saperstein (New York: New York University Press, 1992), 35; Horbury, *Jewish Messianism and the Cult of Christ*, 11-12.

⁶¹⁰ Werblowsky, "Messianism in Jewish History", 35; Paul J. Achtemeier, *The HarperCollins Bible Dictionary* (New York: HarperCollins Publishers Inc., 27 Eylül 1996), "Messiah", 677.

⁶¹¹ David Syme Russell, *The Method and Message of Jewish Apocalyptic: 200 BC-AD 100* (Philadelphia: The Westminster Press, 1964), 304-305; Waardenburg, "Mesih", 29/307.

⁶¹² 1Sa10:1; 12:5; 14:6-10; 24:6.

⁶¹³ 2Sa5:3; 19:21-22; 23:1; 1Kr.1:32-39; Mez.2:2; 18:50.

⁶¹⁴ Achtemeier, "Messiah", 677.

⁶¹⁵ 1Kr.19:15-16; Mez.105:15.

⁶¹⁶ Lev.8:12; Mez.133:2.

kullanılan Mesih ile tarihî bir kişi nitelenmiştir. Bu kişi ya Yahudi halkını yönetmek üzere bizzat Tanrı tarafından görevlendirilmiş dünyevi bir kral ya da Tanrı tarafından özel olarak seçilmiş peygamber veya din adamıdır. Bu durumda tarihî süreç içerisinde kelimenin kazandığı eskatolojik kurtarıcı düşüncesi kelimenin Tanah'taki ilk kullanımı ile örtüşmemektedir.⁶¹⁷

Bununla beraber, Tanah içerisinde yer alan peygamber kitaplarında eskatolojik kurtarıcı düşüncesine zemin oluşturacak bazı pasajlar bulunmaktadır. Özellikle Davud krallığının ikiye bölünmesinden sonra İsrail ve Yahuda krallıklarının Asur ve Babil etkisiyle yıkılması ve yaşanan sürgün, Davud krallığının yeniden ihyası ve esaretten kurtuluş için yeni umutların filizlenmesine zemin oluşturmuş, peygamberler de bu umutların canlı kalması için çaba sarf etmişlerdir. Bu bağlamda ilk peygamberler İsrail'e ve onun içerisinde bulunduğu çevresel koşullara atıfta bulunmuş, karanlığın yerini aydınlığa, esaretin yerini öç almaya bırakacağı günleri müjdelemişlerdir.⁶¹⁸

Bu doğrultuda Hoşea ve onun çağdaşı Amos, İsrail'in tek bir kral altında yeniden bir araya geleceğine, dinî ve siyasi bağımsızlığını elde edeceğine ve eski ihtişamına yeniden kavuşacağına yönelik umudu seslendirirken⁶¹⁹ Yeşaya ve Yeremya bu umudu ayrıntılı olarak tasvir etmiş, gelmesi beklenen kurtarıcının hangi özelliklere sahip olacağını ve bu süreçte yaşanacak olayları betimlemiştir.⁶²⁰ Karanlıkta yürüyen halkın Mesih'in gelişiyle büyük bir ışık göreceği; ölümün gölgelediği topraklarda yaşayanların üzerine ışık doğacağı müjdelenmiştir.⁶²¹ Üstelik Mesih'in gelişiyle yaşanacak olan barış ve huzur sadece İsrail'i değil tüm ulusları kapsayacak şekilde tasvir edilmiştir:

Birçok halk gelecek, 'haydi, RAB'bin Dağı'na, Yakup'un Tanrısının Tapınağına çıkalım' diyecekler. 'O bize kendi yolunu öğretsin, biz de O'nun yolundan gidelim.' Çünkü yasa Siyon'dan, RAB'bin sözü Yeruşalim'den çıkacak. RAB uluslar arasında yargıçlık edecek, birçok halkın arasındaki anlaşmazlıkları çözecek. İnsanlar kılıçlarını çekiçle dövüp saban demiri,

⁶¹⁷ Batuk, *Tarihin Sonunu Beklemek*, 69; Russell, *The Method and Message of Jewish Apocalyptic: 200 BC-AD 100*, 305.

⁶¹⁸ Yşa.63:2-5; Yoe.3:1-21; Mik.4:11-13; Julius H. Greenstone, *The Messiah Idea in Jewish History* (Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1906), 28-29; Russell, *The Method and Message of Jewish Apocalyptic: 200 BC-AD 100*, 305-306.

⁶¹⁹ Hoş.1:11; 11:11; Amo.9:11-15.

⁶²⁰ Yşa.7:14-23; Yer.33:6-23.

⁶²¹ Yşa.9:2.

mızraklarını bağcı bıçağı yapacaklar. Ulus ulusa kılıç kaldırmayacak, savaş eğitimi yapmayacaklar artık.⁶²²

Hezekiel, Yoel ve diğer peygamber kitaplarında da benzer düşüncelere yer verilmektedir.⁶²³ Bununla beraber bu kitaplarda asıl vurgu Davud krallığının dağılmasıyla esaret hayatı yaşayan İsrail'in Tanrı tarafından kurtarılması, Yahudilerin vaad edilen topraklarda egemen olması ve Davud krallığının eski ihtişamına yeniden kavuşmasına yöneliktir.⁶²⁴

Diğer taraftan Tanah içerisinde sembol hâline gelen Yeşaya 2 ve Mika 4'teki evrensel barış portresi içeren pasajların⁶²⁵ yerini kısa süre sonra diğer ulusların Yahudilere hizmet ettiği eskatolojik beklentilere bıraktığını da belirtmek gerekir.⁶²⁶ Yeşaya 63'te yukarıdaki pastoral tablonun tersine mesihsel süreçte gerçekleşecek yoğun şiddet ve öç alma beklentisi resmedilmektedir:

Giyisilerin neden kırmızı? Üstün başın neden çukurda üzüm çiğneyen biri gibi kızıla bulanmış? Çukurda üzümü tek başıma çiğnedim, yanımda halklardan kimse yoktu. Öfkeyle çiğnedim onları, gazapla ayaklarımın altına aldım. Kanları giysilerime sıçradı, bütün elbisemi kirletti. Çünkü öç alma günü yüreğimdeydi, halkımı kurtaracağım yıl gelmişti. Baktım, yardım edecek kimse yoktu, destek verecek kimsenin olmayışına şaşıtm; gücüm kurtuluş sağladı, gazabım bana destek oldu. Öfkeyle halkları çiğnedim, onları gazapla sarhoş ettim, yere akıttım kanlarını.⁶²⁷

Peygamber kitaplarında mesihsel süreçle ilgili farklı temaların ön plana çıkması nedeniyle birçok araştırmacı peygamber kitapları dahil olmak üzere Tanah'ın bütününde Yahudi toplumunun merkezde olduğu tikelci bir temanın ön plana çıktığını belirtmektedir. Hatta peygamber kitaplarında yer alan evrenselciliğin, tikelcilikten daha zararlı olduğu iddia edilmiştir. Zira İsrail'in yalnızca kendisine odaklandığı bir yerellik, diğer ulusların neler yapması ve neye inanması gerektiğini dikte eden bir evrenselcilikten daha az zararlı görülmüştür.⁶²⁸

Burada üzerinde durulması gereken konulardan birisi de Mesih düşüncesinin Yahudi geleneğinde geçirdiği anlam değişikliğinin nedenlerini tespit etmektir. Mesih kelimesi tarihî bir figürden eskatolojik bir kurtarıcıya nasıl dönüştü? Araştırmacıların

⁶²² Yşa.2:3-4; Mik.4:1-5.

⁶²³ Hez.37:11-14; Yoe.3:18-21; Mik.4:1-13.

⁶²⁴ Gürkan, *Yahudilik*, 2012, 152; Russell, *The Method and Message of Jewish Apocalyptic: 200 BC-AD 100*, 309.

⁶²⁵ Yşa.2:3-4; Mik.4:1-5.

⁶²⁶ Yşa.49:22-23.

⁶²⁷ Yşa.63:2-6.

⁶²⁸ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 30-31.

bu konuda net bir tutum belirlediğini söylemek oldukça zordur. Yine de üç faktörden bahsedilmiştir: İran veya Sümer mitolojisinin Yahudi geleneğini etkilenmesi ile Yahudilerin tarihî süreç içerisinde sürgünlerle dolu inişli çıkışlı hayat hikâyelerinin kurtarıcı Mesih düşüncesine zemin oluşturması.⁶²⁹

Babil esaretinden Büyük İskender'in bölgeye hâkim olmasına kadar geçen yaklaşık iki yüz yıllık sürede gerçekleşen etkileşimin Mesih düşüncesinin oluşumuna etkisi yadsınamaz. Ancak yaşanan bu gelişme kadar Yahudi tarihinin büyük bir bölümünde yaşam ile ölüm arasındaki varoluşsal kaygının neden olduğu kaotik ortamın da bu düşüncenin oluşumuna katkı sağladığı söylenebilir. Zira ilahi çağrıya kulak veren İbrahim'in memleketini terk etmesiyle başlayan Yahudi tarihi, iniş çıkışlarla dolu bir seyir izlemiş, Patriarklar döneminde Filistin'de bir yabancı olarak yaşayan İsrailoğulları, Mısır'da uzun yıllar köle olarak yaşadktan sonra vaad edilen topraklar üzerinde siyasi hakimiyet sağlamışlardır. Davud dönemi her ne kadar Yahudi tarihi açısından altın çağ olarak nitelense de Süleyman'dan sonra krallığın ikiye bölünmesi hem refah döneminin sona ermesine hem de büyük dramların yaşanmasına neden olmuş, önce Asur etkisiyle MÖ 722 yılında İsrail krallığı daha sonra da Babil etkisiyle MÖ 586'da Yahuda krallığı yıkılmıştır. Diğer taraftan Yahuda Krallığı'nın yıkılması sadece siyasi hâkimiyetin sona ermesiyle sonuçlanmamış aynı zamanda Yahudi dinî geleneğinin merkezinde yer alan Süleyman Mabedi'nin yıkılmasına da neden olmuştur. Yahuda Krallığı'nın yıkılmasıyla başlayan Babil sürgünü, Pers hükümdarı Koreş'in Yahudileri Babil esaretinden kurtarmasına kadar sürmüş, yaklaşık iki yüzyıl boyunca Pers egemenliğinde yaşayan Yahudiler hem mabedi tekrar inşa etme hem de özerk bir devlet kurma fırsatı yakalamışlardır. Ancak İskender'in Pers imparatorluğunu ele geçirmesiyle Helen kültürünün etkisi altına giren Yahudiler yeni sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. IV. Antiyokus'un Yahudilerin Helenleşmesini hızlandırmak için dinî ritüelleri yasaklayıp halkı Tapınağa yerleştirdiği Yunan Tanrılarına ibadet etmeye zorlaması isyan ile sonuçlanmış, isyan neticesinde her ne kadar Haşmoni dönemi olarak bilinen bağımsız bir Yahudi devleti kurulmuşsa da bölge üzerindeki Yahudi egemenliği çok uzun sürmemiş, MÖ 63 yılında Roma egemenliğine giren Yahudiler bu kez de Roma yönetimi ile benzer sorunlar yaşamışlardır. Roma'ya karşı

⁶²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Batuk, *Tarihin Sonunu Beklemek*, 69-72.

gerçekleştirilen isyanlar hem Mabet'in yıkılmasına hem de Yahudilerin Filistin bölgesinden sürgün edilmelerine neden olmuştur.⁶³⁰

Tüm bu travmatik olayların eşlik ettiği tarihî süreç eskatolojik kurtarıcı düşüncesinin gelişmesi için uygun bir zemin oluşturmuştur. Özellikle Babil sürgününden sonra gelişen Mesih düşüncesi, Yunan Selevkos yönetimi tarafından başlatılan Helenleştirme çabaları ve Haşmoni Hanedanı'nın siyasi tutumu ile hız kazanmış, Roma yönetiminin baskıcı tutumuyla pekişmiş ve II. Mabet'in yıkılmasıyla başlayan ve Yahudilerin göçe zorlanmasıyla sonuçlanan süreç ile büyük ölçüde şekillenmiştir.⁶³¹

Tüm bu etkenlere ek olarak Tanah literatüründe yer alan bazı pasajların da eskatolojik Mesih beklentisinin ortaya çıkmasına katkı sağladığı söylenebilir. Özellikle Davud krallığının sonsuza kadar devam edeceğine yönelik tanrısal vaad, Mesih düşüncesinin eskatolojik bir anlam kazanmasında önemli bir yer tutmuştur:

Sen ölüp atalarına kavuşunca, senden sonra soyundan birini ortaya çıkarıp krallığını pekiştireceğim. Adıma bir tapınak kuracak olan odur. Ben de onun krallığının tahtını sonsuza dek sürdüreceğim. Ben ona baba olacağım, o da bana oğul olacak. Kötülük yapınca, onu insanların değneğiyle, insanların vuruşlarıyla yola getireceğim. Ama senin önünden kaldırdığım Saul'dan esirgediğim sevgiyi hiçbir zaman esirgemeyeceğim. Soyun ve krallığın sonsuza dek önümde duracak; tahtın sonsuza dek sürecektir.⁶³²

Davud krallığının sonsuza kadar süreceği, Tanrı'nın bu krallığı sahiplenip destekleyeceği, zaman zaman İsrailoğulları'nı cezalandırsa bile onları asla terk etmeyeceğine yönelik tanrısal vaad, krallığın yıkıldığı ve esaret hayatının başladığı zamanlarda Davud döneminde yaşanan ihtişamın geri geleceğine yönelik umutların yeşermesine katkı sağlamıştır. İsrailoğulları'nın seçilmiş kavim olduğuna yönelik inançla beslenen bu düşünce, Davud soyundan gelecek eskatolojik kurtarıcı düşüncesinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Peygamber Yeremya, Babil Kralı Nebukadnessar Yahuda'yı tehdit ettiğinde Davud soyundan bilge bir kralın halkı kurtaracağını müjdelerken, Yeşaya, ölümün gölgelediği diyarda insanların doğacak

⁶³⁰ Batuk, *Tarihin Sonunu Beklemek*, 70-71; Greenstone, *The Messiah Idea in Jewish History*, 22-24; Mahmut Aydın, *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi: Tarih, İnanç İbadet* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 297-298; Horbury, *Jewish Messianism and the Cult of Christ*, 37; Rabia Mert, *Tarihsel, Mitolojik ve Dini Bağlamda Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 97-99.

⁶³¹ Gürkan, *Yahudilik*, 2012, 153.

⁶³² 2Sa7:12-16.

kurtarıcı ile huzur bulacağını belirtmiştir.⁶³³ Öyleyse gerek Tanrı ile Yahudi ataları arasında gerçekleşen ahitler gerekse Davud krallığının ebediyen yaşayacağına yönelik tanrısal vaadler güç ve iktidarın kaybedildiği zor dönemlerde siyasi ve dinî bağımsızlığın elde edilmesine yönelik kurtarıcı düşüncesinin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Özetle yukarıda belirtilen tüm bu etkenler neticesinde Mesih kelimesi Tanah'ın redaksiyon süreci tamamlandığında, krallığı yeniden kuracak, sulh ve barış getirecek, Yahudileri esaretten kurtaracak eskatolojik bir şahsiyeti nitelemek için kullanılmaya başlanmıştır.

Diğer taraftan, eskatolojik beklentilerin merkezinde yer alan Mesih düşüncesi, siyasi otoritenin ve toprağın olmadığı tarihî süreç içerisinde Yahudi halkının bir arada kalmasını sağlayan önemli bir umut kaynağı olmuştur. Zira, II. Mabet'in yıkılmasından sonra sürgüne gönderilen Yahudiler, yerleştikleri ülkelerde çoğu zaman ikinci sınıf vatandaş olarak görülmüş, gettolarda yaşamak zorunda kalmış ve yerel halktan dışlanmışlardır.⁶³⁴ Özellikle Avrupa ülkelerinde, şiddet, soykırım ve varoluş mücadelesi ile karşı karşıya kalan Yahudiler, birçok kez farklı ülkelere göç etmek zorunda kalmışlardır.⁶³⁵ Bu zor süreçte, Mesih düşüncesi, Yahudi halkının bir arada kalmasını, geleceğe umutla bakmasını ve bir millet olarak kimliğini korumasını sağlayan önemli bir umut kaynağı olmuştur.

Yaşanan sıkıntıları çoğu zaman Mesih'in doğum sancıları olarak yorumlayan Yahudiler, Mesih'in gelmesiyle yaşadıkları sürgünün sona ereceğine, yurt olarak kabul ettikleri Filistin bölgesine döneceklerine ve yıkılan Mabet'in yerine yenisinin inşa edileceğine inanmış ve bu umut ile Davud krallığının restorasyonunun gerçekleşeceği zamanı sabırla beklemişlerdir.⁶³⁶ Günümüzde her ne kadar bazı Yahudi mezhepleri geleneksel görüşün aksine Mesih düşüncesini seküler bir zeminde

⁶³³ Yer.23:5-6; Yşa.9:1-6.

⁶³⁴ İslam dünyasında yaşayan Yahudiler, Hristiyan ülkelerde yaşayan Yahudilerden daha iyi koşullarda yaşamışlardır. Her ne kadar bazı kısıtlamalarla karşılaşsalar da İslam ülkelerinde antisemitizm ile karşılaşmayan Yahudiler hem sosyoekonomik hem de dini özgürlüğe sahip olmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Bernard Lewis, *The Jews of Islam* (New Jersey: Princeton University Press, 1984), 24-28.

⁶³⁵ Johnson, *Yahudi Tarihi*, 290, 308, 315, 428.; Karen Armstrong, *Tanrı Adına Savaş: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam da Köktendincilik*, çev. Murat Erdem (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 26-28.

⁶³⁶ Motti Inbari, *Jewish Fundamentalism and the Temple Mount*, çev. Shaul Vardi (Albany: State University of New York, 2009), 3.

yorumlasa da Ortodoks inanca sahip Yahudiler, hâlâ tanrısal bir ceza olarak değerlendirdikleri sürgünü, Mesih inancı ile açıklamaya devam etmektedir.⁶³⁷

Mesih inancı, siyasi otoritenin ve toprağın olmadığı tarihî süreç içerisinde Yahudi halkının bir arada kalmasını sağlayan önemli bir umut kaynağı olmasının yanı sıra, kutsal topraklara hâkim olma idealinin canlı kalması, Mabet'in yeniden inşa edilmesi ve Kudüs idealinin gerçekliğe kavuşması açısından da önemli bir role sahip olmuştur. Zira Süleyman Mabeti'nin yıkılmasından sonra diasporada yaşanan sıkıntılar, Davud soyundan gelecek, Tanrı'nın Krallığını kuracak ve mabeti inşa edecek bir kurtarıcı beklentisini güçlendirmiştir. Yahudi aydınlanmasına kadar temel inanç doktrini olan bu düşünce, günümüzde farklı yorumlansa da Ortodoks inanca sahip Yahudiler hâlâ gelecek kurtarıcıyı beklemektedir.⁶³⁸

Yahudi dinî geleneğinin merkezinde yer alan bu beklenti, günlük olarak yapılan dualarda da önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda Amida duası, mesihsel beklentinin Yahudi ritüellerindeki önemine işaret etmesi açısından önemli bir örnektir.⁶³⁹ Ezra'nın kurduğu Sanhedrin'in din adamları tarafından yazıldığı kabul edilen ve II. Mabet'in yıkılmasından sonra Rabbi Gamaliel'in yeniden düzenlemesiyle günde üç kez Kudüs'e dönülerek ayakta okunan bu dua, mesihsel beklentilerin açık bir ifadesidir.⁶⁴⁰ Zira, "Özgürlüğümüz için büyük şofarı çal, sürgündeki insanlarımızı bir araya getirmek için bayrak aç ve bizi çabucak dünyanın dört bir ucundan toplayarak ülkemizde bir araya getir."⁶⁴¹ ifadesi Yahudilerin kutsal topraklara dönme arzusunu ifade ederken, "Hizmetkârın Davut'un tohumunun çabucak açmasını sağla ve (bizi) kurtararak onun gücünü arttır, çünkü bütün gün bizi kurtaracağını umuyoruz. Kutsalsın Sen Tanrı'm, kurtuluşun gücünün filizlenmesini sağlayan."⁶⁴² ifadesi, Davud soyundan gelecek kurtarıcı Mesih beklentisini dile getirmektedir. Yine yemekten sonra yapılan Birkat Hamazon duasında da hem Kudüs'e ve vaad edilen topraklara kavuşma isteği hem de Mesih'in gelmesine ve Mabet'in yeniden inşa edilmesine yönelik yakarış dile getirilmektedir.⁶⁴³ Bu nedenle

⁶³⁷ Rabkin, *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*, 116-117.

⁶³⁸ Gürkan, *Yahudilik*, 2012, 157.

⁶³⁹ Eli W. Schlossberg, *The World of Orthodox Judaism* (Lanham: A Jason Aronson Book, 2004), 11.

⁶⁴⁰ Şevket Özcan, "Yahudi Dualarında Kudüs", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/35 (30 Haziran 2019), 32-34.

⁶⁴¹ *Sidur Kol Yaakov*, çev. Liliane Zerbib Kazes (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayıncılık, 2005), 128.

⁶⁴² *Sidur Kol Yaakov*, 132.

⁶⁴³ Inbari, *Jewish Fundamentalism and the Temple Mount*, 3.

Mesih'in gelişi, Yahudilerin Kudüs'te toplanması ve kurtuluşun gerçekleşmesi için ön koşul oluşturmaktadır.⁶⁴⁴

Mesih beklentisinin önemine rağmen Yahudi geleneği Mesih düşüncesiyle ilgili kararsız bir tutum sergilemiştir. Yaşanılan zamanda ortaya çıkan mesihsel olaylara tepkisel yaklaşılırken, gelecekle ilgili mesihsel bakış açısı canlı tutulmuştur. Bu doğrultuda diaspora sürecinde Mesih düşüncesiyle ilgili bir denge sağlanmaya çalışılmış; aşırı mesihsel duyguların mevcut düzeni tehlikeye atacağı, geleneği ve haham otoritesini zayıflatacağı, politik ve siyasi yapıyı alt üst edeceği düşünülmüştür. Bununla beraber ölçülü mesihçiliğin dinî canlılığı sürdürmek için önemli olduğu vurgulanmıştır. Bu nedenle Yahudi dinî geleneğinin mesihsel süreçle ilgili tek bir tutum belirlediğini söylemek oldukça zordur. Zira Yahudi geleneği tarihî süreç içerisinde hem Mesih düşüncesini ortaya koymuş ve geliştirmiş hem de baskılamış ve saldırgan unsurları etkisiz hâle getirmek için yoğun çaba harcamıştır.⁶⁴⁵ Bu tutumun gelişmesinde Yahudi geleneğinin şekillendiği siyasi ve dinî koşullar kadar II. Mabet'in yıkılmasıyla ön plana çıkan haham Yahudiliğinin sistematik düşünce sistemine sahip olmaması da önemli bir yere sahiptir. Zira farklı tarihsel koşullarda yaşamış olan hahamlar, birleşik, aynı çizgi üzerinde devam eden, sistematik bir düşünce sistemi ortaya koyamadıkları gibi bu görüşleri ihtiva eden Rabbinik eserler, kimlikleri bilinmeyen, isimsiz editörler tarafından derlenmiştir. Antoloji niteliğindeki bu eserlerde her başlık, birden çok haham görüşü içerir. Görüşlerden herhangi biri ön plana çıkarılmadan belirli bir dinî kural veya uygulama ile ilgili çok sayıda görüşe yer verilir.⁶⁴⁶ Bu nedenle Talmud edebiyatının çok sesli bir yapıya sahip olduğu ve önemli konular dahil olmak üzere Talmud'un genelinde farklı bakış açılarının yansıtıldığı söylenebilir.⁶⁴⁷ Yine de haham Yahudiliği sadece tarihsel bir fenomen olması nedeniyle değil günümüz Ortodoks Yahudi kimliğinin şekillenmesinde belirleyici olması nedeniyle kıymetlidir.

Yahudi geleneğinin Mesih düşüncesine yönelik tutumu büyük ölçüde MÖ II. yüzyıl ile MS II. yüzyıl arasında Helen Selevkos Krallığına ve Roma İmparatorluğuna yönelik başlatılan isyanlar ile şekillenmiştir. Her ne kadar Babil

⁶⁴⁴ Şule İsmihan Türem, *Mesih İnancının Yahudi Toplumundaki Sosyal ve Siyasal Yansımaları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 28.

⁶⁴⁵ Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 381-382.

⁶⁴⁶ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 68; Rabkin, "Judaism", 142.

⁶⁴⁷ Lawrence H. Schiffman, "Messianism and Apocalypticism in Rabbinic Texts", *The Cambridge History of Judaism: The Late Roman-Rabbinic Period*, ed. Steven T. Katz (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 4/1061-1062.

sürgününden sonra Yahudiler uzun yıllar boyunca inançlarını paylaşmayan hükümdarların yönetimi altında yaşamak zorunda kalmış olsalar da önce Pers kralları daha sonra da Filistin bölgesine hâkim olan Ptolemeler ve Selevkoslar, Yahudilerin kendi inançlarına göre yaşamalarına müsaade etmiş, Yahudiler de bu süre içerisinde herhangi bir isyan girişiminde bulunmamıştır.⁶⁴⁸

Tarihte yankı bulan ilk Yahudi isyanı Selevkoslar döneminde gerçekleşmiştir. Mesihsel beklentilerin yoğun olduğu bir süreçte IV. Antiyokus'un Grek kültürünün etkisi altına giren Yahudilerin helenleşmesini hızlandırmak için kurban sunma, sünnet olma ve Şabat gününü kutlama gibi dinî ritüelleri yasaklayıp halkı Tapınağa yerleştirdiği Yunan tanrılarına ibadet etmeye zorlaması, MS II. yüzyıla kadar sürecektir isyan girişimlerinin başlamasına neden olmuştur.⁶⁴⁹

Sırasıyla Haşmoni İsyanı (MÖ 167-160, Büyük İsyan (MS 66-73), Kitos Savaşı (MS 115-117) ve Bar Kohba İsyanı (MS 132-136) hem siyasi ve dinî yapıyı derinden etkilemiş ve büyük felaketlere neden olmuş hem de Yahudi tarih anlayışını şekillendirmiş ve Mesih düşüncesinin neden olduğu şiddetin ne kadar tehlikeli olduğunu ortaya koymuştur.⁶⁵⁰

MÖ II. yüzyıl ile MS II. yüzyıl arasında gerçekleşen bu isyanlar, hem Yahudi dinî geleneğinin şekillenmesinde hem de Mesih düşüncesinin gelişmesinde belirleyici olmuştur. Bu isyanlar içerisinde Roma'ya karşı gerçekleştirilen Büyük İsyan ve Bar Kohba İsyanı sonuçları itibarıyla diğer isyanlardan daha önemli sonuçlar oluşturmuş, ilk isyan MS 70 yılında Mabet'in yıkılması ile sonuçlanırken ikinci isyan MS 135 yılında Yahudilerin kutsal topraklardan çıkarılmasına neden olmuştur.

Roma'ya karşı gerçekleştirilen ilk isyan MS 66 yılında ortaya çıkmıştır. Roma vatandaşlarına yönelik saldırılar, Roma valisinin tapınak hazinesinden para talep etmesi, Helenistik düşüncesinin etkisiyle Yahudi inanç ve değerlerinin küçümsendiği

⁶⁴⁸ Shlomo Sand, *The Invention of the Land of Israel: From Holy Land to Homeland*, çev. Jeremy Forman (London: Verso Books, 2012), 89; Rabia Mert, "Geçmişten Günümüze Yahudi Düşüncesinde Kudüs", *Milel ve Nihal* 16/1 (01 Temmuz 2019), 59-60.

⁶⁴⁹ Sand, *The Invention of the Land of Israel*, 89; Mert, "Geçmişten Günümüze Yahudi Düşüncesinde Kudüs", 61; Johnson, *Yahudi Tarihi*, 129-130.

⁶⁵⁰ Yaşanan baskı ve zulümlere bir tepki olarak ortaya çıkan bu dört isyanın üç ortak özelliği paylaştığı söylenebilir: İsyanlar, milli ve manevi duygularla başlamış, dini özgürlük ve siyasi egemenlik hedeflenmiştir. Mesihsel ruhla gerçekleşmiştir. Şiddet kurtuluş mücadelesinin bir parçası olarak sadece yabancı işgalciye değil aynı zamanda işbirlikçilere ve radikal olarak görülen sapkınlara da yönelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 374.

bazı olayların yaşanması ve Haşmoni döneminde Helenistik geleneğe mensup Suriye bölgesindeki pagan komşular ile artan gerilim, isyanın başlamasına neden olmuştur.⁶⁵¹ İsyanı bastıran General Titus, Kudüs'ü ve Yahudi yerleşimlerini ele geçirmiş, Mabet'i tahrip etmiş, isyancıların önemli bir kısmını öldürmüş, sağ kalanlarını ise köle olarak satmıştır.⁶⁵² İsyanın oluşturduğu kargaşa ve belirsizlik, Sadukilerin yerini Ferisilerin aldığı yeni bir dönemin başlamasına zemin oluşturmuştur. Yine, kuşatma esnasında öğrencileri tarafından bir tabut içinde Kudüs'ten kaçırılan Haham Yohanan ben Zakkai'nin girişimleriyle Yavne, Talmudik çalışmalar için önemli bir merkez hâline gelmiştir. Böylece Mabet'in olmadığı bu zor dönemde otorite için yarışan diğer gruplar arasında ön plana çıkan Rabbinik Yahudilik, Yahudiliğin yeniden inşası için etkili bir program sunarak Filistin ve diasporadaki Yahudiler üzerinde tam bir hâkimiyet sağlamıştır.⁶⁵³

Daha önceki isyanlarda olduğu gibi etnik ve dinî bir temele dayanan Bar Kohba İsyanı ise Yahudilerin son isyan girişimidir. Roma hükümdarı Hadrian'ın Orta Doğu ziyaretinde Kudüs'e büyük bir şehir merkezi inşa edilmesi için hazırlık yapılmasını emretmesi, bu isyana zemin oluşturmuştur. Bölgedeki Yahudiler, Tanrı'nın daha önce Pers Kralı Koreş'i görevlendirdiği gibi Roma Kralı Hadrian'ı da aynı amaç için görevlendirdiğini düşünmüş ve şehrin yeniden inşa edilme kararını büyük bir sevinçle karşılamışlardı. Ancak kısa süre sonra Hadrian'ın saraylar, spor salonları ve anıtlardan oluşan bir Greko-Romen şehri inşa ettireceği üstelik Mabet'in bulunduğu yere de Jüpiter Tapınağı yapılacağı haberi, isyanın başlamasında etkili olmuştur.⁶⁵⁴

MS 132'de Mesih olduğu iddia edilen Simon Bar Kohba liderliğinde başlayan isyan, Yavne'deki haham akademisinin başkanı ve Yahudilerin dinî lideri Rabbi Akiva ile bazı hahamların da desteklemesiyle kısa süre içerisinde büyümüş, sayıları

⁶⁵¹ Martin Goodman, *The Ruling Class of Judaea: The Origins of the Jewish Revolt Against Rome, A.D. 66-70* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), 152; Halil Erdemir - Hatice Palaz Erdemir, "Kudüs'te Yahudi İsyanı ve Yahudiler", *History Studies* 2 (2010), 123; Hakan Olgun, "Modern İsrail'in Milli Kimlik Kaynağı Olarak Josephus'un 'Masada' Anlatısı", *Milel ve Nihal* 10/1 (11 Kasım 2014), 16.

⁶⁵² Hatice P. Erdemir - Halil Erdemir, "66-70 Yılları Arası Kudüs'te Yahudi İsyanı ve Günümüze Yansımaları", *Uluslar Arası Dördüncü Orta Doğu Semineri İlkçağlardan İslâmiyetin Doğuşuna Kadar Orta Doğu*, ed. Mustafa Öztürk - Enver Çakar (Elazığ: Fırat Üniversitesi Basımevi, 2011), 180.

⁶⁵³ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 65-66; Francine Kaufmann - Josy Eisenberg, "Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik", çev. Mehmet Aydın, *Din Fenomeni* (Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2000), 101.

⁶⁵⁴ James J. Bloom, *The Jewish Revolts Against Rome, A.D. 66-135: A Military Analysis* (London: McFarland & Company, Inc., 2010), 203; Mert, *Tarihsel, Mitolojik ve Dini Bağlamda Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, 103-104.

çoğalan isyancılar, Roma ile giriştikleri mücadeleyi Daniel ve Zekeriya peygamberler tarafından önceden bildirilen eskatolojik savaş olarak yorumlamışlardır. Hahamların desteğini alan ve eylemlerini dinî bir temele dayandıran isyancılar, böylece Roma ile savaşlarını mesihsel bir düzleme taşımışlardır.⁶⁵⁵

İsyanın sonunda her ne kadar halkın Mesih beklentisine cevap verecek şekilde ele geçirilen bölgeler üzerinde bağımsız bir Yahudi devleti kurulmuşsa da iki yıl sonra Roma birlikleri bu devlete son vermiş, Yahudiler yaşadıkları bölgeden sürülmüş, Kudüs'e girmeleri yasaklanmış ve böylece Yahudi yaşamının merkezi diaspora olmuştur.⁶⁵⁶

Diğer taraftan birinci Mabet'in yıkılması ile ikinci Mabet'in yıkılması arasında önemli bir farklılık bulunmaktadır. Zira her iki Mabet'in yıkılmasında da Yahudilerin günah içerisinde bulunmaları ortak bir tema oluştursa da I. Mabet'in yıkılmasından sonra gerçekleşen bağışlanma ve geri dönüş II. Mabet'in yıkılmasından sonra gelmemiştir. Üstelik I. Mabet'i yıkan Babilliler 70 yıl sonra Persliler tarafından ele geçirilip tarihin tozlu sayfaları arasında kaybolurken, Pers kralının onayı ile geri dönen Yahudiler, tapınağı yeniden inşa etmişlerdi. Oysa ikinci Mabet'in yıkılmasından sonra ne tanrısal bağışlanma ve geri dönüş ne de cezalandırılma ve yıkım gerçekleşmiştir. Üstelik mesihsel coşku ile gerçekleştirilen isyanlar, Haşmoni İsyanı hariç Yahudilerin durumunun daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Özellikle Bar Kohba İsyanı, gerek Yahudilerin kutsal topraklarla ilişkilerinin kesilmesi açısından gerekse yoğun şiddet içermesi açısından Yahudi tarihinde bir dönüm noktası oluşturmıştır.⁶⁵⁷

Tarihi kayıtlar Romalıların savaşı kazanmak için aşırı şiddet uyguladığını öyle ki hayatta kalanlara verilen cezaların diğer olası isyancılara mesaj gönderecek şekilde caydırıcı olduğunu belirtmektedir. Yine bu süreçte Yahudi yerleşim yerlerinin yerle bir edildiği, yaklaşık 580 bin kişinin öldürüldüğü, 36 bin savaş esirinin köle olarak satıldığı ve cesetlerin gömülmeden bırakıldığı belirtilmektedir.⁶⁵⁸

⁶⁵⁵ Bloom, *The Jewish Revolts Against Rome, A.D. 66-135*, 204-205.

⁶⁵⁶ Goodman, *The Ruling Class of Judaea*, 251; Rabkin, *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*, 131.

⁶⁵⁷ Mert, *Tarihsel, Mitolojik ve Dini Bağlamda Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, 103.

⁶⁵⁸ Bloom, *The Jewish Revolts Against Rome, A.D. 66-135*, 207.

Hatta Babil Talmudu'nda çocukların Tevrat parşömenlerine sarılıp diri diri yakıldığı belirtilmiştir.⁶⁵⁹

Bu isyanla ilgili son savaş Bar Kohba'nın karargâhının bulunduğu Bethar'da gerçekleşmiş, buranın düşmesiyle beraber Kudüs, *Aelia Capitolina* adında bir pagan şehrine dönüştürülmüştür. Ayrıca Yahudilerin bu bölgede yaşaması yasaklanmış ve bölgenin adı da değiştirilerek Suriye-Filistin şeklinde düzenlenmiştir.⁶⁶⁰

Bu isyanların dışardaki düşmanın yanı sıra içerdeki işbirlikçi ve heretik gruplara karşı aşırı şiddet içermesi, askerî, siyasi ve dinî felaketlerle sonuçlanması, Yahudi dinî geleneğinin merkezinde yer alan Mabet'in yıkılmasına ve Yahudilerin kutsal topraklardan sürülmesine neden olması, Yahudi tarihçiliğinde travmatik olarak hatırlanmasına neden olmuştur. Bu isyanların bastırılmasında kullanılan şiddet, Yahudilerin uyguladığı şiddetin ötesine geçmiş, yaşanan travma Kudüs Talmudu'nda "Atların burun delikleri kana bulanıncaya kadar Romalıların öldürmeye devam ettikleri."⁶⁶¹ şeklinde ifade edilmiştir. Bu nedenle geleneksel Yahudilik, Selevkoslar ve Romalılara karşı başlatılan isyanlarla ilgili derin bir kararsızlık yaşamış, bu olayları kınama ve unutmaya yönünde bir tutum sergilemiştir. Bu tutumun bir sonucu olarak Büyük İsyan'ın doruk noktasını oluşturan Masada, Siyonistler tarafından yeniden keşfedilinceye kadar diasporada hiç anılmazken isyan sırasında ulusal bir kurtarıcı ve mesih olarak görülen Bar Kohba, isyandan sonra Siyonist girişim tarafından itibarı iade edilinceye kadar Bar Koziba (yalanın oğlu, sahte mesih) olarak anılmıştır.⁶⁶²

Bu isyanlar neticesinde maruz kalınan şiddet ve tecrübe edilen acı deneyim Rabbinik Yahudiliğin şekillenmesinde de belirleyici olmuştur. Bar Kohba İsyanı'nın hemen ardından, Roma'ya karşı savaşmanın beyhude bir çaba olduğunu anlayan Hahamlar, barış içerisinde yaşamının siyasi bağımsızlıktan önemli olduğu kanaatine varmıştır. Bu bakış açısı Hamam metinlerinde de yer almış, Bar Kohba gerek kibri ve

⁶⁵⁹ BT.Gittin:57a-58b; Seder Elijah Rabbah, 151.

⁶⁶⁰ Bloom, *The Jewish Revolts Against Rome, A.D. 66-135*, 208; John Francis Kinsella, *The Temple of The Jews: The Legacy of Solomon* (New York: Vincennes Books, 2007), 364; Mert, *Tarihsel, Mitolojik ve Dini Bağlamda Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*, 103-104.

⁶⁶¹ KT.Ta'anit:4:5.

⁶⁶² Hassner - Aran, "Religion and Violence in the Jewish Traditions", 86-87.

kendine aşırı güveni nedeniyle gerekse başarısız bir komutan ve sahte Mesih olması nedeniyle yerilmiştir.⁶⁶³

Bu isyanlardan sonra şekillenen Yahudi geleneği, silahlı mücadeleyi savunanları kınayan bir tutum sergilemiştir.⁶⁶⁴ Haham metinlerinde Bar Kohba yerilirken barış ve uzlaşıdan yana tavır alan R. Yohanan ben Zakkai övülmüştür. İkinci tapınak döneminin önemli din adamlarından biri olan ve Rabbinik Yahudiliğin temel metinlerinden Mişna'ya da katkı sağlayan R. Yohanan ben Zakkai, Büyük İsyan sırasında barıştan yana tavır takınmış, savaş yerine Roma'ya teslim olmanın kendileri için daha akıllıca bir tutum olacağını belirtmiş, ancak Roma'ya karşı silahlı mücadele eden Zelotları teslim olmaya ikna edememişti.⁶⁶⁵ Üstelik Zelotlar teslim olmayı kabul etmedikleri gibi barış ve uzlaşıdan yana tutum sergileyen ılımlı Yahudileri tehdit etmiş ve uzlaşi çabalarına kapıyı tamamen kapamışlardı. Bunun üzerine Mişna'da ilk kez haham ünvanı atfedilen R. Yohanan ben Zakkai, bir hile ile Zelotları atlatmış, bir tabutun içinde Kudüs'ten çıkmayı başararak General Vespasian ile müzakere edip Haham Yahudiliğinin yıkımdan sağ çıkmasını sağlamıştır.⁶⁶⁶

Hahamların Roma ile savaştan kaçınmaya yönelik barışçıl tutumu, Siyonist düşünce ortaya çıkıncaya kadar devam eden, pasifist bir tutumun ön plana çıkmasına neden olmuştur.⁶⁶⁷ Bu süreçte Hahamlar, Yahudilerin hem MS 70 yılında Mabet'in yıkılması ve MS 135 yılında Yahudilerin kutsal topraklarla bağının tamamen koparılmasıyla yaşanan travmalar ile hem de Siyonist düşünce ortaya çıkıncaya kadar gentile topluluklarıyla yaşayacakları sorunlar ile başa çıkmalarını sağlayacak etkili bir program hazırlamışlardır. Bu programın özünü "mipney hata'einu" (günahımız yüzünden) doktrini oluşturmaktadır. Hahamlar, başlarına gelen bütün felaketlerin işledikleri günahlar nedeniyle gerçekleştiğine Yahudileri inandırdılar. Hahamlara göre ikinci Mabet'in yıkılması ve yaşanan sürgün günah nedeniyle gerçekleşmiştir. Tanrı ile bozulan ilişkilerinin onarılabilmesi için ilahi emirlerin

⁶⁶³ Richard Gordon Marks, *The Image of Bar Kokhba in Traditional Jewish Literature: False Messiah and National Hero* (University Park: Pennsylvania State University Press, 1994), 10; Haim Weiss, "There Was a Man in Israel – Bar-Kosibah Was His Name!", *Jewish Studies Quarterly* 21/2 (2014), 103-104.

⁶⁶⁴ Yakov M. Rabkin, "Religious Roots of a Political Ideology: Judaism and Christianity at the Cradle of Zionism", *Mediterranean Review* 5/1 (2012), 84.

⁶⁶⁵ Daniel Boyarin, *A Radical Jew: Paul and the Politics of Identity* (Berkeley: University of California Press, 1994), 258.

⁶⁶⁶ BT.Gittin: 55b–56b; *Lamentations Rabbah* 1:5:30.

⁶⁶⁷ Jacob Neusner, "Messianic Themes in Formative Judaism", *Journal of the American Academy of Religion* 52/2 (1984), 358.

eksiksiz uygulanması gerekmektedir. Elbette Mabet'in olmadığı yeni süreçte bazı emirler, özellikle de kurban ibadetinin uygulanması mümkün değildir. Ancak diğer emirlerin uygulanması Yahudilerin Tanrı'nın katında yeniden lütuf bulması için yeterlidir. Bu konuda rehberlik etmek için birkaç kuşak haham, sözlü geleneğin ve yorumlama yönteminin yardımıyla dinî emirleri sistematize edip detaylandırdı. Hahamların bu girişimi teolojik bir alt yapıya dayanıyordu. Hahamlara göre Tanrı Musa'ya Sina'da yazılı Tevrat'ı tamamlaması için kuşaktan kuşağa şifahi olarak aktarılan bir de sözlü Tevrat vermişti. Hahamların otoritesi Tanrı'nın Musa'ya şifahi olarak verdiği sözlü Tevrat'a dayanmaktaydı. Neticede oluşturulan hukuk sistemi Yahudi yaşamının bütün yönlerini kapsayacak genişlikteydi. Eğer bu yasalara uyulursa Tanrı işlenen günahı affedecekti. Tanrı ile bozulan ilişkinin onarılması için tövbe edilmesi ve Yahudi dinî hukukunun (Halakha) uygulanması gerekiyordu. Eğer Yahudiler bu koşulları yerine getirirse Tanrı Mesih'i gönderecek, İsrail'e zulmeden ulusları cezalandıracak ve sürgüne son verecekti. Hahamlara göre kutsal topraklara geri dönüş ve Mabet'in inşası Mesih'in gelişiyle gerçekleşecekti. Elbette bu uzun zamana yayılan bir süreçti. Bu nedenle sabırla mesihi sürecin başlamasını beklemek gerekiyordu. Bu süreçte yapılması gereken şey, halakhaya uygun yaşamak, gereksiz yere güç kullanmamak, şiddete yol açacak mesihi spekülasyonlardan kaçınmaktı.⁶⁶⁸

Mabet'in yıkılmasına ve Yahudilerin sürgüne gönderilmesine hangi günahın neden olduğu konusunda araştırmacılar arasında anlaşmazlık olsa da Rabbinik geleneği şekillendiren hahamlar ve onların öğrencileri, yaşanan travmaların günahın cezası olduğu konusunda fikir birliğine sahiptir. Hahamlar, Yahudilerin cezayı hak etmelerine neden olan günahı hiçbir zaman tam olarak tanımlamasalar da günah ve ceza söylemini kullanmaya devam etmişlerdir. Böylece hem Yahudilerin daha büyük bir felaket ile karşılaşmalarını önlemeye çalışmış hem de benzer durumlarla karşılaştıklarında dirençli olmalarını sağlayacak bir yaşam biçimi oluşturmayı amaçlamışlardır.⁶⁶⁹

Hahamların dile getirdiği günah ve ceza söylemi Tanah'a dayanmaktadır. Tanah, Yahudilerin ahde vefasızlık göstermeleri durumunda çeşitli milletlerin elinde

⁶⁶⁸ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 82-83; Luz, *Wrestling with an Angel*, 25-26; Rabkin, "Judaism", 143; Mehmet Katar, *Yahudilik Hristiyanlık ve İslam'da Tövbe* (Ankara: Aziz Andaç Yayınları, 2003), 18-25; Neusner, "Messianic Themes in Formative Judaism", 358-359.

⁶⁶⁹ Robert Goldenberg, "The Destruction of the Temple: Its Meaning and Consequences", *The Cambridge History of Judaism: The Late Roman-Rabbinic Period*, ed. Steven T. Katz (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 4/199-200. Tapınağın yıkılması ile ilgili Babil Talmudu'nda yapılan tartışmalar için bkz: BT.Yoma:9a; Gittin:55b-57a.

esir olacaklarını, dünyanın dört bir ucuna sürüleceklerini, çeşitli bela ve musibetlere düşer olacaklarını belirtmektedir.⁶⁷⁰ Peygamber Yeremya da Yahudilerin sürgünü kabul edip Babillilere boyun eğmesini isterken Yahudilerin günahları nedeniyle cezalandırıldığını dile getirir.⁶⁷¹ Benzer bir düşünceye Ağıtlar kitabında da yer verilir. Günah, cezayı gerektirir.⁶⁷² Eisen, hahamların yaşanan travmaları açıklarken Babil sürgününe atıfta bulunmalarını, Babil ve Roma arasında hahamların özdeşlik kurmaları ile açıklar. Hahamlara göre hem Babil hem de Roma ilahi seçimin dışında kalan Esav'ın soyundan gelen Yahudi halkının eski düşmanı olan Edom'dur. Bu nedenle hahamlar yaşadıkları travmaları ilk sürgün deneyiminden hareketle açıklamaya çalışmışlardır.⁶⁷³

Hahamlara göre yıkımın asıl suçlusu Yahudilerin kendileridir.⁶⁷⁴ Romalılar daha önce Asurlular, Babilliler ve Yunanlılar gibi Tanrı'nın Yahudileri cezalandırmak için kullandığı bir enstrümandır. Eğer Yahudiler Tanrı'nın emirlerini yerine getirmiş olsalardı yaşadıkları travmalar gerçekleşmez, tapınak yıkılmaz ve sürgün gerçekleşmezdi. Yahudilerin kaderini Tanrı ile halkı arasındaki ahitler çerçevesinde ele alan geleneksel Yahudilik, Yahudilerin vaad edilen topraklardan sürgün edilmelerini ve maruz kaldıkları trajedileri işledikleri günahların kefareti için verilen ceza olarak yorumlamıştır.⁶⁷⁵ Bu durumu tersine çevirmenin yegâne yolu, askerî veya siyasi eylemlere güvenmek yerine tövbe edip halakhaya uymaktır. Bu nedenle geleneksel Yahudi kaynaklarında Yahudiler ile Roma arasındaki çatışma, Yahudiler ile Tanrı arasındaki itaat ve ceza ilişkisi ile açıklanmış, sürgün Roma'dan ziyade Yahudilerin itaatsizliğinin nedeni olarak görülmüştür.⁶⁷⁶

Hahamların “mipney hata'einu” doktrini Roma ve diğer uluslara yönelik Yahudi şiddetinin önünde etkili bir engel oluşturmuştur. Daha önceki isyanlarda etkili olan mesihsel coşkunun neden olduğu Yahudi şiddeti bu doktrin ile kontrol

⁶⁷⁰ Tek.28: 15-68.

⁶⁷¹ Yer.5: 19.

⁶⁷² Ağı.1: 8-9.

⁶⁷³ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 83-84; Gerson D. Cohen, “Esau as Symbol in Early Medieval Thought”, *Studies in the Variety of Rabbinic Cultures*, ed. Alexander Altmann (Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1991), 246-247; Rabkin, “Religious Roots of a Political Ideology”, 83-84.

⁶⁷⁴ Rabkin, “Judaism”, 159.

⁶⁷⁵ Firestone, “Holy War in Modern Judaism? ‘Mitzvah War’ and the Problem of the ‘Three Vows’”, 956.

⁶⁷⁶ Aviezer Ravitzky, “Forcing the End: Zionism and the State of Israel as Antimesianic Undertakings”, *Studies in Contemporary Jewry: Jews and Messianism in the Modern Era Metaphor and Meaning*, thk. Jonathan Frankel (New York: Oxford University Press, 1991), 7/46; Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 84; Berger, “Taming the Beast”, 53.

altına alınmış, kurtuluşa giden yolda insani çaba en aza indirgenerek Tanrı'nın failliği vurgulanmıştır. Yahudilerin edilgen Tanrı'nın aktif olduğu bu yeni süreç her ne kadar pasifist bir niteliğe sahip olsa da aynı zamanda eskatolojik şiddete kapı aralamıştır. Hahamlara göre günlerin sonunda gerçekleşecek olan kurtuluş, Mesih'in gelmesiyle başlayacaktır. Mesih'in gelmesi Yahudilerin kurtuluşunu ifade ederken aynı zamanda diğer ulusların cezalandırılması anlamına gelmektedir. Eskatolojik süreçte Yahudilere zulmeden topluluklar cezalandırılacak, düşmanları Tanrı'nın doğrudan müdahalesiyle yok edilecektir.⁶⁷⁷ Yahudi şiddetini engellemeye yönelik bu bakış açısına göre düşman ulusların cezalandırılması Tanrı'ya aittir. Bu nedenle şiddet insani değil ilahi müdahale sonucunda ortaya çıkacaktır.⁶⁷⁸ Bu paradigma hahamlar tarafından yeniden bestelenen Şema ve Amida dualarında açıkça görülür. Bu dualarda hem günah ve ceza söylemi hem de kurtuluşun mesihi çağda ilahi inisiyatifle gerçekleşeceği vurgulanır.⁶⁷⁹

Yahudilerin edilgen Tanrı'nın etkin olduğuna yönelik Haham vurgusu, günah ve ceza söyleminde olduğu gibi Yahudi kutsal metinlerinden ilham alınmış bir düşüncedir. Şiddete yönelik apolojik açıklamalar başlığında da belirtildiği gibi Tanah'ta anlatılan savaş ve şiddet, Yahve'nin emriyle gerçekleşmişti. İnisiyatif tümüyle Tanrı'ya ait olup Yahudi milisler şiddet eylemlerini kendi iradeleriyle değil Tanrı'nın onayı ve direktifleriyle gerçekleştirmişlerdi. Bu nedenle uygulanan şiddetin sorumluluğunun Tanrı'ya ait olduğu görüşüne yer verilmiş ve Tanah literatüründe bu konuyla ilgili pasajlara vurgu yapılmıştı.⁶⁸⁰ Aynı şey mesihi çağda Yahudilerin düşmanlarının yenilmesini betimleyen pasajlar için de geçerlidir. Bu pasajlarda da savaşı yapan Tanrı'dır. Üstelik Tanah'ta Tanrı'nın başlattığı savaşı Yahudi milislerin devam ettirmesinin aksine Mesihi çağda Yahudi milislerin savaşa katılımı söz konusu değildir. Kurtuluşa giden yolda belirleyici olan insani çaba değil tanrısal iradedir.⁶⁸¹

Hahamlar bir taraftan Yahudilerin başlarına gelen felaketleri kabullenmesini sağlamaya yönelik çaba sarfederken diğer taraftan mesihsel coşkuyla ortaya çıkan Yahudi şiddetini engellemeye yönelik gayret sarfetmişlerdir. Din kardeşlerini Tanrı

⁶⁷⁷ Boyarin, *A Radical Jew*, 258; Berger, "Taming the Beast", 54-55.

⁶⁷⁸ Berger, "Taming the Beast", 53-54.

⁶⁷⁹ David Kraemer, *Responses to Suffering in Classical Rabbinic Literature* (New York: Oxford University Press, 1995), 216-218.

⁶⁸⁰ Tek.7: 2; 20: 16; Yşu.6: 2; 8: 1-2; 11: 6.

⁶⁸¹ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 85.

ile bozulan ilişkilerini onarmak için sabır ve kararlılıkla dinî emirleri yerine getirmeye çağıran hahamlar aynı zamanda mesihçi spekülasyonlardan ve bu spekülasyonların neden olduğu şiddetten Yahudileri uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Zira ilk isyandan sonra tapınağı kaybeden Yahudilerin ikinci isyandan sonra Kudüs'ü de kaybetmesi hatta Mabet'in harabelerini ziyaret etmelerinin dahi yasaklanması, hahamları mevcut siyasi koşullara uyum sağlayacak çözümlere yöneltmiştir. Bu amaçla mesihçiliğin yumuşatılması ile Mişna ve Tosefta'da yer alan halakha'ya bağlılığı Yahudi yaşamının devamlılığı için temel öncelik olarak belirleyen hahamlar, Yahudi yaşamını ütöpik mesihçi düşünceden soyutlamaya çalışmışlardır.⁶⁸²

Mesihçi aktivizmi engellemeye çalışan hahamlar, mesihin geliş zamanını belirlemeye yönelik girişimlere de karşı çıkmıştır.⁶⁸³ Haham metinlerinde mesihi spekülasyonlar üzerinde durmayı yasaklayan çok sayıda ifade bulmak mümkündür. Örneğin Talmud'da R. Jonathan ben Eleazar, mesihin gelişini hesaplayanları lanetler.⁶⁸⁴ Hahamlara göre Mesihin gelişini hesaplamak boşuna bir çabadır ve hayal kırıklığıyla sonuçlanabilir. Bunun yerine sabırla beklemek ve tövbe etmek gereklidir. Zira mesihin gelmesini hızlandıracak yegâne şey tövbedir.⁶⁸⁵ Tövbe etmenin dışında Mesih'in gelişini hızlandırmaya yönelik herhangi bir girişim hahamlar tarafından yasaklanır. Brown, bu konudaki uyarıların Midraş başta olmak üzere herhangi bir haham kaynağında bulunabileceğini belirtmektedir.⁶⁸⁶ Mısır'dan çıkış sürecinde kurtuluşun zamanını hesaplayan ancak hesaplarında yanılan Efrahim'in torunlarının aceleleri yüzünden ölmeleri, sonun zorlanmaması için örnek olarak gösterilir.⁶⁸⁷ Amida duasında “Özgürlüğümüz için büyük şofarı çal, sürgündeki insanlarımızı bir araya getirmek için bayrak aç ve bizi çabucak dünyanın dört bir ucundan toplayarak ülkemizde bir araya getir. Kutsalsın Sen Tanrım, halkı İsrailoğulları'nın her tarafa

⁶⁸² Schiffman, “Messianism and Apocalypticism in Rabbinic Texts”, 4/1062-1064; Nuh Arslantaş, “İslâmî Dönemde (638-1099) Filistin'e Yahudi Göçü ('Aliya: עלייה)”, *Belleten* 75/274 (01 Aralık 2011), 663-664.

⁶⁸³ Michael L. Brown, “Messiah in Rabbinic Literature”, *The Moody Handbook of Messianic Prophecy: Studies and Expositions of the Messiah in the Old Testament*, ed. Michael Rydelnik - Edwin Blum (Chicago: Moody Publishers, 2019), 202-210; Schiffman, “Messianism and Apocalypticism in Rabbinic Texts”, 4/1065-1066; Gershom Scholem, *The Messianic Idea in Judaism: And Other Essays on Jewish Spirituality* (New York: Schocken Books, 1995), 11.

⁶⁸⁴ BT.Sanhedrin:97b.

⁶⁸⁵ Nahum N. Glatzer, “The Attitude toward Rome in Third-Century Judaism”, *Essays in Jewish Thought* (Alabama: University of Alabama Press, 1978), 5; Katar, *Yahudilik Hristiyanlık ve İslam'da Tövbe*, 24.

⁶⁸⁶ Brown, “Messiah in Rabbinic Literature”, 202-212.

⁶⁸⁷ BT.Sanhedrin:92b.

dağılmış olan insanlarını bir araya getiren”⁶⁸⁸ ifadesi kurtuluşun Tanrı’nın inisiyatifi ile gerçekleşeceğini dolayısıyla yalnızca Tanrı’nın sürgüne son verebileceğini betimler.⁶⁸⁹ Mesih’in Tanrı tarafından gönderileceği zamanı sabırla beklemek yerine bireysel inisiyatif ile mesih’in gelmesini hızlandırmaya yönelik herhangi bir girişimi “Tanrı’nın elini zorlamak” olarak betimleyen hahamlar, bu durumun Tanrı’nın gazabına neden olacağı uyarısında bulunmuşlardır. Hahamlara göre Mesih’in gelmesini hızlandırmaya yönelik herhangi bir girişim, Yahudilerin içerisinde bulunduğu durumun daha da kötüleşmesine ve yeni felaketlerin yaşanmasına neden olacaktır.⁶⁹⁰

Mesihsel ruhla gerçekleştirilen aktivist eylemlerin başarıyla sonuçlanacağına yönelik paradigmayı ortadan kaldırmak için Tanrı tarafından emredilen veya onaylanan kutsal savaş uygulamasını da yeniden yorumlayan hahamlar, savaşı basitçe zorunlu savaş (milchemet mitzvah) ve ihtiyari savaş (milchemet reshut) olmak üzere ikiye ayırdılar. Yeni paradigmaya göre zorunlu savaş, Tanrı’nın emri ile başlatılan veya meşru müdafaa amacıyla gerçekleştirilen savaşları ifade edecek şekilde düzenlenirken, ihtiyari savaş, Tanrı’nın herhangi bir işareti olmaksızın İsrail tarafından başlatılan savaşları ifade edecek şekilde tanımlandı.⁶⁹¹ Böylece Tanah’ta Yeşu’nun gerçekleştirdiği savaşları zorunlu savaş kategorisi içerisinde değerlendiren hahamlar, Kral Davud’un kendi iradesiyle başlattığı savaşları ihtiyari savaş olarak nitelediler.⁶⁹²

Yeni paradigma, Yahudilerin savaş başlatmalarına neden olacak herhangi bir gerekçeyi üstü kapalı olarak reddedecek şekilde düzenlendi. Bu doğrultuda zorunlu savaşı Tanrı tarafından başlatılan savaşlar ile sınırlandıran hahamlar, Kenanlılar ve Amelekliler olmak üzere bu savaş kategorisine ait iki örnek üzerinde durdular. Kenanlılara yönelik savaş emrini tartışan hahamlar, Asurluların ele geçirdikleri bölgelerde yerel halkı zorunlu göçe tabi tutmaları nedeniyle milletlerin birbirine karıştığını, bu nedenle zorunlu göçe tabi olan Kenanlıların tanımlanabilir bir grup

⁶⁸⁸ *Sidur Kol Yaakov*, 128.

⁶⁸⁹ Rabkin, *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*, 121-122.

⁶⁹⁰ Firestone, “Holy War in Modern Judaism? ‘Mitzvah War’ and the Problem of the ‘Three Vows’”, 960.

⁶⁹¹ BT.Sota:44b.

⁶⁹² Firestone, “Holy War in Modern Judaism? ‘Mitzvah War’ and the Problem of the ‘Three Vows’”, 959.

olmaktan çıktığını belirterek onlarla ilgili savaş hükmünün geçersiz olduğu sonucuna vardılar.⁶⁹³

Kenanlılar hakkında ortak bir kanaate varan hahamların Amelek ile ilgili aynı tutumu sergilediğini söylemek oldukça zordur. Yine de erken dönem Rabbinik Yahudilikte Amelek'e yönelik savaş emrinin diaspora sürecinde uygulanamayacağını, onlarla ilgili savaş emrinin mesihi çağa ertelendiğini veya Amelek'e yönelik savaş emrinin kötülükle mücadele şeklinde yorumlandığını söyleyebiliriz.⁶⁹⁴ Böylece Rabbinik Yahudiliği şekillendiren hahamlara göre Tanah'ta Tanrı'nın emrine yanıt olarak gerçekleştiği betimlenen savaşların bir benzerinin başlatılması mümkün değildir. Bu durumda Yahudiler için kutsal savaşın uygulanabilir tek yolu meşru müdafaa savaşıdır. Ancak savunma savaşına yönelik açıklamaların Yahudi hukukunun şekillenmesinde referans kaynağı olarak kabul edilen Babil Talmudu yerine sadece Filistin (Kudüs) Talmudu'nda yer alması hem bu savaş türünün uygulanması konusunda hahamlar arasında ortak bir kanaat olmadığına hem de Babil Talmudu'nun Filistin Talmudu'ndan daha fazla savaş karşıtı bir tutum içerdiğine işaret etmektedir.⁶⁹⁵

Haham geleneğinde ihtiyari savaş ise bazı koşulların yerine getirilmesine bağlanmıştır. Hahamlara göre bu savaş türünün başlatılması için Yahudi kralının Sanhedrin'den onay alması ve urim ve tummim'e danışması gerekiyordu.⁶⁹⁶ Oysa Bar Kohba İsyanı'ndan sonra dünyanın dört bir yanına dağılan Yahudiler için ne kral ve Sanhedrin ne de urim ve tummim artık yürürlüğe sahip bir uygulamaydı. Böylece haham geleneğinin şekillendirdiği savaş hukukunda savunma savaşı dışındaki savaş seçeneklerinin üstü kapalı bir şekilde reddedildiğini söyleyebiliriz.⁶⁹⁷ Bununla birlikte Rabbinik dönemde sergilenen pasifist tutumun, savaş ve şiddete yönelik ahlaki ve dinî kaygılardan ziyade siyasi ve pratik zorunluluklardan kaynaklandığını belirtmemiz gerekir. Zira haham geleneği savaşın tamamen reddedilmesinden ziyade mevcut koşullar altında gerçekleştirilemeyeceği yönünde hükümler içermektedir.⁶⁹⁸

⁶⁹³ Eugene Korn, "Moralization in Jewish Law: Genocide, Divine Commands, and Rabbinic Reasoning", *Edah Journal* 5/2 (2006), 6.

⁶⁹⁴ Korn, "Moralization in Jewish Law: Genocide, Divine Commands, and Rabbinic Reasoning", 6; Horowitz, *Reckless Rites*, 133-134; Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 93-94.

⁶⁹⁵ Firestone, "Holy War in Modern Judaism? 'Mitzvah War' and the Problem of the 'Three Vows'", 959-960.

⁶⁹⁶ BT.Berakhot:3b; Sanhedrin:16b.

⁶⁹⁷ Firestone, "Holy War in Modern Judaism? 'Mitzvah War' and the Problem of the 'Three Vows'", 960.

⁶⁹⁸ Gürkan, "Barış ve Şiddet Ekseninde Yahudilik", 135.

Zira Rabbinik literatürde Mesihî çağda savaş ve şiddetin yasaklanmasına yönelik herhangi bir açıklama yer almazken düşman uluslardan intikam alınacağı özellikle vurgulanmaktadır. Dolayısıyla başarısız isyan girişimleri sonrasında oluşturulan haham teolojisinde Yahudi şiddetini önlemeye yönelik güç kullanımının yasaklanması, hahamların bütünüyle şiddet karşıtı bir tutum benimsediklerini ifade etmez. Aksine hahamların kurtuluşu uzak geleceğe ertelenmesi, insani inisiyatif ile kurtuluşa ulaşma ümidinin kalmadığına işaret etmektedir.⁶⁹⁹

Masihçi aktivizmi engellemeye yönelik önemli mesajlardan birisi de Yahudi halkının dünyanın dört bir tarafına dağılmadan önce yaptıklarına inanılan üç yeminin içerisinde bulunur. Talmud'a göre bu yeminlerden ikisi Yahudilere üçüncüsü ise gentile topluluklara zorla kabul ettirilmiştir. Bu yeminlerde Yahudilerden kutsal topraklara toplu ve organize bir şekilde göç etmeme ve gentile topluluklara isyan etmeme konusunda söz alan Tanrı, gentile topluluklardan da Yahudilere hak ettiklerinden fazla zulmetmeyeceklerine dair söz almıştır.⁷⁰⁰ Bu nedenle üç yemin, Yahudilikte güç kullanımı ile ilgili tartışmalarda merkezî bir öneme sahiptir. Hahamlar, bu yeminlerin oluşturduğu etki ile Siyonist hareket ortaya çıkıncaya kadar yaklaşık iki bin yıl boyunca hem gentile uluslara karşı kitlesel hareketlerin büyük oranda önüne geçmiş hem de kutsal topraklara toplu göç edilmesini engellemişlerdir.⁷⁰¹

Mesih gelmeden kutsal toprakların ele geçirilmesine yönelik caydırıcı mesajlar içeren Talmud aynı zamanda Yahudilerin vaad edilmiş topraklara yerleşmesini tasvip eden mesajlar da içermektedir. Bununla beraber hahamlar arasında toplu göçün yasak olduğuna yönelik fikir birliği olduğunu söylemek mümkündür. Haham metinlerinde gentile uluslar Yahudileri bu topraklara yerleşme konusunda cesaretlendirecek olsalar bile sürgüne neden olan günaha ek olarak başka günahlar işlenmemesi dolayısıyla daha ağır bir ceza ile karşılaşılmasını için toplu göçten uzak durulması tavsiye edilmiştir. Bu bağlamda Yahudiler XV. yüzyılda Endülüs'ten kovulduklarında toplu olarak vaad edilmiş topraklara gitmek yerine Osmanlı

⁶⁹⁹ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 101-102.

⁷⁰⁰ BT.Ketubot:110b-111a.

⁷⁰¹ Firestone, "Holy War in Modern Judaism? 'Mitzvah War' and the Problem of the 'Three Vows'", 960.

İmparatorluğu, İngiltere, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg gibi ülkelere yerleşmeyi tercih etmişlerdir.⁷⁰²

Özetle mesihsel ruhla gerçekleştirilen başarısız iki isyan deneyimi, Yahudi geleneğinin şiddet karşıtı bir tutum sergilemesinde belirleyici olmuştur. Bu süreçte isyanların neden olduğu yıkıma şahit olan hahamlar hem Yahudiliği yıkımdan kurtarmak hem de benzer deneyimlerin gerçekleşmesini engellemek için güç kullanımını reddeden bir tutum sergilemişlerdir. Yaşanan felaketleri günah kavramıyla açıklayan hahamlar, Tanrı ile bozulan ilişkinin onarılması için tövbe ve dinî hukuka bağlılığı vurgulamışlardır. Bu bağlamda silahlı mücadeleyi kutsal kabul edilen değerlerin elden çıkmasının temel nedeni olarak yorumlayan hahamlar, kurtuluşun askerî güç kullanımı veya diplomasi yoluyla değil, dinî hukuka bağlılıkla gerçekleşeceğini belirtmişlerdir. Hahamlara göre Yahudiler, sabır ve tövbe ile Mesih'in gelişini beklerse günahın nedeni olarak gerçekleşen sürgün sona erecek, mabet yeniden inşa edilecek ve Davud krallığının restorasyonu gerçekleşecektir. Üstelik Mesih geldiğinde güç kullanımına gerek kalmadan Tanrı'nın müdahalesiyle kutsal topraklar üzerinde tesis edilecek Yahudi hakimiyeti daimî olacaktır. Yahudi geleneğinde ana akımı temsil eden Rabbinik Yahudilik tarafından mesihsel aktivizmi engellemeye yönelik dile getirilen bu paradigma, Siyonist hareket ortaya çıkıncaya kadar yaklaşık bin sekiz yüzyıl boyunca güç kullanımının önünde engel teşkil etmiştir.

3.3.2. Pasifist Tutumdan Militarist Tutuma: Şiddet ve Siyonizm

Yahudi dinî geleneğinin tarihî süreç içerisinde farklı aşamalardan geçmesi Mesih düşüncesiyle ilgili farklı bakış açılarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Zira, Babil sürgünü ile beraber eskatolojik anlam kazanan Mesih düşüncesi, Helen ve Roma döneminde şiddete başvurma'nın temel gerekçelerinden biri olurken, MÖ II. yüzyıl ile MS II. yüzyıl arasında gerçekleşen isyanların siyasi ve dinî felaketler ile sona ermesi (Mabedin yıkılması ve sürgün), Yahudi geleneğinin Mesih düşüncesi ile ilgili yeni bir tutum belirlemesine neden olmuştur. Böylece Rabbinik dönemde ön plana çıkan apokaliptik mesihçilik, yaklaşık bin sekiz yüz yıl boyunca Yahudi toplumunun pasifist olarak tanımlanmasında önemli bir etken olurken, Siyonist düşüncenin ortaya çıkmasından günümüze aktif mesihçi düşüncenin giderek yaygınlaşması, yaklaşık iki yüzyıldır devam eden Yahudi şiddetinin temel

⁷⁰² Ravitzky, "Forcing the End", 7/35-36; Rabkin, *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*, 122-125.

gerekçelerinden biri olmuştur. Bu nedenle tarihî süreç içerisinde ortaya çıkan apokaliptik/pasif mesihçilik ile onarıcı/aktif mesihçilik, Yahudi şiddeti ile ilgili sorunun anlaşılmasında belirleyici bir role sahiptir.

Mevcut dünya düzeninin radikal bir değişim geçireceği görüşüne dayanan apokaliptik mesihçilik, pasifist bir özellik taşımaktadır. Bu bakış açısına göre insani çabanın mesihsel süreç üzerindeki etkisi oldukça sınırlıdır. Her şey önceden belirlenmiş tanrısal bir plana göre işlemektedir.⁷⁰³ Yapılması gereken kadere rıza göstermek ve Mesih'in gelişini sabırla beklemektir. Tanrı günahları nedeniyle Yahudileri kutsal topraklardan çıkarıp başka uluslara boyun eğdirdiği gibi, zamanı geldiğinde yaşanan sürgüne son verecek ve Yahudileri eski yurtlarına geri döndüreceklerdir.⁷⁰⁴

Haham teolojisine göre insan davranışları kurtuluş için yeterli olmasa da gerekli ön koşuldur. İnsan edilgenliğine vurgu yapmasına rağmen apokaliptik mesihçiliğe göre kurtuluşun gerçekleşmesinde insanın oynayacağı tövbe etmek, dinî emirleri uygulamak ve Tora çalışmak gibi küçük bir rol bulunmaktadır. Bununla beraber sosyal ve politik düzene müdahale etmeyi gerektiren davranışlar genellikle ilahi takdire güvensizlik olarak yorumlanmıştır. Bu nedenle Yahudilerin toplu veya bireysel olarak tarihte aktif olarak rol almaları ve kutsal topraklar üzerinde hakimiyet kurmaya yönelik güç kullanmaları yasaklanmıştır.⁷⁰⁵ Buradan hareketle Rabkin, sürgün geleneğine sadık kalan dindar Yahudilerin siyasi ve askerî faaliyetleri hiçbir şekilde onaylamadıklarını hatta siyasi bir hedefe yönelik güç kullanımından sakınmayı domuz etinin yasaklanması gibi Yahudi dinî hukukunun bir parçası olarak kabul ettiklerini belirtmektedir.⁷⁰⁶ Benzer şekilde Myers, Apokaliptik mesih düşüncesini benimseyen Ortodoks Yahudiler arasında, dünya uluslarına isyan etmeme, Filistin'e toplu olarak göç etmeme ve vaad edilen toprakları zamanından önce ele geçirmek amacıyla güç kullanmama konusunda fikir birliği olduğunu belirtmektedir.⁷⁰⁷

⁷⁰³ David Sorkin, "Between Messianism And Survival: Secularization and Sacralization in Modern Judaism", *Journal of Modern Jewish Studies* 3/1 (2004), 74.

⁷⁰⁴ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 146-147; Myers, "The Messianic Idea and Zionist Ideologies", 7/4.

⁷⁰⁵ Rabkin, *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*, 111-112.

⁷⁰⁶ Rabkin, *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*, 112.

⁷⁰⁷ Myers, "The Messianic Idea and Zionist Ideologies", 7/4-5.

Yahudi tarihinde Mesih düşüncesiyle ilgili ortaya çıkan farklı bir bakış açısı da onarıcı mesihçiliktir. Apokaliptik mesihçiliğe göre daha az popüler olan onarıcı mesihçilik, apokaliptik beklentilerin aksine rasyonel bir özellik taşımaktadır.⁷⁰⁸ Mucizevi olayların eşlik ettiği doğa üstü bir kurtuluş anlayışı yerine doğal süreç içerisinde ilerleyen bir kurtuluş anlayışı üzerine temellendirilen onarıcı mesihçilik, insan inisiyatifi için daha çok alan bırakmaktadır. Bu bakış açısına göre olayların şekillenmesinde insan eylemleri belirleyici bir role sahiptir. Tanrı'nın doğa kanunlarına uygun bir şekilde dünyaya müdahale ettiği düşüncesi üzerine temellendirilen bu bakış açısına göre mesihin gelmesi mevcut dünya düzeninin tamamen ortadan kalkmasına neden olmayacak, radikal bir değişimden ziyade vaad edilen topraklar üzerinde Yahudi hakimiyetinin kurulması ve Mabet'in yeniden inşa edilmesi gibi tedrici aşamaların gerçekleşmesini sağlayacaktır. Mesihi çağın nihayetinde dünya ulusları İsrail'in Tanrısını tanıyacak ve dünyada barış egemen olacaktır.⁷⁰⁹

Onarıcı mesihçilikte, apokaliptik mesihçilikte olduğu gibi Tanrı'nın tarihe müdahalesi söz konusudur. Ancak apokaliptik anlayıştan farklı olarak sürecin işleminde insanlar tarafından yerine getirilmesi gereken bir takım kritik görevler bulunmaktadır. Süreç başladığında Yahudiler harekete geçmeli ve sürecin tamamlanması için çaba sarfetmelidir.⁷¹⁰

Onarıcı mesihçiliğe göre kurtuluş ilahi müdahale ve insani çabanın etkileşimi sonucunda gerçekleşecektir. Bu nedenle kurtuluş sürecinin başladığına yönelik herhangi bir işaret görüldüğünde süreci hızlandırmak için somut adım atılması gerekmektedir. Bu bağlamda Mabet'in yeniden inşa edilmesi ve sürgünden önce vaad edilen topraklar üzerinde var olan Yahudi yaşamının restorasyonu önemlidir.⁷¹¹ Buradaki model Babil sürgününden sonra kutsal topraklar üzerinde gerçekleştirilen Yahudi krallığının restorasyonudur. Onarıcı mesihçi anlayışa göre daha önce insani çaba ve kararlılık ile kutsal topraklar üzerinde nasıl hakimiyet sağlanmış ve Mabet inşa edilmişse yine aynı yöntem ve kararlılık ile -doğal süreç içerisinde- restorasyon gerçekleştirilmelidir.

⁷⁰⁸ Schiffman, "Messianism and Apocalypticism in Rabbinic Texts", 4/1054.

⁷⁰⁹ Scholem, *The Messianic Idea in Judaism*, 3-4; Schiffman, "Messianism and Apocalypticism in Rabbinic Texts", 4/1054; Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 146.

⁷¹⁰ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 147.

⁷¹¹ Myers, "The Messianic Idea and Zionist Ideologies", 7/5.

Sürecin ilerlemesinde insan etkinliğine yapılan vurgu önemlidir. Zira II. tapınak döneminde Pers Kralı Koreş'in Yahudileri serbest bırakması kurtuluşa yönelik Tanrı'nın bir işareti olarak algılanmış ve harekete geçilmişti. Eğer kutsal topraklara dönme ve Mabet'in yeniden inşa edilmesi için gerekli kararlılık gösterilmeseydi ne tapınak inşa edilecek ne de krallık kurulacaktı. Bu nedenle kurtuluşun gerçekleşmesi için insan inisiyatifi sadece önemli değil aynı zamanda gerekli bir ön koşuldur.⁷¹²

Bireysel aktivizmi kurtuluş sürecinin bir parçası olarak gören onarıcı görüş, Tanrı'nın insan eylemlerini arzu ettiği temeline dayanır. Bu düşünce, Tanrı'nın kurtarıcı gücüne karşı bir inançsızlık veya sabırsızlık değil, aksine Tanrı'nın insani çabaya olumlu yanıt vereceğine yönelik inancın göstergesi olarak kabul edilir. Bu nedenle onarıcı mesihçiliğe göre kurtuluş, Tanrı'nın tarihe doğrudan müdahale etmesiyle ani ve mucizevi olarak değil, uzun bir süre içerisinde kademeli ve doğal bir şekilde gerçekleşecektir.⁷¹³

Tarihî kayıtlar aktif mesihçi umutların Roma'ya karşı gerçekleştirilen isyan girişimlerinde etkili olduğuna işaret etmektedir. Bununla beraber bu isyanların aşırı şiddet içermesi, askerî, dinî ve siyasi felaketlerle son bulması aktif mesihçi umutların yerini pasif mesihçi bekleyişe bırakmasına neden olmuştur. Hahamlar, aktif mesihçiliği tehlikeli ve yıkıcı olarak nitelemiş, tarihe aktif olarak katılmak yerine pasif tutum sergilemeyi dinî bir görev olarak değerlendirmişlerdir.⁷¹⁴ Böylece sürgünle başlayan Rabbînik dönem sürecinde genelde pasifist bir tutum sergileyen Yahudiler, Babil Talmudu: Kethuboth 111a'da geçen üç yeminden hareketle güç kullanımının prensipte reddedilmesini içeren bir dönüşüm geçirmişlerdir.

Sürgündeki Yahudileri kefareten önce Filistin'e toplamaya yönelik herhangi bir girişimi, küfürle eşdeğer olarak kabul eden bu bakış açısı XVIII. yüzyıla kadar hâkim görüş olmuştur.⁷¹⁵ XVIII. yüzyıldan itibaren kutsal topraklara yerleşmenin, devlet kurmanın ve mabedi yeniden inşa etmenin Tanrı'nın gazabına neden olacağına yönelik Rabbînik düşüncenin toplum üzerindeki etkisi giderek azalmaya başlamış; rönesans, reform ve haskalanın sağladığı özgür ortama ek olarak Avrupa'da yaşanan

⁷¹² Myers, "The Messianic Idea and Zionist Ideologies", 7/5; Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 147.

⁷¹³ Myers, "The Messianic Idea and Zionist Ideologies", 7/5.

⁷¹⁴ Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 374-375; Myers, "The Messianic Idea and Zionist Ideologies", 7/6.

⁷¹⁵ Ravitzky, "Forcing the End", 7/47.

şiddet, soykırım ve antisemitik uygulamalar Mesih düşüncesinin yeniden yorumlanmasına neden olmuştur.⁷¹⁶

Modern süreçte Yahudi dinî ilkelerini yeniden yorumlayan rasyonel bakış açısına sahip aydınlanma taraftarı hahamlar, apokaliptik bekleyişi temel alan pasif mesihçi bekleyiş yerine aktif mesihçi tutumu benimsemiş, mucizevi ve apokaliptik bakış açısı yerine eylemci ve onarıcı tutumu tercih etmişlerdir. Dünyanın Mesih çağına doğru kademeli ve doğal bir şekilde ilerlediği varsayımına dayanan bu bakış açısı Kabalistik edebiyatın Doğu Avrupa ülkelerinde popüler hâle gelmesiyle geniş kitlelere ulaşmıştır.⁷¹⁷

Diğer taraftan dünyada -özellikle de Orta Doğu’da- meydana gelen siyasi gelişmelerin onarıcı bakış açısını desteklemesi, Yahudilerin ana vatanlarına dönme umutlarını canlandırmıştır. Bu süreçte Osmanlı Devleti’nin zayıflaması, milliyetçiliğin etkisiyle yeni devletlerin kurulması ve Yahudilerin Filistin topraklarına dönmeleri için Avrupa ülkelerinden gelen destek, Avrupa’da yaşayan bazı hahamlar tarafından Tanrı’nın kefareti başlattığına yönelik bir işaret olarak yorumlanmıştır.⁷¹⁸

Bu bağlamda kurtuluş sürecinin başladığına yönelik tanrısal işaretin geldiğini düşünen Korfu Rabbisi Judah Bibas, Yahudilere kurtuluş sürecine aktif olarak katılmaları çağrısında bulunmuştur. Yunanistan’ın Osmanlı Devletinden ayrılma sürecine tanık olan Bibas, Siyon’a dönmenin zamanının geldiğini açıkça dile getiren öncü hahamlardandır. Bibas’a göre eğer Yahudiler üzerine düşen görevi yapmak için çaba sarfederse kurtuluş sürecinin ilk aşaması gerçekleşecek, kutsal topraklar üzerinde Yahudi hakimiyeti sağlanacaktır. Bunun için uygun zamanın geldiğini dile getiren Bibas, görüşlerini yaptığı gezilerde yaymaya çalışmıştır.⁷¹⁹

Balkanlardaki sosyopolitik yapıdan etkilenerek vaad edilen topraklara dönme zamanının geldiğini belirten hahamlardan birisi de Rabbi Yehudah Alkalai olmuştur. Balkan uluslarının özgürlük için yarıştığı bir süreçte Semlin hahamı olarak göreve başlayan Alkalai, içerisinde yaşadığı dönemin etnik milliyetçi yapısından etkilenerek

⁷¹⁶ Şule İsmihan Türem, “Ortodoks Yahudilikteki Mesih İnancının Siyonizm’e Etkileri”, *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/1 (2019), 29; Cengiz Batuk - Rabia Mert, “Sekülerlik ve Dindarlık Arasında Sıkışmış Modern Bir Devlet Olarak İsrail”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 98.

⁷¹⁷ Myers, “The Messianic Idea and Zionist Ideologies”, 7/6-7.

⁷¹⁸ Myers, “The Messianic Idea and Zionist Ideologies”, 7/7.

⁷¹⁹ Türem, *Mesih İnancının Yahudi Toplumundaki Sosyal ve Siyasal Yansımaları*, 101.

ulusal özgürlük ve restorasyon düşüncesi zemininde mesih düşüncesini yorumlamıştır.⁷²⁰ Yahudilerin pasif bekleyiş yerine harekete geçmesi gerektiğini düşünen Alkalai, 1834 tarihli “Shema Yisrael” adlı kitabında vaad edilen topraklar üzerinde Yahudi kolonilerinin kurulmasını önermiştir.⁷²¹

Alkalai’ye göre mesihsel süreç, mucizevi kurtarıcının öncüsü tarafından başlatılacaktır. Yusuf’un oğlu olarak tanımlanan militarist mesih, gerekli ön çalışmaları yaparak kurtarıcı Mesih’in gelişini hızlandıracak, Ye’cûc ve Me’cûc ile yapılacak savaşta Yahudileri yönetecek ve vaad edilen toprakların kılıç gücüyle ele geçirilmesini sağlayacaktır.⁷²² Bunun için Yahudilerin pasif bekleyiş yerine örgütlenmesi, bir lider etrafında toplanması ve sürgün diyarını terk ederek kutsal topraklara dönmesi gerekmektedir.⁷²³

1840 yılında Şam Yahudilerinin Pesah Bayramı için mayasız ekmek hazırlarken insan kanı kullandıklarına dair suçlama ile karşı karşıya kalmaları Alkalai’nin hayatında bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bu olaydan sonra Yahudi halkının güven içerisinde yaşayabileceği tek yer olarak Filistin topraklarını işaret eden Alkalai, kaleme aldığı eserlerde hem dünyanın dört bir tarafına dağılan Yahudilere Filistin’e dönme çağrısında bulunmuş hem de vaad edilen topraklara dönme konusunda somut çözüm önerileri sunmuştur. Bu süreçte, eşi vefat ettiğinde karısı Sare’yi gömmek için Sohar oğlu Efron’dan Makpela mağarasını satın alan İbrahim’in Tekvin 23’te betimlenen öyküsünden esinlenen Alkalai, kutsal toprakların satın alınması fikrini öne sürmüştür. Bunun için ulusal bir fon kurulmasını öneren Alkalai, sadece çözüm üretmekle kalmamış aynı zamanda Avrupa başkentlerine giderek düşüncelerini hayata geçirmeye çalışmış ve Theodor Herzl’e ilham kaynağı olmuştur.⁷²⁴

Alkalai gibi Thorn Hahamı Zevi Hirsch Kalischer de Yahudileri harekete geçmeye çağıran öncü hahamlardandır. Kurtuluşun doğal bir süreç içerisinde insan eylemleriyle gerçekleşeceğini düşünen Kalischer, inisiyatif alarak vaad edilen topraklara göç etme ve orada tarımsal faaliyetlerde bulunma çağrısında

⁷²⁰ Arthur Hertzberg, *The Zionist Idea: A Historical Analysis and Reader* (Jerusalem: Jewish Publication Society, 1997), 103.

⁷²¹ Adam M. Garfinkle, *Politics and Society in Modern Israel: Myths and Realities* (London: Routledge, 2015), 36.

⁷²² Hertzberg, *The Zionist Idea*, 103.

⁷²³ Steven V. Mazie, *Israel’s Higher Law: Religion and Liberal Democracy in the Jewish State* (Lanham: Lexington Books, 2006), 24.

⁷²⁴ Hertzberg, *The Zionist Idea*, 103-104.

bulunmuştur.⁷²⁵ Yahudilerin yüzlerce yıldır pasif bekleyişine sitem eden Kalischer, İtalyanların, Polonyalıların ve Macarların örnek alması gerektiğini belirtmiştir. Birçok ülke vatandaşının ulusal bağımsızlık mücadelesinde hayatlarını ortaya koyarken Yahudilerin sessiz kalmasını eleştiren Kalischer, diğer uluslar gibi Yahudilerin de cesaretle öne atılmalarını, vatan ve millet sevgisiyle harekete geçmelerini istemiştir. Kalischer'e göre dünyadaki toprakların en şanlısı ve kutsalı Yahudilere emanet edilmiştir. Bu nedenle vaad edilen topraklara sahip olmak için yapılacak çaba sadece bir özgürlük mücadelesi değil aynı zamanda Tanrı'nın emanetine sahip çıkmak dolayısıyla Tanrı'nın şanını yüceltmek anlamına gelmektedir.⁷²⁶

Graetz Hahamı Elijah Gutmacher de harekete geçilmesi gerektiğini düşünen hahamlardandır. Gutmacher'e göre Mesih'in gelişini hızlandırmak için dua ve ibadetlerdeki samimiyet yeterli olsa da antisemitist uygulamalar altında ezilen Yahudilerin sorununa pasif bekleyiş değil Filistin'de kurulacak koloniler çözüm sağlayacaktır. Bu nedenle Filistin'de koloni kurulması, toprak satın alınması ve tarımsal faaliyetlerde bulunulması önem arz etmektedir.⁷²⁷

Benzer düşüncelere sahip olan Macaristan hahambaşısı Joseph Natonek de Filistin'e yapılacak göçü desteklemiştir. Natonek'e göre, Yahudiler sadece dinî bir grup değil aynı zamanda etnik bir ulustur. Bu ulusun ana vatanı ise Filistin topraklarıdır. Öyleyse diğer milletler gibi Yahudiler de kendi ülkelerinde yaşamalıdır. Bunun gerçekleşmesi için bir millet olarak harekete geçilmesi gerektiğini düşünen Natonek, Mesih'in diasporada değil kutsal topraklarda beklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Yahudileri Filistin'e yerleştirmek için bir program hazırlayan Natonek, çözüm olarak bir kongre düzenlenmesini, Osmanlı Devleti'nden Filistin topraklarının satın alınmasını ve orada tarımsal yerleşkeler kurulmasını önermiştir. Hazırladığı programın hayata geçirilmesi için İstanbul'a gelerek Osmanlı yönetimi ile de görüşen Natonek, bu görüşmeden sonuç alamasa da aynı kararlılıkla yoluna devam etmiştir.⁷²⁸

⁷²⁵ Ali Arslan, *Avrupa'dan Türkiye'ye İkinci Yahudi Göçü* (İstanbul: Truva Yayınları, 2006), 146-148.

⁷²⁶ Hertzberg, *The Zionist Idea*, 114; Jonathan R. Adelman, *The Rise of Israel: A History of a Revolutionary State* (New York: Routledge, 2008), 125.

⁷²⁷ Türem, "Ortodoks Yahudilikteki Mesih İnancının Siyonizm'e Etkileri", 30.

⁷²⁸ Raphael Patai, *The Jews of Hungary: History, Culture, Psychology* (Wayne State University Press, 1996), 331-336; Türem, *Mesih İnancının Yahudi Toplumundaki Sosyal ve Siyasal Yansımaları*, 109-110.

Bibas, Alkalai, Kalischer, Gutmacher ve Natonek gibi onarıcı Mesih düşüncesine sahip hahamların çabalarının milliyetçilik ve antisemitizm baskısı altında yaşayan Yahudileri etkilediğini söyleyebiliriz. Bu süreçte İngiltere'nin geri dönüş fikrine destek vermesinin yanı sıra zengin Yahudi ailelerin Filistin'den toprak satın alınmasına yönelik mali destek sağlaması, vaad edilen topraklara yönelik Yahudi göçünün başlamasına olanak sağlamış, balkanlardaki savaşıardan ve antisemitist uygulamalardan bıkan bazı Yahudi aileler Filistin'in verimli arazilerinde kurulan kolonilerde yaşamaya başlamıştır.⁷²⁹ Yahudi diasporasının sağladığı maddi imkanlar ile Filistin'e yerleşen Yahudiler burada tarımsal çiftlikler ve yerleşkeler kurarak Avrupa'da yaşadıkları gettoların bir benzerini Filistin'de oluşturmuşlardır.

Diğer taraftan Rusya'da antisemitist uygulamaların ortaya çıkması çok sayıda Yahudi'nin Filistin'e göç etmesine neden olmuştur. Rusya'da Çar I. Nikola'nın 12 ile 18 yaş arasındaki Yahudi erkek çocuklarını 25 yıl süre ile Rus ordusuna katılmaya zorlaması ile başlayan sürecin Çar II. Alexander'ın suikasta uğramasından sonra nefrete dönüşmesi ve buna bağlı olarak "Mayıs Yasaları" ile bazı hak ve özgürlüklerin kısıtlanması, Yahudilerin Rus toplumuna entegre olma ümitlerini ortadan kaldırmıştır.⁷³⁰ Özellikle 1881'den 1917'ye kadar yaşanan pogromlarda on binlerce Yahudi'nin hayatını kaybetmesi ve bir o kadarının da yaşam mücadelesi vermesi Rus toplumu içerisinde yaşayan Yahudileri çözüm aramaya yöneltmiştir.⁷³¹ Bu süreçte birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkan Hovevei Zion ve Bilu gibi oluşumlar Yahudi göçünü organize ederek Yahudileri Filistin'e nakletmeye çalışmıştır.⁷³²

Filistin bölgesine Rusya'dan kayda değer Yahudi göçü Bialstok hahamı ve Hovevei Zion'un kurucularından olan Samuel Mohilever'in çabaları sonucu gerçekleşmiştir. Mohilever 1881 pogromunda Polonya-Rusya sınırında yer alan Galiçya bölgesine sığınan on binlerce Yahudi'nin Filistin bölgesine yerleştirilmesini önermiş, Filistin bölgesine yapılacak göçün hem Yahudi hayatının korunması

⁷²⁹ Ömer Telliöğlu, *Filistin'e Musevi Göçü ve Siyonizm (1880-1914)* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018), 14-15; Taner Aslan, "Yahudilerin Filistin'e Göçü Üzerine Bazı Düşünceler", *Erdem* 59 (04 Nisan 2011), 46; Sevda Örüçü, "Yahudi Diasporası'nın Filistin'e Göçü Ve İsrail Devleti'nin Kuruluşu", *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 3/2 (14 Kasım 2018), 220-223; Türem, "Ortodoks Yahudilikteki Mesih İnancının Siyonizm'e Etkileri", 30.

⁷³⁰ Michael Brenner, *Kısa Yahudi Tarihi*, çev. Sevinç Altınçekiç (İstanbul: Alfa Yayınları, 2011), 194.

⁷³¹ Walter Laqueur, *A History of Zionism: From the French Revolution to the Establishment of the State of Israel* (New York: Knopf Doubleday Publishing Group, 2009), 57-61;64.

⁷³² Telliöğlu, *Filistin'e Musevi Göçü ve Siyonizm (1880-1914)*, 76-79.

açısından siyasi bir çözüm hem de mesihçi kurtuluşun hızlanması açısından önemli bir eşik olacağını belirtmiştir. Bu olayın akabinde Fransa’da Edmond de Rothschild ile görüşen Mohilever, Filistin bölgesinden toprak satın alınması ve tarımsal yerleşkelerin desteklenmesi için Rothschild’i ikna etmiştir.⁷³³ Filistin’de çeşitli yerleşkeler kurulması ve hayatın devam etmesi için gerekli temel ihtiyaçların karşılanmaya başlaması ile yaşam şartları günden güne daha da kötüleşen Doğu Avrupa ve Rusya Yahudileri kutsal topraklara yönelmiş, 1850’de Kudüs’te yaklaşık 12 bin Yahudi yaşarken bu sayı 1882’de 35 bine 1908’de ise 70 bine yükselmiştir.⁷³⁴

Böylece Siyonist hareketin kurucusu olarak kabul edilen Theodor Herzl’in Dünya Siyonist Örgütü’nü kurmasından yaklaşık yarım asır önce Siyonist düşüncenin temelini oluşturan fikirler Alkalai, Kalischer ve Natonek gibi öncü hahamlar tarafından seslendirilmiş, başta Rusya ve Doğu Avrupa olmak üzere antisemitist uygulamalar altında ezilen binlerce Yahudi, Moses Montefiore, Baron Maurice Hirsch ve Baron Edmond Rothschild gibi zengin Yahudi ailelerin destekleriyle Filistin’de kurulan tarımsal yerleşkelere göç etmiş, dua ve ibadetlerle Mesih’i kutsal topraklarda beklemeye başlamıştır. Bu göçlerle beraber onarıcı Mesih düşüncesine sahip hahamlar tarafından dile getirilen Mesih’in gelişini hızlandırma ve uygun ortam sağlama ideali hayata geçirilmiştir.⁷³⁵ Bununla beraber 1881’e kadar Filistin’e yapılan göçler dinî bir temele dayanırken, bu tarihten sonra yapılan göçlerde hayatta kalma içgüdüğü etkili olmaya başlamış, özellikle Rusya’da Yahudi karşıtı uygulamaların ortaya çıkması sonucu Yahudilerin katledildiği bazı olayların yaşanması siyasi nedenlerin dinî nedenler gibi Yahudi göçünde etkili olmasına neden olmuştur.⁷³⁶

Diğer taraftan Filistin’e gerçekleştirilen Yahudi göçü Siyonist düşüncenin şekillenmesiyle hem sistemli bir hâle dönüşmüş hem de geçmişten günümüze devam eden Yahudi şiddetinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu nedenle Siyonist hareketin dayandığı temel prensipleri tespit etmek, Yahudi şiddetinin nasıl ortaya

⁷³³ R. J. Zwi Werblowsky - Geoffrey Wigoder (ed.), “Mohilever, Shemu’el”, *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion* (New York: Oxford University Press, 1997), 475-476; Hertzberg, *The Zionist Idea*, 400-401.

⁷³⁴ Arslan, *Avrupa’dan Türkiye’ye İkinci Yahudi Göçü*, 151-154; Türem, *Mesih İnancının Yahudi Toplumundaki Sosyal ve Siyasal Yansımaları*, 124; Batuk - Mert, “Sekülerlik ve Dindarlık Arasında Sıkışmış Modern Bir Devlet Olarak İsrail”, 98.

⁷³⁵ Türem, *Mesih İnancının Yahudi Toplumundaki Sosyal ve Siyasal Yansımaları*, 120.

⁷³⁶ Türem, *Mesih İnancının Yahudi Toplumundaki Sosyal ve Siyasal Yansımaları*, 126-127.

çıkığının anlaşılmasını kolaylaştıracığı gibi ilerleyen süreçte İsrail Filistin çatışmasının hangi zeminde devam ettiğini belirlemek açısından da faydalı olacaktır.

Siyonist hareketin oluşmasına zemin hazırlayan önemli gelişmelerden birisi şüphesiz Yahudi aydınlanmasıdır. Avrupa’da XVIII. yüzyılda gerçekleşen aydınlanma düşüncesine paralel olarak gelişen haskala, hem Yahudilerin içerisinde yaşadıkları Hristiyan toplumuna entegre olmalarını kolaylaştırmış hem de seküler değerlerin Yahudi toplumu içerisinde yayılmasına zemin hazırlamıştır.⁷³⁷ Fransız devrimiyle başlayan süreçte ilk kez bir Avrupa ülkesinde vatandaşlık hakkı elde eden ve bu statünün temel sonucu olarak bazı hak ve özgürlüklere kavuşan Yahudiler, kısa süre sonra birçok Avrupa ülkesinde eşit yurttaş olarak kabul edilmiş, eğitim-öğretimden meslek edinmeye kadar birçok alanda daha önce uygulanan kısıtlamalardan kurtulmuşlardır.⁷³⁸

Fakat, aydınlanma ile beraber geleneksel Yahudi kimliği büyük bir değişime uğramış, dinî otoritenin toplum üzerinde var olan belirleyici ve birleştirici etkisi azalırken; seküler değerlerin, süreli yayınların ve sanatsal çalışmaların Yahudi toplumu üzerindeki tesiri artmıştır.⁷³⁹ Böylece dışarıdan izole yarı özerk olarak varlığını devam ettiren birçok Yahudi, Avrupa ülkelerinin dilini, kültürünü ve yaşam biçimini öğrenerek eşit haklara sahip seküler bir yurttaş olarak Avrupa toplumu içerisinde yer almıştır.

Dinî öğretilerin etkisini yitirdiği bunun yerine seküler ideolojilerin ön plana çıktığı yeni dönem Yahudilerin yaşam koşullarında hatırı sayılır bir iyileşmeye neden olsa da aynı zamanda geleneksel din anlayışı üzerinde büyük bir belirsizlik oluşturmuştur. Özellikle “Yahudi olmayan dünyanın bir parçası olarak Yahudi kimliğinin nasıl korunacağı sorunu” farklı bakış açılarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte bazı Yahudiler çözüm olarak Yahudi inanç ve değerlerine tamamen sırt çevirmeyi tercih ederken diğerleri yeni koşullara uyum sağlayacak şekilde dinî inanç ve değerleri yeniden yorumlamayı tercih etmiş, önemli bir grup ise Rabbinik Yahudiliğin temel değerlerine sıkı sıkıya bağlı kalmayı tercih ederek bu sarsıntılı dönemi atlarmaya çalışmıştır. Neticede modernitenin getirdiği yaşam

⁷³⁷ Sara E. Karesh - Mitchell M. Hurvitz, *Encyclopedia of Judaism* (New York: Infobase Publishing, 2006), 199.

⁷³⁸ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 141-142.

⁷³⁹ Shmuel Feiner, *The Jewish Enlightenment*, çev. Chaya Naor (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004), 2.

koşulları ile mücadele ederken Yahudi inanç ve değerlerini yeniden değerlendirmek durumunda kalan Yahudi toplumu, sürecin sonunda Ortodoks, Muhafazakâr ve Reformist olarak ayrılmıştır.⁷⁴⁰

XIX. yüzyılın sonuna yaklaşıldığında Avrupa’da Yahudi karşıtlığının yükselmesi ve akabinde yaşanan bir dizi pogrom, seküler Yahudilerin Avrupa toplumuna entegre olma ümidini ortadan kaldırırken milliyetçiliğin büyümesi ve etnik temele dayalı ulus devletlerinin kurulması, Filistin’de bir Yahudi devleti kurma düşüncesine zemin hazırlamıştır. Daha önce onarıcı mesih düşüncesine sahip hahamlar tarafından dile getirilen dünyanın dört bir tarafına dağılan Yahudileri Filistin’de toplama düşüncesi Theodor Herzl tarafından bir adım ileri götürülerek Yahudi devleti kurma fikrine dönüşmüştür. *Der Judenstaat* (Yahudi Devleti) adlı kitabında Filistin’de kurulacak Yahudi devleti ile ilgili temel çerçeveyi belirleyen Herzl’in görüşleri Siyonist hareket için temel referans kaynağı oluşturmuştur.⁷⁴¹

Theodor Herzl’in fikirlerinin oluşmasında Dreyfus olayı önemli bir role sahiptir. Zira Fransa ordusunda görev yapan Alfred Dreyfus’un casusluk yaptığı gerekçesi ile yargılandığı davada yetersiz delile rağmen hüküm giymesi, sadece bireysel olarak Dreyfus’un itibarsızlaştırılması ve rütbelerinin sökülmesi ile sonuçlanmamış aynı zamanda Yahudi düşmanlığının ortaya çıkmasına ve Avrupa toplumuna kabul edilme ümidi taşıyan seküler Yahudilerin büyük bir hayal kırıklığı yaşamasına neden olmuştur.⁷⁴²

Yahudi karşıtlığının bir sembolü olarak Avrupa’da büyük bir yankı uyandıran Dreyfus olayı, Siyonist hareketin kurucusu olarak kabul edilen Herzl tarafından da takip edilmiştir. Viyana merkezli Neue Freie Presse gazetesinin Paris muhabiri olarak Dreyfus’un yargılandığı davayı izleyen Herzl, bu olaydan sonra Siyonist

⁷⁴⁰ Salime Leyla Gürkan, “Yahudi Geleneğinde Reform Anlayışları”, *Milel ve Nihal* 5/2 (01 Ağustos 2008), 155-159; Ali Osman Kurt, “Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala”, *Milel ve Nihal* 7/1 (01 Mart 2010), 33-44; Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 142; Armstrong, *Tanrı Adına Savaş: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam da Köktendincilik*, 234-235.

⁷⁴¹ M. Lutfullah Karaman, “Siyonizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 37/329; Theodor Herzl, *Yahudi Devleti*, çev. Yeşim Meriç (İstanbul: Milenyum Yayınları, 2018); Garaudy, *İsrail Sorunu*, 24; Habip Tokgöz, “İsrail Devleti’nin Kuruluşunda Theodor Herzl ve Siyonizm”, *Anasay* 1 (31 Ağustos 2017), 184. Herzl, *Yahudi Devleti* adlı kitabında Yahudilerin diasporada yaşadığı sonuna çözüm olarak Filistin’e göç edilmesini ve bağımsız bir devlet kurulmasını önermiştir. Herzl’e göre antisemitizmden asimilasyon veya entegrasyon ile kurtulmak mümkün değildir. Yahudi düşmanlığının tek çözümü bağımsız bir devlet kurulmasıdır. Herzl, her ne kadar seküler bir Yahudi olsa da kitabında vaad edilen topraklar gibi temel dini kavramlara da yer vermiş hem seküler hem de Ortodoks Yahudileri atalar yurdu olarak nitelediği Filistin’e dönmeye davet etmiştir.

⁷⁴² Johnson, *Yahudi Tarihi*, 449-450.

ideolojiyi hayata geçirmek için harekete geçerek Basel’de ilk Siyonist Kongrenin toplanmasını sağlamıştır. Toplantıdan sonra günlüğüne “Basel’de Yahudi devletini tesis ettiğini ancak bunu dile getirdiğinde kendisini hiç kimsenin ciddiye almayacağını yazan Herzl, beş veya elli sene sonra Yahudi devletinin muhakkak kurulacağını belirterek” Siyonist ideolojiye dair güvenini ifade etmiştir.⁷⁴³

Herzl’in girişimleri kısa süre sonra meyve vermeye başlamış, Dünya Siyonist Örgütü öncülüğünde Filistin bölgesinden satın alınan topraklara diaspora Yahudileri nakledilmeye başlanmıştır.⁷⁴⁴ Bu süreçte her ne kadar Siyonist ideallerin gerçekleşmesi için Osmanlı Devleti’nin onayı aranmışsa da Filistin bölgesine hâkim olan Türk yönetimi Siyonist girişimlere onay vermediği gibi bu ideallerin hayata geçirilmesine yönelik her türlü girişimi engellemeye çalışmıştır.⁷⁴⁵ Bu nedenle farklı arayışlara yönelen Siyonist liderler, uluslararası kamuoyunu Filistin’de bir Yahudi devleti kurmaya ikna etmeye çalışmışlardır. Bu süreçte İngiltere’nin desteğini alan Siyonistler, I. Dünya savaşından sonra İngiltere’nin bölgeye hâkim olmasıyla hedeflerine büyük oranda ulaşmış ve 1948 yılında bağımsız bir Yahudi devleti kurmuşlardır.

Diğer taraftan Siyonist hareketin ortaya çıkması Yahudi tarihindeki en önemli kırılmalardan birisinin gerçekleşmesine neden olmuştur. Binlerce yıldır Yahudi geleneğini tanımlayan temel değerler, Siyonist idealler çerçevesinde yeniden yorumlanmış, geleneksel Yahudi toplumu ile Siyonist ideoloji arasında derin bir ayrılık oluşmuştur.⁷⁴⁶ Bu süreçte geleneksel Yahudi değerlerinden farklı olarak etnik ve dinî temele dayanan ulus ötesi Yahudi kimliği ulusal kimliğe dönüştürülmüş; İbraniceyi temele alan yeni bir anadil geliştirilmiş; Filistin’e Yahudi göçü gerçekleştirilmiş ve vaad edilen topraklar üzerinde güç kullanımını merkeze alan siyasi hakimiyet tesis edilmiştir.⁷⁴⁷

Oysa apokaliptik Mesih düşüncesi üzerine temellendirilmiş dinî geleneğe göre Mesih’in gelişinden önce toplu olarak Filistin’e göç etmek veya orada siyasi

⁷⁴³ Garaudy, *İsrail Mitler ve Terör*, 19; Karaman, “Siyonizm”, 37/329.

⁷⁴⁴ Yahudi halkının Filistin’e göç etmesi Alkalai, Kalischer ve Natonek gibi öncü hahamlar tarafından mesihsel sürecin başlaması dolayısıyla kurtuluşun gerçekleşmesi için bir ön koşul olarak değerlendirilirken Herzl tarafından Yahudi milliyetçiliğinin gereği ve Yahudi Devletinin kurulması için gerekli bir adım olarak yorumlanmıştır.

⁷⁴⁵ Süleyman Özmen, *Tarihsel Süreçte İsrail-Filistin Gerçeği* (İstanbul: Iq Kültür Sanat Yayıncılık, 2014), 57; Özücü, “Yahudi Diasporası’nın Filistin’e Göçü Ve İsrail Devleti’nin Kuruluşu”, 220-221.

⁷⁴⁶ Armstrong, *Tanrı Adına Savaş: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam da Köktendincilik*, 238-239; Rabkin, “Religious Roots of a Political Ideology”, 90.

⁷⁴⁷ Rabkin, *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*, 27.

egemenlik kurmaya yönelik herhangi girişimde bulunmak küfürle eş değer olarak kabul edilmektedir.⁷⁴⁸ Yahudi geleneğini şekillendiren Hahamlar, yüzlerce yıldan beri Yahudi halkının dünyanın dört bir tarafına dağılmadan önce yaptığı üç yemine referans ile vaad edilen topraklara toplu göçü yasaklamış hatta yeryüzündeki diğer uluslar kendilerini kutsal topraklara göç etmeye cesaretlendirse bile orada farklı günahlar işlenmesini ve daha büyük bir ceza ile karşılaşılmasını önlemek amacıyla her türlü girişime karşı çıkmış, kutsal topraklara dönüşü ve orada siyasi hakimiyet kurmaya yönelik her türlü girişimi sonu zorlamak olarak nitelemiştir.⁷⁴⁹

Üstelik geleneğe göre sürgün adeta arınma yeridir. Bu konuda güzel bir örnek veren Haham Joseph Haim Sonnenfeld, Yahudilerin sürgündeki durumunu bir kralın çok sevdiği oğlunun hastalanmasına benzetir. Sonnenfeld'e göre makul bir Kral oğlunu hastaneden tedavisi sona ermeden çıkarmayacağı gibi Tanrı da Yahudileri arınma süreci tamamlanmadan diasporadan çıkarmayacaktır. Başka bir deyişle nasıl ki tedavi olan kişinin hastanede kalmasına gerek yoksa aynı şekilde günahlarından arınan Yahudilerin de diasporada yaşamasına gerek kalmayacaktır. Tanrı bir an bile tereddüt etmeden mesihsel süreci başlatacak ve Yahudilerin kurtuluşu herhangi bir siyasi veya askerî müdahaleye gerek kalmadan gerçekleşecektir.⁷⁵⁰

Oysa Siyonist ideoloji tarihin Tanrı merkezli olarak okunmasına karşıdır. Yahudiler binlerce yıldır devam eden sürgünü Tanrı'nın bir emri olduğu için değil güçsüz oldukları ve talihsiz olaylarla karşılaştıkları için yaşamışlardır. Öyleyse bu gidişatı değiştirmek için sadece dua ederek beklemek yeterli değildir. Bunun yerine harekete geçmek ve toplumu değiştirmek için çaba sarfetmek gerekmektedir. Bu nedenle geleneksel Yahudi değerlerine savaş açan Siyonizm, özellikle geleneksel Yahudiliğin benimsediği pasifliğe, sessizliğe ve ruhani yaşam tarzına bir tepki oluşturmuştur.⁷⁵¹

Yahudi halkını modern seküler ve milliyetçi bir yapıya dönüştürme sürecinde ödül-ceza veya sürgün-kurtuluş ikilemiyle mücadele etmek durumunda kalan Siyonist hareket, tarihi tanrısal düzlemde siyasi düzleme taşımış, kurtuluşu göksel kuvvetlerle açıklamak yerine kendi geleceklerinin mimarı olarak Yahudileri tarihe

⁷⁴⁸ Ravitzky, "Forcing the End", 7/47.

⁷⁴⁹ Rabkin, *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*, 122.

⁷⁵⁰ Rabkin, *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*, 149.

⁷⁵¹ Myers, "The Messianic Idea and Zionist Ideologies", 7/7; Armstrong, *Tanrı Adına Savaş: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam da Köktendincilik*, 239.

döndürmeyi hedeflemiştir. Bu amaçla sürgün Yahudiliğinin genel karakteristik özelliklerini modern seküler değerlerle değiştirmeyi hedefleyen Siyonizm, sessiz, ruhani ve pasif Yahudi imajını güçlü, atılgan ve gururlu Yahudi imajı ile değiştirmeye çalışmış ve bu konuda büyük bir başarı elde etmiştir.⁷⁵²

Zulme boyun eğen, dünyevi meselelere ilgi göstermeyen ve güç kullanımından sakınan Yahudi toplumunun karakteristik özelliği Siyonizm ile beraber kendi değerleri için savaşı, siyasal hedefler peşinde koşan ve tarihe yön veren bir yapı ile yer değiştirmiştir. Elbette bu dönüşümü sağlamak kolay değildi. Bunun için Yahudi tarihine seçmeci bakış açısıyla yaklaşan Siyonist aydınlar burada yer alan kahramanlık öykülerini ön plana çıkarırken Filistin toprakları üzerinde yaşayan Arapların toprağın yasal sahipleri olduğu gerçeğini görmezden geldiler.⁷⁵³ “Topraksız halk için halkı olmayan toprak” sloganıyla hareket ettiler.⁷⁵⁴ Nihayetinde XIX. yüzyılın ortalarında şekillenmeye başlayan ve XX. yüzyılın başlarında berraklaşan yeni Yahudi kimliği, Yahudi tarihinde sadece Kutsal Kitap Dönemi ve II. Mabad Dönemi ile bağ kurdu ve iki bin yıllık sürgün tecrübesini yok saydı. Bu iki dönemin ortak paydası sadece vaad edilen topraklar, varoluşsal yaşam mücadelesi ve kutsal topraklar üzerinde tesis edilen siyasi egemenlik değil aynı zamanda yoğun Yahudi şiddetiydi. Yahudi tarihindeki şiddet içeren öğelerin ön plana çıkarıldığı bu yeni süreçte Hanuka, Purim, Fısıf ve Lag BaOmer gibi dinî bayramlar milliyetçi duyguları güçlendirecek şekilde yeniden yorumlandı. Yeşu, Davud ve Şimşon gibi Kutsal Kitap’ta adı geçen kahramanlar ön plana çıkarıldı. Makkabiler’in başarısı vurgulandı ve daha önce tarihî kayıtlarda adı bile geçmeyen Masada, sadece bir kahramanlık öyküsü olarak hatırlanmakla kalmadı aynı zamanda oluşturulan yeni kimliğe hizmet etmesi için müze hâline getirildi. Böylece Kutsal Kitap Siyonizm’e mitolojik/tarihsel bir temel kazandırdı.⁷⁵⁵

Tüm bu gelişmeler beraberinde kutsal topraklara şiddeti taşıdı. Ancak bu şiddeti Yahudi şiddeti olarak ifade etmek tam doğru olmayacaktır. Zira geleneksel Yahudi toplumunun dağılmasıyla beraber din ve etnisite arasındaki bağ çözülmüş, seküler yaşam tarzının Yahudi toplumu içerisinde rağbet görmesiyle farklı dinî

⁷⁵² Aran - Hassner, “Religious Violence in Judaism”, 389.

⁷⁵³ Garaudy, *İsrail Sorunu*, 34.

⁷⁵⁴ Armstrong, *Tanrı Adına Savaş: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam da Köktendincilik*, 239-240.

⁷⁵⁵ Aran - Hassner, “Religious Violence in Judaism”, 389; Olgun, “Modern İsrail’in Milli Kimlik Kaynağı Olarak Josephus’un ‘Masada’ Anlatısı”, 11-12; Shapira, “The Bible and Israeli Identity”, 12-13.

görüşlere sahip bireyler Yahudi toplumu içerisinde yer edinmiştir. Yine de Yahudilik olmaksızın Siyonizm'in ortaya çıkamayacağını iddia eden birçok araştırmacı, seküler şiddetin de dinî bir temele dayandığını belirtmiştir. Bu iddianın temelinde seküler Yahudilerin en az dindar Yahudiler kadar kutsal metinlere bağlı olmaları yer almaktadır. Tanah, her ne kadar seküler Yahudiler tarafından tanrısal vahyin bir kopyası olarak kabul edilmese de ortak bir hafıza oluşturması nedeniyle Yahudi kimliğinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmekteydi. Bu nedenle 1920'lerden itibaren Filistin topraklarında seküler Siyonistler tarafından kurulan eğitim sisteminin merkezinde Tanah yer almıştır. Gerek vatan sevgisini teşvik etmek için gerekse toprak için hak iddiasını temellendirmek için Kutsal Kitap tarihî bir vesika olarak kullanılmıştır. Seküler Yahudiler, aynı zamanda atalar yurdu olarak adlandırdıkları Filistin bölgesine ait coğrafyanın, Yahudi tarihinin ve Kutsal Kitap'ta adı geçen kahramanların hayat hikâyelerinin öğretilmesi için Tanah'a başvurmuş, kendi düşüncelerini savunurken din dilini kültürel bir değer olarak kullanmışlardır.⁷⁵⁶

Diğer taraftan modern dönem Yahudi tarihine bakıldığında 1932 yılından 1972 yılına kadar geçen yaklaşık 40 yıllık sürede ortaya çıkan 150 şiddet olayının büyük çoğunluğu Hagana, Irgun ve Lehi gibi seküler Yahudi grupları tarafından gerçekleştirildiği görülür. Bu şiddet olaylarından birkaçı İngilizlere ve Yahudilerin kendi aralarındaki (Siyonist-Antisiyonist) ayrışmalara yönelik gerçekleşse de büyük çoğunluğu Filistin'de yerleşik halk olan Araplar ile Siyonist gruplar arasında gerçekleşmiştir.⁷⁵⁷

İsrail devletinin silahlı mücadele olmaksızın kurulamayacağını düşünen Hagana, Irgun ve Lehi, Filistin'de Der Yasin katliamı başta olmak üzere birçok terör eylemine imza attı.⁷⁵⁸ Gerçekleşen terör eylemlerinde kadın, erkek ve çocuklardan oluşan binlerce Filistinli hayatını kaybederken çok daha fazlası evsiz kalıp mülteci olarak farklı ülkelere sığınmak durumunda bırakıldı. Yaşanan terör eylemleriyle Filistin toprakları üzerinde korku iklimi oluşturan bu örgütler yerel halkı topraklarını

⁷⁵⁶ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 171-172; Rabkin, "Religious Roots of a Political Ideology", 75-76.

⁷⁵⁷ Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 357.

⁷⁵⁸ Michael Palumbo, *The Palestinian Catastrophe: The 1948 Expulsion of a People from Their Homeland* (London: Faber and Faber, 1987), 47-82; Ilan Pappé, *The Ethnic Cleansing of Palestine* (Oxford: Oneworld Publications, 2007), 39-195.

bırakıp bölgeyi terk etmeye zorlayarak İsrail devletinin kurulmasını kolaylaştırmışlardır.⁷⁵⁹

Seküler çabalar ile 1948 yılında İsrail Devletinin kurulması İsrail-Filistin çatışmasının küçük ölçekli terör eylemlerinden konvansiyonel savaflara evrilmesine neden olmuştur.⁷⁶⁰ İsrail Devletinin kurulduğunun ilan edilmesinden yaklaşık bir gün sonra Mısır, Suriye, Ürdün ve Irak'tan oluşan Arap Birliğinin İsrail Devleti'ne savaş açması, İsrail'in 1947 yılında Birleşmiş Milletler taksimine göre sahip olduğu toprakların %56'dan %78'e çıkmasına dolayısıyla bölgedeki gerilimin daha da artmasına neden olurken savaş sonucunda Filistin'in yerli halkı sadece toprak kaybetmekle kalmamış aynı zamanda zorunlu göç sorunu ile de karşı karşıya kalmıştır. Savaştan sonra 700 bin Filistinli yaşadıkları toprakları terk ederek ya bölgedeki devletlere sığınmak zorunda kalmış ya da Gazze gibi Arapların yoğun olarak yaşadığı şehirlere göç etmiştir.⁷⁶¹ Böylece İsrail Devletinin kurulması bölgeye barış getirmek şöyle dursun mevcut çatışmanın daha da derinleşmesine neden olmuş, Siyonist hareketin ortaya çıkması ile başlayan seküler Yahudi şiddeti 5 Haziran 1967'de yaşanan Altı Gün savaşına kadar artarak devam ederken, bu savaş ile beraber dindar Siyonist Yahudi desteğinin de oluşmasıyla seküler şiddet olaylarına ek olarak dinsel şiddet olayları da bölgede boy göstermiştir. Bu durum istatistiklere de yansımış, 1932'den 1977'ye kadar bölgede ortaya çıkan 150 şiddet olayının büyük çoğunluğu seküler Yahudi grupları tarafından gerçekleştirilirken 1978'den 2008'e kadar gerçekleşen 170 şiddet olayının neredeyse tamamı Gush Emunim ve Kahane gibi ulusal dindar Yahudi grupları tarafından gerçekleştirilmiştir.⁷⁶² Dolayısıyla Filistin'in yerli halkına uygulanan terör saldırıları Siyonist hareketin kurulduğu ilk yıllarda seküler ve milliyetçi bir temele dayanırken 1967'den sonraki süreçte Siyonist ideolojiyi destekleyen dindar Yahudilerin İsrail'i ve başarılarını mesihsel sürecin bir parçası olarak yorumlamaları daha önce şiddet uygulamaktan kaçınan dindar Yahudileri ideolojik temelli şiddet eylemlerine yönlendirmiştir.⁷⁶³

⁷⁵⁹ Mohammed Alkhader, *Hagana ve Irgun Terör Örgütleri ve İsrail'in Kuruluşundaki Roller* (Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2015), 53-80.

⁷⁶⁰ Seküler Yahudi şiddeti karşı şiddete neden olmuş, Der Yasin katliamından kısa süre sonra Arap milisler Kfar Etzion'da benzer bir eyleme imza atmış, bu katliamdan bir gün sonra İsrail devleti kurulmuştur.

⁷⁶¹ Türem, *Mesih İnancının Yahudi Toplumundaki Sosyal ve Siyasal Yansımaları*, 189.

⁷⁶² Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 357.

⁷⁶³ Armstrong, *Tanrı Adına Savaş: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam da Köktendincilik*, 411.

1967 savaşından sonra Doğu Kudüs, Batı Şeria Bölgesi, Golan Tepeleri, Gazze Şeridi ve Sina Çölü'nün ele geçirilmesi bütün İsrail'de coşkuyla karşılanmış, Mabet'in Batı Duvarı ve patriark olarak kabul edilen peygamberlerin mezarları başta olmak üzere dinî ve tarihî öneme sahip birçok yer İsrail yönetimine geçmiştir. Elde edilen başarı seküler bir temele dayanması nedeniyle İsrail Devletine mesafeli dindar grupları bile etkilemiş, Filistin topraklarında yaşarken dahi kendilerini sürgünde kabul eden dinî gruplar elde edilen başarıdan sonra Siyonist devlet yerine İsrail Toprağı söylemini geliştirmiş ve ele geçirilen toprakların korunması için çaba sarfetmişlerdir.⁷⁶⁴

Öte yandan Filistin'de dinî Siyonizm'in yükselişi İsrail devletinin kuruluşundan daha eski bir tarihe dayanmaktadır. İngiliz manda yönetimi döneminde ilk Aşkenaz Hahambaşı olarak atanan Rabbi Abraham Isaac Kook (1865–1935), Filistin'de onarıcı/aktivist mesihçi düşüncenin önemli savunucusu olmuştur.⁷⁶⁵ Onun görüşleri dinî Siyonist ideolojiyi şekillendirmiştir. Bu nedenle Kook'un görüşlerine değinmek hem İsrail-Filistin sorununun hem de dinî Siyonist ideolojinin anlaşılması için faydalı olacaktır.

Kook bir Kabalist idi. Evrende yaratılmış olan her şeyin, kademeli olarak Tanrı'daki kaynağına geri döndüğüne ve bu dönüşün mesihsel kurtuluş ile sona ereceğine inanan Kook'a göre kurtuluşa yönelik bu hareket sıradan insan algısı ile her zaman fark edilebilir olmasa da uygarlık tarihindeki ilerleme ve doğadaki evrimsel süreçler ile kurtuluş sürecine yönelik bazı ipuçları içermektedir. Bununla beraber Kook'a göre ilerleme pürüzsüz bir düzlemde gerçekleşmez. İlerlemenin kalıcı olabilmesi için zaman zaman kısa süreli gerileme ve yıkım süreçleri yaşanabilir.⁷⁶⁶

Kabalistik görüşlerden etkilenen Kook'a göre Yahudi halkı diğer uluslara kıyasla Tanrı'ya daha yakındır ve bu nedenle eylemlerinin kozmos üzerinde büyük bir tesiri bulunmaktadır. Bununla beraber Yahudi halkının kurtuluş sürecinde üstlendiği merkezî rol Siyonizm örneğinde olduğu gibi her zaman açık bir şekilde fark edilemeyebilir. Yine de Siyonizm'in ortaya çıkışı hem kurtuluşa yönelik büyük

⁷⁶⁴ Benbassa - Attias, *Paylaşılamayan Kutsal Topraklar ve İsrail*, 259-260.

⁷⁶⁵ Sasson Sofer, *Zionism and the Foundations of Israeli Diplomacy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 302; Türem, "Ortodoks Yahudilikteki Mesih İnancının Siyonizm'e Etkileri", 33.

⁷⁶⁶ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 147-148.

bir ilerleme hem de mesihsel sürece yönelik önemli bir adımdır. Bu bağlamda vaad edilen topraklara yönelik gerçekleştirilen Yahudi göçünü mesihsel sürecin ilerlediğine yönelik bir işaret olarak değerlendiren Kook, Yahudilerin atalarının topraklarına dönüşünü, mesihsel dönemin ayırt edici özelliği olarak yorumlamıştır.⁷⁶⁷

İnsani çabalara rağmen kurtuluşun mesihsel süreç ile tamamlanacağına inanan Kook, Mesih düşüncesine yeni bir yorum getirmiştir. Bu konuda gelenekçi anlayıştan farklı bir bakış açısı geliştiren Kook, Kabala düşüncesinde yer alan Mesih anlayışını temele alarak iki farklı Mesih beklentisi üzerinde durmuş ve beklenen kurtarıcı Mesih'ten ayrı olarak onun gelişini hazırlayan/hızlandıran militarist Mesih inancını ortaya koymuştur. Buna göre Yusuf'un oğlu olarak tanımlanan militarist Mesih, gerekli ön çalışmaları yaparak kurtarıcı Mesih'in gelişini hızlandıracak bir işleve sahiptir. Militarist Mesih figürünün bir kişi değil tüm Yahudi ruhu olduğunu belirten Kook, kendisiyle beraber hareket eden grubu kolektif Yahudi ruhu olarak nitelemiştir. Yahudilerin beklenen Mesih'e ulaşmaları için harekete geçmeleri gerektiğini vurgulayan Kook, mesihsel sürecin lokomotif olarak değerlendirdiği seküler Siyonist ideolojiye destek vermiştir.⁷⁶⁸ Bu bağlamda hem mesihçi ideolojinin hem de dinî Siyonist ideolojinin sistemli bir şekilde sonraki nesillere öğretilmesi için 1924 yılında "Dinî Siyonist Okul" olarak da adlandırılan Merkez Harav'ın Kudüs'te kurulmasını sağlamıştır.⁷⁶⁹ Merkez Harav Yeşivası sonraki süreçte radikal şiddet eğilimli Gush Emunim ideolojisine katkı sağlaması açısından önemlidir.⁷⁷⁰

Bununla beraber, Siyonizm konusunda Kook'un üstesinden gelmesi gereken önemli bir problem bulunmaktaydı. Seküler bir zeminde hareket eden ve önderlerinin çoğu ateist veya agnostik düşünceye sahip olan bir hareket nasıl olur da mesihsel sürecin önemli bir aşaması olarak kabul edilebilirdi. Kook bu sorunu Tanrı'nın takdiri ile çözmeye çalıştı. Ona göre nasıl ki daha önce Asurlular ve Romalılar Tanrı'nın iradesinin tecelli etmesi için bir araç olmuşsa aynı şekilde Siyonistler de hiç farkında olmasalar bile tüm evreni şekillendiren kurtarıcı dürtü tarafından motive

⁷⁶⁷ Ella Belfer, "The Land of Israel and Historical Dialectics in the Thought of Rav Kook", *Rabbi Abraham Isaac Kook and Jewish Spirituality*, ed. Lawrence J. Kaplan - David Shatz (New York: New York University Press, 1995), 258; Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 148.

⁷⁶⁸ Shakak - Mevinsky, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, 137-138; Adam, "Kutsal Toprak, Mesih ve Terör", 67; Yehudah Mirsky, *Rav Kook: Mystic in a Time of Revolution* (New Haven: Yale University Press, 2014), 48-49.

⁷⁶⁹ Nurit Stadler, *Yeshiva Fundamentalism, Piety, Gender, and Resistance in the Ultra-Orthodox World* (New York: New York University Press, 2009), 41; Inbari, *Jewish Fundamentalism and the Temple Mount*, 18.

⁷⁷⁰ Sofer, *Zionism and the Foundations of Israeli Diplomacy*, 302.

edilmekteydi. Yani her ne kadar seküler Siyonist liderler Tanrı'nın planından habersiz olsalar da aslında Yahudi halkının kurtuluşuna hizmet etmekteydiler. Üstelik mesihsel sürecin her zaman pürüzsüz bir düzlemde ilerlemediği varsayımından hareket eden Kook, yıkıcı süreçlerin belirli bir noktada yerini yapıcı süreçlere bırakacağını dolayısıyla Siyonizm'in bu varsayım için ideal bir örnek teşkil ettiğini düşünmekteydi. Zira Siyonizm hem seküler değerleri savunması nedeniyle yıkıcı hem de mesihsel kurtuluşu hazırlaması nedeniyle yapıcı bir nitelik taşımaktaydı. Diğer taraftan Siyonist ideolojinin temsil ettiği durum, Talmud edebiyatında betimlenen ahlaki çöküntü, irtidat ve yozlaşma süreçlerinden sonra mesihin geleceğini haber veren bilgiler ile de örtüşmekteydi.⁷⁷¹

Kook'un görüşleri oğlu Tsevi Yehudah Kook tarafından daha da geliştirildi. Babasından çok daha fazla kişiye ulaşmayı başaran oğul Kook, öğretisinin toplum içerisinde yayılmasını sağlayan kendisine bağlı sadık bir öğrenci grubu oluşturmayı başardı. Üstelik Kook'un görüşleri kendi sağlığında marjinal olarak görülse de oğul Kook tarafından yeniden düzenlenen görüşler 1967 savaşıdan sonra dindar Siyonist gruplar arasında popüler hâle geldi. Özellikle Filistin'de yaşayan Araplara yönelik şekillenen düşmanca tutumun gelişmesinde önemli bir yere sahip olan oğul Kook'un görüşleri, Altı Gün savaşıdan sonra İsrail ordusu tarafından ele geçirilen bölgelerde saldırgan faaliyetlere ilham verdi.⁷⁷²

Oğul Kook babasının yolunda ilerleyerek seküler Siyonizm'in tanrısal bir dürtü tarafından motive edildiğini tekrarladı, mesihsel sürecin ilerlemesinde Siyonizm'e merkezî bir rol verdi ve kurtuluşun gerçekleşmesi için Siyonist ideolojinin bir araç olduğuna dikkat çekti. Babasından farklı olarak tanrısal sürece İsrail Devletini de dahil eden oğul Kook, hem seküler İsrail Devleti'nin hem de İsrail ordusunun yaptığı savaşlara kutsallık attı. Zira ordu, Tanrı'nın İbrahim'e vaad ettiği ve daha önce eski İsrail Krallığı'nın sınırlarını oluşturan coğrafi bölge üzerinde hakimiyet sağlamaya çalışıyordu. Dolayısıyla kutsal toprakların ele geçirilme süreci masum Filistinlilerin öldürülmesine neden olsa da bu tür ahlaki kaygılar mesihsel sürecin

⁷⁷¹ Shalom Ratzabi, "Israel and Its Covenant: Religious-Zionist Thought", *Contemporary Jewries: Convergence and Divergence*, ed. Eliezer Ben Rafael vd. (Leiden: Koninklijke Brill NV, 2003), 81; Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 148-149.

⁷⁷² Sofer, *Zionism and the Foundations of Israeli Diplomacy*, 302; Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 149; Armstrong, *Tanrı Adına Savaş: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam da Köktendincilik*, 296-298; Ian S. Lustick, *For the Land and the Lord: Jewish Fundamentalism in Israel* (New York: Council on Foreign Relations, 1988), 84.

ilerlemesine engel olmamalıydı. Zira oğul Kook'a göre Yahudi ahlakı Yahudi olmayan ahlaktan daha üstündü.⁷⁷³

Oğul Kook Tanah'ta vaad edilmiş topraklara yerleşmeye yönelik mesajı yerine getirilmesi zorunlu bir emir olarak değerlendirdi. Ona göre kutsal topraklara yerleşme emri Yahudi hukukunda yer alan temel yasaklardan (cinayet, putperestlik ve cinsel suçlar) daha önemli bir yere sahipti. Bu nedenle savaş dahil olmak üzere yapılması gereken her ne varsa hayata geçirilmeliydi. Zira kurtuluş Kutsal Kitap'ta Yahudilere vaad edildiği belirtilen toprakların her yerine Yahudi egemenliğinin yayılmasıyla mümkün olacaktı. Böylece Yahudi geleneğinde benzeri görülmemiş teolojik bir bakış açısı geliştiren Tsevi Kook, kurtuluşu Yahudilerin dine bağlılıkları, dua ve ibadetleri ile açıklayan Yahudi geleneğinden farklı olarak, şu anda devam etmekte olan Siyonist ideolojinin siyasi hedefine ulaşmasıyla açıklamıştır. Mesihî çağdan önce dinsel bağlılığın gerçekleşmesinin zorunlu olmadığına dikkat çeken Tsevi Kook, Siyonist ideolojinin hedefine ulaşmasıyla hem kurtuluşun hem de dinsel bağlılığın gerçekleşeceğini belirtmiştir. Yani kurtuluş apokaliptik beklentiler eşliğinde mucizevi olarak değil doğal süreç içerisinde insani çabalarla gerçekleşecektir. İsrail devleti Tanah'ta peygamberler tarafından tasvir edilen devlettir ve bu durum kurtuluş sürecinin sonuna yaklaştığımıza işarettir. Sürecin başarıyla tamamlanması için askerî faaliyetler önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle ordunun başarısı Tanrı'nın iradesini ortaya çıkaracaktır.⁷⁷⁴

Tsevi Kook İsrail Devleti ile düşmanları arasındaki çatışmayı iyi ve kötü güçler arasında devam eden bir çatışma olarak yorumladı. Ona göre mesihsel süreci ilerletmek için savaştan İsrail Devleti ile bu süreci engellemeye yönelik gayret eden diğer uluslar arasında kozmik bir mücadele gerçekleşmektedir. Tsevi Kook metafizik kötülüğü çoğunlukla İsrail'in Arap düşmanlarıyla özdeşleştirse de zaman zaman diğer ulusları da saf kötülüğün temsilcisi olarak nitelemiştir. Zira ona göre tüm uluslar İsrail'e bir dereceye kadar nefret besliyor ve mesihsel sürecin kesintiye uğraması için çaba sarf ediyordu. Benzer şekilde Yahudi ahlakının seküler ahlaktan daha üstün olduğunu dolayısıyla seküler bakış açısına göre ahlaka aykırı olarak değerlendirilen eylemlerin Yahudi bakış açısına göre ahlaki olabileceğine dikkat çeken Tsevi Kook, sivil halkın öldürülmesine neden olsa da bu tür ahlaki kaygıların

⁷⁷³ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 149-150; Shakak - Mezvinsky, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, 141.

⁷⁷⁴ Luz, *Wrestling with an Angel*, 223.

mesihsel sürecin ilerlemesine engel olmaması gerektiğini belirtmiş hatta Siyonist ideolojinin hedefine ulaşması için yapılan savaşları zorunlu savaş kategorisinde değerlendirerek orduya kutsallık atfetmiştir. Diğer taraftan Tsevi Kook, görüşlerinde ideal olarak barışa da yer vermiştir. Ancak ona göre barış, diğer uluslar İsrail'in vaad edilen topraklar üzerindeki hakimiyetini ve Yahudi ulusunun diğer halklardan üstün olduğunu kabul ettiklerinde gerçekleşecektir.⁷⁷⁵

Tsevi Kook'un ön plana çıkmasında 1967 savaşı önemli bir yere sahiptir. Zira Tsevi Kook, 1967 savaşına yol açan krizin başlamasından bir gün önce Merkez Harav Yeşivasında yaptığı konuşmada vaad edilen topraklar üzerinde hakimiyet sağlanamamasına, el-Halil ve Nablus gibi şehirlere girilememesine ağıtlar yakmış, bu durumun dayanılmaz olduğunu ve kısa süre içerisinde çözüme kavuşacağını söylemiştir. Savaştan sonra söz konusu yerlerin Yahudi egemenliğine geçmesi Tsevi Kook'a ve öğretisine olan güvenin pekişmesini sağlarken Zvi Yehuda Kook, karizmatik bir dinî lider statüsüne yükselmiştir. Kook'un öğrencileri davalarının ilahi otorite tarafından onaylandığını düşünerek hocalarına sarsılmaz bir inançla bağlanmışlardır. Daha önce pasif bir dinî cemaat olan Merkez Harav öğrencileri aktif ve heyecanlı bir siyasi yapıya dönüşmüşlerdir.⁷⁷⁶

Diğer taraftan İsrail'in Arap komşularıyla yapmış olduğu savaşlarda elde ettiği başarı mesihçi beklentilerin güçlenmesine neden olmuştur.⁷⁷⁷ Özellikle 1967 savaşından sonra kazanılan zaferin mucizevi doğası hem İsrail'de büyük bir sevinç uyandırmış hem de Baba ve oğul Kook'un öğretisine olan ilginin artmasını sağlamıştır. Tsevi Kook zaferi mesihsel sürecin ilerlediğine yönelik somut bir adım olarak yorumlamıştır. Ona göre İsrail'in her geçen gün Tanrı'nın İbrahim'e vaad ettiği toprakların çok daha büyük bir bölümüne hâkim olması mesihsel sürecin ilerlemesine hizmet ediyordu. Bu nedenle baba ve oğul Kook'tan mesihin bir kişi değil kolektif Yahudi ruhu olduğunu öğrenen ve kurtuluşun aşamalı olarak insani çaba ile geleceğine inanan Kookistler için siyasal Siyonizm'in başarısı şaşırtıcı değildi.⁷⁷⁸

⁷⁷⁵ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 150.

⁷⁷⁶ Sprinzak, *The Ascendancy of Israel's Radical Right*, 43-44.

⁷⁷⁷ Luz, *Wrestling with an Angel*, 223; Firestone, "Holy War in Modern Judaism? 'Mitzvah War' and the Problem of the 'Three Vows'", 964-965.

⁷⁷⁸ Sprinzak, *The Ascendancy of Israel's Radical Right*, 43-45.

Zaferden birkaç ay sonra Kookistler, Merkez Harav’da işgal edilen toprakların bir kısmının barış amacıyla Araplarla bırakılmasını önlemeye yönelik planlar yapmaya başladılar. Onlara göre vaad edilen topraklardan herhangi bir parçanın Araplara geri verilmesi hem kötülük güçlerinin zafer kazanması hem de mesihsel sürecin zarar görmesi anlamına geliyordu ki bu kabul edilemez bir durumdu. Savaş aslında bir uyarıydı. Kurtuluş gerçekleşmek üzereydi. Ancak siyasi yönetim mesihi süreci kesintiye uğratacak politikalar geliştirmeye kararlıysa inisiyatif alınmalı ve sürecin devam etmesi sağlanmalıydı.⁷⁷⁹ Gush Emunim bu beklentilere bir yanıt olarak 1967 Savaşı’nın büyük ve mucizevi zaferinden sonra ön plana çıktı, mesihçiliği vaaz etti ve ideolojik bir zeminde hareket etti.⁷⁸⁰ Temel hedef olarak, ele geçirilen topraklar üzerinde Yahudi egemenliğini tesis etmeyi, Yahudi yerleşim yerleri kurmayı, savaşta ele geçirilen toprakların müzakerelerde pazarlık unsuru yapılmasını önlemeyi ve mesihsel sürecin kesintiye uğramadan devam etmesi için lobi faaliyeti yürütmeyi belirledi.⁷⁸¹ Yahudilerin diğer milletlerin yasalarına bağlı olmadığı gerekçesiyle Gush Emunim, Birleşmiş Milletler’in ele geçirilen topraklardan İsrail’in çekilmesi kararına rağmen bu topraklar üzerinde çok sayıda Yahudi yerleşim yeri kurulmasını sağladı ve hedefine büyük oranda ulaştı.⁷⁸²

Gush Emunim, etkin olduğu süre içerisinde yeni bir teoloji üretmedi. Görüşlerinin nerdeyse tamamı baba ve oğul Kook’un öğretilerine dayanıyordu. Onlardan Yahudilerin diğer uluslardan farklı olduğunu, kurtuluşun Tanah’ta sınırları çizilen toprakların bütünüyle Yahudi egemenliğine girmesiyle gerçekleşeceğini miras almışlardı. Yahudi halkının benzersiz olduğunu düşünüyor, seçilmiş bir millet olarak diğer uluslarla aynı kurallara tabi olmadıklarına inanıyorlardı. Bu nedenle mesihsel sürecin tamamlanması için harekete geçtiler, siyasi ve askerî mücadelenin önemini vurguladılar ve Siyonist politikayı benimsediler.⁷⁸³ Gush Emunim örgütü içerisinde yer alan hahamlar, Camp David anlaşmasına kadar Filistin’de yaşayan Araplara yönelik şiddet uygulanmasını tasvip etmese de Gush Emunim örgütünün 1967 savaşında ele geçirilen yerler üzerinde Yahudi yerleşimleri kurulmasına öncülük etmesi ve buna paralel olarak bölgedeki Araplara dışlayıcı bir tutum sergilemesi

⁷⁷⁹ Armstrong, *Tanrı Adına Savaş: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam da Köktendincilik*, 411; Sprinzak, *The Ascendance of Israel’s Radical Right*, 46.

⁷⁸⁰ Sprinzak, *The Ascendance of Israel’s Radical Right*, 30.

⁷⁸¹ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 150-151.

⁷⁸² Armstrong, *Tanrı Adına Savaş: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam da Köktendincilik*, 438-441.

⁷⁸³ Luz, *Wrestling with an Angel*, 223.

hem bu genişlemeci tutumdan rahatsız olan Filistinli Arapların şiddet içeren direnişine zemin oluşturmuş hem de karşı şiddetin hedefi hâline gelen Arapların terör eylemlerinin mağduru olmalarına sebep olmuştur.⁷⁸⁴

Bu süreçte gerek Filistin'deki Araplar ile Yahudiler arasında artan gerilim gerekse 1967 savaşıdan sonra ortaya çıkan sorunların çözüme kavuşturulamaması 1973 yılında gerçekleşen Yom Kipur savaşına neden olmuştur. Savaş 1967 yılında olduğu gibi büyük bir kazanım ile sona erme de elde edilen zafer daha önce olduğu gibi mesihsel sürece yönelik tanrısal bir işaret olarak yorumlanmıştır.⁷⁸⁵

İsrail'in girdiği tüm savaşlardan zaferle çıkması radikal sağcı örgütlerin siyasi hayat içerisinde daha etkin olmalarına olanak sağlamıştır. Yaşanan bu dönem, "politikanın mesihçileşmesi" olarak adlandırmıştır.⁷⁸⁶ Mesihçiler 1967 ve 1973 savaşları ile Tanrı'nın kendilerine sadece felaketler aracılığıyla değil aynı zamanda zaferler aracılığıyla da mesaj gönderdiğini düşünmüş, Kudüs'teki Tapınak Dağının da içerisinde yer aldığı vaad edilen toprakların önemli bir bölümünün ele geçirmesini kurtuluşun yakın olduğuna yönelik bir işaret olarak yorumlamışlardır. Kurtuluşun gerçekleşmesi için ön koşul olarak değerlendirdikleri toprağın bütünüyle Yahudi egemenliğine geçmesi için lobi faaliyetinde bulunan mesihçiler, 1967 ve 1973 zaferlerini ilahi planın ifşa edilmesi olarak yorumlamış, her iki savaş neticesinde elde edilen zaferin Araplar ile yapılan savaşlar hakkında tüm şüpheleri gidermesi gerektiğini belirtmişlerdir.⁷⁸⁷

Özellikle 1973 Yom Kippur savaşından sonra barışa yönelik süreçler mesihçi ekoller için derin bir endişe kaynağı oluşturmuştur. Özellikle Camp David Anlaşması ile 1967 savaşında ele geçirilen Sina Yarımadasının Mısır'a geri verilmesi ve Filistinli Araplara özerklik tanınması Kookistler için büyük bir şok etkisi oluşturmuştur. Bu süreçte Gush Emunim düşüncesini benimseyen dindar Siyonistler sadece mesihsel sürecin kesintiye uğrayacağını düşündükleri için hayal kırıklığı

⁷⁸⁴ Armstrong, *Tanrı Adına Savaş: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam da Köktendincilik*, 411-413.

⁷⁸⁵ Bununla beraber bazı Kookist hahamlar 1973 savaşını bir uyarı olarak değerlendirmiştir. Örneğin Haham Yehuda Amital, Seküler Yahudi Devleti'nin Yahudi sorununu çözemediğini ve daha önce Holokost sürecinde olduğu gibi Yahudilerin yıkımla yüz yüze geldiğini belirtmiştir. Amital, 1967 savaşının Yahudilerin özüne dönmesi için bir uyarı olduğunu, Batı kaynaklı seküler hayat tarzına karşı mücadelenin mesihsel sürecin önemli bir aşaması olduğunu belirtmiştir. Armstrong, *Tanrı Adına Savaş: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam da Köktendincilik*, 414-415.

⁷⁸⁶ Türem, "Ortodoks Yahudilikteki Mesih İnancının Siyonizm'e Etkileri", 37.

⁷⁸⁷ Ian S. Lustick, "Jewish Fundamentalism and the Israeli-Palestinian Impasse", *Jewish Fundamentalism in Comparative Perspective: Religion, Ideology, and the Crisis of Morality*, ed. Laurence J. Silberstein (New York: New York University Press, 1993), 113-114.

yaşamamış aynı zamanda anlaşmayı imzalayan Menahem Begin'e derin bir öfke ve acı bir ihanet hissetmişlerdir.⁷⁸⁸ Zira ulusal dindar Yahudilere göre kurtuluş mesihsel süreçle gerçekleşecektir. Toprağın belli bir bölümünden feragat edilmesi veya bazı bölgelere Yahudi yerleşiminin gerçekleşmemesi sürecin tamamlanmasını engelleyecek dolayısıyla kurtuluşun gecikmesine neden olacaktı.⁷⁸⁹

Bu gelişmeye ek olarak Yahudi yerleşim yerlerinin genişlemesi nedeniyle Yahudi yerleşimciler ile Filistinli Müslümanlar arasında şiddet eylemlerinin çoğalması Gush Emunim'in Filistinli Araplara yönelik daha radikal tutum geliştirmesine neden olmuştur.⁷⁹⁰ Artan gerilim nedeniyle Filistinli Araplar Yahudi halkının ezeli düşmanı Amelek olarak nitelenmeye başlanmış ve 1970'lerden sonra İsrail-Filistin çatışması kozmik bir düzleme taşınmıştır.⁷⁹¹ Bu bağlamda Rav Israel Hess, Filistinli yerel halkı Amelek'in doğrudan uzantısı olarak nitelemiş ve Tanah'ta Amelek'e yönelik yok etme emrinin Filistinlilere uygulanmasını dile getirmiştir. Hess'in bu bakış açısı kısa süre sonra Gush Emunim'in destekçileri tarafından benimsenmiş ve Filistinli Araplara yönelik Siyonist bakış açısını şekillendirmiştir.⁷⁹² Gush Emunim hahamlarının Yahudi olmayan birisinin öldürülmesinin dinî ve ahlaki açıdan bir sorun teşkil etmeyeceğini belirtmesi Filistin'de Araplara yönelik uygulanacak şiddete dinî motivasyonu sağlamıştır.⁷⁹³

Bu süreçte Camp David anlaşması ile birlikte Gush Emunim hareketi ile ortak hedefler taşıyan daha marjinal gruplar ortaya çıkmıştır. Bu gruplar içerisinde 1984'te İsrail basınının *Machteret Yehudit* olarak isimlendirdiği Yahudi Yeraltı Örgütü hem sivillere yönelik hem de kutsal sembollere yönelik şiddet içeren tutum ve eylemler ile ön plana çıkmıştır. Grup üyeleri Batı Şeria'da yaşayan Filistinli Müslümanlara yönelik saldırılardan önce tapınak tepesinde yer alan Kubbetü's Sahra'yı kendilerine

⁷⁸⁸ Sprinzak, *The Ascendancy of Israel's Radical Right*, 71.

⁷⁸⁹ Lustick, "Jewish Fundamentalism and the Israeli-Palestinian Impasse", 114.

⁷⁹⁰ Camp David Anlaşmasının imzalandığı gün Gush Emunim etkisinde kalan Begin, Batı Şeria'da 20 yeni yerleşim kurma kararı almıştır. Ancak siyasi otoritenin tutumundan rahatsız olan ulusal ve dini bakış açısına sahip Yahudiler daha fazla taviz verilmesini önlemek amacıyla Tehiya ve Morasha partilerini kurmuştur.

⁷⁹¹ Horowitz, *Reckless Rites*, 144-147.

⁷⁹² Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 152-153.

⁷⁹³ Shakak - Mezvinsky, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, 145.

hedef olarak seçmiş, buraya bir saldırı düzenleyip havaya uçurmayı planlamışlardır.⁷⁹⁴

Kurtuluşun gizemli bir şekilde gerçekleşeceğine inanan grubun önde gelen üyelerinden Yeshua Ben-Shoshan, Yehuda Etzion ve Menachem Livni Camp David Anlaşmasını mesihi çağın önünde kozmik bir felaket olarak yorumlamışlardı. Onlara göre Begin'in Camp David'de hata yaptığını söylemesi veya dış baskıya yenik düştüğünü açıklaması, bir anlam ifade etmemektedir. Üstelik Etzion'a göre genç Kook seküler Yahudi Devleti'nin kutsal bir öz barındırdığını düşünmekle hata etmişti. Eğer kurtuluş sürecine gerçekten girildiyse Yahudi dinî hukuku uygulanmalıydı veya Camp David anlaşmasıyla kurtuluş süreci engellendiyse seküler devletin kurtuluş sürecinde hiçbir etkisi yoktu. Ben-Shoshan, Etzioan ve Livni'ye göre kurtuluş sürecindeki duraksama sadece Tanrı'nın sürece müdahale etmesiyle açıklanabilirdi. Yahudilerin en kutsal bölgesi olan Tapınak tepesinde Kubbetü's Sahra'nın varlığı Tanrı'nın kızgınlığına neden olmaktadır. Kubbetü's Sahra'nın yerine yapılacak üçüncü tapınak hem Tanrı'nın kızgınlığını giderecek hem de kurtuluşun gerçekleşmesini sağlayacaktır.⁷⁹⁵ Eğer ilk adım atılırsa Tanrı bu adıma karşılık verecek, tarihe doğrudan müdahale ederek kurtuluş sürecinin tamamlanmasını sağlayacaktı. Bu amaçla Kubbetü's Sahra'yı yıkmayı hedefleyen Ben-Shoshan ve Etzion Gush Emunim'in akıl hocası Haham Zvi Yehuda Kook dahil olmak üzere hiçbir haham otoritesinden onay alamadığı için plan süresiz olarak rafa kaldırılmıştır.⁷⁹⁶

1984 yılında Yahudi Yeraltı Örgütü üyelerinin tutuklanmasından hemen sonra Haham Israil Ariel tarafından *Tsefiyah* adı verilen başka bir örgüt kurulmuştur. Bu örgüte göre Filistinliler sadece 1967 savaşında ele geçirilen bölgelerden değil tüm İsrail topraklarından tahliye edilmeliydi. Haham Israil Ariel ayrıca, Tanah'ta sınırları çizilen vaad edilen toprakların üzerinde Yahudi hakimiyetinin kurulması için savaş yapılmasını dinî bir görev olarak niteledi. Bu süreçte Filistinli sivillerin veya çocukların öldürülmesi vaad edilen toprakların ele geçirilmesi için çaba

⁷⁹⁴ Yahudi Yeraltı Örgütünün Batı Şeria'da ölüm ve yaralanma ile sonuçlanan eylemleri için bkz: Aran - Hassner, "Religious Violence in Judaism", 359; Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 153; Sprinzak, *The Ascendance of Israel's Radical Right*, 98-99.

⁷⁹⁵ Sprinzak, *The Ascendance of Israel's Radical Right*, 94-95; Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 153-154.

⁷⁹⁶ Sprinzak, *The Ascendance of Israel's Radical Right*, 97-98.

göstermekten vazgeçmeye gerekçe olamazdı. Zira Ariel'in dinî hukuk yorumuna göre sadece bir Yahudi'nin öldürülmesi cinayet olarak tasvir edilebilirdi.⁷⁹⁷

Çoğu dindar Siyonist İsrail Ariel kadar ileri gitmedi. Ancak 1967 savaşıdan sonra dindar Siyonist kampta yer alan hahamlar, daha önceki tutumlarının aksine sivillerin öldürülmesi ile sonuçlanan şiddet eylemlerine onay vermeye başladılar hatta dinî bir görev olarak yorumladılar. Hahamların Araplar hakkındaki görüşleri tamamen değişmişti. 1930'larda sivil halka yönelik şiddet içeren uygulamaları açık bir şekilde kınayan hahamlar, 1967 savaşıdan sonra, Araplara yönelik şiddet uygulamayı terörle mücadelenin bir parçası olarak değerlendirdiler. Bu bakış açısı 1980'lerden sonra daha da yaygınlık kazanmaya başladı. 1982 Lübnan savaşı ve arkasından da 1987'de Birinci İntifada ile beraber popüler hâle geldi. Böylece daha önce oğul Kook tarafından ifade edilen Yahudi ahlakının Yahudi olmayan ahlaktan üstün olduğu görüşü Filistinli Araplara yönelik sınırsız şiddet eylemlerinin gerekçelerinden birisi hâline geldi. Artık dindar Siyonistler, masum ve suçlu arasında ayırım yapmayan bir intikam anlayışı içerisinde hareket etmeye başladı ve yeni bakış açısı Yahudi ahlakında aşırı dürüstlüğe yer olmadığı şeklinde ifade edildi. Bu bakış açısı aynı zamanda İsrail toplumunun dünyanın geri kalanından ayrıldığı ve daha üst bir konumda olduğu görüşünü de içeriyordu. Bu nedenle Yahudilerin diğer ulusların kınamalarına kulak asmamaları gerektiği sıklıkla dile getiriliyordu. Zira bir şeyin ahlaki olup olmadığının ölçütü Yahudi olmayan ulusların oluşturduğu ahlaki sistemler değil Yahudi dinî hukukunu ifade eden halakha idi.⁷⁹⁸

1980'lerde radikal dinî Siyonizm'e ivme kazandıran başka bir gelişme de Haham Meir Kahane tarafından kurulan Kach adlı örgüttür. Kahane Amerikalı Ortodoks bir hahamdı. 1971'de İsrail'e taşınmış ve kısa süre içerisinde radikal dinî Siyonist yapı içerisinde öne çıkmıştı. Takipçilerini Yahudilerin yüzlerce yıldır maruz kaldığı zulümden dolayı diğer uluslardan intikam almaya çağıran Kahane, İsrail devletinin kurulmasını, Tanrı'nın Yahudi halkına yapılan zulümlere kayıtsız kalamaması ile açıklamıştır.⁷⁹⁹ Ona göre İsrail seküler Siyonistler için bir ödül olmaktan ziyade Yahudi olmayan uluslara yönelik intikam aracı olarak kuruldu.⁸⁰⁰

⁷⁹⁷ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 154; Sprinzak, *The Ascendance of Israel's Radical Right*, 261-274.

⁷⁹⁸ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 154-155; Luz, *Wrestling with an Angel*, 228.

⁷⁹⁹ Kahane her ne kadar Yahudileri vaad edilen topraklara yerleştirme konusunda seküler Siyonizm'in önemli bir işleve sahip olduğunu düşünse de ona göre siyonizm özü itibarıyla yıkıcı bir güçtür. Yahudi

Bu nedenle Kahane, İsrail Devletini ve kuruluşundan bugüne kadar gerçekleşen olayları kurtuluşun ayak sesleri olarak yorumladı. Ona göre kurtuluşun hızlı ve daha fazla acı yaşanmadan gerçekleşmesi için Yahudilerin tövbe edip dinî kurallara göre yaşaması gerekmektedir. Eğer bu gerçekleşmez ise kurtuluş gecikecek ve daha önce yaşanan sıkıntıların benzerleri yaşanacaktı. Bu doğrultuda 1967 savaşını Tanrı'nın kurtuluşu hızlı ve acısız bir şekilde getirmeye hazır olduğunun işareti olarak yorumlayan Kahane, İsrail'in daha az başarı elde ettiği 1973 savaşını yaşanacak felaketler için bir uyarı olarak niteledi. Ona göre İsrail antisemitizm nedeniyle Tanrı'nın gentile uluslara kızgınlığı sonucu kurulmuştu ve eğer Yahudiler tövbe ile ilahi öfkeyi yatıştıramazlarsa benzer bir felaketle karşı karşıya kalmaları an meselesiydi.⁸⁰¹

Kahane'nin Filistin'de yaşayan Araplar hakkındaki görüşü İsrail Ariel'den çok farklı değildi. Kahane de Ariel gibi vaad edilen topraklardan Filistinlilerin çıkarılması gerektiğine inanıyordu. Bu topraklar ona göre Yahudilerin Tanrı'ya hizmet edebilmeleri ve yabancı etkilerden arınarak kutsal bir ulus olmaları için vaad edilmişti. Bu nedenle Araplar ile başta evlilik olmak üzere her türlü ilişkinin sonlandırılması, iki halk arasında mutlak bir sınırın muhafaza edilmesi ve mümkünse Arapların kutsal topraklardan çıkarılması gerekiyordu. Kahane ayrıca Araplara yönelik terör eylemlerini de savundu. Arap terörünü durdurmanın en ideal yolu ona göre karşı terördü. Bu doğrultuda Filistin halkının vaad edilen topraklardan çıkarılması için yapılacak her türlü şiddet eyleminin Yahudi dinî hukukuna göre meşru olduğunu belirten Kahane, herhangi bir şekilde Filistinli halk ile anlaşma yapılmasına şiddetle karşı çıkmıştır.⁸⁰²

İsrail'de Yahudi fundamentalizmi Kahane'den sonra daha da güçlenmiş hatta radikal dinî Siyonizm tarafından gerçekleştirilen iki eylem 1990'lara damgasını

geçmişiyse dini bağın koparılmasına hizmet etmesi Siyonizm'in en büyük hatasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Shaul Magid, *Meir Kahane: The Public Life and Political Thought of an American Jewish Radical* (Princeton: Princeton University Press, 2021), 129.

⁸⁰⁰ Ehud Sprinzak, "Three Models of Religious Violence: The Case of Jewish Fundamentalism in Israel", *Fundamentalisms and the State: Remaking Politics, Economies, and Militance*, ed. Martin E. Marty - R. Scott Appleby (Chicago: University of Chicago Press, 1993), 479.

⁸⁰¹ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 156.

⁸⁰² Magid, *Meir Kahane*, 77; Adam, "Kutsal Toprak, Mesih ve Terör", 70; Benyamin Neuberger, "Israel", *The "Militant Democracy" Principle in Modern Democracies*, ed. Markus Thiel (Farnham: Ashgate Publishing, 2009), 191-192; Samuel Issacharoff, *Fragile Democracies: Contested Power in the Era of Constitutional Courts* (New York: Cambridge University Press, 2015), 95; Ehud Sprinzak, "Kach and Meir Kahane: The Emergence of Jewish Quasi-Fascism II: Ideology and Politics", *Patterns of Prejudice* 19/4 (1985), 8.

vurmuştur. Bu doğrultuda 1991 Madrid görüşmeleri ve ardından 1993 yılında imzalanan Oslo Anlaşması mesihçi radikal Siyonistleri harekete geçirmiş, anlaşmanın imzalanmasından kısa süre sonra Filistin lehine ortaya çıkan sonuçlar mesihçi ekolün büyük bir hayal kırıklığı yaşamasına neden olmuştur.⁸⁰³

Merkez Harav Yeşivası başta olmak üzere mesihçi okullarda yetişen dindar Siyonistler, vaad edilen topraklar üzerinde Arap varlığının meşrulaştırılması anlamına gelen Filistin otoritelerinin İsrail Devleti tarafından tanınmasını hem mesihsel süreci kesintiye uğratacak hem de o zamana kadar ulaşılan ilerlemeyi boşa çıkararak bir gelişme olarak yorumladı. Üstelik Kookistler Oslo anlaşmasıyla sadece kutsal toprakların bir bölümünü değil aynı zamanda Yahudi dinî geleneğinin en kutsal bölgesi olarak kabul edilen Tapınak Tepesini de kaybedeceklerine inanıyorlardı. Oysa oğul Kook'tan vaad edilen toprakların bir bütün olarak Yahudi ulusu ile ayrılmaz bir bağ içerisinde olduğunu dolayısıyla hiç kimsenin vaad edilen topraklardan bir bölümü bir başkasına verme hakkına sahip olmadığını öğrenmişlerdi. Oğul Kook'un öğretisinin şekillendirdiği Merkez Harav takipçilerine göre Yahudi halkı ve vaad edilen topraklar birbirini tamamlamak için yaratılmıştı. Bu nedenle İsrail ordusunun Sina'dan çekilmesi ile başlayan sürecin Oslo görüşmelerinden sonra Batı Şeria ve Samiriye ile devam etmesi, bu bölge üzerinde kurulan Yahudi yerleşim yerlerinin boşaltılmasını da içeren derin bir teolojik krize yol açtı.⁸⁰⁴

Böylece Oslo sürecinden sonraki gelişmeler seküler devletin meşruiyetinin ve kurtuluş sürecindeki rolünün sorgulanmasını içeren bir dizi tartışmaya neden oldu. Kutsal Kitap'ta sınırı çizilen bir bölge üzerinde kurulan Yahudi yerleşim yerlerinin boşaltılmasına öncülük eden bir devlet kutsal olarak kabul edilebilir miydi? Ya da vaad edilen toprakların bir bölümünü Araplara teslim eden İsrail, hala kurtuluşun gerçekleşmesi için Tanrı'nın iradesinin yeryüzündeki yansıması olarak kabul edilebilir miydi? Bu ve benzeri sorular Gush Emunim düşüncesini benimseyen hahamları hem İsrail hükümetinin geri çekilme yönündeki kararına karşı çıkmaya hem de İsrail Devleti'nin kutsallığına ve kefaret sürecindeki rolüne ilişkin tutumlarını gözden geçirmeye yöneltmiştir.⁸⁰⁵

⁸⁰³ Shakak - Mezvinsky, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, 167.

⁸⁰⁴ Inbari, *Jewish Fundamentalism and the Temple Mount*, 10.

⁸⁰⁵ Inbari, *Jewish Fundamentalism and the Temple Mount*, 10, 165.

Oslo anlaşması neticesinde İsrail'in belli bölgelerden çekilmesi, Filistin polis gücünün oluşturulması ve Filistin bayraklarının dalgalanması İsrail'de Yitzhak Rabin ve hükümete karşı sert tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmuş; Rabin her ne kadar barış görüşmelerinin uzlaşısı ile sonuçlanması nedeniyle Nobel Barış Ödülü'ne layık görülse de ülkesinde vatan haini olarak nitelenmiştir.⁸⁰⁶ Yaşanan gelişmelerden rahatsız olan mesihçi radikal gruplar harekete geçerek kurtuluş sürecinin devam etmesi için bireysel inisiyatif almışlardır. Bu bağlamda Rabbi İsrail Ariel yapılacak üçüncü tapınakta kurban edilmek üzere kızıl düve çalışmalarına hız verirken bazı radikal sağcı Siyonist Yahudiler, Filistinli Arapların üzerine araba sürme ve Müslümanlara ait kutsal mekanların tahrip edilmesini içeren terör eylemlerine yönelmişlerdir.⁸⁰⁷

Diğer taraftan Oslo anlaşmasının imzalanmasına yönelik en büyük eylem Baruch Goldstein ve Yigal Amir tarafından gerçekleştirilmiştir. Goldstein, Filistinliler ile yapılan anlaşmaya tepki olarak İbrahim Camisine giderek 29 Filistinli Müslümanın öldürülmesine ve 125'ten fazla kişinin yaralanmasına neden olan saldırıyı gerçekleştirirken bu olaydan yaklaşık bir yıl sonra, Oslo anlaşmasına onay veren İsrail Başbakanı Yitzhak Rabin, Amir tarafından öldürülmüştür. Amir'in bu eylemi aşırı sağcı dinî liderler tarafından Yahudi dinî hukukunda yer alan *moser* ve *rodef* inancıyla ilişkili olarak ele alınmıştır.⁸⁰⁸ Rabin, kutsal İsrail toprağını bir yabancıya verdiği için *moser*, barış süreci ile Filistinlilerin silahlanmasına imkân sağlayıp Yahudi hayatını tehlikeye atacağı için *rodef* olarak değerlendirilmiştir. Suikastı düzenleyen Yigal Amir, çıkarıldığı mahkemede Yitzhak Rabin'i *rodef* olduğu için öldürdüğünü açıklamıştır.⁸⁰⁹ Neticede Oslo anlaşması her ne kadar İsrail Filistin çatışmasını sona erdirecek, barışa yönelik bir girişimi ifade etse de amacına ulaşamamıştır.⁸¹⁰

⁸⁰⁶ Shakak - Mezvinsky, *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*, 169.

⁸⁰⁷ Inbari, *Jewish Fundamentalism and the Temple Mount*, 45; Rafael Reuveny, "The Triangle of Conflict: Fundamentalism in Israel and The Territories", *Gods, Guns, and Globalization: Religious Radicalism and International Political Economy*, ed. Mary Ann Tétreault - Robert Allen Denemark (London: Lynne Rienner Publishers, 2004), 13/85; Türem, *Mesih İnancının Yahudi Toplumundaki Sosyal ve Siyasal Yansımaları*, 240.

⁸⁰⁸ Moser, Yahudiler hakkında yabancılara bilgi veren, Yahudileri veya topraklarını bir yabancıya teslim eden kişi anlamına gelirken rodef, öldürmek için bir başkasını takip eden kişidir. Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 158.

⁸⁰⁹ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 158.

⁸¹⁰ Zakheim, "Models of Reconciliation and Coexistence in Jewish Sources", 498.

Bu süreçte milliyetçi ve dindar Yahudi gruplarının da etkisiyle İsrail'in Filistin bölgesinde yaşayan Yahudilere orantısız güç kullanması, Filistinli Arapların evlerinin yıkılması, askerî operasyonlar ile kadın, çocuk ve yaşlı ayrımı yapılmadan Filistin'de yaşayan yerli halkın öldürülmesi, İsrail-Filistin barış sürecinin uygulanmasını engellemiştir. Buna ek olarak zaman zaman İsrail güvenlik kuvvetleri tarafından Mescidi Aksa'ya yapılan müdahaleler, Müslümanların kutsal mekanlarına yapılan saygısızlık ve Filistinli Arapların sürekli tahrik edilmeleri İsrail-Filistin gerginliğinin artarak devam etmesine neden olmaktadır.

Özetle Siyonist ideoloji temelinde kurulan İsrail her ne kadar modern değerleri benimsemeyi temel ilke olarak kabul etse de Yahudi teolojisinde yer alan temel ilkeler, İsrail devletinin iç ve dış politikasının şekillenmesinde belirleyici olmaya devam etmektedir. Bu bağlamda Yahudi geleneğinde yer alan seçilmiş kavim düşüncesi, Filistin topraklarının Yahudilere Tanrı tarafından vaad edilmesi inancı, Mesihî çağda Yahudilerin vaad edilen topraklar üzerinde yeniden hakimiyet kurup düşmanlarını yok edeceğine dair beklenti, Tanah'ta ezeli düşman olarak nitelenen Amelek'in yok edilmesi emri ve Kabala düşüncesinde Yahudilerin iyi olan her şeyi, Yahudi olmayan milletlerin ise kötü olan her şeyi temsil etmesi, Siyonist ideolojinin ortaya çıkmasından günümüze kadar gerçekleşen şiddet olaylarında belirleyici olmuştur.⁸¹¹

3.4. Değerlendirme

Bu bölümde Tanah literatüründe savaş ve şiddet içeren pasajlar teolojik ve politik boyutlarıyla ele alınmış, yapılan araştırma neticesinde gerek Kutsal Kitap döneminde betimlenen şiddetin gerekse Siyonist dönem sürecinde ortaya çıkan şiddetin etnik ve coğrafi seçilmişlik düşüncesi ile doğrudan ilişkili olduğu görülmüştür. Tanah'ın tüm tarihsel anlatısının özünü oluşturan bu iki ögenin geçmişte olduğu gibi günümüzde de savaş ve şiddete yol açtığı tespit edilmiştir.

Yine bu bölümde savaş ve şiddetin temel gerekçesi olarak ön plana çıkan etnik ve coğrafi seçilmişlik düşüncesinin Tanrı ile İbrahim arasında geçtiği belirtilen ahite dayandığı, bu ahit ile beraber insanların seçilenler ve seçimin dışında kalanlar olmak üzere iki kategoriye ayrıldığı belirtilmiştir. Bu durumun hem yabancılara yönelik

⁸¹¹ Eisen, *The Peace and Violence of Judaism*, 159-160.

hoşgörüsüzlük ve şiddete yol açan şovenizme neden olduğu hem de İsrail ile dostane ilişkiler kurulmasına yönelik çağrıya kaynaklık ettiği vurgulanmıştır.

Bu bölümde toprak vaadinin ayrıntılarına da değinilmiş, Tanah'ın içeriğini şekillendiren ana temalardan biri olmasına rağmen vaad edilen toprakların nereleri kapsadığına yönelik Tanah literatüründe genel geçer bir bilgi verilmediği görülmüştür. Diğer taraftan toprak vaadine yönelik pasajların geçmişten günümüze Yahudilerin belirli bir toprak parçasının yasal mirasçısı yapıldığına yönelik algıyı güçlendirildiği, özellikle Siyonist düşüncenin ortaya çıkması ile beraber Filistin bölgesinin ele geçirilmesine yönelik gerçekleştirilen eylemlere ilham verdiği belirtilmiştir.

Yine bu bölümde, Babil sürgününden sonra eskatolojik bir anlam kazanan Mesih düşüncesinin MÖ II. yüzyıl ile MS II. yüzyıl arasında gerçekleşen isyanların başlamasında önemli bir etken olduğu görülmüştür. Ancak mesihsel coşku ile gerçekleştirilen isyanların büyük felaketler ile sona ermesi nedeniyle hahamların mesihsel aktivizmi engellemeye çalıştığı belirtilmiştir. Hahamların yaşanan felaketleri günah kavramı ile açıklamaları nedeniyle yaklaşık bin sekiz yüz yıl boyunca Yahudi geleneğinde şiddet karşıtı bir tutumun hâkim olduğu ancak Alkalai, Kalischer ve Natonek gibi öncü hahamların etkisi ve Siyonist hareketin çabalarıyla apokaliptik/pasifist mesihçi anlayış yerine onarıcı/aktivist beklentilerin ön plana çıktığı görülmüştür. Bu görüşe sahip Yahudilerin Filistin bölgesine göç etmesi ve Tanah'taki kahramanlık öykülerini kendilerine rehber edinmeleri ile başlayan sürecin günümüzde İsrail-Filistin çatışması olarak adlandırılan savaş ve şiddete neden olduğu tespit edilmiştir.

4. SONUÇ

Yahudi dinî geleneğinin şiddet ile olan ilişkisi oldukça karmaşık bir yapı arz etmektedir. Tarihî süreç içerisinde uygulanan şiddetin hem öznesi hem de nesnesi olan Yahudiler, iniş çıkışlarla dolu bir tarihî süreç yaşamışlardır. İbrahim ile başlayan göçebelik, Mısır'da yaşanan kölelik hayatı, Yeşu döneminde vaad edilen toprakların ele geçirilmesi, Asur ve Babil saldırıları, sırasıyla Pers, Helen ve Roma egemenliği ve nihayetinde II. Mabet'in yıkılmasıyla başlayan büyük sürgün, hem o dönem Yahudi tarihinin kırılğan bir yapıya sahip olduğunu hem de yaşanan trajedilerin Yahudi toplumunu derinden etkilediğini göstermektedir. Elbette tüm bu süreçler kaçınılmaz olarak şiddet içermiş, ortaya çıkan şiddet Yahudi düşüncesinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

Bu doğrultuda çalışmamızın temel iddiası, bir kutsal kitap olarak Tanah'ın barış, esenlik ve kardeşliğe referans olmasından daha çok tarih boyunca şiddet, çatışma ve savaşa kaynaklık ettiği ve şiddet eylemlerinin meşrulaştırıcı kaynağı olarak kullanıldığıydı. Bu nedenle Tanah'ta şiddetle ilgili ifade ve unsurların izi sürüldü. Mümkün olduğunca tüm pasajlar tahlil edilmeye ve değerlendirmeye tabi tutuldu. Doğrudan ötekileştirici bir tutum yerine fenomenolojik yaklaşım gereğince şiddet içeren pasajların yanı sıra barış, uzlaş ve esenliğe işaret eden pasajlar da göz önünde bulunduruldu. Başka bir ifade ile savaş ve şiddet teması barış ve hoşgörü teması ile birlikte değerlendirildi. Yapılan inceleme sonucunda Tanah'ın, birçok şiddet hareketinin doğrudan yönlendiricisi olduğu kadar bir kısım şiddet hareketlerine meşruluk kazandıran temel bir referans kaynağı olduğu görüldü.

Zira, antik dönem Yahudi tarihinin bir tanığı olan ya da diğer bir ifade ile Yahudi tarihini inşa eden Tanah, İsrailoğulları'nın deneyimlediği savaş ve şiddete yabancı değildir. Tora, Neviim ve Ketuvim, şiddet içeren imge ve sembollerle doludur. Öyle ki Tanah'ı oluşturan yirmi dört kitabın neredeyse her birinde savaş ve şiddete atıfta bulunulur. Üstelik Mısır'dan çıkışla başlayıp Filistin topraklarının ele geçirilmesine kadar geçen tarihî süreç içerisinde vaad edilen toprakların ele geçirilmesine yönelik Tanah literatüründe betimlenen şiddet, günümüz terminolojisiyle soykırım veya katliam ifade eden birçok örnek içerir. Doğrudan Tanrı'nın direktifleriyle gerçekleşen savaşlarda kadın erkek, genç yaşlı ayrımı yapılmaksızın binlerce insan kılıçtan geçirilip yok edilir.

Diğer taraftan nefes alan hiçbir canlının sağ bırakılmaması gerektiğini emreden pasajlar, yabancıyı sevmeyi ve düşkününü korumayı emreden pasajlar ile yan yana bulunur. Mısır'da Yahudilerin de yabancı olduğunu hatırlatan Yahve, Çıkış'ta yabancıya baskı yapılmasını yasaklar. Levililer'de yabancıyı sevmeyi emreder ve Tesniye'de yabancının haklarının korunduğu birtakım yasalar vaaz eder. Soykırım ve katliam emirleri barış ve yardımlaşma emirleri ile yan yana yer alır. Durum diğer geleneklerde olduğu gibi oldukça karmaşıktır. Savaş ve şiddet, barış ve hoşgörü teması ile beraber zikredilir. Üstelik Yahudilik Tanah literatüründen ibaret değildir. Yahudi geleneğini oluşturan tüm bileşenler (Tanah, Talmud, Midraş, semboller, ritüeller, kolektif anılar vb.) birlikte değerlendirildiğinde durum daha da karmaşık bir hâle gelmektedir. Zira sözlü geleneği oluşturan Talmud içerisinde -her ne kadar Yahudi üstünlüğü/gentile karşıtlığı baskın bir tema olarak geçmişten günümüze varlığını korusa da- şiddet karşıtı söylem ağır basmaktadır. Yine II. Mabet'in yıkılmasından sonra Yahudi geleneğini şekillendiren hahamlar, prensipte şiddete karşı olmamalarına rağmen, uygulanabilir olmadığını düşündükleri için Babil Talmudu: Kethuboth 111a'da geçen üç yeminden hareketle güç kullanımının reddedilmesini içeren bir dönüşümü hayata geçirmişlerdir. Bu süreçte yaşanan felaketleri günah kavramıyla açıklayan hahamlar, Tanrı ile bozulan ilişkinin onarılması için tövbeyi ve dinî hukuka bağlılığı vurgulamış; silahlı mücadeleyi kutsal kabul edilen değerlerin elden çıkmasının temel nedeni olarak yorumlamışlardır.

Yahudi geleneğinde ana akımı temsil eden Rabbinik Yahudilik tarafından mesihsel aktivizmi engellemeye yönelik dile getirilen bu paradigma, Siyonist hareket ortaya çıkıncaya kadar yaklaşık bin sekiz yüzyıl boyunca güç kullanımının önünde engel teşkil etmiştir. XVIII. yüzyıldan itibaren kutsal topraklara yerleşmenin, devlet kurmanın ve mabedi yeniden inşa etmenin Tanrı'nın gazabına neden olacağına yönelik Rabbinik düşüncenin toplum üzerindeki etkisinin giderek azalmaya başlaması; rönesans, reform ve haskalanın sağladığı özgür ortama ek olarak Avrupa'da yaşanan şiddet, soykırım ve antisemitik uygulamalar neticesinde aktif/onarıcı mesihçi yorumun ön plana çıkması; başta Rusya ve Doğu Avrupa olmak üzere antisemitist uygulamalar altında ezilen binlerce Yahudi'nin Filistin'de kurulan tarımsal yerleşkelere göç etmesine neden olmuştur. Bu süreçte, Filistin bölgesinin ele geçirilmesine yönelik Tanah'ın rehber edinilmesi, Yahudi şiddetinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Öyleyse Yahudilik bir şiddet dinî olarak nitelenebilir mi? Bu soruya verilecek yanıt genel geçer bir anlam taşımayacaktır. Zira Yahudi tarihinin bazı dönemlerinde savaş ve şiddetten uzak barış ve uzlaşya dayalı pastoral bir tablo ön plana çıkarken bazı dönemlerde savaş ve çatışmaya dayalı şiddet içerikli bir tema ön plana çıkmaktadır. Örneğin Tanah'ta İbrahim'in, İshak'ın ve Yakup'un içerisinde yaşadığı Kenan halkı ile barış ve uzlaşya dayalı bir diyalog kurduğu belirtilirken vaad edilen toprakların ele geçirildiği Yeşu döneminde bölge halkı ile kurulan ilişki “ölümcül düşmanlık” ve “etnik temizlik” üzerinden temellendirilmiştir. Yine II. Mabet'in yıkılmasından Siyonist hareketin ortaya çıkmasına kadar yaklaşık bin sekiz yüz yıl boyunca pasifist olarak tanımlanan Yahudi toplumu, Siyonist ideolojinin ortaya çıkmasından günümüze kadar devam modern süreçte aktivist olarak tanımlanmaktadır.

Diğer taraftan şiddet konusu ile ilgili Yahudi toplumu içerisinde hâkim tek bir görüş bulunduğunu söylemek de mümkün görünmemektedir. Zira, Tanah literatüründe savaş teması ile ilgili çok sesli bir yapı söz konusu olduğu gibi çağdaş Yahudi toplumu içerisinde de farklı görüşler söz konusudur. Bu doğrultuda Filistin'de uygulanan şiddeti destekleyen birey ve grupların yanı sıra Siyonist ideoloji temelinde ortaya çıkan şiddete karşı çıkan topluluklar da bulunmaktadır. Üstelik İsrail'in Filistin politikasını eleştiren sadece hümanist idealleri benimseyen seküler Yahudiler değildir. Ortodoks ve Ultra Ortodoks olarak ifade edilen dinî yapı içerisinde de şiddet kullanımına yönelik güçlü bir eleştiri söz konusudur. Dolayısıyla Yahudilik veya Yahudiler barışçıl bir tutumu desteklemektedir denilemeyeceği gibi aksini söylemek de gerçeği yansıtmayacaktır. Bununla beraber Tanah literatüründe betimlenen şiddetin, Siyonist ideoloji temelinde ortaya çıkan şiddete kaynaklık ettiği de bir vakıdır.

Özellikle Filistin topraklarının yerli halkına karşı yürütülen imha savaşlarında uygulanan *herem*, günümüz İsrail-Filistin çatışmasının seyrini belirleyen önemli bir tema olarak ön plana çıkmaktadır. Zira Filistin'e Yahudi göçünün başladığı 1880'lerden günümüze kadın-erkek, çocuk-yaşlı demeden gerçekleştirilen yıkım, on binlerce Müslümanın ölmesine ve çok daha fazlasının topraklarını terk ederek göç etmesine neden olmuştur. En son 7 Ekim 2023 tarihinde hedef gözetmeksizin gerçekleştirilen saldırı; su, elektrik ve temel gıda maddelerinin dahi temin edilmesine müsaade etmeyecek şekilde gerçekleştirilen abluka; kullanılması yasaklanan

kimyasal silahların ateşlenmesi ve bölgeyi terk etmeye çalışan sivillerin yanı sıra hastanelerin hedef alınması şovenist bir zeminde tanımlanan kimliğin ne kadar tehlikeli olabileceğini tüm dünyaya göstermiştir.

Dolayısıyla Siyonist ideoloji temelinde ortaya çıkan şiddet, etnik ve coğrafi seçilmişlik düşüncesinden bağımsız değildir. Tanah'ta Yahudi atalarıyla yapılan ahitin içerdiği koşulsuz sevgi, toprağın mülkiyetinin ebedi olarak Yahudi halkına verildiğine yönelik inanç ve Kızıldeniz'de gerçekleşen mucizevi kurtuluş, hem Tanrı'nın Yahudi halkının yanında yer alacağına yönelik güvenin temelini oluşturmuş hem de Yahudi kimliğinin belirli toprak parçası ile özdeşleşmesine neden olmuştur. Zira, Yahudi kimliğinin ana bileşenleri eğer kutsal bir zeminde tanımlanmasaydı, muhtemelen günümüzde çözümsüz bir problem olarak sıklıkla zikredilen İsrail-Filistin çatışması hiç yaşanmayacak, binlerce insanın hayatına mal olan savaşlar gerçekleşmeyecekti. Başka bir ifade ile, Tanah literatüründe Tanrı ile İsrailoğulları arasında yapıldığı belirtilen ahitler çerçevesinde Yahudilerin diğer milletlerden farklı bir konuma yerleştirilmesi ve belirli bir toprak parçasının mirasçısı yapılması, geçmişte olduğu gibi günümüzde de savaş ve şiddete neden olmaktadır. Üstelik Tanrı'nın onayı veya doğrudan direktifleriyle gerçekleştiği belirtilen savaşlarda imha ve yıkımın övülmesi, taklitsel şiddete kapı aralamaktadır. Zira, Tanah'ı rehber edinen Siyonist Yahudiler, ilham ve meşruiyet arayışında Yahudi geleneğinde yer alan farklı muhteva ve niteliğe sahip birçok örnek arasından genellikle kendi amaçlarına uygun marjinal örnekleri seçerek merkeze almaktadır. Bu durum, kaçınılmaz olarak Tanah literatüründe yer alan savaş ve şiddete yönelik örnek ve sembollerin araçsal kullanımını gündeme getirmektedir. Böylece Yahudilerin arketipsel düşmanı Amelek, Filistin halkıyla özdeşleştirilmekte, Tanah'ta Tanrı'nın ve halkının karşısına konumlandırılan topluluklara uygulanan *herem*, günümüzde vaad teması ile ilişkilendirilen topraklar üzerinde yaşayan halklara tatbik edilmektedir.

Özetle Tesniye'de geçen ve Yeşu kitabında ayrıntılı olarak tasvir edilen Kenan ve Amelek'e yönelik betimlenen şiddet, yüzyıllar boyunca yabancıya yönelik duyulan öfkenin canlı kalmasına hizmet ettiği gibi bu savaşlarda betimlenen şiddetin yeniden uygulanmasına yönelik açık bir çağrıya kaynaklık etmiştir. Dolayısıyla Tanrı'nın emriyle gerçekleşen soykırım anlatısını içeren pasajların Tanah'ın bir parçası olarak okunmaya devam etmesi, bu anlatıların geçmişten günümüze düşman

olarak nitelenen birey ve toplumlara karşı verilen mücadelede referans kaynağı olarak kullanılmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Hristiyanlar, Müslümanlara karşı gerçekleştirilen haçlı savaşlarında Tanah'ta yer alan savaş anlatılarına atıfta bulunmuş, İngiliz Puritenler Kızılderili düşmanları için benzer bir temadan hareket etmiş ve günümüzde Siyonist Yahudiler aynı tema ile Filistin bölgesinde şiddet uygulamaktadır. Dolayısıyla tarihî süreç, Yahudi geleneğine ait kutsal metinlerin barış ve hoşgörüden ziyade şiddet ve savaşa hizmet ettiğini göstermektedir.

Bu çalışmada şiddet, Tanah merkezli olarak ele alınmıştır. Ancak Yahudi geleneği Tanah'tan ibaret değildir. Yahudiliğin şekillenmesinde Tanah'ın dışında belirleyici olan Talmud, Midraş, Siddur ve Zohar gibi birçok kaynak söz konusudur. Dolayısıyla Yahudilik-Şiddet ilişkisinin daha genel bir perspektiften değerlendirilebilmesi için, Talmud başta olmak üzere mistik öğretilerin derinden analiz edilmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

- Achtemeier, Paul J. *The HarperCollins Bible Dictionary*. New York: HarperCollins Publishers Inc., 27 Eylül 1996.
- Adam, Baki. “Kutsal Toprak, Mesih ve Terör”. *Dini Araştırmalar Dergisi* 7/20 (2004), 61-72.
- Adam, Baki. “Tevrat’ın Tahriği Meselesine Müslüman ve Yahudi Cephesinden Bir Bakış”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (01 Haziran 1997), 359-404.
- Adam, Baki. *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2015.
- Adelman, Jonathan R. *The Rise of Israel: A History of a Revolutionary State*. New York: Routledge, 2008.
- Aisenberg, Eugene vd. “Defining Violence”. *Violence in Context: Current Evidence on Risk, Protection, and Prevention*. ed. Todd I. Herrenkohl vd. New York: Oxford University Press, 2011.
- Akalın, Şükrü Haluk vd. *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*. Ankara: Akşam Sanat Okulu Matbaası, 10. Basım, 2005.
- Alkhader, Mohammed. *Hagana ve Irgun Terör Örgütleri ve İsrail’in Kuruluşundaki Roller*. Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2015.
- Anderson, Irvine H. *Biblical Interpretation and Middle East Policy: The Promised Land, America, and Israel, 1917-2002*. Gainesville: University Press of Florida, 2005.
- Appleby, R. Scott. *The Ambivalence of the Sacred: Religion, Violence, and Reconciliation*. New York: Rowman & Littlefield Publishers, 2000.
- Aran, Gideon - Hassner, Ron. “Religious Violence in Judaism: Past and Present”. *Terrorism and Political Violence* 25/3 (01 Temmuz 2013), 355-405. <https://doi.org/10.1080/09546553.2012.667738>
- Armaoğlu, Fahir. *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları*. İstanbul: Kronik Kitap, 2017.
- Armstrong, Karen. *Fields of Blood: Religion and the History of Violence*. New York: Anchor Books, Reprint edition., 2015.
- Armstrong, Karen. *Tanrı Adına Savaş: Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam da Köktendincilik*. çev. Murat Erdem. İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- Arslan, Ali. *Avrupa’dan Türkiye’ye İkinci Yahudi Göçü*. İstanbul: Truva Yayınları, 2006.
- Arslantaş, Nuh. “İslâmî Dönemde (638-1099) Filistin’e Yahudi Göçü (‘Aliya: עלייה)”. *Belleten* 75/274 (01 Aralık 2011), 641-690. <https://doi.org/10.37879/belleten.2011.641>
- Aslan, Taner. “Yahudilerin Filistin’e Göçü Üzerine Bazı Düşünceler”. *Erdem* 59 (04 Nisan 2011), 37-83.
- Assmann, Jan. *The Invention of Religion: Faith and Covenant in the Book of Exodus*. Princeton: Princeton University Press, 2018.
- Avalos, Hector. *Fighting Words: The Origins of Religious Violence*. New York: Prometheus Books, 2005.
- Aydın, Fuat. *Yahudilik*. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2018.
- Aydın, Mahmut. *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi: Tarih, İnanç İbadet*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Aydın, Mahmut. “İsrail’in Kudüs Politikasının Dini Nedenleri Üzerine Bir Analiz”. *Milel ve Nihal* 16/1 (01 Temmuz 2019), 31-52. <https://doi.org/10.17131/milel.584972>

- Bağır, Muhammed Ali. "Dört Kaynak Hipotezi Karşıtı Olarak John Van Seters ve Tevrat Eleştirisi". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 56 (31 Aralık 2021), 233-258. <https://doi.org/10.29288/ilted.897177>
- Bağır, Muhammed Ali. "Kutsal Kitap Eleştirisi: Eski Ahit Örneği ve Modern Dönem Öncüleri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/31 (01 Haziran 2014), 279-310.
- Bainton, Roland H. *Christian Attitudes Toward War and Peace: A Historical Survey and Critical Re-Evaluation*. New York: Abingdon Press, 1960.
- Barber, Benjamin. *Jihad vs. McWorld: Terrorism's Challenge to Democracy*. New York: Random House Publishing Group, 2010.
- Barr, James. *Biblical Faith and Natural Theology: The Gifford Lectures for 1991*. Oxford: Clarendon Press, 1993.
- Barrett, Lois. *The Way God Fights: War and Peace in the Old Testament*. Scottdale: Herald Press, 1987.
- Battal, Emine. *Yeni Dini Hareketler ve Şiddet*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2017.
- Batuk, Cengiz. "Bir Köken Miti Olarak Yakup'un Tanrı'yla Güreşi". *Din, İnanç ve Ritüel: Ekrem Sarıkçıoğlu'na Armağan*. ed. Şinasi Gündüz - Mahmut Aydın. 381-402. İstanbul: Milet Nihal Yayınları, 2022.
- Batuk, Cengiz. "Tanrı'nın Asi Çocukları: Zalimlik ve Mazlumluk Arasında Şiddet Sarmalındaki Yahudiler". *Milet ve Nihal* 5/1 (2008), 157-187.
- Batuk, Cengiz. *Tarihin Sonunu Beklemek*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Batuk, Cengiz. "Yahudi Mitolojisinde Düşmüş Melekler". *Bütün Yönleriyle Yahudilik*. ed. Asife Ünal vd. 453-473. Ankara: Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2012.
- Batuk, Cengiz - Mert, Rabia. "Sekülerlik ve Dindarlık Arasında Sıkışmış Modern Bir Devlet Olarak İsrail". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 95-127.
- Belfer, Ella. "The Land of Israel and Historical Dialectics in the Thought of Rav Kook". *Rabbi Abraham Isaac Kook and Jewish Spirituality*. ed. Lawrence J. Kaplan - David Shatz. New York: New York University Press, 1995.
- Benbassa, Esther - Attias, Jean Christophe. *Paylaşılamayan Kutsal Topraklar ve İsrail*. çev. Nihal Önoğlu. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Benjamin, Daniel - Simon, Steven. *The Age of Sacred Terror: Radical Islam's War Against America*. New York: Random House Trade Paperbacks, Reprint edition., 2003.
- Bergen, Peter L. *Holy War, Inc.: Inside the Secret World of Osama Bin Laden*. New York: Simon and Schuster, 2002.
- Berger, Michael S. "Taming the Beast: Rabbinic Pacification of Second-Century Jewish Nationalism". *Belief and Bloodshed: Religion and Violence across Time and Tradition*. ed. James K. Wellman Jr. 47-62. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2007.
- Bleibtreu, Erika. "Grisly Assyrian Record of Torture and Death". *Biblical Archaeological Review* 17/1 (1991), 52-61.
- Bloom, James J. *The Jewish Revolts Against Rome, A.D. 66-135: A Military Analysis*. London: McFarland & Company, Inc., 2010.
- Bousthan, Raanan Shaul vd. (ed.). "Introduction". *Violence, Scripture, and Textual Practices in Early Judaism and Christianity*. 1-11. Boston: Brill, 2010.

- Boyarin, Daniel. *A Radical Jew: Paul and the Politics of Identity*. Berkeley: University of California Press, 1994.
- Brenner, Michael. *Kısa Yahudi Tarihi*. çev. Sevinç Altınçekiç. İstanbul: Alfa Yayınları, 2011.
- Bristow, George. *Vaat: Eski Antlaşma'da Tanrı'nın Değişmez Amacı*. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2000. <https://books.google.com/books/about/Vaat.html?id=-wIUAgAAQBAJ>
- Brown, David. *Tradition and Imagination: Revelation and Change*. New York: Oxford University Press, 1999.
- Brown, Michael L. "Messiah in Rabbinic Literature". *The Moody Handbook of Messianic Prophecy: Studies and Expositions of the Messiah in the Old Testament*. ed. Michael Rydelnik - Edwin Blum. 201-213. Chicago: Moody Publishers, 2019.
- Brueggemann, Walter. *Theology of the Old Testament: Testimony, Dispute, Advocacy*. Minneapolis: Fortress Press, 1997.
- Burns, Charlene P. E. *More Moral Than God Taking Responsibility for Religious Violence*. Lanham: Rowman & Littlefield, 2008.
- Buzpinar, Tufan. "Filistin Meselesi ve Siyonizm". *I. Dünya Savaşının 100. Yıl Dönümü Uluslararası Sempozyumu: Emperyalizm ve İslam Dünyası*. ed. Mustafa Alkan vd. 97-103. Ankara: Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 2015.
- Calvin, John. *Commentaries on the Book of Joshua*. çev. Henry Beveridge. Michigan: Baker Book House Company, 1993.
- Carenen, Caitlin. *The Fervent Embrace: Liberal Protestants, Evangelicals, and Israel*. New York: New York University Press, 2012.
- Cavanaugh, William T. *The Myth of Religious Violence Secular Ideology and the Roots of Modern Conflict*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Clark, Victoria. *Allies for Armageddon: The Rise of Christian Zionism*. London: Yale University Press, 2007.
- Cohen, Gerson D. "Esau as Symbol in Early Medieval Thought". *Studies in the Variety of Rabbinic Cultures*. ed. Alexander Altmann. 243-269. Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1991.
- Collins, John J. "The Zeal of Phinehas: The Bible and the Legitimation of Violence". *Journal of Biblical Literature* 122/1 (2003), 3-21.
- Copan, Paul. *Is God a Moral Monster?: Making Sense of the Old Testament God*. Grand Rapids: Baker Books, 2011.
- Cott, Jeremy. "The Biblical Problem of Election". *Journal of Ecumenical Studies* 21/2 (1984), 199-228.
- Cowles, C. S. "The Case for Radical Discontinuity". *Show Them No Mercy: 4 Views on God and Canaanite Genocide*. thk. Stanley N. Gundry. Zondervan, 2003.
- Cowles, C. S. "The Case for Radical Discontinuity". *Show Them No Mercy: 4 Views on God and Canaanite Genocide*. thk. Stanley N. Gundry. 13-60. Grand Rapids: Zondervan, 2003.
- Craigie, Peter C. *The Book of Deuteronomy*. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co, 1976.
- Creach, Jerome F. D. "Violence in the Old Testament". *Oxford Research Encyclopedia of Religion*. 1-21. Oxford: Oxford University Press, 2016. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199340378.013.154>

- Creach, Jerome F. D. *Violence in the Scripture: Interpretation Resources for the Use of Scripture in the Church*. Louisville: Westminster John Knox Press, 2013.
- Cross, Frank Moore. "The Divine Warrior in Israel's Early Cult". *Biblical Motifs: Origins and Transformations*. ed. Alexander Altmann. 11-30. Cambridge: Harvard University Press, 1966.
- Dagher, Milad F. *Sacral War in Israel: Covenantal Synthesis of Ancient Israelite and Prophetic Traditions*. Dallas: Dallas Theological Seminary, the Faculty of the Department of Old Testament Studies, Doctoral Thesis, 2013.
- Davies, Eryl W. *The Immoral Bible: Approaches to Biblical Ethics*. London: T&T Clark, 2010.
- Dawkins, Richard. *The God Delusion*. London: Bantam Press, 2006.
- Dershowitz, Alan. *The Case for Israel*. New Jersey: John Wiley & Sons, 2003.
- Dowty, Allen. *The Jewish State: A Century Later*. Berkeley: University of California Press, 1998.
- Dozeman, Thomas B. *God at War: A Study of Power in the Exodus Tradition*. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Dunham, Kyle C. "Yahweh War and Herem: The Role of Covenant, Land, and Purity in the Conquest of Canaan". *Detroit Baptist Seminary Journal* 21 (2016), 7-30.
- Duran, Asım. "Tarihsel Eleştiri ve Kutsal Metnin Otoritesi: 17. ve 18. Yüzyılda Kutsal Kitap Eleştirisi ile Metne Sadakat Arasındaki Gerilim Üzerine Bir İnceleme". *Milel ve Nihal* 16/2 (31 Aralık 2019), 305-329. <https://doi.org/10.17131/milel.668388>
- Dursun, Yücel. "Şiddetin İzini Sürmek: Şiddet Nedir?" *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 12 (2011), 1-18.
- Dyk, Peet Van. "Violence and the Old Testament". *Old Testament Essays* 16/1 (2003), 96-112.
- Edelman, Diana. "Exodus and Pesach-Massot as Evolving Social Memory". *Remembering and Forgetting in Early Second Temple Judah*. ed. Ehud Ben Zvi - Christoph Levin. 161-193. Tübingen: Mohr Siebeck, 2012.
- Editors, Charles River. *The Ancient Israelites and Egypt: The History of the Egyptian Enslavement of the Jews, the Exodus, and Relations With Israel*. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2016.
- Eisen, Robert. *The Peace and Violence of Judaism: From the Bible to Modern Zionism*. Oxford: Oxford University Press, 2011.
- Emiroğlu, Kudret - Aydın, Suavi. *Antropoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Englander, Elizabeth Kandel. *Understanding Violence*. London: Lawrence Erlbaum Associates, 2003.
- Erdemir, Halil - Erdemir, Hatice Palaz. "Kudüs'te Yahudi İsyanı ve Yahudiler". *History Studies* 2 (2010), 117-136. http://dx.doi.org/10.9737/hist_108
- Erdemir, Hatice P. - Erdemir, Halil. "66-70 Yılları Arası Kudüs'te Yahudi İsyanı ve Günümüze Yansımaları". *Uluslar Arası Dördüncü Orta Doğu Semineri İlkçağlardan İslâmiyetin Doğuşuna Kadar Orta Doğu*. ed. Mustafa Öztürk - Enver Çakar. 179-206. Elazığ: Fırat Üniversitesi Basımevi, 2011.
- Feiner, Shmuel. *The Jewish Enlightenment*. çev. Chaya Naor. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004.

- Finkelstein, Israel - Silberman, Neil Asher. *The Bible Unearthed: Archaeology's New Vision of Ancient Israel and the Origin of Sacred Texts*. New York: The Free Press, 2001.
- Firestone, Reuven. *Holy War in Judaism: The Fall and Rise of a Controversial Idea*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Firestone, Reuven. "Holy War in Modern Judaism? 'Mitzvah War' and the Problem of the 'Three Vows'". *Journal of the American Academy of Religion* 74/4 (2006), 954-982.
- Fretheim, Terrence E. *Exodus*. Louisville: John Knox Press, 1991.
- Friedman, Richard Elliott. *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?* çev. Muhammet Tarakçı. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- Friedman, Richard Elliott. *The Exodus: How it Happened and Why it Matters*. New York: HarperOne, 2017.
- Garaudy, Roger. *İsrail Mitler ve Terör*. çev. Cemal Aydın. İstanbul: Pınar Yayınları, 1996.
- Garaudy, Roger. *İsrail Sorunu*. çev. Cemal Aydın. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2017.
- Gard, Daniel L. "A Response To C. S. Cowles". *Show Them No Mercy: 4 Views on God and Canaanite Genocide*. thk. Stanley N. Gundry. 53-57. Grand Rapids: Zondervan, 2003.
- Garfinkle, Adam M. *Politics and Society in Modern Israel: Myths and Realities*. London: Routledge, 2. Basım, 2015.
- Glatzer, Nahum N. "The Attitude toward Rome in Third-Century Judaism". *Essays in Jewish Thought*. 1-15. Alabama: University of Alabama Press, 1978.
- Goldenberg, Robert. "The Destruction of the Temple: Its Meaning and Consequences". *The Cambridge History of Judaism: The Late Roman-Rabbinic Period*. ed. Steven T. Katz. 4/191-205. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Goodman, Martin. *The Ruling Class of Judaea: The Origins of the Jewish Revolt Against Rome, A.D. 66-70*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Gopin, Marc. *Between Eden and Armageddon: The Future of World Religions, Violence and Peacemaking*. New York: Oxford University Press, 2000.
- Gottwald, Norman K. "Holy War in Deuteronomy: Analysis and Critique". *Review and Expositor* 61/4 (1964), 296-310.
- Greenstone, Julius H. *The Messiah Idea in Jewish History*. Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1906.
- Gündüz, Şinasi. "Din ve Şiddet Paradoksu". *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 13/2 (2016), 8-31.
- Gündüz, Şinasi. *Dinsel Şiddet: Sevgi Söyleminden Şiddet Realitesine Hristiyanlık*. Samsun: Etüt Yayınları, 2002.
- Gündüz, Şinasi. *Küresel Sorunlar ve Din*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Gürkan, Salime Leyla. *Anahatlarıyla Yahudilik*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Baskı., 2016.
- Gürkan, Salime Leyla. "Barış ve Şiddet Ekseninde Yahudilik". *Din ve Şiddet: Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla*. ed. Faruk Sancar. 117-143. Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Gürkan, Salime Leyla. "Kur'an'a Göre Seçilmişlik Kavramı ve İsrailoğulları'nın Seçilmişliği Meselesi". *İslam Araştırmaları Dergisi* 13 (2005), 25-61.

- Gürkan, Salime Leyla. *The Jews as a Chosen People: Tradition and Transformation*. New York: Routledge, 2009.
- Gürkan, Salime Leyla. “Yahudi Geleneğinde Reform Anlayışları”. *Milel ve Nihal* 5/2 (01 Ağustos 2008), 147-159.
- Gürkan, Salime Leyla. *Yahudilik*. İstanbul: İsam Yayınları, 4. Baskı., 2012.
- Gürkan, Salime Leyla. “Yahudilik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/187-197. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Hall, John R. “Religion and Violence from a Sociological Perspective”. *The Oxford Handbook of Religion and Violence*. ed. Michael Jerryson vd. 363-374. Oxford: Oxford University Press, 1. Basım, 2013. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199759996.013.0025>
- Hanson, Paul D. “War and Peace in the Hebrew Bible”. *Interpretation: A Journal of Bible and Theology* 38/4 (1984), 341-362.
- Harris, Sam. *The End of Faith: Religion, Terror, and the Future of Reason*. London: W. W. Norton & Company, 2004.
- Hassner, Ron E. - Aran, Gideon. “Religion and Violence in the Jewish Traditions”. *The Oxford Handbook of Religion and Violence*. ed. Mark Juergensmeyer vd. 78-100. New York: Oxford University Press, 2013.
- Hendel, Ronald. “The Exodus in Biblical Memory”. *Journal of Biblical Literature* 120/4 (2001), 601-622.
- Herlz, Theodor. *Yahudi Devleti*. çev. Yeşim Meriç. İstanbul: Milenyum Yayınları, 2018.
- Hertzberg, Arthur. *The Zionist Idea: A Historical Analysis and Reader*. Jerusalem: Jewish Publication Society, 1997.
- Hess, Richard S. “War in the Hebrew Bible: An Overview”. *War in the Bible and Terrorism in the Twenty-First Century*. ed. Richard S. Hess - E. A. Martens. 19-32. Winona Lake: Eisenbrauns, 2008.
- Hess, Richard S. - Martens, Elmer A. *War in the Bible and Terrorism in the Twenty-First Century*. Winona Lake: Eisenbrauns, 2008.
- Hitchens, Christopher. *God Is Not Great: How Religion Poisons Everything*. New York: Allen & Unwin, 2007.
- Horbury, William. *Jewish Messianism and the Cult of Christ*. London: SCM Press Ltd, 1998.
- Horowitz, Elliot. *Reckless Rites: Purim and the Legacy of Jewish Violence*. Princeton: Princeton University Press, 2006.
- Hume, David. *Din Üstüne*. çev. Mete Tunçay. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1995.
- Inbari, Motti. *Jewish Fundamentalism and the Temple Mount*. çev. Shaul Vardi. Albany: State University of New York, 2009.
- Issacharoff, Samuel. *Fragile Democracies: Contested Power in the Era of Constitutional Courts*. New York: Cambridge University Press, 2015.
- Janssen, Alex P. “The Dead Sea Scrolls and Violence: Sectarian Formation and Eschatological Imagination”. *Violence, Scripture, and Textual Practices in Early Judaism and Christianity*. ed. Raanan Shaul Boustani vd. 13-44. Boston: Brill, 2010.
- Johnson, Paul. *Yahudi Tarihi*. çev. Filiz Orman. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2001.
- Juergensmeyer, Mark. *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*. Berkeley: University of California Press, 2003.

- Kaiser, Walter C. *The Christian and the Old Testament*. California: William Carey Library, 1998.
- Kaiser, Walter C. *Toward Old Testament Ethics*. Michigan: Zondervan, 1983.
- Kaminsky, Joel S. *Yet I loved Jacob: Reclaiming the Biblical Concept of Election*. Nashville: Abingdon Press, 2007.
- Karaman, M. Lutfullah. "Siyonizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/329-335. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Karesh, Sara E. - Hurvitz, Mitchell M. *Encyclopedia of Judaism*. New York: Infobase Publishing, 2006.
- Katar, Mehmet. "İsrail Kavminin Seçilmişliği Üzerine Bir Araştırma". *İslami Araştırmalar Dergisi* 20/4 (2007), 458-463.
- Katar, Mehmet. *Yahudilik Hristiyanlık ve İslam'da Tövbe*. Ankara: Aziz Andaç Yayınları, 2003.
- Kaufmann, Francine - Eisenberg, Josy. "Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik". çev. Mehmet Aydın. *Din Fenomeni*. Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2000.
- Sidur Kol Yaakov*. çev. Liliane Zerbib Kazes. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayıncılık, 2005.
- Kimball, Charles. *When Religion Becomes Evil*. New York: HarperCollins, 2008.
- Kinsella, John Francis. *The Temple of The Jews: The Legacy of Solomon*. New York: Vincennes Books, 2007.
- Konrad Schmid. "Exodus in the Pentateuch". *The Book of Exodus: Composition, Reception, and Interpretation*. ed. Thomas B. Dozeman vd. 27-60. Boston: Brill, 2014.
- Korn, Eugene. "Moralization in Jewish Law: Genocide, Divine Commands, and Rabbinic Reasoning". *Edah Journal* 5/2 (2006), 1-11.
- Kraemer, David. *Responses to Suffering in Classical Rabbinic Literature*. New York: Oxford University Press, 1995. <https://tr.book4you.org/book/937621/d953f4>
- Kurt, Ali Osman. "Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala". *Milel ve Nihal* 7/1 (01 Mart 2010), 33-59.
- Kurt, Ali Osman. "Yahudilik'te Sürgün Teolojisi: Tanrısal Bir Ceza Olarak Sürgün". *Dini Araştırmalar* 9/25 (01 Haziran 2006), 61-78.
- Küçük, Abdurrahman. "Ahid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/532-533. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Küçük, Abdurrahman. "Arz-ı Mev'ud". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/442-444. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Küng, Hans. "Religion, Violence and Holy Wars". *International Review of the Red Cross* 87/858 (2005), 253-268.
- Laqueur, Walter. *A History of Zionism: From the French Revolution to the Establishment of the State of Israel*. New York: Knopf Doubleday Publishing Group, 2009.
- Lawrence, Bruce B. "Muslim Engagement with Injustice and Violence". *The Oxford Handbook of Religion and Violence*. ed. Michael Jerryson vd. 126-152. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Leiter, David A. *Neglected Voices: Peace in the Old Testament*. Scottdale: Herald Press, 2007.

- Leiter, David A. *Neglected Voices: Peace in the Old Testament*. Scottdale: Herald Press, 2007.
- Lewis, Bernard. *The Jews of Islam*. New Jersey: Princeton University Press, 1984.
- Lind, Millard C. *Yahweh is a Warrior: The Theology of Warfare in Ancient Israel*. Scottdale: Herald Press, 1980.
- Lipton, Diana. "Remembering Amalek: A Positive Biblical Model for Dealing with Negative Scriptural Types". *Reading Texts, Seeking Wisdom: Scripture and Theology*. ed. David F. Ford - Graham Stanton. 139-153. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 2004.
- Longman III, Tremper - Reid, Daniel G. *God Is a Warrior*. Grand Rapids: Zondervan, 1995.
- Lustick, Ian S. *For the Land and the Lord: Jewish Fundamentalism in Israel*. New York: Council on Foreign Relations, 1988.
- Lustick, Ian S. "Jewish Fundamentalism and the Israeli-Palestinian Impasse". *Jewish Fundamentalism in Comparative Perspective: Religion, Ideology, and the Crisis of Morality*. ed. Laurence J. Silberstein. 104-117. New York: New York University Press, 1993.
- Luz, Ehud. *Wrestling with an Angel: Power, Morality, and Jewish Identity*. çev. Michael Swirsky. New Haven: Yale University Press, 2003.
- Magid, Shaul. *Meir Kahane: The Public Life and Political Thought of an American Jewish Radical*. Princeton: Princeton University Press, 2021.
- Mamdani, Mahmood. *Good Muslim, Bad Muslim: America, the Cold War, and the Roots of Terror*. New York: Three Leaves Press, 2005.
- Marks, Richard Gordon. *The Image of Bar Kokhba in Traditional Jewish Literature: False Messiah and National Hero*. University Park: Pennsylvania State University Press, 1994.
- Martens, Elmer A. *God's Design: A Focus on Old Testament Theology*. Grand Rapids: Baker Book House Company, 1994.
- Masalha, Nur. *The Bible and Zionism: Invented Traditions, Archaeology and Post-Colonialism in Palestine-Israel*. London: Zed Books, 2007.
- Mayer, Jane. *The Dark Side: The Inside Story of How The War on Terror Turned into a War on American Ideals*. New York: Knopf Doubleday Publishing Group, 2009.
- Mazie, Steven V. *Israel's Higher Law: Religion and Liberal Democracy in the Jewish State*. Lanham: Lexington Books, 2006.
- McDonald, Patricia M. *God and Violence: Biblical Resources for Living in a Small World*. Scottdale: Herald Press, 2004.
- McDowell, Catherine L. *The Image of God in the Garden of Eden: The Creation of Humankind in Genesis 2:5-3:24 in Light of the Mīs Pī, Pīt Pī, and Wpt-r Rituals of Mesopotamia ... and Theology of the Hebrew Scriptures*. Winona Lake: Eisenbrauns, 1st edition., 2015.
- Meral, Yasin. "Spinoza'nın Teolojik-Politik İncelemesi'nde Tanah Eleştirisi". *Mukaddime* 6/1 (15 Eylül 2015), 19-45. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.55566>
- Meral, Yasin. *Yahudilerin Ahir Zamanı: Yahudilikte Gog-Magog, Deccal ve Mesih*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Merrill, Eugene H. "The Case for Moderate Discontinuity". *Show Them No Mercy: 4 Views on God and Canaanite Genocide*. thk. Stanley N. Gundry. 61-110. Grand Rapids: Zondervan, 2003.

- Mert, Rabia. "Geçmişten Günümüze Yahudi Düşüncesinde Kudüs". *Milel ve Nihal* 16/1 (01 Temmuz 2019), 53-70. <https://doi.org/10.17131/milel.584975>
- Mert, Rabia. *Tarihsel, Mitolojik ve Dini Bağlamda Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Meyers, Carol. *Exodus*. New York: Cambridge University Press, 2005.
- Miller, Patrick D. *Deuteronomy: A Bible Commentary for Teaching and Preaching*. Louisville: John Knox Press, 1990.
- Miller, Patrick D. *The Divine Warrior in Early Israel*. Cambridge: Harvard University Press, 1973.
- Mirsky, Yehudah. *Rav Kook: Mystic in a Time of Revolution*. New Haven: Yale University Press, 2014.
- Mittleman, Alan L. *Does Judaism Condone Violence?: Holiness and Ethics in the Jewish Tradition*. Princeton: Princeton University Press, 2018.
- Moberly, R. W. L. *The Theology of the Book of Genesis*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Mohsin, Hamid. *Reluctant Fundamentalist*. New Delhi: Penguin Books, 2015.
- Monroe, Lauren A. S. "Phinehas' Zeal and the Death of Cozbi: Unearthing a Human Scapegoat Tradition in Numbers 25:1-18". *Vetus Testamentum* 62/2 (2012), 211-231. <https://doi.org/10.1163/156853312X629171>
- Moser, Barry. "Blood & Stone: Violence in the Bible & the Eye of the Illustrator". *CrossCurrents* 51/2 (2001), 219-228.
- Munson, Henry. "Religion and Violence". *Religion* 35/4 (2005), 223-246. <https://doi.org/10.1016/j.religion.2005.10.006>
- Myers, Jody Elizabeth. "The Messianic Idea and Zionist Ideologies". *Studies in Contemporary Jewry: Jews and Messianism in the Modern Era Metaphor and Meaning*. thk. Jonathan Frankel. 7/3-13. New York: Oxford University Press, 1991.
- Nelson, Richard D. *First and Second Kings*. Louisville: John Knox Press, 1987.
- Nelson-Pallmeyer, Jack. *Is Religion Killing Us? Violence in the Bible And the Quran*. New York: Continuum, 2005.
- Neuberger, Benyamin. "Israel". *The "Militant Democracy" Principle in Modern Democracies*. ed. Markus Thiel. 183-209. Farnham: Ashgate Publishing, 2009.
- Neusner, Jacob. "Messianic Themes in Formative Judaism". *Journal of the American Academy of Religion* 52/2 (1984), 357-374.
- Newman, Louis E. *Past Imperatives: Studies in the History and Theory of Jewish Ethics*. Albany: State University of New York Press, 1998.
- Niditch, Susan. *War in the Hebrew Bible: A Study in the Ethics of Violence*. New York: Oxford University Press, 1993.
- Olgun, Hakan. "Modern İsrail'in Milli Kimlik Kaynağı Olarak Josephus'un 'Masada' Anlatısı". *Milel ve Nihal* 10/1 (11 Kasım 2014), 7-39.
- Oliver, Kelly. "Bodies against the Law: Abu Ghraib and the War on Terror". *Continental Philosophy Review* 42/1 (Şubat 2009), 63-80. <https://doi.org/10.1007/s11007-009-9096-y>
- Örücü, Sevdâ. "Yahudi Diasporası'nın Filistin'e Göçü Ve İsrail Devleti'nin Kuruluşu". *Vaknîvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 3/2 (14 Kasım 2018), 202-233.

- Özcan, Şevket. "Yahudi Dualarında Kudüs". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/35 (30 Haziran 2019), 23-48. <https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.465775>
- Özmen, Süleyman. *Tarihsel Süreçte İsrail-Filistin Gerçeği*. İstanbul: Iq Kültür Sanat Yayıncılık, 2014.
- Palumbo, Michael. *The Palestinian Catastrophe: The 1948 Expulsion of a People from Their Homeland*. London: Faber and Faber, 1987.
- Pape, Robert. *Dying to Win: The Strategic Logic of Suicide Terrorism*. New York: Random House Publishing Group, 2005.
- Pappe, Ilan. *The Ethnic Cleansing of Palestine*. Oxford: Oneworld Publications, Second Edition., 2007.
- Patai, Raphael. *The Jews of Hungary: History, Culture, Psychology*. Wayne State University Press, 1996.
- Püsküllüoğlu, Ali. *Türkçe Sözlük*. İstanbul: Can Yayınları, 2008.
- Rabkin, Yakov M. "Judaism: The Search for Peace in the Holy Land". *Holy Land Studies* 10/2 (01 Kasım 2011), 139-168. <https://doi.org/10.3366/hls.2011.0013>
- Rabkin, Yakov M. "Religious Roots of a Political Ideology: Judaism and Christianity at the Cradle of Zionism". *Mediterranean Review* 5/1 (2012), 75-100.
- Rabkin, Yakov M. *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*. çev. Şahika Tokel. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Rad, Gerhard von. *Holy War in Ancient Israel*. çev. Marva J. Dawn. Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing, 1991.
- Ratzabi, Shalom. "Israel and Its Covenant: Religious-Zionist Thought". *Contemporary Jewries: Convergence and Divergence*. ed. Eliezer Ben Rafael vd. 78-93. Leiden: Koninklijke Brill NV, 2003.
- Ravitzky, Aviezer. "Forcing the End: Zionism and the State of Israel as Antimesianic Undertakings". *Studies in Contemporary Jewry: Jews and Messianism in the Modern Era Metaphor and Meaning*. thk. Jonathan Frankel. 7/34-67. New York: Oxford University Press, 1991.
- Rejali, Darius. *Torture and Democracy*. Princeton: Princeton University Press, 2009.
- Reuveny, Rafael. "The Triangle of Conflict: Fundamentalism in Israel and The Territories". *Gods, Guns, and Globalization: Religious Radicalism and International Political Economy*. ed. Mary Ann Tétreault - Robert Allen Denemark. London: Lynne Rienner Publishers, 2004.
- Rodd, Cyril S. *Glimpses of a Strange Land: Studies in Old Testament Ethics*. Edinburgh: T&T Clacrk, 2001.
- The Babylonian Talmud*. çev. Michael L. Rodkinson. New York: New Talmud Publishing Company, 1899.
- Roetzel, Calvin J. "The Language of War (2 Cor. 10:1-6) and the Language of Weakness (2 Cor. 11:21b-13:10)". *Violence, Scripture, and Textual Practices in Early Judaism and Christianity*. ed. Raanan Shaul Boustán vd. 77-98. Boston: Brill, 2010.
- Russell, David Syme. *The Method and Message of Jewish Apocalyptic: 200 BC-AD 100*. Philadelphia: The Westminster Press, 1964.
- Rydellnik, Michael A. "The Messiah and His Titles". *The Moody Handbook of Messianic Prophecy: Studies and Expositions of the Messiah in the Old Testament*. ed. Michael Rydellnik - Edwin Blum. 29-41. Chicago: Moody Publishers, 2019.

- Ryken, Philip Graham. *Exodus: Saved for God's Glory*. ed. R. Kent Hughes. Wheaton: Crossway Books, 2005.
- Sagi, Avi. "The Punishment of Amalek in Jewish Tradition: Coping with the Moral Problem". *Harvard Theological Review* 87/3 (1994), 323-346.
- Salihoğlu, Mahmut. "Sâmirîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/79-81. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Sand, Shlomo. *The Invention of the Land of Israel: From Holy Land to Homeland*. çev. Jeremy Forman. London: Verso Books, 2012.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. *Dinlerde Mehdi Tasavvurları*. Samsun: Sidre Yayınları, 1997.
- Sarna, Nahum M. *The JPS Commentary on the Torah: Genesis*. Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1989.
- Sayar, Serkan. "Bazı Dinlerde ve Altay ve Yakut Mitlerinde Yaratılış ve Kötülük İlişkisi". *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14 (28 Nisan 2022), 178-202. <https://doi.org/10.29157/etusbed.1083895>
- Sayar, Serkan. "Tevrat'ta ve Kur'an'da Tanrı Tasavvuru: Yaratma, Seçilmişlik, Merhamet ve Adalet Kavramları Ekseninde Bir Değerlendirme". *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13/1 (31 Ocak 2023), 73-95.
- Schiffman, Lawrence H. "Messianism and Apocalypticism in Rabbinic Texts". *The Cambridge History of Judaism: The Late Roman-Rabbinic Period*. ed. Steven T. Katz. 4/1053-1072. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Schlossberg, Eli W. *The World of Orthodox Judaism*. Lanham: A Jason Aronson Book, 2004.
- Scholem, Gershom. *The Messianic Idea in Judaism: And Other Essays on Jewish Spirituality*. New York: Schocken Books, 1995.
- Schwager, Raymund. *Must There Be Scapegoats?: Violence and Redemption in the Bible*. çev. Maria L. Assad. New York: The Crossroad Publishing Company, 2000.
- Schwartz, Regina M. *The Curse of Cain: The Violent Legacy of Monotheism*. Chicago: University of Chicago Press, 1997.
- Seibert, Eric A. "Recent Research on Divine Violence in the Old Testament". *Currents in Biblical Research* 15/1 (2016), 8-40.
- Selengut, Charles. *Sacred Fury: Understanding Religious Violence*. Lanham: AltaMira Press, 2003.
- Sen, Amartya. *Kimlik ve Şiddet: Kader Yanılsaması*. çev. Ahmet Karam. İstanbul: Türk Henkel Yayınları, 2006.
- Shakak, Israel. *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.
- Shakak, Israel - Mevinsky, Norton. *İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi*. çev. Ahmet Emin Dağ. İstanbul: Anka Yayınları, 2. Basım, 2002.
- Shapira, Anita. "The Bible and Israeli Identity". *AJS Review* 28/1 (2004), 11-41.
- Sherwin, Byron. *Jewish Ethics for the Twenty-First Century: Living in the Image of God*. Syracuse: Syracuse University Press, Indexed edition., 2000.
- Smith, John Merlin Powis. "Religion and War in Israel". *The American Journal of Theology* 19/1 (1915), 17-31.
- Sofer, Sasson. *Zionism and the Foundations of Israeli Diplomacy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

- Sorkin, David. "Between Messianism And Survival: Secularization and Sacralization in Modern Judaism". *Journal of Modern Jewish Studies* 3/1 (2004), 73-86. <https://doi.org/10.1080/1472588032000179896>
- Sprinzak, Ehud. "Kach and Meir Kahane: The Emergence of Jewish Quasi-Fascism II: Ideology and Politics". *Patterns of Prejudice* 19/4 (1985), 3-13. <https://doi.org/10.1080/0031322X.1985.9969834>
- Sprinzak, Ehud. *The Ascendance of Israel's Radical Right*. New York: Oxford University Press, 1991.
- Sprinzak, Ehud. "Three Models of Religious Violence: The Case of Jewish Fundamentalism in Israel". *Fundamentalisms and the State: Remaking Politics, Economies, and Militance*. ed. Martin E. Marty - R. Scott Appleby. Chicago: University of Chicago Press, 1993.
- Stadler, Nurit. *Yeshiva Fundamentalism, Piety, Gender, and Resistance in the Ultra-Orthodox World*. New York: New York University Press, 2009.
- Steffen, Lloyd. *Holy War, Just War: Exploring the Moral Meaning of Religious Violence*. Lanham, Md: Rowman & Littlefield Publishers, 2007.
- Steinsaltz, Adin. *The Essential Talmud*. çev. Chaya Galai. New York: Basic Books, 1976.
- Strack, Hermann Leberecht - Stemberger, Günter. *Introduction to the Talmud and Midrash*. çev. Markus Bockmuehl. Minneapolis: Fortress Press, 1996.
- Stulman, Louis. "Encroachment in Deuteronomy: An Analysis of the Social World of the D Code". *Journal of Biblical Literature* 109/4 (1990), 613-632.
- Şenavcu, Halil İbrahim. "Filmlerde Kutsal Kitap: 'The Book of Eli' Örneği". *Darülfunun İlahiyat* 31/1 (07 Eylül 2020), 99-118. <https://doi.org/10.26650/di.2020.31.1.0042>
- Şenavcu, Halil İbrahim. "Kuran Yorumlarında Tevrat Kullanılırken Dikkat Edilmesi Gereken Bazı Hususlar". *Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Sempozyumu*. ed. Ender Eyuboğlu - Sami Baskın. 1062-1073. Saybilder Yayıncılık, 2018.
- Tanyu, Hikmet. "Yahudiliğin Kutsal Kitapları ve Esasları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (01 Haziran 1966), 95-124.
- Tate, Marvin E. "War and Peacemaking in the Old Testament". *Review & Expositor* 79/4 (1982), 587-596. <https://doi.org/10.1177/003463738207900403>
- Teehan, John. *In the Name of God: The Evolutionary Origins of Religious Ethics and Violence*. Chicester: Wiley-Blackwell, 2010.
- Tellioğlu, Ömer. *Filistin'e Musevi Göçü ve Siyonizm (1880-1914)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018.
- Tigay, Jeffrey H. *JPS Torah Commentary: Deuteronomy*. Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1996.
- Tokgöz, Habip. "İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Theodor Herzl ve Siyonizm". *Anasay* 1 (31 Ağustos 2017), 183-195.
- Tomašević, Darko. "Bog Nasilja u Starom Zavjetu. Rat i Ratne Ideologije u Starom Zavjetu". *Riječki Teološki časopis* 50/2 (2017), 297-326.
- Türem, Şule İsmihan. *Mesih İnancının Yahudi Toplumundaki Sosyal ve Siyasal Yansımaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Türem, Şule İsmihan. "Ortodoks Yahudilikteki Mesih İnancının Siyonizm'e Etkileri". *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/1 (2019), 28-41.

- Türer, Celal. “Şiddetin Neliği ve Kavramsal Çerçevesi”. *Şiddet Karşısında İslam*. ed. Bünyamin Erul. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Vaux, Roland De. *Ancient Israel: Its Life and Instructions*. çev. John McHugh. Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing, 1997.
- Waardenburg, Jacques. “Mesih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/306-309. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Wade, Francis C. “To Force and to do Violence to”. *The Journal of Value Inquiry* 9/3 (1975), 175-185.
- Weinfeld, Moshe. *The Place of the Law in the Religion of Ancient Israel*. Boston: Brill, 2004.
- Weippert, Von Manfred. “Heiliger Krieg in Israel und Assyrien: Kritische Anmerkungen zu Gerhard von Rads Konzept des Heiligen Krieges im alten Israel”. *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 84 (1972), 460-493.
- Weiss, Haim. “There Was a Man in Israel – Bar-Kosibah Was His Name!” *Jewish Studies Quarterly* 21/2 (2014), 99-115. <https://doi.org/10.1628/094457014X13981713326174>
- Wells, Ronald A. “Introduction”. *The Wars of America: Christian Views*. ed. Ronald A. Wells. 1-13. Macon: Mercer University Press, 1991.
- Wells, Steve. *Drunk with Blood: God’s Killings in the Bible*. SAB Books, 2013.
- Werblowsky, R. J. Zwi. “Messianism in Jewish History”. *Essential Papers on Messianic Movements and Personalities in Jewish History*. ed. Marc Saperstein. 35-53. New York: New York University Press, 1992.
- Werblowsky, R. J. Zwi - Geoffrey Wigoder (ed.). “Gentiles”. *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion*. 269. New York: Oxford University Press, 1997.
- Werblowsky, R. J. Zwi - Geoffrey Wigoder (ed.). “Messiah”. *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion*. 458. New York: Oxford University Press, 1997.
- Werblowsky, R. J. Zwi - Geoffrey Wigoder (ed.). “Mohilever, Shemu’el”. *The Oxford Dictionary of the Jewish Religion*. New York: Oxford University Press, 1997.
- Williamson, Paul R. *Abraham, Israel and the Nations: The Patriarchal Promise and Its Covenantal Development in Genesis*. Sheffield: Sheffield Academic Press, 2000.
- Wood, John A. “War in the Old Testament”. *Center for Christian Ethics at Baylor University*, 11-17.
- Wright, Christopher J. H. *The God I don’t Understand: Reflections on Tough Questions of Faith*. Michigan: Zondervan, 2008.
- Wright, Jacob L. *War, Memory, and National Identity in the Hebrew Bible*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
- Wright, Lawrence. *The Looming Tower: Al-Qaeda and the Road to 9/11*. New York: Knopf Doubleday Publishing Group, 2006.
- Yalçın, Özhan - Erdoğan, Ayten. “Şiddet ve Agresyonun Nörobiyolojik, Psikososyal ve Çevresel Nedenleri”. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 5/4 (2013), 388-419.
- Yavuz, Nazmiye. *Kitabı Mukaddes Açısından Yahudilik ve Hristiyanlık’ta Seçilmişlik Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Yusuf Besalel. “Mitsva”. *Yahudilik Ansiklopedisi*. 2/415-416. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2001.

Zakheim, Dov S. “Models of Reconciliation and Coexistence in Jewish Sources”. *War and Peace in the Jewish Tradition*. ed. Lawrence H. Schiffman - Joel B. Wolowelsky. thk. Robert S. Hirt. 497-533. New York: Yeshiva University Press, 2007.

Kitabı Mukaddes. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2010.

World Health Organization (WHO). “Violence”. Erişim 24 Ekim 2017.
<http://www.who.int/topics/violence/en/>

ÖZ GEÇMİŞ

Hendek İmam-Hatip Lisesini bitirdikten sonra Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden 2004 yılında mezun olan Serkan Sayar, 2007 yılında ÇOMU Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisansını 2023 yılında OMU Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Doktorasını tamamladı. 2004-2010 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı'nda değişik kadrolarda görev yapan Serkan Sayar, 2010 yılından günümüze MEB'de çalışmaktadır. Orta derecede İngilizce bilen Serkan Sayar, Yahudilik ve Erken Dönem Hristiyan Tarihine ilgi duymaktadır. 21/06/2023

İletişim Bilgileri

ORCID ID : <https://orcid.org/0000-0003-2716-1966>

Yayınlar:

1. “Bazı Dinlerde ve Altay ve Yakut Mitlerinde Yaratılış ve Kötülük İlişkisi”, *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14 (28 Nisan 2022), 178-202.
2. “İsa-Mesih ve Pavlus Ekseninde Hristiyan Geleneğinde Kurtuluş”. *Türkiye Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiriler Dergisi* 2 (14 Ağustos 2022). <https://doi.org/10.55709/TSBSBildirilerDergisi.2.167>
3. “İsâ-Mesih ve Pavlus Ekseninde Hristiyan Geleneğinde Kurtuluş”, *Tetkik* 2 (01 Ekim 2022), 447-463.
4. “Tevrat'ta ve Kur'an'da Tanrı Tasavvuru: Yaratma, Seçilmişlik, Merhamet ve Adalet Kavramları Ekseninde Bir Değerlendirme”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13/1 (31 Ocak 2023), 73-95.